

Nyisztor Zoltán:

BANGHA BÉLA

élete és műve

FÁL

PÁZMÁNY·PÉTER·IRODALMI·TÁRSASÁG·KIADÁSA·BPEST·

BANGHA BÉLA ÉLETE ÉS MŰVE

IRTA:
DR. NYISZTOR ZOLTÁN

II. KIADÁS

BUDAPEST, 1941
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

Nihil obstat. P. Franciscus Zsiros S. J. censor dioecesanus. Nr. 1282/1941. Imprimatur.
Strigonii, die 24. Februarii 1941. Dr. Joannes Drahos vicarius generalis.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest, VIII., Csepregy-utca 2.

ELŐSZÓ

A tudományos szabályoknak és szokásoknak megfelelően először is bocsánatot kellene kérnem, vagy legalább is hosszú magyarázatokkal elfogadhatóvá tennem, hogy egy elköltözött kortársról ilyen korán, alig egy évvel a halála után már életrajzot merek írni. Azt szokták ugyanis mondani, hogy ilyenkor még nincs meg a kellő történelmi távlat az események mérlegelésére és értékelésére; az emlékek még túlélénkek s a barátság vagy ellenszenv, amellyel az élővel szemben viseltettünk, indokolatlan rajongássá vagy személyes bosszúvá fajul. Más az élő ember, akivel testi közelségben éltünk s ezért hatása alól még sokáig nem tudunk szabadulni, s más a történelmi alak, akinek jelentőségét hidegen, tárgyilagosan és érzelmek nélkül kell lemérni!

Én mégis úgy érzem, hogy ezt a Bangha-életrajzot azonnal s a kortárs szemével, ítéletével és hangulatával kellett megírnom; úgy, ahogy én és mások látták, ahogy az életünkbe formálódóan és döntően belépett s azokkal az érzelmekkel, amelyek az élő személyt szokták körülhullámozni.

A nélkül, hogy kesztyűt akarnék dobni a történelemtudomány alapelveinek és módszereinek s akár a legtávolabbról is betolyásolni akarnám a későbbi történelmi ítélet lehetőségét és szükségességét, el kell mondanom, hogy felfogásom szerint kétféle történelem van. Az egyik csak az élőkre, a másik kizárólag az utókorra tartozik!

Csak az élők, a kortársak tudják és tudhatják, hogy egy szereplő egyéniség — akár tudós, akár

szónok, akár költő, akár színész — mit ért nekik és mit jelentett az ő számukra. Csak ők tudhatják, ki volt hatással rájuk, ki nyúlt be befolyásolóan és döntően az életükbe, ki aratott tömegsikereket vagy ki támasztott tömegmozgalmakat s az ízlés, divat, közhangulat és közvélemény kinek a szekerébe kapaszkodott bele. Ahogy az iskola padján ülő gyerek tudja a legjobban, a tanárnál százszor jobban, hogy osztálytársa milyen tehetségű és hány pénzt ér, mégha az élet fejlődése azt meg is cáfolja és halomra dönti, úgy a kortárs ismeri legjobban, a szívéig és a veséjéig a legjobban, a saját kortársait.

Különösen áll ez a szónokra és az agitátorra, mint amilyen Bangha Béla volt. Az írott vagy nyomtatásban megjelent beszédek mindig többet vagy kevesebbet mutatnak, mint ami a szónok vagy agitátor a valóságban volt. Ezért is van az, hogy retorikai példaképeknek tekinthetők gyakran azok, akik soha semmi hatással sem tudtak lenni kortársaikra és viszont irodalmilag semmivé foszlanak azok, akik saját korukban a közönség bálványai voltak. Egy szóval: hogy valaki mi volt kortársai szemében és lelkében, azt egyedül csak a kortárs írhatja meg!

Éppen ezért ez a könyv nem akar a legkisebb mértékben sem Bangha Béla későbbi megítélésének, még nagyobb felmagasztalásának, vagy esetleg elmarasztalásának elébevágni. Ez az írás egyszerűen csak a kortárs őszinte és meghatott vallomása a kortársról. Gyengesége csak az lesz, hogy szerzője sokáig élt vele együtt s eleinte csak a szellemi vezért, később a testvért, a sírig hű jóbarátot, legutoljára pedig mintegy atyját és egyetlen biztos támaszát tisztelte benne.

Egy későbbi történelemírás, az a bizonyos „történelmi távlat“, minden valószínűség szerint másképp fogja látni Bangha Bélában legalább is a közéleti és történelmi szerepet. Lehet, hogy épp azt fogja kiemelni, amit mi gyengeségnek vagy törés-

nek láttunk s kritikát fog gyakorolni épp azon, amit mi fenntartás nélkül elfogadtunk. Hiszen zavaros, szinte fuldokló korban élünk, nemcsak Európa anyagi értékeinek, hanem szellemi kincseinek is teljes útvesztőjében. Ha egyszer majd kitisztul Európa felett az ég s a megbolygatott világ visszanyeri nyugalmát, a ma történelmét formáló erők és egyéniségek szerepe esetleg homlokegyenest ellenkező megvilágításban fog az utókor előtt megjelenni. Sajnos azonban, mi mai emberek most élünk s az élet adottságaival számolnunk kell. Nem támaszthatjuk fel a halottakat, hogy vezessenek és nem sürgethetjük az idők méhét, hogy későbbre tartogatott betlehem-i üstökösöket támasszon nekünk. Nekünk ma kell a kenyér és ma kell az ige és sem a kőkorszakba nem mehetünk vissza, sem pedig a boldog emberiség szigetét nem varázsolhatjuk elő a semmiből.

Bangha Bélára vonatkoztatva mindezeket, mi csak annyit tudunk és annyit kiáltunk át az utókor és a történelmi távlattal dolgozó értékítélet felé, hogy az a korán elvesztett férfiú mindnyájunk életének tetterős és ellenállhatatlan alkotója volt. Hogy hitünk, reményünk, harci vágyunk, vallási és nemzeti eszményeink gyakran benne összpontosultak; hogy nagy egyéniségének igézete alatt állottunk mindnyájan s hol követtük meggondolás nélkül, hol pöröltünk vele, de az életünkből kitörölni nem tudtuk. Mi csak annyit tudunk, hogy az úgynevezett világnézeti harcnak évtizedeken át a péteri értelemben vett kösziklája volt; hogy a magyar katolicizmus második nagy restaurációs vágya és lendülete benne öltött testet; hogy az ecclesia militans élén mindig ő járt s hogy főként az utolsó években neve már szimbolum lett, mely a magyar katolicizmus korszerűségét, versenyképességét, találmányosságát, helytállását, fölényét és diadalát jelentette. S nekünk elég is ennyit tudnunk! A többi nyugodt lélekkel rábizzuk a történelemre.

De mindezekről eltekintve azért is meg kellett írni sürgősen Bangha Béla életrajzát, mert a jelek szerint a halott Bangha nemcsak megható és könnyes emlék, hanem holtában is tovább él. E sorok írója néhány róla szóló, az ő emlékének szentelt előadáson azt tapasztalta, hogy a nagy Páter csak fizikailag halt meg, de mint élő szobor tovább él a lelkekben. Sőt: hogy továbbra is még ő az a zászló, amely alatt toborozni kell s amelynek nevében és emlékében a világnézeti viharoktól megtépett és megostorozott seregeket összegyűjteni lehet; s hogy ő még ma is egyenesen program, a katolicizmus élő programja, mely vonz, húz, magával ragad, harcra tüzel, szinte az élő ember személyes varázsával.

Ez az utóbbi gondolat adta meg egyúttal az életrajz megírásának a módszereit. A szerző csak arra törekedett, hogy az élő Banghát megrajzolhassa, lelki fejlődésének, külső művének és harcainak az útját megmutassa. Összegyűjtött ugyan minden adatot, ami megfogható vagy elérhető volt, de teljességre nem törekedett; éppen azért, mert nem tudományos ambíciók, hanem egy szobor megmintázásának a vágya fűtötte. Iparkodott őszinte és egyenes lenni, mint amilyen ő volt. Nem csinált belőle erőszakkal szentet, de egész életiránya, mindig a legmagasabbra törő lelki beállítottság miatt nem is taposta bele a durván emberibe. Megmaradt az egyszerű Tisza István által emlegetett és Prohászka Ottokártól azonnal korigált kettős elv mellett: *Homo sum et nihil humani a me alienum puto*. Így mondta Tisza István, amit Prohászka Ottokár így helyesbített: *Homo sum et nihil Divini a me alienum puto*. Banghában, mint a nagy egyéniségekben általában, mind a kettőből bőségesen, szinte túlhabzóan sok volt. Fenséges volt látni, ahogy egy életen át nyugtalanul és olthatatlanul élt és lángolt az Isten országáért; de élvezetes, elragadó, egyenesen felejtethetetlen volt mélyen emberi szokásaiban,

érzeshullámlásában vagy tökéletlenségében, humorában egyaránt. Sokszor kevesebb volt és kisebb volt, mint a szentek, de mindig nagyobb volt, mérhetetlenül nagyobb volt, mint az átlagember.

Forrásaim között legelső helyen az ő naplóját kell említenem. Ebből merítettem a legtöbbet. Ahol lehet és alkalmas, szóról-szóra fogom idézni. Sajnos, az egész nem bocsáthatom közre; egyrészt az őszinteséget el nem bíró mai idők, másrészt a naplóban szereplő még élő személyek miatt. Ezeket a naplókat 13 éves korától rövidebb-hosszabb megszakítással állandóan vezette. Egy részét gyorsírással, melyet csak egyetlen személy tud elolvasni, másik részét rendes írással; túlnyomó részben magyarul, néha azonban németül, angolul vagy franciául. A szövegek összehasonlításából kivehetőleg nem titkolásból vagy félelemből, hanem mert a gondolatot, megjegyzést vagy történetet kifejezőbbnek és plasztikusabbnak látta egy-egy idegen nyelven.

E naplója mellett a legértékesebb források azok voltak, amiket élő testvérei visszaemlékezéseikből számomra leírtak. Főként a családra, gyermekiségére, ifjúságára vonatkozó adatokat szinte kizárólag tőlük kaptam. Őccsének, nemes Bangha Imre altábornagynak, nővéreinek: Bangha Klotild irgalmas nővérnak és vitéz Veszprémy Dezsőnének ezúton mondok hálás köszönetet. Ugyancsak értékesek voltak a rendtársaitól, bizalmasaitól, ismerőseitől nyert adatok, amikért szintén őszintén hálás vagyok.

A Bangha-család

Bár a magaválasztotta hivatás és életpálya már tizennégy és fél éves korában végleg és teljesen elszakította Bangha Bélát a családtól, nemcsak az érzelmi közösséget tartotta meg a szülőkkel és testvérekkel, hanem a család őseinek az emlékét is kegyelettel őrizte. Egy 1936 augusztusából származó naplójában a család történetét röviden így örökíti meg:

„Gyermekkoromból hadd jegyezzek fel néhány adatot, mielőtt egy 13 éves koromból származó s aztán alkalmilag folytatott naplót megsemmisítek.”

„Atyám sokat foglalkozott családi törzsfánkkal (ugyanígy tett különben egyik rokonom, gondolom: Nagy János győrvármegyei főügyész). Megállapította, hogy családunk Szatmár megyében már a 16. században birtokos nemes család volt. A szatmári béke idejében ez a családnév Szatmárban megszűnik s ugyanakkor feltűnik Pozsony és Komárom megyében. Azonos-e a két család? Megállapítani nem tudta, de Széll Kálmán belügyminiszter hivatalosan elismerte. Sándor nagybátyám a „Jókai-Csizmazia” előnevet használta, apám azonban ezt nem találta helyesnek. Atyám Véneken (Győr vm.) született. Nagypám állítólag úgy került Kolozsnémáról Vénekre, hogy szegény molnár legény létére a gönyüi búcsún kissé italos kedvében megvette — semmiből — a véneki malmot. A győri bencések segítettek ki aztán kölcsönrel, de még a fiaira is maradt törleszteni való. Ősei közül atyám ezeket állapította meg: Bangha Mihály 1680 körül, Ferenc 1717

körül, aztán öt István, akiknek élete már a 18. és 19. századra esik."

Nővére, vitéz Veszprémy Dezsőné úgy tudja, hogy a Banghák nemessége igen ősi eredetű. A történelemben Róbert Károly udvarában bukkannak fel először mint valamelyik főúrnak, talán Csák Máténak oda küldött követei, akik azonban ott is ragadtak a királyi udvarban. Az egyik Bangha állítólag királyi kancellárius is lett volna, mások Lajos királlyal Nápolyba származtak át, ahol ma is vannak. Svájcból is futott be megkeresés ott élő Bangháktól, hogy nem rokonok-e? A svájci Banghák családjukat 400 évre vezetik vissza.

Viszont nemes Bangha Ernő testőrszázados, aki a család eredetével behatóan foglalkozott, kutatásait így foglalja össze: Neves geneológusok és kutatók már az 1100-as évektől kezdve találkoznak a nemesi előjoguk birtokában lévő Bangha-ősökkel, közelebbről Pozsony megyében, ahol ezek már abban az időben magas megyei hivatalokat betöltő férfiak. Abból pedig, hogy a XII. században már ilyen előjogok birtokában vannak, valamint egyéb lényeges körülményekből a szakértők arra a megállapításra jutottak, hogy a család a törzsi nemzetségek egyikéből, vagyis a honfoglaló magyaroktól veszi eredetét. A család nemesi levele, melyet Bangha Mihály nejével, Nagyházy Katalinnal, két fiával és leányával Rudolf királytól kapott, 1579 augusztus 19-ről van keltezve. Ez a Bangha Mihály azonban nem tekinthető nemességszerzőnek, hanem a nemesi levél szavaiból is világosan megállapíthatóan az ő személyéhez csak a család nemességének megújítása kapcsolódik. Ennek alapján ismerte el 1902-ben a m. kir. belügyminiszter a Bangha-család ősi magyar nemességét. A nemességújító és annak első utódai a Pozsony-megyei Nagyjókán a család ősi birtokán gazdálkodtak. A generációk következő sorában a család felváltva jelentkezik Komárom és Győr megye határközségeiben, míg végre az 1830-as évek-

ben egy Bangha István a győrmegyei Vének községbe költözik, ahol birtokot vásárol és megtelepszik. Az ő házasságából született Bangha Béla édesatyja.

Hogy az eltérő vélekedésekből melyik az igazi, annak eldöntése a szaktudományra tartozik. Én csak annak megvilágítására hozom fel, milyen elevenen élt a család mindenegyres tagjában a tősgyökeres magyar származás és a többévszázados családi tradíció tudata. Ha a Páter ezzel soha nem is kérkedett és alaptermészetének megfelelően inkább a család humoros történeteit szerette feleleveníteni baráti körben, mint például a búcsúi hangulatban garatra felöntött és pénz nélkül malmot vásárló molnár-ős emlékét, tartásában, modorában mindig volt és kitörölhetetlenül benne maradt a többszázados magyar nemes úri büszkesége és rátartisága. Mint később látni fogjuk, magyar mivoltát nemcsak hogy soha nem palástolta még külföldön sem, hanem fájának jellegzetes büszkeségével mint dísz viselte. Minden ellenkező híreszteléssel szemben kiirthatatlanul és megsemmisíthetetlenül magyarnak érezte magát s ebben méltó mása volt Pázmány Péternek. S amikor kétszer is életében nagy lehetőségek kecsegtették külföld felé, szenvedett és tusakodott is érzéseivel, mint Ábrahám az angyallal, de végeredményben mindig hazavágyott és Magyarországot választotta munkateréül.

*

Sokkal többet tudunk már a legközelebbi ősökről. Nagyatyja, nemes Bangha István, a napóleoni háborúban bátyja helyett résztvett az insurrectióban és gyerekfejjel, 15 éves korában a győri csatába is belekerült. Persze gyermek volt, akit inkább a csata látványa, mint a katona-kötelesség ragadott meg s csak úgy a mező széléről nézte óriási élvezettel a francia katonák napfényben csillogó sisakját. Egyszer csak azon vette magát észre, hogy ellenséges katonák fogják körül, akik azonban látva, hogy csak

gyermek, hátbavágták és szélnek eresztették nagy hahotával. A szabadságharcban viszont a kertje alján egy osztrák bakával akadt össze. Az egyik verzió szerint az osztrák fegyvert fogott rá és hasba akarta lőni, de ő karót rántott és így ripakodott rá az osztrák hősrre: „Annyi erőm még mindig lesz, hogy téged leüsselek.” Egy másik verzió szerint az osztrák katonát le is ütötte. Valaminek kellett lenni a dologban, mert a Bach-korszakban semmiféle kártérítést nem kapott a katonák által felégetett falerakataért.

A Bangha-ősök e néhány vonásából annyi mindenesetre kitűnik, hogy vállalkozó kedvű, kemény, elszánt emberek voltak, akik az árnyékuktól nem ijedtek meg, a sors változásait nemcsak elszenvedni, de elviselni is tudták s az egyszerű, szinte paraszti életformától az országos hivatalokig mindenütt megállták a helyüket. Sőt! mintha valami atavisztikusan nyugtalan vér, kalandvágy, az új lehetőségek kergetése is jelentkeznék bennük, ami azután, szinte a végtelenbe tágulva, a család későbbi ivadékában, Bangha Bélában, a katolikus szerzetesben jelentkezik az óriások feszültségével és lángolásával.

*

Nemes dr. Bangha István, a Péter édesatyja 1838 szeptember 5-én Vénéken, Győr megyében, a szigetköz alsó csücskén született. Földjük, réjük és szép házuk volt nagy gyümölcsössel és néhány vizimalom. Kilenc gyermek maradt életben, elég nagy korkülönbséggel. A legidősebb fiú például már ügyvéd volt, amikor a legkisebb, Sándor még odahaza gyermekeskedett. Az első fiú után öt leány következett és legvégül három fiú. Csak egyikük, Pál maradt meg az ősi földön, a másik három ügyvéd lett. Legtovább a legfiatalabb Sándor élt és 94 éves korában halt meg. Bangha István legtöbbet ezzel a Sándor öccsével volt együtt, miután csak három évi korkülönbség választotta el őket. Részben együtt

is diákoskodtak s mindketten Nyitrán telepedtek meg. Később ez a Sándor okozta neki a legtöbb bánatot, mert elvált, újra nősült és unitárius lett. A Bangha-gyermekek még szüleikkel együtt külön ájtatosságokat végeztek az ő megtéréséért, ami végül magas korban be is következett.

Bangha István az elemi iskolát Véneken végezte el, ahol megtelepedett cigány volt a tanító. Gimnáziumba Győrbe került, ahol minden osztályban akkori minősítés szerint első eminens volt. Papnak készült. Mint jeles tanulót a bécsi Pázmáneumba küldték, de papmégsem lehetett. Minden évben súlyos, mondhatni halálos betegségbe esett. Végre is be kellett látnia, hogy Isten nem erre a pályára szánta. Nem őt, hanem a fiát választotta ki saját szolgálatára!

A világi életbe visszakerülve először gazdasági gyakornok lett, valószínűleg az egyik Károlyi-uradalomban, valahol a Nagyalföldön. Ebben az időben került érintkezésbe az akkor még szélében-hosszában grasszáló betyárvilággal, melyről később gyermekeinek oly szívesen mesélt. A gazdasági pálya azonban mégsem tetszhetett az eszes és tanulni-vágyó fiatalembernek és ezért jogász lett. Előbb Pozsonyban, majd Pesten tanult. A jogi doktorátust kitüntetéssel tette le és disszertációját még ma is kegyelettel őrzí a család. Közben természetesen ügyvédbojtár is volt és ilyen minőségben volt az első komoly végrendeleti ügye, melynek tárgya egy kintorna (verkli) volt. Jogakadémiai tanár szeretett volna lenni Győrött, de valószínűleg az életkörülményeinek hatása alatt a hivatali pályát választotta. 1867-ben Győr megye esküdtje, 1868-ban a szigetközi járás szolgabírája, 1870-ben törvényszéki ülnök, 1871-ben tétí királyi járásbíró, 1873-ban győri törvényszéki bíró lett.

1876-ban azután a szépen indult és magasra ívelő bírói pálya megszakad s Bangha István Nyitrára költözik át ügyvédnek. Hogy a pályaváltásnak mi volt az oka, eltérők a vélemények. Annyi két-

ségtelennek látszik, hogy valami súlyos oknak kellett fennforognia, ha tíz év után s oly megtisztelő pozíció mellett pályát változtatott. A családban két eltérő nézet volt erre vonatkozólag. A Páter naplója röviden csak a lehetőségeket jelzi: „Atyám a bíró-ságról, politikai okokból-e, egészségiékből-e, lemondott és ügyvéd lett Nyitrán.” A többi testvérek inkább lelki okokra gyanakodnak. Úgy tudják, hogy édesatyjuk gyöngéd lelke az ítélkezés terhét nem bírta el s azért mondott búcsút a bírói pályának. Viszont halála alkalmából a Nyitramegyei Szemle hosszú nekrológot írva róla, ezt mondja: „A politikai viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán egyéni függetlenségének érdekében az ügyvédi pályára lépett és irodát nyitott.” Hogy pályaváltoztatásának mi a legvégső és legmélyebb oka, most már utólag lehetetlen is megállapítani. De éppen azért, mert mind a három feltevésnek nagy valószínűsége van, elhatározását esetleg nem is egy, hanem három súlyos meggondolás váltotta ki.

Bangha István 1870 május 8-án nősült első ízben. Enesei Dorner Ede földbirtokos és Győr megye első alispánjának legfiatalabb leányát, Jertát (Gertrudot) vette el. A leány evangélikus volt, de reverzalist adott. E házasságból öt gyermek származott: Margit, Zéno, Elvira, Hedvig és Levente, akik közül az első három ártatlan gyermekkorában elhalt. Nyolc évi házasság után meghalt az anya is, 28 éves korában. Budapesten temették el. A keményen megpróbált férj és apa négy év alatt négy gyászt élt meg. Már kispap korában jelentkezett komorságra való hajlama ekkor még jobban elmélyült. Már a kis Zéno halála után is nehezen vigasztalódott meg, de felesége elvesztése teljesen leverte. Azt hitte, hogy Isten ki akarta irtani egész családját.

Az özvegy apának két apró kis gyermekkel (a két és fél éves Hedviggel és a fél éves Leventével) nagyon nehéz volt a helyzete. Hiába remélte, hogy a nagynénik közül valamelyik, legalábbis egy időre,

magához veszi az árvákat, csalódott. Míg bajban és gondban volt, senki sem segített rajta, de amikor Hedvigből idők multán szép nagylány lett, akkor jogot formáltak arra, hogy dirigálják. A fiatal özvegy apa először nevelőnőkkel próbálkozott, de hamarosan belátta, hogy főként kisvárosban csak magát vagy azokat teszi ki a megszólásnak. Különben a nevelőnők is elég állhatatlanok voltak. Az egyik például egyenesen lázadást szított a cselédségben és közvetlenül a vonat indulása előtt mondott fel a szobalánnyal és a szakácsnővel egyetemben. Nem volt más választása, mint újból megnősülni és az árváknak anyát adni. Ebben az időben különben is megismerte már a Wágner kanonoknál lakó szép Márciányt, aki a legjobb hírnévnek örvendett, gyönyörűen zongorázott, németül és franciául is tudott és elsőrangú háziasszony hírében állott. Az eljegyzés hamarosan megtörtént, mint a Péter naplója megörökíti, így: „A piarista templom lépcsőjén kérte meg: Többször kísérttem idáig, nem vezethetném-e egyszer az oltárig is? Mire anyám boldogan igent rebegett és úgy léptek be a templomba. A jegyesség mindössze egy hétig tartott s utána megvolt az esküvő.”

Az atya a gyermekek egyöntetű leírása szerint szép szál, mokány férfi volt, göndör hajjal és szakállal. Rendesen magyar ruhában járt karddal az oldalán. Haja olyan sűrű volt, hogy alig tudta kifésülni. Azonban korán kopaszodott, akárcsak Béla fia is, és szakállától akkor vált meg, amikor az erősebben szürkülni kezdett. Jobb mutatójáa be volt görbülve. Egy vadászaton golyó érte s így maradt bénán.

Az édesanya óriási hatással volt minden gyermekére. Imre fia például így jellemzi:

„Édesatyám igen eszes, nagyon tanult, olvasott és tág látókörrel bíró férfiú volt. Szédületes volt az emlékezőtehetsége s nagyon szeretett alaposan és mélyen gondolkodni. Határozataiban is mélyen

megfontolt volt s a felületes gondolkodást egyenesen útálta. Kiváló jogász volt, de egyben a történelembölcselet és pedagógia rajongója. Klasszikusan beszélt latinul és görögül. Németül viszont idegen és kemény volt a kiejtése, bár jól fogalmazott. Nagyon szeretett tanulmányaiban elmélyedni és boldog volt, ha irodája este kiürült és olvashatott. Érdekesen tudott leírni és elbeszélni, úgyhogy hallgatói gyakran szemrehányást tettek neki, miért nem írja le cikkekben is a mondottakat. Ilyenkor szerényen mindig azt felelte: Az öreg ember logikája már zavaros, jobban teszi, ha hallgat. Magatartását valami szerény, de nemes büszkeség jellemezte. Felfelé nem dörgölődött, az egyenragúak között pedig nem könyökölt és intrikált. Nem volt pénzsóvár s azt tartotta, hogy becsületes munkájáért tisztessé megélhetés és megbecsülés illeti meg. De nem szaládt egyiknek sem utána. Ha anyagiakban nem is, de közmegebecsülésben mindenesetre megkapta, amit várt. Soha nem vállalt olyan ügyvédi munkát, melyet nem tartott igazságosnak és tisztességesnek. Válopert egyáltalán nem vállalt (igaz, hogy akkoriban ritka is volt), vasárnap pedig feleket nem fogadott."

„Politikai beállítottsága ellenzéki volt. Súlyosan és meggyőződéssel ostorozta a liberalizmust, a szabadkőművességben pedig a liberalizmus fegyvertársát, illetve élharcosát látta. Kétszer politikailag is tevékenykedett. Először az egyházpolitikai harcok és a vele kapcsolatos néppárt megalapításában, másodszer az önálló magyar hadsereg s a magyar vezényszóért folyó küzdelemben. Ezekért a dolgokért nagyon lelkesedett és sokat agitált. Kezében van egy „Szervezkedjünk” című igen nagy példányszámban megjelent és elterjesztett felhívása, mely az egyházpolitikai harcok kiéleződését jelenti. 1895 június 29-én Pozsonyban egy nagy beszédet is tartott. Különbösen nem vágyakozott a szereplésre. Bátran kiállt, ha kellett, de nem kereste a minden-

áron való feltűnést vagy összeütközést. Jó szónoknak tartották. A katolikus egyesületekben tartott néha felolvasást vagy előadást is s a magyar hangulatnak megfelelően sokszor póhárköszöntőt is."

„Atyám szigorú és következetes volt, már csak pedagógiai okokból is. Néha-néha előkerült a pipaszár vagy a nádpálca is. Nevelésünk irányelveit édesanyámmal megbeszélte s inkább a háttérből örködött s a végrehajtás anyámra maradt. Különösen követelte a logikát, a fegyelmet és az igazmondást. Még azt is megmagyarázta gyermekeinek, hogy cselekedeteikben a következő sorrend szerint kell választaniok: első a kötelesség, azután jön a hasznos s a végén a kellemes. A szórakozást helyénvalónak tartotta, az élvezetet azonban megvetette és pogány dolognak minősítette."

Ezek mellett a nemes, szép tulajdonságok mellett természetesen voltak az atya jellemének árnyoldalai is. Így például hirtelen haragú ember volt, amit azonban főként epebántalmaival lehet magyarázni és mentegetni. Kezemben van egy levele, amelyben feleségének panaszolja, hogy mennyire martaléka tud lenni hirtelen haragjának. Annyi bizonyos, hogy Bangha István egy életen keresztül harcolt ez ellen, de bizonyos időkben, főként a reggeli étkezés előtt nem tudott rajta uralkodni. Viszont azonban azt is el kell ismernünk, hogy ez a tulajdonsága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy gyermekei között vasfegyelmet tudott tartani, mert hozzászoktak, hogy akaratát komolyan vegyék. Jellemének másik árnyoldala a komorságra, néha egyenesen buskomorságra való hajlam, mely hosszú betegeskedése alatt már kispap korában erősen kifejlődött s amit első feleségének s három gyermekének a halála betetőzött. Nagyon tudott töprengeni és bánkódni s igen a szívére vette, ha valami másként ment, mint kellene, s főként ha annak szeretetlenség volt a rúgója.

A halál váratlanul érte. Imre fia naplójában így örökíti meg: „Édesatyám 1907 szeptemberében Klotild hugunkat, aki már akkor asszony volt, ment meglátogatni Szatmárnémetibe. Ott nagyon jól érezte magát, de mikor visszajött és nálam Pesten megszállt, bizonyos elgyengülés jeleit észleltük rajta. Szeptember 30-án, egy hét múlva rá kaptam anyám sürgönyét, hogy édesatyám meghalt. A Katolikus Körben vagy félórát tarokkozott, aztán egyszer csak kezére esett a feje, néhányat hörgött és nem élt többet. A közelben álló pap azonnal feladta neki a feloldozást.”

Az édesanya, Marc Mária Antónia, 1852 augusztus 2-án született Galgócon. Anyja, Wágner Mária 18 napra rá gyermekágyi lázban meghalt. Atyja másodszor is megnősült és 10 hónap múlva feleségül vette Schober Máriát Bécsből.

A Marc-család Belgiumból (Mons) származott át Ausztriába, úgy hogy az édesanyában negyed-rész francia-vallon, negyed-rész bécsi és két negyed-rész magyar vér volt. Atyja, aki már bécsi születésű volt, mint máv. kertészeti felügyelő halt meg Kisgaramban, Zólyom megyében. Híres botanikus volt, akinek egy időben virágmagkereskedése is volt és botanikus folyóiratot adott ki. Hogy az érzékeny, finom leánylelket a mostohaanya nem tudta kezelni vagy feszélyezte-e, nem tudhatjuk. Gyermekeinek később csak annyit árult el, hogy 12 éves korában tudta meg borzasztó zokogás közepette, hogy ki volt az édesanyja. Nagylányos éveit már nem a szülői háznál, hanem anyai nagybátyjánál, Wágner József nyitrai kanonoknál töltötte el. Innen is ment férjhez. Igen művelt lány volt, aki németül, franciául is beszélt és kitűnően zongorázott. Különben az akkori időket messze meghaladó műveltségében nem kereste a társadalmi érvényesülést, hanem ellenkezőleg teljesen családjának élt. Munkakészségében és önfeláldozásában határtalan

volt, alig létezett számára más, mint családjának testi, lelki jóléte. Ameddig nem végzett munkájával, nem volt nyugta. Pedig későbbi éveiben néha már-már összeroskadt s úgy kellett rábeszélni, hogy pihenjen és kímélje magát. Az édesanya később gyakran megvallotta gyermekei előtt: „Nem tudom, hogy tudtalak volna titeket felnevelni, ha anyátokban nem lett volna meg az a véghetetlen kitartás. Anyátok többet dolgozott, mint két cseléd.”

Az állandó munka, az ernyedetlen szorgalom s a kötelességteljesítés tudata bizonyos komor vonást kölcsönzött már fiatalon szép arcának, az évek múltával azonban ez a komorság megenyhült és inkább jószágos angyali komolyságba ment át.

Házasságukból három gyermek származott: Béla, a megboldogult jezsuita atya, Imre, ny. altábornagy és Klotild, vitéz Veszprémy Dezsőné. Házasságuk, a fennmaradt elég bőséges levelezésük s az ismerősök tanúsága szerint, igen harmónikus és boldog volt. Szerették, tisztelték és becsülték egymást s még öregkorukban is megható finomsággal szólítgatják egymást vagy beszélnek, írnak egymásról, ami annál is inkább érthető, mert mindkét szülő a legnemesebb értelemben vett vallásos katolikus volt s mindkettő alaptermészete szerint is a család misztikus közösségében élte ki magát.

Az édesanya 17 évvel túlélte férjét. Az özvegységet hősiesen viselte. Erőteltjesen és gyorsan likvidálta a hagyatéki ügyeket, a nagy, Káptalan-utcai házat eladta s egy kisebb lakásba költözött, ahol nagyon szerényen élt. Gyermekei, főként az akkor még nőtlen katona, Imre és Klotild lánya sokszor hívták magukhoz, de ő bölcs volt és a maga ura akart maradni. Már asszony korában is résztvevő ugyan a jámbor társulatok és vallásos egyesületek munkájában, özvegyen azonban teljesen annak szentelte életét. A Nyitrai megyei Szemle halálakor így tekint vissza özvegyi éveire:

„Mikor gyermekei felnőttek és az életbe ki-

léptek, a családanyát a megpihenés örömei kecsegtették, de ő nem akart pihenni. Erejét, melyet eddig kizárólag családjának szentelt, most teljes odaadással a közérdeknek ajánlotta fel. Olyan teret választott magának, mely lelke hajlamainak legjobban megfelelt. Hite volt a legmélyebb érzése, azért a hitélet terén kezdett dolgozni s itt is mintegy varázslásra nagyot és szépet művelt. Megalkotta a nyitrai Oltáregyletet az Oltáriszentség tiszteletének terjesztésére és a szegény templomok felruházására. Hogy ennél a szívéhez nőtt egyletnél megfelelően elvállalt kötelességeinek, megtanult egyházi ruhákat szabni, tökéletesítette tudását a hímzésben s az egyházi szertartástannak a templomi felszerelésre vonatkozó előírásait olyan alaposan sajátította el, hogy az Oltáregylet számára való megrendeléseknél az elsőrangú egyházi műintézeteknek is irányítást tudott adni. Húsz évig állott az egylet élén, amíg csak ereje teljesen meg nem tört. Alig van a nyitrai egyházmegyének temploma, mely ezen két évtized alatt nem részesült volna az Oltáregylet ajándékában.

A nyitrai Katolikus Nővédő Egyesület megalakulása után Bangha Istvánné, bár már hajlott korban volt s az Oltáregylet nagyon igénybe vette hanyatló erejét, mégis egész lélekkel karolta fel ezt az egyletet is, melynek minden gondja nemsokára csaknem egészen az ő vállára nehezedett. Ebben a hatáskörében is újat kellett tanulnia, a cseléd lányok nevelését. Minden vasárnap délután az egyesület helyiségében a patronázs védelme alatt álló lányokat oktatta és szórakoztatásukról is gondoskodott. Bangha Istvánnén Nyitra város egész katolikus társadalmának szeme csüngött és fényes érdemeinek elismerésül a Szentatya 1913-ban a Pro ecclesia et pontifice érdemmel tüntette ki.

Három évvel a halála előtt a boldogult visszavonult minden társadalmi tevékenységtől, mert megviselt beteg szervezete nem bírta tovább a munkát. Azóta csendes visszavonultságban élt folytonos ima-

gyakorlatok között az Irgalmas Nővérek zárdájában, a nővérek szeretetteljes gondozása alatt. Élete lassú haldoklás volt, készüllet és érés a halálra, melynek fulánkja megtört lelke erősségén.”

Halála előtt néhány nappal az a nagy vigasztalása volt, hogy legkedvesebb gyermekét, jezsuita fiát mégegyszer láthatta. A megható találkozás körülményeit maga a Páter naplójában így örökítette meg:

„Meg kell örökítenem a tegnapelőtti nap emlékeit, mielőtt elmosódnék elmémben. Szép volt, szomorú és felemelő. Édesanyám halálos ágyához hívtak azzal, hogy halála minden pillanatban beállhat s hogy azt izeni, ha mégegyszer látni akarom, jöjjenek. Erre rektorom hazaküldött. Szent András-nap előestéjén indultam el, az utolsó pillanatban érve el a vonatot. Reggel félhétkor értem Nyitrára s egyenesen a zárdába mentem. Azt hittem, kemény leszek; Pesten oly nyugodtan fogtam fel az esetet; mikor azonban Édesanyámhoz benyitottam — éppen fészülte egy kisleány — s láttam nyöszörögni, panaszkodni, hörögni, bizony elöntött az érzékenyülés, mely aztán délutánig nem hagyott el. Néhány vigasztaló szót szoltam vele, persze nagyon örült jöttömnek. Aztán misézni indultam, előbb azonban gyermekkori szokás szerint, melyet minden áldozás előtt betartattak velünk szüleink, bocsánatot kértem tőle mindenért, amivel valaha megbántottam; hiszen olyan rossz fia voltam. Szegényke csak azzal felelt, hogy ő kér mindenért bocsánatot. A misét az apácák kedves, gyermekkoromtól oly jól ismert kis templomában a főoltáron mondtam, hol Mária-gyermekeknek avattak fel, hol első áldozásomat s első ministrálásaimat végeztem, hol első ünnepélyes misémet mondtam. Feltűnt a tabernákulumajtó képe, melyet eddig soha így jobban meg nem figyeltem: Ábrahám, amint Izsákot áldozni készül — az áldozat képe a hozzánk közelállók feláldozásáé. Mise után megáldoztattam Anyukámat, ami persze megint

nagyon meghatott. A prépostnál végzett reggeli után megint bementem Anyámhoz s közel egy óra hosszat beszélgettünk. Én hozzá hajolva könnyeim-mel küzdve beszéltem neki egyszerű szavakkal Krisztus kinszenvedéséről s aztán a mennyországról; midőn azt mondtam neki, hogy most neki is megjött az órája, de a szenvedés hamar el fog múlni s jön a végtelen mennyország, szegény csak eny-nyit jegyzett meg, összetett kezekkel üldögélve — fekve ágyában, hogy persze, aki benne van, annak nem látszik hamarnak. Később azt kérdeztem, nem örül-e a mennyország közelségének, mire azt felelte gyermekesen, hogy fél a tisztítóhelytől. Féltízkor a püspökhöz mentem, akivel fontos sajtóügyeket tárgyaltam meg. 12-kor voltam ismét Anyámnál. Táviratoztunk Heddinek s írtam Imrének s Pistának. Előbbinek írt levelemet Anyámnak felolvassván kérdeztem, írjak-e Imrének tőle is valamit. Ezt diktálta tollba neki: Isten veled! Minden elérzékenyülés nélkül; az egész idő alatt, bár nagyon összetört volt, nem emlékszem, hogy könnyezett volna. Mint aki egyszerű utazásra készül. Délután félkettőtől háromig utoljára voltam Anyámnál. Szegény a pénzt kérte s nagy fáradságosan kiszámította az elszámolást a Szívről és a Sajtóról — a pénzt nem tudta megolvasni — meg is toldva mindkét elszámolást egy kis szegény, szerény adománnyal. Majd jött a doktor s a meglévő érelmeszesedésen kívül hurutot is konstatált; S'anyika a nagy hőségről panaszkodott. Aztán búcsúztam Anyámtól. Ismételten megáldottuk egymást, ő engem a hagyományos keresztvetéssel, a szenteltvízzel, mely ott volt ágya mellett. Kezet csókoltam neki s ő nekem. Megköszöntem neki, hogy úgy nevelt, ahogy nevelt, keresztény módon, vallásosan; nélküle ma nem lennék pap és jezsuita. Búcsút intve gyorsan távoztam, az ajtóból mégegyszer visszaintve. Könnyeimtől nem láttam az utolsó percekben arcát. Hallgatott; tudom, hogy nyugodt volt így is."

Gondtalan gyermekkor

A kis Béla megérkezése alkalmával szétszórta találta a családot. Az egyik szobában skarlátban feküdt féltestvére, az ötéves Hedvig, a két és fél éves Leventét pedig, a másik féltestvérkét, a ragálytól való félelem miatt el kellett távolítani. A szegény új anyja sem a beteget, sem az egészségest nem vehette gondjaiba, mert akkor érkezett meg az ég ajándéka: a kis Béla. Bizony jó néhány hét telt bele, míg összejöhetett a kis család és testvérkéi is megismerkedhettek az újonnan érkezett öcsikével.

Béla Nyitrán született 1880. november 16-án. A család akkor az úgynevezett Plébánia-utcában lakott, közel az apácazárdához. Az alsóvárosi plébánián keresztelték meg, melynek akkor csak kis kápolnája volt és templomként a piaristák templomát használták.

A család különben egész nyitrai tartózkodása alatt háromszor változtatott lakást. A Plébánia-utcából később a Hosszú-utca 4. szám alá, az úgynevezett Zamolyszki-házba költöztek át, ahol Imre és Klotild születtek. A Zamolyszki-ház kétemeletes épület volt. A földszinten volt egy Richter nevű üveg- és porcellánkereskedő boltja, az első emeleten lakott dr. Turóczy Károly orvos és a második emeleten lakott a Bangha-család. Öt év múlva a Káptalan-utca 1. szám alá költöztek át, melyet meg is vettek és saját izlésük szerint átépítettek. A kényelmes családi ház nagy telken épült fel. A Káptalan-utcáról volt a főbejárat egy fedett folyosóra, abból nyílt az ügyvédi iroda és az édesanya szobája, mögötte pedig egy sorban a szalón, a háló, az ebédlő, a

gyermekszoba, a fürdő, a konyha, az éléskamra, aztán egy istálló, amely később szerszámtárrá alakult át, s végül egy szoba-konyhás házmesterlakás, mely már a hátsó kertre és a kiskapura nézett. A hosszú udvar kicsit lejtős volt és ezért mindenféle játékra nagyon alkalmas. A hátsó kertet azonban csak ritkán használhatták a gyermekek, mert a mögötte folyó Nyitricska-csatorna környéke egészségtelen volt. Később be is boltozták. Az udvar jellegzetessége volt egy téglafolyosó, amely a ház alaprajzának megfelelően L-alakban futott és vasalóval volt bekerítve. A család élete nagyrészt a három udvari szobában játszódot le, de ebéd után gyakran mentek át az édesanya szobájába, mely déli fekvése miatt olyankor az oda sütő naptól nagyon barátságos volt. A gyermekszobának legfőbb berendezése az ágyakon kívül egy sárgára festett furcsa bútor volt, amit édesatyjuk után, aki valószínűleg szemináriumi emlékeit elevenítette fel benne, a gyermekek is pulpitusnak nevezték. Afféle négyszeres íróasztal volt, két-két íróasztallal egy-egy oldalán, melynek ferdén záródó teteje kinyitva asztallapul is szolgált.

A kis Béla gyermekkorára legjobban természetesen Hedvig nővére emlékszik vissza és így örökíti meg:

„Második édesanyámnak Béla volt az első és tagadhatatlanul legkedvesebb gyermeke. Már a külső hasonlóság is nagy volt köztük, de az édesanya szellemi és szívbéli tulajdonságaiból is a legtöbbet ő örökölt.”

„A kis Béla nem volt ám csendesen visszahúzó gyermek, hanem a tőle telhető minden eszközzel érvényesíteni tudta akarátát. Kedvenc itala és úgyszólván legfőbb tápláléka a tejeskávé volt. Ébredéskor már korahajnalban azt kérte, rendületlenül kiáltozva az egyetlen szót, amit kimondani tudott: kávé! Körülbelül másféléves lehetett, amikor gyermekjáték közepette egy szörnyű baleset fenye-

gette. Testvérkéivel az udvaron játszadozott. Egyszerre csak eszükbe jutott a gyermekeknek, hogy felüljenek a faszínben álló nagy mángorló tetejére s felváltva azon tolassák magukat ide-oda. A nagy multság közepette nem vették észre, hogy a kis Béla is betotyog a színbe és a mángorló mellé állva kis kezét éppen az ütköző elé tartja. Valóságos lsten csodája volt, hogy a teljes erejével ütköző mángorló egészen szét nem zúzta gyöngé újjacskáit. Mi lett volna, ha amputálni kell? Bizony hetekig tartott a gyógyulás s az édesanya a beteg gyermekkel s a megijedt testvérekkel együtt sírtá végig az éjtszakákat."

„Szerette a szépet. Ha tesvérkéi kezében valami kíváncsi tárgyat pillantott meg, azonnal odafutott édesanyjához és határozott hangon nem kisebbet kért, mint hogy: „Édesanya tegye, hogy az ne az övé, hanem az enyém legyen.” Az okos édesanya természetesen beláttatta vele az enyém-tied közötti különbséget s ebbe nehezen bár, de belenyugodott."

„Első és legkedvesebb játéka a vesszőparipa volt. Otthon az udvaron és kint a szőlőben óraszámra elszórakozott vele, százszor is körülfutva az udvart vagy a házat is ostorral a kezében. Nem volt még két éves, amikor szülei egyszer elvitték a Zobor-hegyi kis kápolnába. Előbb azonban lelkére kötötték, hogy ott csendesén viselkedjék és egy szót se szóljon. A jövendő kis jezsuitát nagyon érdekelte az oltárnál végbemenő szent cselekmény minden részlete. Csndben is maradt mindaddig, amíg Ürfelmutatás alkalmával a ministráns hátulról fel nem emelte a kazulát. Ekkor azonban már tűzbe jött és minden ígéretéről megfeledkezve harsányan kiáltott oda az oltárhoz: gyi! Azt hitte ugyanis a kis ártatlan, hogy a pap és a ministráns most már lovacskaát játszik. Kocsi és lovak iránt igen nagy vonzalmat tanusított. Amikor édesapja neki ajándékozta azt az igazi ostort, mely a lovak és kocsi eladása után gazdátlaná vált, kimondhatatlan gyöngédséggel visel-

tetett a nagy ostor iránt. Becézte, ölelgette, néha húsféle kedveskedő jelzővel is illette és ragaszkodásának legrövidebb kifejezése is ennyi volt: szép kis sárga nagy ustorom. Ha azt kérdezték tőle: Béla, mi leszel, ha megnősz? — nagy meggyőződéssel és komolysággal így felelt: Kocsisnak a fia. Mert akkori életeszménye természetesen a kanonok nagybácsi libériás kocsisának bakon ülő ugyancsak libériás fia volt.”

„Hogy milyen eleven gyermek volt, mutatja néhány érdekes kis eset. Az említett kanonok bácsival együtt lakott a nővére, akit a gyermekek Muki néninek (Nepomuk Janka) neveztek. Ez a Muki néni felváltva magához kérte a gyermekeket egy-egy hétre, hogy magános életét kissé felvidítsák. A kis Bélára is sor került. Otthon nem kis megnyugvással vették az élénk gyermek távozását. Legalább egy kis nyugalom lesz a házban! De mily nagy volt a meglepetés, mikor másnap estefelé megáll kertünkben a hintó s kiszáll keresztmama és . . . Béla. Mindketten némi szégyenkezéssel. Keresztmama bevallja, hogy idegei nem bírták tovább a gyermeket, haza kellett hozni. S vajjon miért? Muki néni ágya mellett a cselédszobába szóló húzós csengő volt (vilanycsengő akkor még ismeretlen volt.) Béla mihelyt megpillantotta, azonnal alkalmazásba vette és szünet nélkül csengetett. Mikor a csengő húzóját felrakták a közeli szekrény tetejére, felmászott érte, és csengetett tovább; s mikor lekapcsolták a húzót, akkor is talált rá módot, hogy mégis csengessen. Mit volt mit tenni, a kellemetlen vendéget haza kellett szállítani.”

„A jó szülők egyetlen szórakozása volt, hogy évenként egyszer kis utazást tettek szép vidékek, nevezetességek megtekintésére. Ilyenkör rendszerint a család egyik baráti tagját, Mili nénit kérték fel arra, hogy távollétükben a kis háztartást vezesse és a gyermekekkel foglalkozzék. — Mili néni, hogy az öt gyermekre s kivált a három fiúra felügyelni tudjon

— egy-egy rongyos harisnyát adott a kezükbe, hogy azt megstoppolják. A szorgalmas stoppolónak ebédre finom borsodót ígért. Elképzelhető a fiúk, különösen Béla lázadása a hozzá nem méltó foglalkozás ellen! Szegény Mili néni helyzete nem volt éppen irigylésre méltó. De Isten alkalmat adott Bélának, hogy jóvátegye azt a kis bosszúságot, amelyet Mili néni-nek okozott, bár kissé várakoznia kellett rá. Mili néni még résztvett Béla primiciáján, utánna rosszul lett, és halálravált. Béla a haldoklóhoz sietett és a végső szentségekben részesítette."

„Említettük már, mennyire szerette a lovakat. Ám ez csak addig tartott, amíg az oltár szolgálatával, a ministrálás gyönyörűségével meg nem ismerkedett. Ekkor teljesen hátrat fordított a lónak és kocsinak s egyszeriben elhatározta, hogy pap bácsi lesz és semmi más. Első gondja volt az oltár felszerelése. Minden alkalmas tárgyat felhasznált erre. Zsebkendőit telerajzolta IHS-sel, kehellyel, kereszttel stb. Azután színes pamuttal szépen ki is hímezte pallának, kehelykendőnek, korporálénak. Majd misézni kezdett. Nem is csak kismisét mondott, hanem énekes nagymisét, napjában nem egyet, hanem tizet is. A liturgikus énekeket annyira megtanulták tőle a családtagok, hogy még a tót konyhalány is mosogatás mellett gyakran a Vere dignum-ot énekelte. Igen szeretett ünnepélyes istentiszteleteket rendezni, imával, énekkel, prédikációval. Testvéreinek pedig a legnagyobb komolysággal részt kellett azon venni és betölteni a nekik juttatott szerepet."

„Iskoláit két évvel korábban kezdte, mint más gyermekek. A túleleven kisfiút ugyanis szülei szívesen küldték bátyjával együtt az óvodába, hogy ott megtanuljon nyugodtan ülni. A kis Béla csodálatosképpen örömmel ment az óvodába és kétéves korában sem okozott bajt vagy kellemetlenséget. Amikor négyéves korában mint rendes óvodakötelest akarták szülei beiratni, az óvodát vezető kedvesnővér nem volt már hajlandó elfogadni: minden

verset, minden dalt tud már, mit kezdjek vele? Édesatyja erre megpróbálkozott, hogy felvétesse az elemi iskola első osztályába: hiszen nem is kell tanulnia, csak hadd járjon oda! Majd ismétli az osztályt! Mit csináljunk vele idehaza? — Ilyen feltétel mellett fel is vették az elemi iskola első osztályába. Ámde az év végén úgy tudott mindent, hogy az értesítőben csupa egyese volt, az osztályt ismételni tehát nem lehetett.

„S így ment ez minden évben. Nyolcéves korában elvégezte a négy elemi. De mi lesz a gimnáziummal? Tízéves kora előtt senkit sem vesznek fel. A jó édesapának megint csak kilincselnie és könyörögnie kellett az igazgató és tanár uraknál, hogy próbaképpen vegyék fel a nyolcéves gyermeket. Az elemi iskolai helyzet azonban itt is megismétlődött s a kis gimnazista két évvel idősebb társai között derekasan megállta a helyét. Így történt, hogy tizennégy és fél éves korában már elvégezte a hat gimnáziumot és felvételt kérhetett a Jézustársaság rendjébe.”

„Mint kis első osztályosra úgy látszik, hogy eleinte leginkább a büntetési eljárások tettek benyomást. Iskolából hazajövet, balkezével felemelt egy széket és pálcával csapkodni kezdte. Haszonatlan kölyök, nesze, rossz leszel-e még? — és táncolt hozzá: Jaj, jaj! tanár úr, jó leszek, bocsásson meg. És ekkor kellő oktatások kíséretében bocsánat következett.”

A gyermekkor leggondtalanabb idejét a kis Béla és testvérei is kétségtelenül a város határában levő szőlőkben töltötték. Három ilyen szőlő játszott szerepet a vakációs örömeikben. Az úgynevezett alsó szőlő, amely a családé volt, de később bérbeadták. A nyaralóházat benne édesatyjuk építtette. A ház díszkertben állott, mely magas parttal végződött és attól lefelé volt a gyümölcsös és a szőlő. Az egész telek másfél vagy két hold lehetett. A

család éveken át itt nyaralt. Édesatyjuk igen értett a gyümölcs- és szőlő-kezeléshez. A legjobb szőlő-fajokat ültette és a bort a legszakszerűbben kezelte. Napról-napra örömmel leste a család, hogy a szőlő mikor érik meg. De bizony az nem érett meg, hanem eltűnt. Lázás inkvizíció, mindenkit kifaggatnak, de a fűrtnek nyoma sincs. Egyszer csak előáll a kis Béla és büszkén mondja, hogy a szőlő ki fog kelni, mert ő elültette, és meg is mutatta, hogy hová.

Amikor az alsó szőlőt bérbe adták, akkortájt kezdtek a Sándor nagybácsi szőlőjébe járni, amelyet az övékétől tulajdonképpen csak egy kerítés és kapu választott el. A nyaraló berendezése eleinte igen egyszerű volt, de amikor orvosi tanácsra a nagybácsi felesége is ott kezdett nyaralni, az egész házat modernizálták. A bejárat felől a ház emeletes volt, hátul azonban már földszintes és még tovább lépcsőn kellett felmenni a meredek partra. A ház mellé egy kis függőkert épült, melynek aljában csermely folydogált. Azon túl következett a gyümölcsös és a szőlő.

Viszont az úgynevezett felső szőlő megint a Bangha-család birtoka volt, amelyet édesatyjuk több tulajdonostól vásárolt össze. Eleinte csak egy ódon présház volt rajta, később egy nyaralónak kiválóan alkalmas szép ház épült benne. Alól volt a konyha, présház és a pince, fent pedig két tágas lakószoba. Ez a ház is a lejtő felé emeletesnek látszott, itt is volt függőkert fakorláttal, alól szép élő sövény és a szőlő mellett rengeteg gyümölcsfa. Édesatyjuk itt is tudományosan ültette a szőlőt, nem karóra, hanem drótra futtatva. Azonban az akkor kezdődő filoxera és később a perenoszpóra úgy tönkretette a régi tőkéket, hogy az egészséges amerikai tőkékkel kellett kicserélnie. Ezt a felső szőlőt később a gyermekek kirajzása után a család az apácáknak bocsátotta ingyen rendelkezésükre egy nagy tábla konyhakerttel is, amit később azután a püspök az apácák számára meg is vett.

A zabori borok fanyarabbak az átlagos boroknál, de igen zamatosak, főleg a finom tókéról szüreteltek. Viszont nem volt gazdaságos a finom fajbor, mert csak negyedrészt annyi termelt belőle. Amúgy is Nyitrán sokkal kisebbek a terméseredmények, mint máshol. Ezért a bortermelés inkább passziószámra ment s ha Bangha István nagyritkán adott is el mustot vagy bort, amikor sok volt, átlagban inkább ráfizetett.

A testvérek egyöntetű megállapítása szerint a gyermek Béla nagyon élénk volt s épp ezért aránylag nehezen fegyelmezhető. Nem mintha nem lett volna jólelkű gyermek, hanem mert értelmének első nyiladozásától kezdve mindig mozgatta és izgatta valami eszme. Igen gyakran ütközött össze a testvéreivel is, akik őt sokszor „kiállhatatlannak” tartották. Viszont a játékban nagyon jól lehetett használni, mert mindig tudott valami játékot kiszemelni. Bizonyos fokig kezdettől fogva ő volt a hangadó testvérei között. Ebben a nagyon szelíd Hedvig nővére és a csendes természetű Levente bátyja is elősegítették. A többiek még kicsik voltak és alig számítottak. Ez kétségtelenül hozzájárult biztos fellépésének kialakulásához. De ez csak külső körülmény, a lényeg belülről jött. A gyermek Bélát az jellemezte, hogy neki minden élmény volt és az élmények a szenzáció erejével sugárzottak ki belőle.

Nagyon szerette a játékot, sőt megszervezni is szerette és élvezettel merült el abban. Ha színdarabot vagy cirkuszt látott, néha hónapokig is emlékében maradt és főbb jeleneteit nagy készséggel tudta megeleveníteni. A színészkedést különösen szerette, kitűnően tudott másokat utánozni és átöltözködni vagy másokat átöltöztetni. A fiúkat leányruhába és fordítva. Cselédruhákba felöltözve az egész környéket megtréfálta. Egyszer, amikor a szülők bálba mentek, még a kutyát is felöltöztette és főkötőt rakott a fejére.

A kilencvenes évek elején jutott el Magyar-

országgra is a Németországból kiinduló Kneipp-kúra láza. A szülők komolyan és nagyban űzték és a gyermekszereget is rákényszerítették. Nyáron még csak hagyján volt, de télen igazán nem volt élvezet hideg vízben fürödni, törülközés nélkül felöltözni és addig járni a szobában, míg az ember megszárad. A mindenféle öntözések, a térdzuhany, felsőleöntés vagy víztiprás sem voltak kellemes dolgok. Ez utóbbit két percig kellett csinálni és az időt ima mérte. Imre vallomása szerint akkor tanultak meg igazán hadarni! Béla mindkettőben szeretett lazszálni. Mikor pedig a Kneipp-kúra után jött a korpakenyér, amely eleinte mindig rosszul sikerült, akkor Béla ugyancsak nem tett lakatot a szájára. A heti kétszeri káposztaevés, ami akkor a vitamin-teória előárnyékaként egészségügyi szabály volt, szintén nem tetszett a gyermekeknek. Bélának ugyancsak sok szülői feddésben volt része, amikor bosszúból elkapdosta a tányérját a kimérendő káposztaadagok vagy paradicsommártások előtt.

Az egészséges testi nevelésre a Kneipp-kúrán kívül is sokat adtak a jó szülők. A reggeli torna szigorú előírás volt, amelyet édesatyjuk a legpontosabban megkövetelt. A szőllőben, ahol a vakációkat töltötték, tekepályát, nyujtót és háromrétű hintát (gyűrűhinta és trapéz) csináltattak a szülők. A felszerelés Budapestről jött a Marc-nagyszülőktől. A gyermeklélektan szerint különösen a hinta szédeléseit szerették, ami azonban sokszor súlyos buk-fencsel, az Imre gyereknel egyenesen kisebb agyrázkódással végződött.

Öltözködésben és étkezésben spártai egyszerűségre nevelték a szülők a gyermekeket, különösen az édesatyja. Ebbe természetesen a Kneipp-féle táplálkozási szabályok is belejátszottak.

Atyjuk, aki a Duna mellett született s korán tanult meg úszni, nagyra értékelte a vizet s a fürdést és csónakázást mindig pártolta. Nyáron, ha szép idő volt, a délelőttöt mindig a vizen töltötték

a gyermekek. Béla kitűnő úszó volt s felnőtt korában is szívesen gyakorolta. Betegsége első éveiben, amikor sok időt töltött a dunakeszi nyaralóban, alig volt nap, hogy a szabad Dunában nagy fürdéseket s még nagyobb úzásokat ne rendezett volna.

A kis Bélának határozottan nagy zenei tehetsége is volt, amit a szülők okosan és tervszerűen is fejlesztettek. Gyermekkorában ugyan gyakran rekedt volt és ezért a szabadban kellett kortyonként Seltersvizet innia, fel és alá sétálnia s hozzá dudolni vagy énekelni, hogy kiköszörülje a torkát. Ne azon a rekedt hangodon beszélj mindíg! — szólt rá gyakran az édesatyja. S talán innen is eredt, hogy később beszédeiben, ha nagy volt a hallgatósága, mindig magasabb hangon beszélt. A jó szülők mintha érezték volna, hogy a torkában mekkora kincs van és az akkor még elég ritka inhaláló készüléket is meghozatták neki, hogy hangja csengését megőrizték. Az éneklést korán elkezdte. Valószínűleg egyelőre a cselédek vagy utcai gyerekek hatása alatt. Legalább is erre vall az a tény, hogy kedvenc nótája volt az Erger—Berger s a nálánál kisebb Imrét is elsőnek erre tanította meg. Hallásuk főleg azáltal fejlődött, hogy édesanyjuk gyönyörűen zongorázott s főleg a klasszikusokat, Beethovent és Mendelssohnt játszott. A kis Bélának határozottan zenei adottságai voltak. Először édesanyjától tanult zongorázni és egész szépen is haladt, de hamarosan a klarinétra csapott át. Később egy barátjától megírgyelt a fuvolát és ő is megtanulta. A zobori zenés esték, amikor Béla Verdit és Schubertet fuvolázott és édesanyja zongorán kísérte, ma is felejtethetlen emlékei a testvéreknek. De énekelt is szépen és olyan érzéke volt a művészibb darabok felkutatására, hogy az már egyenesen a zenekritika határát súrolta. Főleg Hedviggel énekeltek együtt. A Zoboron egy sötét este hátulról kerülték meg az egyik ismerős villáját s felülről a szállók tetejéről szerenádok adtak, hogy meglepetést okozzanak. Egy-

1. A Bangha-gyermekek
(jobbszélső a kis Béla).

2. Bangha Béla IV. gimnazista korában.

3. Az innsbrucki teológus.

(A képeket Oláh Kató
reprodukkálta.)

1. A Bangha-család.

2. A Páter a Magyar Kultúra alapításakor.

(Reprodukálta Oláh Kató.)

szer, már papkorában, a Balatonban fürödvén énekelni kezdett, mire a fürdővendégek csoportba verődve hallgatták, mert operaénekesnek tartották s mivel csak egy bokor alján vetkőzött le, nem jöhetett ki a vízből, míg a hallgatóság el nem o. zlott. De a hangján kívül a hallása is nagyszerű volt. Blattolt, egész operaáriákat tudott kívülről s mióta a rádiót is igénybe vehette, a legnehezebb új darabokat is szinte egyszeri hallásra megtanulta.

Azt is fel kell már itt említenünk, hogy a kis Béla volt a család lelke és rajta keresztül színesedtek ki a többi gyermek lelkében is a szülőváros és a szülőház emlékei. Erre vallanak Klotild húgának (becéző nevén Ildi) visszaemlékezései, melyekben ezeket írja: „Máskor a Zobor-hegy, ahol a szőlők voltak, unalmas és egyhangú volt, de amíg Béla otthon volt, ezer dolgot talált ki és ezer érdekes helyet fedezett fel. Ami nevezetes helyre emlékszem, azt mind Béla tette előttem érdekessé. A szigeten, a várban, a városban és mindenütt ki tudta az érdekeseket halászni, mindenben megtalálta a romantikát. Ő fedezte fel nekünk Nyitrát és a Zobort. Mindenből szenzációs élményt csinált s ahogy ébredezett szellemem, kézenfogott és bevezetett ebbe a nagy, csodálatos és szép világ látványosságai- ba — és mondjuk úgy — megmászhatóságai- ba. A vár bástyafokán volt egy hely a püspök vársétányán, ott felemelt és így szólt: Nézz oda! Gyönyörű kilátás volt. Ott kanyargott a Nyitra-folyó a sziget körül és odébb a hegyek. Ez volt az első eszmélésem a kilátásról. Kertünk aljában egy ér csörgedezett, ebbe gátakat, medencéket csinált, malmokat állított fel és csónakokat usztatott. A pincetetőn várakat építettünk, gyufaskatulyával gyönyörű téglácskákat vetettünk a sárból és a napon szárítottuk. Csinált bodzából pus- kát és faragott fűzfafütyülőket. Növényeket préselt, lepkéket, gyíkokat, viperákat és szalamandrákat fo- gott. A tarlón kerek vermetek ástunk, venyigéből sátrat vontunk eléje és a legvadabb hőségben oda-

vonultunk és üldögtünk mint saját palotánkban.”

„Boldog volt a gyermekkorom azok miatt az érdekes játékok miatt is, amelyeket ő kitalált. Egész zsványmeséket elevenítettünk meg és játszottunk el mindig az ő invenciói nyomán. Közmondásokat jelenítettünk meg vagy egész történeteket játszottunk végig néma képekben a gyékényfilagóriában. Ime, egyik ilyen kedvenc játékunk: Béla jóízűen alszik és horkol. Mellette órája. Levente a felkelő nap, amely lassan, guggoló helyzetéből feljebb és feljebb emeli a fejét, míg végre kiegyenesedik. Béla felriad, órájára néz és kiugrik az ágyból. Gyorsan öltözik és egyszerre tekintete a szék alá mered: egy aranyat talál. „Ki korán kel, aranyat lel!”

A boldog gyermekkorhoz természetesen sok csintalanság és kópéság emléke is fűződik. Ebben is Béla volt a legtöbbször a kezdeményező és főmester. Ez a vonás különben később is megmaradt benne és elkísérte szinte a haláloságyig. Mint kisgyermek ebbeli készségét természetesen elsősorban testvérein próbálta ki, de nem kímélte a szülőket sem. Említettük már azt a bizonyos Kneipp-lázt, ami akkor a Bangha-családban uralkodott. A Béla gyerek nem állott éppen jólábon a hideg vízzel s ahol csak lehetett, kijátszotta a szülőket. Amikor a fürdőszobába kellett menni, gyanúsán buzgón zuhogott a vízcsap és a zuhany s a víz hullámmása a kádból a szomszéd szobáig is kihallatszott. Később kiderült, hogy Béla csak nagy fröcskölést végzett, egy bottal csapkodta a fakád oldalait, de ő kívül maradt a kádon.

Édesatyja rendkívül erős logikájú ember volt és megkövetelte, hogy a gyermekek is szabatosan és logikusan beszéljenek. Semmi se volt jobban ellenére, mint az észnélküli beszéd, vagy a tárgyhoz nem tartozó megjegyzés. Béla ezt nagyon jól tudta, de a veleszületett kópéságon nem mindig birt erőt venni. Egy alkalommal például, amikor egy nyári reggelen így szólt hozzájuk édesatyjuk:

Fiúk, ma tárgyalásom van Nyitrazsámbokréton, magammal viszlek benneteket és elmegyünk Bajmócra is, Béla azonnal közbevágott: A Kósáék is jönnek? (T. i. ez a kérdés minden logikát nélkülözött.)

A nagy kirándulás a megrótt közbeszólás ellenére is létrejött. Egy darabot vasúton tettek meg, aztán a Nyitra és Belánka-patak völgyében egy gyönyörű kocsíút következett. A gyerekek közben megúnták a hosszú kocsizást és Béla indítványára hunyócskát kezdtek játszani, hogy ki győzi tovább csukva tartani a szemét. Amikor atyjuk észrevette, megütközve és felháborodva kiáltott rájuk: Hát azért hoztalak titeket utazni? Gyermekes csintalan-ságának természetesen sokszor megadta az árát. Így például egyszer az iskolai labdázásból és hancurozásból azzal jött haza, hogy kiütötték az egyik fogát.

A cigaretta és a tiltott dohányzás korán megjelent a gyermek Béla életében. Különben ebben az egyben a legnagyobb példát édesatyjában tisztelhetette. Az öregúr szenvedélyes dohányos volt. Bár tudta, hogy árt neki s felnőtt gyermekeinek később magyarázta is, hogy feleannyi dohányzás is elegendő lett volna, nem tudott leszokni róla. Persze Béla, mint minden gyermek, a diófalevéllal kezdte, fűzfából faragta a pipáját és az Antal kocsistól tanulta meg, hogy kell e férfias szenvedélynek áldozni. Gimnazista korában a Zobor-hegy egyik sziklaodujában volt a titkos dohányraktára. Akkor már a Virginiánál tartott. Mindíg csak pár szippantást húzott belőle, aztán megint eltette.

Különben a gyermekkor szokásos hibái, kinövései és kellemetlenségei maradéktalanul jelentkeztek a kis Bélában is. Füttyült, mint egy suszterinas, egyik testvérének vallomása szerint talán hamarabb tudott füttyülni, mint beszélni. Finnyás volt a végletekig. Amiből lehetett, mókát űzött s ritkán mulasztotta el az alkalmat, hogy valakit meg ne bosszantson. A finnyásságával különösen sok baj volt. Utálta a tejen a pillét s ha véletlenül egy

darabka az ő bögréjébe is becsúszt, a legvadabb mókákra használta fel, főleg ha édesatyja nem volt jelen. Prűszkölt, mintha valami borzalmasan utálatos dolog került volna a szájába, egész tócsát köpködött maga köré s még avval is hajlandó volt a konyhát meggyanúsítani, hogy trágyát kevertek a tejébe. A tányérokat is mindig megmutstrálta étkezés előtt s ha valami foltot vagy csak homályos részt talált azokon, már szaladt a konyhába és panaszkodott vagy vádaskodott.

A régebbi idők szokása szerint húsvétkor a Bangha-családba is érkezett mindig néhány bárány. Ezek közül az egyiket mindig meghagyták és játékul maradt a gyermekeknek a nyárra. Ezek a megnőtt báránykák azután gyakran voltak humoros vagy tragikomikus eseteknek az előidézői. A három idősebb gyermek például egy forró nyári napon kiment az uszodába fürödni. A bari utánuk szaladt s mert lusták voltak hazavinni, nagybölcsen bezárták a kabinba. Javában fürdött a gyermeksereg, amikor a bari kiszabadult s a hangos kiáltozástól megijedve egyenesen a város felé vette az útját. Futott utána a gyermekhad, míg végre Nyitra legforgalmasabb utcáján sikerült elfogni a szőkevényt. Ekkor vették azonban ijedten észre, hogy mindnyájan mindössze úszóruhában vannak, ami az akkori erkölcsi felfogás szerint még sok szemrehányást és kritikát váltott ki.

Kutyájuk is volt, mégpedig vadászkutya, de egy veszettségi járvány idején sintér kezére adták. Azóta nagy szerepet játszott gyermeki fantáziájukban a sintér. Az állatokat általában nagyon szerették és a hasznos állatokat meg is becsülték és kímélték. A kártékonyak számára azonban nem volt kímélet. S ebben újra Béla volt a példaadó, miután mókás hajlamait is kiélhette vele. Szerette például az egeret, kígyót pusztítani s nem egyszer történt meg, hogy egérboncolásra is vállalkozott s a feltrancsirozott dögökkel ijesztgette leánytestvéreit.

Az ifjú

Az elemi iskola korai elvégzése után, mint már említettük, hosszas kérésre és a bukás biztos reményében gimnáziumba került a Béla gyermek és ezzel megnyílt előtte a szellemi élet, amelynek aztán egy egész életre rabja és szerelmese, de egyúttal nagy tanítója és mestere lett.

A leírások és egykori fényképek elég vézna gyerekeknek mutatják Bangha Bélát. Csak a természetete volt kemény, elhatározott, szinte szilaj — szerette is az édesatyja leveleiben „kis szittyámnak” becézgetni — a fizikuma azonban inkább gyengének, törékenynek és kíméletre szorulóknak látszott. Nem volt az a bizonyos makkegészséges gyermek, amelyik orvos és gyógyszer nélkül nő fel s aminek a benyomását tette később, szónoki pályájának és sikereinek tetőpontján, hanem elég sokat betegeskedett gyermekkorában. Egész fiatalon sérvet kapott, ami miatt iskolái folyamán a tornától mindig felmentették s amit csak meglett férfikorában operáltak meg. Egy negyedgimnazista fényképe nagyon megtévesztheti az embert alakjára és magasságára vonatkozólag, mert összes többi társainál kisebbnek látszik. Persze ez csak azért van, mert két évvel fiatalabb is volt a többieknél. Különben jó közepes termetű, nyulánk és élénk fiúnak írják le, akinek jellegzetes koponyaalkata és szájvágása már ezen a gyermekkori fényképen is erősen kiütözik.

Az első öt gimnáziumot szülővárosában a piarista atyáknál végezte. Hogy kik voltak a tanárai s volt-e közülük valaki is nagyobb hatással rá, ma

már nem tudjuk megállapítani. Naplójában sehol sem szerepelnek a gimnáziumi tanárok és bár szívesen mesélt, különösen betegségének utolsó éveiben, gyermekkoráról és ifjúkoráról, a tanárai közül névleg senkit sem említett. Lehet, hogy ez a hallgatás pusztá véletlen; de az is könnyen lehet, hogy a nagyratörő és hamarosan nagy tervekkel foglalkozó ifjú gimnazistára senki sem volt a tanárok közül kimondottan alkotó vagy sorsdöntő hatással. Ezzel szemben azonban bizonyos, hogy a nyugtalan szellemű, élénk gyermek, majd ifjú a nyitrai piarista atyáknál mindent megkapott, ami szellemének kifejlődéséhez szükséges volt. Itt szerezte meg azokat a komoly és szolid alapismereteket, amelyek segítségével később valóságos polihisztor módjára a szellemi élet egész rengetegének nekivághatott. Itt szerezhette meg azokat a nagyszerű latin- és görögnyelvű ismereteket, amelyekben haláláig brillírozott, s korán kialakuló mélyebb vallási hajlama, amely hamarosan a szerzetesi pálya felé hajtotta, nemcsak meg nem ingott, hanem szabadon fejlődhetett a piarista nevelés hatása alatt.

Hogy tanult az ifjú Béla? A bizonyítványok szerint mindig jelesen. Ha meggondoljuk, hogy két évvel hamarabb kezdte a gimnáziumi tanulmányokat, mint a többi gyermek, vagy koraérettnek, vagy már ekkor a kibimbózó lángésznek kell neveznünk. A tanulásával nem is volt baj soha, legfeljebb nyugtalan vérmérsékletével és gyermekes kópéságaival. Szeretett ugyan otthon is tanulni, de a kortársak vallomásából inkább az látszik, hogy nagyon figyelt az iskolában és lehetőleg mindent megtanult már az órák alatt. Ha nem olyan erős a szülői ház fegyelme, valószínűleg sohasem tanult volna odahaza, hanem vagy játékba vagy idegen olvasmányokba merül. A Bangha-házban azonban nem volt mindennapos a diákbarátkozás. A ház csak vasárnap volt nyitva a pajtások számára, akkor is megválogatva; hétköznapi azonban a délután a tanulás ideje volt.

A kis Béla tanulásánál három dolog is feltűnik. Először, hogy sétálva szeretett tanulni. Lehetőleg három-négy szoba között kinyitotta az ajtókat s fel-alá járva végezte az agy első erőszakos pallérozását. Ez a tulajdonsága bizonyos tekintetben később is megmaradt és gyorsírásba mondott cikkeit sétálva szerette lediktálni. A második feltűnő, hogy hangosan szeretett tanulni, ami pedig köztudomás szerint inkább a rossz diákokra vagy gyengébb tehetségekre szokott jellemző lenni. A kutató meglehetősen értelmetlenül is áll ezzel a jelenséggel szemben s magyarázatát nem is tudja másból, mint tanulásának harmadik feltűnő vonásából megadni. Ez a harmadik vonás pedig az volt, hogy a kis Béla szavalva, deklamálva tanulta meg, illetve raktározta el magában a leckéket. Testvéreinek egyöntetű vallomása szerint élményt csinált a legközönségebb vagy legunalmasabb leckéből is önmagának és másoknak. Rögtön az első gimnáziumban a latin deklinációt úgy tudta testvérei előtt feltüntetni és beállítani, hogy azok is szenzációt láttak benne és vele együtt megtanulták. Úgy látszik tehát, hogy a hangos tanulás nem gyengeség jele volt a kis Bélánál, hanem a színészi, szónoki és agitatórikus tehetség első önkénytelen kitörése. Nem tudott magában lenni és magára maradni. A tudás mint csak elraktározandó anyag, nem érdekelte eléggé. Sokkal jobban érdekelte azonban, mint mások számára felhasználható vagy felhasználható anyag. Neki már akkor hallgató és nézőközönség, az ő varázsa alá kerülő publikum kellett, amelyet hajlíthat, vonzhat és röpihet magával, ahova akar.

Mik lehettek ebben az időben a kedvenc tárgyai, nem tudjuk biztosan. Valószínűleg semmi, illetve minden. Oly nagy volt a tehetsége s ez a tehetség annyira egyetemes érdeklődésű, hogy mint a kis csikónak, mindenki ki kellett az erejét próbálnia. Miután testvérei leírásában oly sokat szerepel a latin deklináció, arra kell következtetnünk, hogy

a nyelvek s főként a latin nyelvben rejlő logika ragadták meg elsősorban a kibontakozó kis értelmet. A nyelvek iránt különben is nagy tehetsége volt. Németül már édesanyjától megtanult, amit később osztrák vakációzásokkal tökéletesített. Ugyancsak a franciát is az édesanyja vezérlete mellett kezdte el. A német kiejtése tökéletes is lett, az a bizonyos, sokat kifogásolt magyaros hangsúly sohasem érződött rajta. Maguk a született németek is élvezték beszédének és kiejtésének hibátlan csengését éppúgy, mint minden tájszólástól ment irodalmi stílusát. A német nyelv később is mindig könnyen ment neki. Nemcsak a közönséges társalgás iramát bírta fáradság nélkül, nemcsak, mint mondani szokták, valóban németül gondolkozott s nem magyar kifejezéseket fordítgatott át németre, hanem akár prédikációkra, akár előadásokra bármikor készen állott. Megesett, hogy készületlenül vagy csak rövid gondolkodás után kellett németül előadnia, mint például a budapesti eucharisztikus világkongresszus idején, és mégis mindig bámulatos könnyedséggel, látszólag játszva és hibátlanul tette. Beszédén egyeztetési vagy mondatszerkesztési, de még der die das-hibát sem lehetett felfedezni. Később életének egyik legszebb sikerét a bambergi dómban egy német prédikációval aratta s már halálos betegen és kimerülten a laibachi Krisztus Királykongresszuson az unalmas szónokok mellett ellankadó és elálmosodó figyelmet újra egy német beszéddel, mely szóról-szóra kidolgozva sem volt, ő támasztotta és szította fel.

A deklináció szerelmese később is a nyelvtani szabályok szigorú őrévé vált. Még azokat a nyelveket is, amiket félig vagy csak háromnegyed részben beszélt, tisztelte és szabályaikat szigorúan betartotta. Valósággal üldözte azt a hanyagságot, amely az idegen nyelvek helyes kiejtésével vagy helyesírásával szemben minden népnél honos. Szerkesztőkorában valóságos házi botrányt tudott rendezni egy-

egy sajtóhiba, főként az idegennyelvű szövegben ejtett sajtóhiba miatt. S a hivatalos állami propagandairatokat ebből a szempontból olyan kegyetlenül megbírált, levágta vagy ledorongolta, mintha legalábbis szentségtörésen érte volna őket.

A németen kívül, amit szóban és írásban tökéletesen bírt, még franciául és angolul beszélt és írt az átlagnál sokkal jobban. Viszont csodálatos módon olaszul, pedig sokkal több ideig tartózkodott Olaszországban, mint angol vagy francia nyelvterületeken, sohasem tanult meg tökéletesen. Amilyen hibátlan volt a kiejtése a német, francia és angolra, olyan rossz viszont az olaszra. A szókincse is kevesebb volt itt, de a grammatikai érzéke szinte csalahatatlan. A latin és a görög természetesen megmaradt haláláig örök nagy szerelmének. Kitűnően beszélt és írt latinul. Olaszországi tartózkodása alatt nem egy döntően nagy sikert aratott éppen latin beszédeivel s a görög is mindig érdekelte. A legfrissebb keletű görögös műszavakat is azonnal lefordítani és magyarázni tudta. A délamerikai miszsiós útja kedvéért megtanult egy kissé spanyolul és portugálul is. A grammatikát itt is szinte órák alatt vette be, olvasva mindent megértett, a kiejtése azonban itt is az olaszéhoz hasonlóan kissé merev és „északias” volt.

A nyelveken kívül sok jel arra vall, hogy a történelem érdekelte a legjobban. Élénk fantáziájának egyrészt események kellettek, amelyek lekötni tudják, másrészt pedig nagy eszmények, amiért lelkesedni, küzdeni, élni és meghalni érdemes. Az irodalom, mint ilyen, nem játszik nagy szerepet. Mint azonnal rátérünk, a vérbeli szerkesztő ugyan már tízéves korában kitört belőle, de ebbeli munkássága, akár ha vezércikket, költeményt vagy elbeszélést is írt, nem irodalmi ambíciókból, hanem propagandisztikus vágyakból történt. Írásának esetleges szépségével vagy varázsával ő nem elandálítani vagy megmámorosítani, hanem a cselekvések

mezejére magával ragadni akart. A szónok és az agitátor szólalt meg már itt is belőle, akinek nem elég az esztétikai érzelem, hanem az akarat meg-hajlítása a fő.

A kutató, akit természetesen a kész, megállapodott és kiforrott férfi köt le elsősorban, a gyermek és ifjú Bangha Bélában is szeretné megtalálni azokat az adottságokat és vonásokat, amelyekből a későbbi nagy ember pályáján elindult. Az első pillanatra bizony úgy tetszik, mintha semmi ilyen különleges vonás nem volna. Csak az értelme szárnyal koraéretten, nyugtalanul és éhesen, két évvel előzván meg mindenben osztálytársait, de különben a szokványos iskolai tanulás, játék, gyermeki buzgóság és kópéság között telnek az évei. Nem volt az a bizonyos koravén csodagyerek, akiben egyetlen tehetség ütközik ki és kedvező vagy mostoha körülmények között egyaránt beérik és kiteljesedik. Nem ült örökké a könyvek felett, nem bújt el a játék elől, nem volt valami kedvenc és elválaszthatatlan szakmája, amire a természete vagy a sors előre predestinálta volna. Minden érdekelte, mindent felszívott és mindent magáévá tett. A tanulást éppúgy, mint a játékot, a nyelveket éppúgy, mint a természettudományi ismereteket. A született zseni sokszor egyoldalú hajlamosságának benne nyoma sincs. Inkább úgynevezett lexikális tudású embernek indul már ifjúkorában, aki a szellemi élet teljes megnyergelésére született. Ez a vonás később is megmaradt benne. Az adottságai olyanok voltak, hogy nyelvész vagy bölcselő, csillagász vagy dogmatikus, történész vagy újságíró éppúgy lehetett volna belőle. Nem is tudott soha egyirányú szak tudós lenni, bármennyire rajongott is később a filozófiáért vagy a dogmatikáért, a történelemért vagy a szociológiáért. Kalodának és börtönnek érezte egyetlen tudományág kizárólagos művelését s még férfikora delén is mindíg hajlandó volt a legújabb és legfrissebb tudományszakokra átnyergelni.

Későbbi nagyságának egyetlen egy jelét vagy vonását lehet már ifjúkorában felfedezni: nagy akart lenni minden áron! Valami nagyra készülni, valami nagyot, hatalmasat és sorsdöntőt végrehajtani! — ez az egy izgatta már igen korán az ifjú Bangha Bélát. Nem akart megmaradni a polgári élet szűk keretei között, lelkét egy meghatározott és szigorúan körülírt élethivatás vagy állás nem tudta lekötni és ifjú fantáziája mindig ott és arra csapongott, amerre a korlátlan lehetőségek nyílnak. Már gimnazista korában a saját szerkesztette lapjában egy cikket ír, melynek ez a feltűnő címe van: „Kiből lesz nagy ember?” A nagyság gondolata már gyermekkor óta foglalkoztatta, de érdekes megfigyelni és ebben a későbbi Bangha teljesen benne van, ezt a nagyságot nem az állás, vagyon és hatalom súlyával, hanem kizárólag az alkotás lázával méri már akkor. Nagy szerepekre akart vállalkozni, de nem magáért, hanem másokért, és a nagy alkotásokat mindig ott kereste később is életében, ahol nem személyes előny, hanem az emberekre, a nagy tömegekre való hatás lehetősége nyílik.

A nagyság vágya azonban egyelőre csak a lelkében lobogott, de külső körülményeiben alkalmazkodnia kellett az iskola és a szülői ház zárt fegyelméhez. Mert a fegyelem aztán teljes mértékben uralkodott a Bangha-családban. Mindennek megvolt a maga helye, ideje és alkalma. A tanulásnak is, a játéknak is, a vallásos érzésnek is és a családi szeretet ápolásának is. Úgy messziről visszanézve szinte meghatja és megrendíti az embert ennek a nyitrai Bangha-háznak az ideális légköre és családi szelleme, mely külsőleg szigorú volt, de befelé mindenért kárpótolt. A Bangha-gyermekek nem az utcán és a pajtásoktól, még csak nem is az iskola padján nevelődtek elsősorban, hanem odahaza a szülői házban.

A család lelke egyformán és egyenlő mértékben az édesapa és az édesanya volt. Az atya inkább

az elveket képviselte és az irányítást gyakorolta, a módszer kidolgozása és leleményessége azonban az anyáé volt. A gyermekek megható módon ragaszkodtak hozzájuk. Csak „apika” és „anyika”, „s’apa, s’anya”, majd a legkisebbik, Ildi lány becéző selypítése után „sapa” és „sanya” lett a nevük. Már a tömegsikerek élén haladó és szinte végzetesen nagy harcokba keveredő későbbi Bangha páter is leveleiben csak így ír róluk vagy így becézi őket.

De így a szülők is, akiknek egyedüli gondja és gondolata csak a népes család, a gyermekek voltak. Kezembem van néhány levél, amelyet az édesanya intézett feleségéhez. A megszólítás mindig: „Kedves Angyalom” vagy „Édes jó Irmám” és a befejezés mindig: „hű férjed” vagy „hű Pistád”. S hogy milyen érzelmekkel voltak egymás iránt, annak hű kifejezője egy 1898 szeptember 9-ről származó levél, mely a maga férfias egyszerűségében és finom lelkiségében így szól: „Ne ijedj meg, hogy már ma írok, holott pár óra előtt váltunk el. Nem történt semmi nagy dolog, sőt kicsi sem; hanem történni fog holnapután, a Szent Szűz nevének ünnepén, a te nagy védszenteden, mely alkalommal fogadd szívesen azon kijelentésemet, hogy a jóságos Isten egyik szerfölött nagy, milliomodik embernek sem jutott áldását ismerem el abban, hogy téged adott nekem feleségül. Nem is bírom szívemet másként Istenhez emelni, mint hogy a hálaadás fohászát teszem elé, mint uraló érzelmét lelkemnek. A Mindenható kegyelme maradjon veled mindvégig és a Boldogságos Szűz köpenykéje, melyet hordasz, védjen meg. A Legszentebb Szívbe ajánlak és minden szeretettel öllelek és csókollak, hű férjed, Pistád.”

De levelei éppúgy tele vannak a gyermekek iránti rajongással. Gyakran megkérdi: „Beszélnek-e a gyermekek rólam? Kivált a kis szittya? — a Béla bizonyosan. Én is sokat gondolok rátok, rád, édesem és a kis nemzedékre.” Egy pesti levelében pedig mint az alázatos szeretet szinte fenséges vonásai

jelennek meg a következő sorok: „Pesthez közelítve kezdett roppant ingerültségem is elhagyni. Igazán fáj, hogy oly teljes martaléka vagyok az idegességnek s ezzel gyötrelme egész körömnek, pedig mégis tudom, hogy igen szeretlek mindnyájatokat.”

Amit az atya a férfisziv tartózkodásával nyújtott, ugyanaz volt az anyában is, a finom és művelt nő egész mélységével és gondosságával. Pedig a szerepe annál nehezebb volt, mert hiszen Hedvigben és Leventében (akit később a családban otthonosabb István névre neveztek el) a korán elhalt első asszony után két mostohát is kapott s a világ szája, különösen kisvárosokban, hamar kész a mostoha elítélésében és megrovásában. A vád, vagy legalábbis gyanú eleinte a Bangha-mamának is kijutott. A kisváros szeme szinte leste, hogy mi rosszat mondhat a mostohára, amikor a második házasság első gyümölcsei megérkeztek. Az emberek megszólási vágya azonban az első időben nem sok anyagot kapott. A mostoha egyforma volt minden gyermekéhez, sőt saját édes gyermekei úgy érezték, mintha elnézőbb és jobb volna a mostohákhoz. Az értelmes kis Béla ezt hamar észre is vette és gyermekkorában gyakran panaszkodott: „Énnekem nem adja meg édesanya, amit kérek, de ha Hedvig kérné, mindjárt megadná”. Majd később, amikor gyermekcsintalanságaiért gyakran kikapott s ezt fel is panaszolta, az okos anya ezzel nyugtatta meg: „Sokat kapsz ki, de neked van édesanyád.” A két kis mostoha csöpség szerette is kezdettől fogva az új mamát és talán sokáig meg sem tudták volna, hogy nem édesanyjuk, ha a jóakarató nyitrai nénik és bácsik nem kérdik tőlük folytonosan: „No, jól bántik-e veletek a mostoha?” Annyi bizonyos, hogy mindent elkövetett, hogy ne érezzék mostohának, ami talán annál is könnyebb volt neki, mert ő is korán árván maradt és mostoha és rokonok mellett nőtt fel.

De a gyermekek szeretete sem volt kisebb a

szüleikhez. Mikor még egész kicsi korukban az édesanyjuk gyógykezelésre a szliácsi fürdőre utazott, nagyon fájt ez a gyermekeknek és az aranyos szünidő éppen emiatt kevésbé hangulatos, néha egyenesen lehangolt volt. Szeretetük és ragaszkodásuk kifejezéseképpen a szőlőben az egyik szilvafát, amelyik a filagória ajtajában állott, Szliács-fának nevezték el s mint édesanyjuk emlékét és szinte testi varázsát úgy ápolták maguk között. Igazi ártatlan gyermek módra még a betegségeket is csak azért szerették és élvezték, mert olyankor az édesanyjukat kizárólag a magukénak mondhatták. Bár a kópé Béla az ilyenkor könnyen adagolt kompótot sem vetette meg s emiatt is szívesen tűrte a betegséget, testvérkéinek azonban még azt is megvallotta, hogy azért is szeret beteg lenni, mert akkor az édesanya mindig az ágya szélére ül és úgy beszélget vele és dédelgeti.

A gyermek Béla különben nem volt elvonult és magának való fiú, akit a családi kör teljesen felszívott volna, hanem iskolaéveitől kezdve sok barátot is szerzett magának. Barátkozásaira azonban természetesen a szülők is felügyeltek és csak szigorú válogatás után engedték meg, hogy a barátkozás mélyebb gyökeret verjen. Érdekes, hogy már akkor barátait a jobbak és az ártatlanabbak közül választotta. Mélyen megrendítette egyik kis barátjának, a szívbeteg Lüley Titusznak korai halála, aki nagyon bájos és intelligens fiúcska volt. Baráti köréhez tartozott a Prónay-fiú, aki különben harmad-gimnazista korában egyik fogát labdával kiverte, azután Rákóczi Béla, a Kenéz, Bacsák, Bohus, Kmetykó és Klapetek fiúk. Nagyon sokat barátkoztak a Tombor-fiúkkal is, akiknek szőlője szomszédos volt az övékével, édesatyjuknak pedig mellettük állott a városban a patikája. Ezek a Tombor-fiúk különben nemcsak idősebbek, hanem úgy látszik, kissé szabadosabban neveltek is voltak. Tőlük tanultak meg a Bangharek kártyázni, mégpedig ferblit és huszon-

egyest és a legidősebbtől, Valértól hallották meg először, hogy a békát is lehet enni. Fogott is egyszer a Valér előttük egy csúnya békát, gyertyán koromfeketére pörkölte a combját és aztán hősiezen megette. Baráti körükből ketten lettek pappá: egy Spanyár nevű, aki azonban korán meghalt és Schmidt Leó, aki kanonok lett Nyitrán.

Miután a köztisztelőben és szeretetben álló atyának — mint ügyvédnek is s mint közéleti szereplőnek is — nagy ismeretsége volt, a társas összejövetelek és vendégeskedések sem hiányoztak a családból. A gyermeksereg ezt természetesen ropant élvezte. De talán még jobban, ha ők mehetek másokhoz vendégségbe. Különösen két ház szerepel a Bangha-gyermekek életében, mint a vendégszeretet non plus ultrája. Az egyik a Wagner kanonok háza volt, az anyai nagybácsié. Ide sokat jártak s volt is minden alkalommal jó magyar vidéki szokás szerint nagy traktamentum. Neki készültek a gyerekek mindig alaposan s csak azt fájalták, hogy a 10—12 fogás után, amikor a tortákra és az édességekre került a sor, már tele volt a kis bendő. Ezt ugyan nem ők állapították meg, hanem tréfásan az édesatyjuk, aki végig tapogatta őket és kimondta a kérlelhetetlen szentenciát: most már elég volt!

A másik ház, ahová évente egyszer-kétszer mindig kijártak, a Zamoyszky grófék háza volt, amely körülbelül hat kilométerre lehetett Nyitrától. A nagy park közepén gyönyörű kastély állt s a játék lehetőségei korlátlanok voltak. A gróféknak volt még egy másik birtokuk és kastélyuk is ezen a malánthain kívül: Abalehotán. A Bangha-gyermekek itt is többször megfordultak. A grófi családdal való ismeretség tulajdonképpen üzleti alapon nyugodott. A grófnak ugyanis sok pere volt, főképpen örökösödési pere és ezért kereste fel mindig a jó hírben álló Bangha ügyvédi irodát. A rokonság úgy tudja, hogy a gróf túlzottan is igénybe vette az ügyvéd irodá-

ját. Folyton ott ült és távol tartott más feleket. A nagy pert Bangha István azután meg is nyerte, még a végső pesti fórumon is kilenc más fiskálissal szemben, de folyó kiadásaitól eltekintve semmit sem kapott érte. Az atya nemes büszkeségére vall, hogy sohasem kérte a gróftól, hogy fizessen, bár az üzleti érintkezésen túlmenőleg baráti viszonyban is voltak. „Ha a gróf nem tudja, hogy tartozik, én csak nem fogom neki mondani!” — szokta volt mondani s meg is halt a nélkül, hogy valaha is szólott volna. Később, öreg korában, mikor az ügyvédi iroda is rosszabbul ment, bántotta is ez az édesatyát, hisz valami 50—60 ezer forintról volt szó, de az sem maga miatt, hanem csupán a gyermekek miatt.

Már említettük, hogy a Bangha-család házi neveléséhez hozzátartozott a Kneipp-kúra, a spártai életmód, de azonkívül még a sportra való rászoktatás is. A szállóban ott állottak a különböző és akkor legmodernebb tornaszerek, a hintától a nyújtóig és a korlátig. A szabad vízben való fürdés és úszás kötelező volt, de azonkívül a séta, gyaloglás, sőt a turistáskodás is. Ez utóbbit különösen a Béla gyermekre erőltette rá az édesatyja, miután a tornától fel volt mentve s így a testnevelés sok hasznos gyakorlatában nem részesülhetett. Ez a szokás vagy hajlam azután meg is maradt Bangha Bélában mindörökre. A szükséges sétát sohasem mulasztotta el s később is az életben ezer más szellemi foglalkozástól hajszolva mindig szakított időt magának arra, hogy kifujja tüdejét és kifárasztja testét a friss levegőn és a gyaloglásban. E sorok íróját is, aki a gyaloglás fogalmát addig nem ismerte, egyszer a legzimankósabb télben gyalog végigvezette az osztrák havasok között valami húsz kilométeren át és pokoli módon élvezte, amikor utitársának a sikos talajon lépten-nyomon kiszaladt a lába a teste alól.

Mint gyermek először a Kálvária-hegyet, majd a Sátortábort s a majdnem 600 méter magas Zobort

mászta meg, amelyre később felkerült a 21 méter magas gránit millenniumi emlékmű s amelynek csúcsáról messze el lehetett látni. Természetesen a szállókat is bebarangolták s a közeleső falvakat, ahol valami nevezetesség volt vagy ismerősök laktak. Az okos szülők az egyszerű gyaloglásokat később kirándulásokká és tanulmányi utakká szélesítették ki. Sokat jártak Tótmegyerre, ahol nagybátyjuk, Sztankovits Ferenc, a Károlyi-uradalom jószágigazgatója volt, s ahol a nagy kert, a nagy lakás különösen imponált a gyerekeknek. Kevésbé imponált azonban a fegyelem, mely még a Bangha-családénál is nagyobb volt, úgyhogy például az asztalnál még a részben felnőtt Sztankovits-gyerekek sem mertek megmukkanni, ha az öregúr beszélt. Ugyancsak emlékezetes maradt az összes Bangha-gyerekek számára az első budapesti út, amelyik rokoni látogatással volt egybekötve. Vajjon gondolt-e a kis Béla arra, hogy ebben a magyar fővárosban valamikor minden templom az ő hangjától lesz hangos s az a dunaparti Vigadó lesz egykor legnagyobb szónoki sikereinek színtere?

De ezeket a kirándulásokat és utazásokat az okos szülők az önállóságra való nevelésre is felhasználták. A Béla diák már nemcsak szülői felügyelet mellett vagy testvérei társaságában utazhatott, hanem egyedül is. Egyedül járt például Pozsonyban, ahol az első napokban olyan szerencsésen kiköltekezte magát, hogy alig maradt zsebpénze s az utolsó krajcárokat már a szállodai portásra bízta, hogy apránként és kéztől adagolja ki neki. S az utolsó napokban már csak sósperecen és vízen élt. Hogy pedig németül jól megtanuljon, az egyik vakációban szülei az osztrák Sankt Pöltenbe küldték, ahol egy főtanítónak volt a kosztosa. Haimburgban is megfordult Béla, ahol viszont később a fiatal Imre gyerek volt német szón. Itt azonban már mint apahegyettes jelent meg, kifizette Imréért a számlát és a többi testvér számára osztrák ajándékot vásárolt.

A szülői házban komoly, vallásos szellem uralkodott, mely azonban csak a gyermekek fejlődésével és iskolába járásával mélyült el igazán. Bár mindkét szülő alapján véve igen vallásos természet volt, liberális nevelésben részesültek és így a mélyebb áhítat vagy a kitartó vallásgyakorlat hiányoztak belőlük. Maguk vallották meg később felnőtt gyermekeiknek, hogy csak velük tanulták meg újra a hittant, kezdték el a rendszeres imát, a templomlátogatást és a szentségek használatát. Ebben a tekintetben a komoly és szinte kislány korától szerzetesi életnek eljegyzett Hedvig és az élénk, rábeszélő vagy akár parancsoló modorú Béla voltak a kezdeményezők. Eleinte csak a reggeli és esti ima, az asztali áldás jött szokásba a Bangha-családban, később már a vasárnapi Goffine-olvasás, házi litánia, sőt rózsafűzér is. Amikor Hedvigben és Bélában a szerzetesi hivatás kétségtelen jelei mutatkoztak, hogy választásuk üdvös és Istennek tetsző legyen, egy mindennapos házi ájtatosság jött szokásba a Bangha-családban.

A gimnázista Bélában korán érő vallásossága mellett legfeltűnőbb jelenség az ő szerkesztői tevékenysége. Mintha a későbbi nagy sajtóapostol, író és szerkesztő már kora ifjúságára rá akarta volna nyomni a stigmáját, olyan jókor kezdte a lapszerkesztést. Tízéves volt mindössze. Kora reggelenként, amikor még testvérei édesen aludtak, felkelt, sietve felöltözött és kis pulpitusához ülve, szorgalmasan írni kezdett. Egy folyóiratot szerkesztett ekkor, amelynek a címe ez volt: Regnum Marianum. Valóságos lapocska volt ez, vezércikkkel, tárcával, hírekkel és különféle rovatokkal. S előlről végig maga írta sajátkezűleg. Nyomtatásra ugyan nem került sor, de az elkészült lapocska iskolatársai között kézről-kézre járt. Irodalmi próbálkozásait később a Győrótt megjelenő Őrangyal című folyóiratban folytatta és az önképzőkör munkájából is alaposan kivette a részét. Nemcsak szavalt és

monológokat mondott, hanem egy nagy dolgozatot is írt, élete első nagy tanulmányát, melyben a II. Endre uralkodása alatt élt zsidó izmaelita adószedők rémtetteit ostorozta.

A későbbi páratlan apologéta meggyőző ereje is korán jelentkezett benne. 12—13 éves korában történt, hogy az asztalnál az egyik vendég fiatalember az akkori kor liberális szelleme szerint nyeglén és bántóan intézett el valamilyen egyházi kérdést. Az asztal végén ülő kis Béla erre tűzbe jött, vitatkozni kezdett s olyan meggyőző erővel védte és bizonyítgatta a helyes álláspontot, hogy a vendég fülig pirulva elhallgatott és másra fordította a témát.

Iskolás kora óta, mondhatni mindvégig, ez áll gondolatainak középpontjában. Ezért szerette a ministrálást és a játék-misézést, de már gyerekfejjel arról is beszélt, hogy miként fogja mint falusi plébános a hitéletet megszervezni. Imre öccse még ma is visszaemlékszik lázas szavaira, amelyekkel terveit körülírta. Már akkor elhatározta, hogy a falu minden sarkán ott lesz egy tábla, amelyen az egyházi tudnivalók: a miserend, a böjt, az ima-szándék s a különféle intelmek fel lesznek írva.

Amikor szerzetesi hivatása először ébredezett, piarista akart lenni, hiszen azokhoz járt iskolába és más szerzetest nem ismert. Később azonban a nagyböjti időszakra a nyitraiak egy jezsuita pátert hívtak meg, hogy lelkigyakorlatot tartson a népnek. Az első jezsuita megjelenése nagy hatást váltott ki az egész városban, de legfőként a Bangha-családban. Az apa, aki különben személyesen is megismerkedett a páterrel, már első este dicsérni kezdte gyermekei előtt a jezsuita rend nagy fegyelmét és szigorúságát. „Még a rajtuk levő fehérmű sem a tulajdonuk s az ágyneműt is minden héten úgy kapják az ágyukra” — úgy látszik, ez imponált neki a legerősebben! Béla tágranyílt szemekkel és nagy csodálkozással hallgatta ezt. Úgy

látszik, édesapjával együtt valamelyik nap aztán ő is elment a páterhez, aki igen mély hatással volt a lelkes ifjúra. Édesatyja ugyanebben az időben Gonzága Szent Alajos életrajzával ajándékozta meg. Tízéves lehetett ekkor mindössze és a második gimnáziumba járt. A szép könyv nemcsak nagy örömet szerzett neki, de rendkívüli hatást gyakorolt rá. Nem egyszer, de többször is elolvasta, sőt részleteiben apróra áttanulmányozta. Ebben az időben testvérei mindig ezt a kis könyvet látták a kezében. Közben hivatási kedve mind inkább erősödött, míg végre szilárd elhatározássá fejlődött.

Mivel Hedvig nővére is akkoriban kezdett azzal a gondolattal foglalkozni, hogy az irgalmas nővérek társulatában Istennek szenteli életét, a család együttes zárandoklatot rendezett Mariazellbe. Itt közös imákat és ájtatosságokat végeztek s az egész zárandoklat közös célja az volt, hogy Isten akaratát felismerjék és a gyermekek elhatározását a Szűzanya hathatós pártfogásába helyezték.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, mintha a szülők örültek volna annak, hogy két gyermeküket is egyszerre kellett az Istennek szentelniök. Az elhatározás és beleegyezés bizony kemény dió volt számukra, ezért okosan meg is kíséreltek mindent, hogy hivatásukat kipróbálják. Az idősebbik Hedvignek csak azt engedték meg, hogy Pestre a Ranolderbe menjen tanulni, hogy az apácákat közelebből megismerje, de azt is kikötötték, hogy nem léphet a rendbe, mielőtt a képesítőt le nem tette. Bélával szemben hasonló elhatározásra jutott az édesatyja. Először csak egy vakációban indította el egy kis batyuval egyedül Pozsonyba és Nagyszombatba, hogy a jezsuitákkal megismerkedjék, majd amikor elhatározásának szilárdságát látta, eladta pincéje mintegy ezer forint értékű borát, hogy egy évre Kalocsára adhassa Bélát a jezsuiták híres konviktusába. Nem csekély anyagi áldozatot jelentett ez számára, de azt akarta, hogy a gyermek

közelebbről ismerhesse meg a jezsuita rendet s a rend tagjai is láthassák, közéljük való-e?

A gimnázium VI. osztályát Béla már Kalocsán végezte s az az elhatározása, hogy belép a rendbe, teljesen megszilárdult. Kalocsáról hazajövet felvételt kért és kapott. A hátralevő hetek csendes készülődésben teltek el. Délutánonként összeült a kis család s mindannyian a szentolvasót imádkozták erre a szándékra. A búcsút Ildi húga, vitéz Veszprémy Dezsőné így írja le: „Közeledett Nagyboldogasszony napja. Utolsóelőtti nap Béla meghagyta a cselédeknek, hogy nagyon korán keltsék fel, „mert még sokat akar játszani“. Engem beültetett egy talicskába és száguldott velem egész nap egyik szilvafától a másikig. Budapest, kiszállni! Beszállás Pozsony, Bécs felé! — s kiáltott és fütyült hozzá nagyokat. S nekem mindannyiszor ki és be kellett szállnom, ahányszor egy-egy állomásra értünk . . . Még éjtszaka volt és sötét, amikor másnap elindultunk. Fiákkeren négyórás utat tettünk Galgócig, hogy ott a vonatot elérjük. Béla már bent volt a jezsuitáknál, de még kijöhetett, hogy utoljára a szülőkkel ebédeljen. Kora délután együtt mentünk a jezsuiták templomába litániára. Utána kijött velünk a templomajtóig s ott kellett az elválásnak megtörténnie. Akkor nem tartóztathatta magát tovább, nekidőlt a belső üvegajtó fájának és kitört belőle a zokogás. A szülők is sírtak és mi mindnyájan. Aztán megöleltük egymást, keresztet vetettünk egymásra, mi mentünk vissza Nyitrára s ő — örökké ott maradt.”

Lényegében hasonlóan, de más részletekkel és színekkel írja le Hedvig nővére az elválást: „Elérkezett a búcsúzás napja. A fiatal gyermek — hiszen még teljes három hónap hiányzott 15-ik életéből — meghatóan búcsúzott a szülői háztól. Minden falat és ajtófélfát megcsókolt, minden bútort átölelt. Kedvenc fuvoláját hagyta utoljára. Mégegyszer elővette s az utolsó estén édesanyánk zongora-

kísérete mellett elfújta összes darabjait, majd össze rakta és sírva ráborult. Úgy tudta, hogy a jezsuitáknak nem szabad zenével foglalkozniok. (Később mégis utána küldték, mert szabad volt.) Másnap 1895 augusztus 13-án az egész család elkísérte őt Nagyszombatba, ahol akkor a noviciátus volt. Miután a szülők átadták szeretett gyermeküket a rendi előljáróknak, a kápolnába mentünk. A szentséges áldás végén az oltár előtt imádkozva jó szüleink áldásukat adták ránk, mi gyermekek pedig kölcsönösen meghintve egymást szenteltvízzel, öleléssel búcsúztunk. Béla erősen tartotta magát, de távozában az üvegajtón keresztül láttuk, hogy a falnak dőlt és úgy zokogott."

Igy ürült ki két év leforgása alatt a népes Bangha-család. 1893-ban Hedvig és István, 1894-ben Béla és Imre búcsúztak el, ki végleg, ki csak az iskolai évekre, a családi körtől. Már csak a legkisebbik lány, Ildi maradt otthon a jó szülők öröme és vigasztalására.

Jellemkép

A jezsuita rendbe való belépés nagy forduló-pont az ifjú Bangha Béla életében. Nemcsak azért, mert véglegesen és visszavonhatatlanul elszakad a családi köteléktől és egy idegen, új, nagy közösségbe lép be, hanem azért is, mert tehetsége kibontakozásának most már tág tere nyílik s a mellett mégis kap egy stigmát, amely őt mindörökre az Isten országa terjesztésének eljegyzi.

Erről a küszöbről, a szerzetesi küszöbről érdekes most néhány pillanatra visszatekinteni s az eddigiek alapján összefoglalóan megállapítani, milyen volt az az ifjú Bangha Béla, aki a jezsuita rendbe lépett, milyen adottságokat hozott magával a szülői házból és az iskola padjáról s mivé lett a rend annyit magasztalt és annyit ócsárolt nagy iskolájában?

Ha a ma divatos „ősök kutatását” vesszük alapul, annyit kétségtelenül megállapíthatunk, hogy az ifjú Bangha Béla természetes adottságainak nagy részét szüleitől örökölte, s azok áldott nevelése alatt fejlesztette tovább. Már a külső hasonlóság is szembeszökő. A koponyaalkatban és az arcban inkább az apát, a testi konstitúcióban pedig inkább az anyát örökölte. A boltozatos széles nagy homlok, az orr kicsit feltűnő alsó vágása, a szinte tatárosan erős arccsontok, a széles áll és a szájnak jellegzetesen erőlyes vágása föltétlenül az apáé. A sudár alak, a feltűnően arányos test, a tartás nemessége és szépsége pedig az anyáé.

De éppoly szembeszökő a belső lelki hasonlóság is. A nyugtalan, minden iránt érdeklődő értelmet

apjától és anyjától egyformán örökölte. A vaslogika, a szónoki készség inkább az atyáé, míg a nyelvtelenség és a zenei érzék az anyáé. Édesatyjától örökölte továbbá azt a bizonyos magyar úri rátartiságot, amit egyesek néha hidegségnek, érzéketlenségnek vagy éppen gögnek néztek, mint ahogy tőle örökölte a kérlelhetetlen bátorságot, a harci kedvet, a támadás vagy védelem lendületét és egyáltalán a bátor kiállást az elvekért és az eszményekért. A liberalizmus elleni küzdelem például egyenesen atyai örökség volt, amelyben Bangha István köz- és váltóügyvéd Nyitrán még egyelőre felmorzsolódott, de amit a fia, Bangha Béla azonban már győzelmesen megharcolt. Viszont inkább az anya öröksége volt a szív és a kedély, az állandó tevékenység láza, a szegények és elhagyatottak, a kisemmizettek és eltiprottak mély, nagy és segítő szeretete.

Még a szülők ellentétes vonásai is mindig kiütköztek belőle és néha egész csodálatos módon keveredtek össze. Megvolt benne az atya felfortyanó szenvedélyessége, haragos csapkodása, néha elhamarkodott büntetése vagy kártevése, de éppúgy megvolt benne az édesanya elmélyedő lelkisége, meghatódásra vagy könnyekre kész érzékenysége, alázatos szolgálatkészsége és mindenkinek használni akarása. Abban is mása volt édesanyjának, hogy panasz és feltűnés nélkül tudott szenvedni, betegséget és fáradságot, fájdalmat és kimerülést tűrni, mint ahogy az atya búskomorságra hajló természetének öröksége lehetett az az öngyötrődéssel határos, szinte aggályos lelkiismeret, amelyet egy életen át magával hordozott.

Az is kétségtelen, hogy a szülői ház és annak szelleme a legjobb nevelő iskola volt a gyermek és ifjú Bangha Bélára. Ki tudja, mi lett volna ebből a nyugtalan és ritka tehetségű, élénk gyermekből, ha egy komolyságtól áthatott szülői ház fegyelme nem áll mögötte s esetleg az utca vagy a rossz pajtások martaléka lesz? Ki tudja, vajjon a szülői

ház döntő nevelői hatása nélkül nem köt-e ki a tehetséges ifjú az ellenkező végleteknél és szédületesen nagy tehetségét, szónoki erejét és szervező képességét nem használja-e fel közömbös vagy egyenesen rossz dolgok szolgálatában? Mert csak az az egy biztos, hogy a gyermek Béla nagy akart lenni, de hogy azután ez a nagyság utáni vágy nem egy színpadban, szabadkőműves páholyban vagy politikai forradalomban találta meg a maga célját, az a szülői ház érdeme.

Csak ilyen esetekben lehet világosan látni, miért sürgeti az Egyház mindig és minden időben a vallásos és erkölcsös családi légkört, miért marasztalja el olyan súlyosan a megbomlott, elhidegült és nevelést elhanyagoló családi fészket. Milyen könnyű volt az ifjú Bangha Bélának a családi élet küszöbéről az oltárhoz és az Egyház egyik legszigorúbb rendjébe lépni és ezzel szemben mi mindent kell egyik-másik, igazán Istentől hivatott ifjúnak a rossz családi légkör vagy az elrontott nevelés miatt pótolni! Ma szeretnek az emberek egy-egy papi botrányon vagy tragédián csodálkozni és ítéletüket épp erre alapítva az Egyház ellen vádat emelni s közben nem gondolnak arra, hogy a lassan szövődő papi tragédiák mélyén a legtöbbször a züllött szülői otthon és családi nevelés átká kísért, amit még a későbbi szemináriumi nevelés sem bírt pótolni és gyökeresen megjavítani. A családi élet tisztasága és a papság erkölcsi színvonala sok tekintetben kölcsönhatásban állnak egymással. Bár kivételek mindig vannak, de átlagosan igaz, hogy a szentek gondozott kertekben, az akasztófavirágok elvadult földeken teremnek!

Bangha Béla ideális családi légkörből került az Egyház nevelőjébe. Nem volt mit szégyenkeznie a családjáért, mint hány szegény papnak kell esetleg egy életen keresztül ezért pirulnia, félnie és remegnie! És a valláserkölcsi nevelésen kívül ettől a családtól mindazt megkapta, amit az akkori világ

legjobbjai csak kaphattak. Megtanulhatott németül és franciául, tanulhatott éneket és zenét, egy úri környezetben kifinomíthatta esztétikai érzékét, olvashatott jól válogatott és kitűnő könyveket, amennyit csak akart és bírt, utazhatott gyermekfejjel és fiatalon közel és messzire, magyar honban és idegen országokban, megismerkedhetett nagy, neves emberekkel s a sikeres pályaválasztás kedvéért még egy előkelő és drága intézetben is tölthetett egy évet.

Csak aki más és szegényesebb környezetből érkezik az életbe és az élet nagy feladatai elé, csak az tudja, hogy a szülői háznak e most vázolt lehetőségei mit jelentenek. Mennyivel keservesebben szerzi meg, talán éppolyan tehetség mellett, a tudását az a gyermek, akinek hat szoba helyett egy-szoba-konyhás lakásban vagy szurtos műhelyben kell felnőnie, aki elrongyolt, piszkos, kölcsönként könyveken tanul s utcán eldobott lapokból vagy filléres ponyvákából szerzi első irodalmi ismereteit! Mennyivel nehezebb azoknak, akiknek egy későbbi és kevésbbé fogékony korban kell nyelvtanulással küszködniök, akik a társadalmi élet lehetőségeit, szabályait és összeköttetéseit nem ismerik s akik még a pályaválasztás nagy óráiban is csak egy csizmadia-műhely vagy kispolgári lakás ablakából látják a világot!

Amikor Bangha Béla elhagyja a szülői házat, egy nagytehetségű, könnyen tanuló, eszményekért, egyenesen hősi eszményekért lelkesedő ifjúként áll előttünk. Buzgó, vallásos, tiszta erkölcsű, akihez még a test és vér zakatolása fel sem ért, a mellett mókás, tréfás, játékos kedély, amelyik egészen gyermeki elfogulatlansággal pislog bele a világba.

Ennek a kitűnő természetnek vannak természetes tehertételei is: kicsit szeszélyes, akaratos és zsarnok, aki maga köré szeretné fonni környezetének az életét is és ezért gyakran „kiállthatatlan” és összetűzésbe kerül velük. Az elhatározásai néha szeszélyesek és hirtelenek, édesatyja „hübelebalázs-

nak" is nevezi, a megfontoltság nemcsak cselekedeteiből, de még a beszédéből is gyakran hiányzik és szangvinikus természete gyakran kergeti össze-ütközésbe a fegyelemmel és a renddel. Amíg az egyik oldalon túlkönnyen és játékosan fog fel mindent (ugyan ki hallott hasonlót egy 14 és fél éves szerzetbe lépő ifjúról, hogy utolsó napon is még „jól ki akarja magát játszani?”), az élet tragikus komolyságának tényei még meg se borzolják a lelkét, a másik oldalon már az édesatyjától örökölt túlérzékenység, gyanakvás, sötétenlátás, szinte pesszimiztikus hajlam is kikezdi.

Azt sem lehet tagadni, hogy a katolicizmus iránt való nagy lángolását s a katolikus közélet megreformálási vágyát Bangha Béla már hazulról hozta. Édesatyja az elsők között volt, akik a katolikus erők társadalmi és politikai tömörítésének a gondolatát megéreztek vagy felkapták és a maga körében Nyitrától Pozsonyig szóban és írásban igazán kitaratóan propagálta. Ő volt Nyitrán a Katolikus Kör egyik megalapítója, az Oltáregyletnek felesége mellett egyik legfőbb támasza s a Néppárt politikai küzdelmeinek oszlopos tagja. Házában olyan emberek fordultak meg, mint Zichy Nándor, Prohászka Ottokár és Dudek János s hagytak mély nyomokat szülőikben és gyermekekben egyaránt.

Más síkon és a nőnek megfelelő módon hatalmas részt vállalt azonban az édesanya is a katolikus megújulásban. A nyitrai Oltáregyletnek ő volt az alapítója és haláláig lelke, mintahogy már özvegyen és öregen is vállalta a Nyitrai Katolikus Nővédő Egyesület minden munkáját és gondját. Mondják ugyan sokan, főképp a testvérek közül, hogy a szülők e nagy buzgóságának s az aktív katolikus életbe való belesodródásának Béla fiuk volt a felkeltője és elindítója. Ha igaz is ez a megállapítás, mintahogy a természet rendje szerint nemcsak a gyermekeknek kell a szülőktől nevelést és elindítást kapniuk, hanem a szülőknek is a gyermekeken keresz-

tül formálódniok és fejlődniök, még mindig megmarad a tény, hogy az ifjú Béla az apostoli munka gyakorlati megvalósítását először szüleiben látta.

Ilyen környezetből és ilyen adottságokkal lépett ki tehát Bangha Béla a szülői házból, hogy átadja magát a tiszta ifjú fogékonyságával és eszmények iránt való lángolásával a jezsuita rendnek. A rendtől függött tehát most már teljesen, mit tud ezzel az anyaggal kezdeni és mit tud belőle kicsihozni? Letörí-e ezt a zseniális, de játékos lelket, kalodába szorítja-e minden iránt érdeklődő szellemét és mérhetetlen feszültségektől terhes akarateréjét vagy pedig kifejleszt-e benne minden tehetséget s megnyit-e neki minden teret és mezőt tevékenysége érvényesülésének?

Örök érdeme marad a rendnek, hogy a zsenit nem törte le, hanem teljes kifejlődéshez segítette s hihetetlen munkabírásának és lángoló apostoli hevületének olyan korlátlanul szabad teret biztosított, amilyet sem a világi élet, sem az egyházi élet átlagos más intézményei megadni nem tudtak volna. Mármost megállapíthatjuk, hogy Bangha Béla emberi értékeiben és természetes adottságaiban semmit sem vesztett azzal, hogy jezsuita lett, sőt gyors és szédületes emelkedésének lehetőségeit sok tekintetben a rend szellemének és üdvös szabadságának köszönhetette, mintahogy azt is leszögezhetjük, hogy a rend nemcsak magyar, de világviszonylatban is egyik legnagyobb díszét és ékességét kapta meg benne!

A noviciátusban

Bangha Béla 1895 augusztus 15-én lépett be a jezsuita rend nagyszombati újoncházába.

Bár már az eddigiek során is esett néhány fénysugár arra az útra, mely Bangha Bélát a jezsuita rendbe vezette, hadd álljon itt az ő saját vallomása, amelyet ifjúkori visszaemlékezéseiben elbeszél:

„Mélyen vallásos, hazafias család meleg légkörében nőttem fel. Tízéves koromban édesapám egy napon azzal lepett meg, hogy meghozatta nekem Rosty Kálmán könyvét: Gonzága Szent Alajos életrajzát. Ez a kis könyv döntötte el életemet. Lelkes költői nyelven, elragadó dikcióval vázolta benne a szerző a mantuai hercegifjú nagyszerű lemondását, hősies önfeláldozását, angyali tisztaságát. Gonzága Alajos, ez a varázslatosan szép és hősi ifjú — jezsuita volt. Én ezt a szót eddig alig hallottam. De még felét sem olvastam el a könyvnek, kirohantam vele édesanyámhoz a kertbe — zabori kis szőlőnkben nyaraltunk akkor — és lelkendezve jelentettem ki neki: „Anyám, most már tudom, mi leszek: jezsuita!” Anyám kételkedően rázta a fejét. Ismerte szangvinikus voltomat és nem bízott lángolásom hosszú életében. De a gondolat nekem nem hagyott nyugtot és midőn néhány év multán Nyitrán egy kalocsai jezsuita páter szentgyakorlatos előadásokat tartott, kíváncsian mentem meghallgatni az első eleven jezsuitát, akivel találkozni alkalmam volt.

A szentgyakorlatos előadások mélyen a szívembe markoltak. Mint élénk szellemű kisdiaákat, aki felé már a világ is kezdte nyujtogatni csábjait

és csápjait, kemény választás elé állítottak a szentgyakorlat gondolatai. Isten vagy a világ! Mulandó csillogás vagy örök boldogság. A földi élet reményei vagy lemondás és Krisztus-követés! Ezek között kellett választanom. Az örök élet gondolata oly erővel kapott meg, Gonzága Alajos ígérete oly ragyogóan újult fel a lelkemben, hogy éreztem — nem, nem szabad ingadoznom többé. A lélek minden fölött! Az örökkévalósághoz, a Gonzága Alajosok eszményeihez képest semmi áldozat nem sok, semmi erőfeszítés nem lehet túlságosan nehéz.

Beléptem a Rendbe . . . Következett a noviciátus, a harc kezdete. Az elképzelések, a gonzágai költészet és rajongás helyett a valódi próbatételek prózai, fárasztó mindennapossága. Olyan más volt ez a nagyszombati élet, mint a Gonzágák élete! Tudom, Gonzága Szent Alajos is söpört, tányért mosott, beteget ápolt, kertet gereblyézett, de nála — úgy képzeltem — mégis mindezekon átvonult valami zavartalan esztétikai nagyvonalúság. Itt meg naív képek, kopott szobrok, falusias templomi zászlók, unalmas prédikációk, vontatott templomi ének . . . Ebben a környezetben éljem le életemet? Ezekben találjam meg a szépség Istenének lovagi szolgálatát?

Végre egy este, 1897 február 4-e volt, megkönyörült rajtam az Úr és csodás világosság támadt a lelkemben. Megint egy durvafaragású barna feszület előtt imádkoztam, amikor mintha így szólt volna hozzám a feszületből az, akit ez a durva kép ábrázolt: Fiam, add meg magad! Ha durván ábrázolnak is, nem neked áldozat, ha elviseled a szegényes formákat, hanem nekem volt az, hogy leszálltam hozzájuk. Az igazi kereszt sem volt ébenfából faragva. Vállald a keresztet, amint én vállaltam érted: minden keménységével, szegénységével együtt!

E percben meggyógyultam. Ez a gondolat újra erőt adott s a következő hosszú tizennégyéves kle-

rikátus idején most már örvendező elszántsággal vállaltam nemcsak a munkát és a fáradságot, hanem a lemondást is. A 14 év alatt, amikor más fiatalember dicsőségről, vagyonról, szerelemről, boldogságról álmodozik, lassankint csak egy szenvedély maradt meg bennem és erősödött néha fájón égető tűzzé: a lelkek szeretete, a Krisztusország fejlesztésének és megerősítésének a vágya . . .

Az olvasó talán megbocsátja ezt az egyéni kitérést, az alanyi emlékezések felsorolását. Magunkról beszélni mindig odiózus dolog, de azt hiszem, ez a lélekfeltárás sok elméleti fejtegetésnél világosabban és közvetlenebbül enged belepillantani az élő jezsuita lelkébe."

*

Minden szerzetesrend az úgynevezett noviciátussal, azaz újoncidővel kezdődik, mely a jezsuitáknál két év. Ezt az időt a szerzetesrendek arra használják fel, hogy a jelöltek hivatását, szellemi és lelki képességeit kipróbálják s az erősebb és elmélyedő lelki életbe bevezessék. Az újonciskola tehát tisztán és kizárólag lelki iskola, ahol nincsenek tantárgyak, sem világi, sem egyházi tudományok, hanem csak ima, elmélkedés, lelkigyakorlat, a szerzet alkotmányának, szabályainak, szellemének és történetének a megismerése s a mellett a szerzetesi élet legfontosabb erényeinek, az engedelmességnek, alázatnak és önmegtagadásnak a gyakorlása. Az újoncok tehát gondosan megválogatott előadásokat és magyarázatokat hallanak a lelki életről, a szerzetesi szabályokról, mindennap maguk is elmélkednek, ájtatosságokat végeznek s a ház körül adódó minden szolgálatot és testi munkát, az alázatosság és önmegtagadás kipróbálására a legundorítóbb foglalkozásokat is végzik. Hol a termeket vagy a folyosókat seprik, hol a padlókat súrolják, hol a konyha gőzében foglalatoskodnak, hol a moslékot hordják vagy éppen az illemhelyeket takarítják. Az oktatásokat ugyan esetleg többektől nyerik, de

lelkileg teljesen az újoncmester vezetése alatt állnak. Az előtt tárják ki lelküket, annak útmutatása mellett kezdik el a harcot hibáik vagy gyengeségük ellen s az ő vezetése mellett állnak be a lelki élet kemény iskolájába.

Ennek a szerzetesi újoncnak két jellegzetes nagy tünete szokott lenni. Az egyik a lelki boldogság felfedezése, a másik pedig a hivatás körüli harc és megpróbáltatás.

Először a boldogságot kóstolja meg az ifjú szerzetes. A lelki békének, nyugalomnak, a megtisztulásnak és felemelkedésnek azt a csodálatos világát, amit az emberi léleknek itt a földön teljes mértékben csakis az Istenben való elmerülés adhat meg. Ezt a boldogságot nem lehet sem a szülői ház varázsával, sem a gondtalan gyermekévekkel, de még az ifjúság eszményi lángolásával sem összehasonlítani. A szülői ház varázsa ugyanis esetleg sok lelkisége mellett is inkább vérségi kapcsolat. A gyermekkor is inkább azért boldog, mert gondtalan. Az ifjúság szent heve és lendülete pedig csak átmeneti állomás, amelynek helyét hamar az élet realitásai foglalják el. Az a boldogság azonban, amit a szerzetes-újonc a noviciátusban megtalál, elsősorban lelki boldogság. Annak a boldogsága, aki megtalálta élete célját és hivatását, biztosnak és erősnek érzi magát a veszedelmektől, tudja, hogy lelki világának e megtalált kincseit senki többet nem veheti el tőle! Az a két év, ameddig a noviciátus tart, olyan az ifjú szerzetes számára, mint a Tábor-hegy, amelyen Krisztus módjára Isten jelenlétében él és vele beszélgethet. Az imaélet és az elmélkedés tág kapuján keresztül állandó Isten-közelségben él s a gondolat szárnyán elér és megfürdik abban a határtalan és végtelen szellemi tengerben, amit Isten léte és működése az elmélkedő lélek számára jelent.

Azért ezek az ifjú noviciusok sohasem búval bélelt, elfonnyadt, kiszikkadt, örömtől elzárt, min-

den természetességüktől megfosztott, letört és mesterkélt alakok, akik lelki kényszerből vagy megfélemlítésből, mint gályarabok, leláncolva és gépiesen eveznek a szerzetesi élet holt tengerén, hanem vidám, magukra talált, felszabadult, nagy célokat, messze csillagokat látó, világrengető terveket kalapáló, a szeretet és a felgyúlt apostoli tűz első lángolásában égő lelkek, akiknek az órákig való térdeplés, imában való elmerülés, az elmélkedés szárnyán való evezés, de még a megalázó testi munkák elvégzése is könnyű, mert egy boldogságot megkóstolt lélek vezeti őket. A világ csak ifjú párokon vagy fiatal anyákon, akik az első gyermek bölcsője fölé hajolnak, szokta és tudja megcsodálni, hogy mit jelent a boldogság első felvillanása. Milyen lehet hát az a másik boldogság, amelyben ifjú lelkek a boldogság örök forrására és végtelen kohójára, az Istenre találtak rá!

Ez a boldogság tükröződik azokon a leveleken is, amelyeket Bangha Béla novicius írt ebből az időből szüleinek és testvéreinek. „A jó Isten segítségével tehát szerencsésen bejutottam a Jézustársaságba, — írja 1895 szeptember 5-i levelében Nagyszombatból — melynek ruháját ma már a harmadik napja viselem. A lelkigyakorlatok augusztus három utolsó napján voltak és szeptember elsején vezetett be a főtisztelendő páter rector az asceteriumba (napi szobánkat így hívják). Itt volt aztán az a sok ölelés, amint én már sokszor elmondtam: egész olyan volt a beöltöztetés, mintahogy Kalocsán hallottam. Nem az odaérkezésnél, mint én mondtam, hanem a beöltöztetésnél. Az exerciciumokban megtanultam, hogy kell elmélkedni, napjában négy óra volt, az exerciciumokon kívül csak egy óra mindennap, míg csak meg nem halok.

Most már talárisom van és én remélem a jó Istentől, hogy egész életemben kitartok és jó jezsuita leszek s egész életemben oly boldog és megelégedett leszek, mint most vagyok. Pedig én a világban

is tudnék ám egzisztálni, már tudok: tányért, étszert, óriási pléhfazekakat, csészéket stb. törölni, seperni, takarítani, rózsafűzért csinálni és még sokat; kellner és házaló lehetnék!

Megkaptam már a feszületet is, amellyel én magam adhatok bármely haldoklónak teljes búcsút s amelyet, ha meghalok, magammal viszek a sírba. Úgyszintén megkaptam a rózsafűzért is, amely olyan hosszú, hogy a cingulustól majdnem bokáig ér, pedig csak öt tizedes.

Igen jól érzem magam. Kérem kedves szüleimet, legyenek egészen nyugodtak s ha a rám gondolás elszomorítja kedves szüleimet, inkább ne gondoljanak rám — kivéve persze az imában.

A levélírás elég gyér lesz, de nem is jó a sok. A látogatásokat illetőleg, melyek felől édesapa oly határozott feleletet kívánt, még szintén nem tudok semmit egész bizonyosan, bár többször kérdeztem . . . Tegnapelőtt ment el három végzett novicius, úgy meghatott a szép búcsúzás, hogy sirtam. Én vagyok most itt a vocatione minimus — Benjamin. Csak soká ne maradjak s jöjjön minél több kandidátus, amiért nagyban imádkozunk is. Mégegyszer ideírom, hogy nagyon-nagyon jól vagyok, hogy legalább higgyék, ha el nem képzelhetik jólétemet, boldogságomat, kedves szüleim . . . Talán egy hete, hogy S. úr meglátogatott. Igen örültem, de mikor kiment, hát én nem tudom, elszorult egy percre a szívem: ríva fakadtam, de aztán jó lett minden."

De ugyanez az öröm és boldogság beszél és ujjong minden más leveléből, amit a noviciátusból ír. Látszik, hogy az eszményekért rajongó, lázas buzgóságú, de kicsit játékos és érzelmes szívű ifjú a jezsuita rendben magára talált. A lelki élet legmegfelelőbb iskolájába került s legfeljebb a szülői ház édes melegének emléke jár még vissza a szívébe s ejt egy-egy könnyet olyankor, ha valaki, mint S. úr, ezekre az emlékekre ráébreszti. Különben hűségesen és állhatatosan törekszik arra is, hogy a szí-

vét az ilyen édes érzelmekkel és kapcsolatokkal szemben is megkeményítse.

Ezek a hangulatok tükröződnek egy második levélből, amelyet keresztatyjához írt egy évvel később. A levél elején mentegeti magát, amiért a rendből csak most ír először: „Ennek okai közt volt talán egy kis hanyagság is, de a főok az volt, hogy a levélírás szórakoztat és esetleg a válás fájdalmait megújítja . . . Keresztapa bizonyára tudja az édesapától, hogy érzem én magam, de ha esetleg nem tudná, hát én is megírom, hogy nagyon-nagyon jól érzem magamat s nem győzők hálát adni a jó Istennek, hogy oly csodálatosan és oly korán kiragadott a világból és elvezetett egy pályára, mely azonfelül, hogy az örök életre vezet, még e világon is boldoggá tesz . . . A honvágy, igazán csodálatos, sokkal kevésbé gyötört engem, mint másokat szokott; s ha eddig nem tette, remélem, annál kevésbé ezután, mikor már itt is vannak ismerőseim, barátaim, testvéreim és a rend életéhez is meglehetősen hozzászoktam már . . . Nekem is volt valamikor ilyen lágy szívem, de most már nem lehet, a gyermekéveknek vége, a férfiaknak pedig nem szabad nagyon sokat törődni a szívvel. A noviciátus megkeményíti a szívet a nélkül, hogy az ember észrevenné; de ez szükséges is az ilyen pályán, ahol az ember nem tudja, vajjon itt lesz-e még hazájában egy év múlva vagy minden évben más házba kerül s így minden évben megújulnak a válás fájdalmai. Az ilyen pályán csak akadály a szív az ő gyengéd érzelmeivel, az embert csak zavarja, csüggeszti az emlékezés a szülői házra, a rokonokra, a csendes gyermekévekre stb. Ezért ha fáj is, hogy már olyan meglehetősen rideg vagyok, mégis belenyugszom, tudva, hogy így jobb. Itt kemény, edzett vasemberre van szükség, akit a halálon kívül semmi meg nem állít.”

Ebben a második levélben két változás, vagy ha úgy tetszik, két új dolog üti meg az ember fülét. Az első a stílusváltozás; az a régi egyszerű, elfogu-

latlan stílus, amely a gyermek és ifjú Banghát anynyira jellemezte, most egyszerre hideggé, zárkózottá, merevvé, talán itt-ott mesterkéltté válik. Látszik, hogy először találkozott össze a mindenre kiterjedő fegyelemmel; először találkozott össze a harmincnapos lelkigyakorlat alatt a logikus gondolkozással, a lelki elmélyedéssel és ennek kapcsán tulajdonképpen a tudományos pontossággal is. A találkozás természetesen zavarólag hat. Az önfeledett játékos ifjú, aki eddig hozzá volt szokva, hogy minden gondolatát és érzelmét kimondja vagy leírja, most már előbb felülbírálja és meggondolja, látszólag cenzúrát gyakorol önmaga felett. Most már meggondolt akar lenni, aki tudja, mit akar, mit ír és mit cselekszik.

Ezzel az idővel esik össze az apostolkodási hajlam felébredése is. Az ifjú szerzetes, aki a harmincnapos lelkigyakorlatokban megjárta már a lelki élet egész iskoláját, önkénytelenül is tanítani, oktatni, vezetni, dirigálni akar másokat is. Kezem között van még néhány más levele, amelyben az addig megszokott kedves, finom gyermeki hang helyett már a szigorú lelkivezető, sokszor egyenesen a szószéken dörgő nagybőjti szónok jelentkezik. Itt már sürget vagy óva int, utasításokat ad vagy szörnyű példákkal elrettent. A zelóta, amelyik gyermekéiben csak mint bájosan unszoló, lelkesítő jelentkezik, most hirtelen megfordul és nem mindig rokonszenves, sőt sokszor esetlen prédikatori stílusba öltözik bele. Leveleinek egyéni, üde bája itt egy időre megszűnik s helyette prédikációk és lelki olvasmányok egyelőre kiegyensúlyozatlan és stílusbelileg meg lehetően éretlen és zavart vegyüléke jelentkezik. Szerencsére ez az összeütközés nem tartott sokáig, Bangha Béla nagyszerű tehetségével a kettőt szerencsés ötvözteté olvasztotta magában össze. Meg tudta tartani természetes frissességét, sőt a stílus játékos kedélyét is, de a mellett megkomolyodott,

logikus fej lett és egész életére oly jellemző, világos, szép stílusának az alapjait megvetette.

Nem kell azonban azt hinnünk, mintha játékos kedve és humora a szerzetesi magányban cserben hagyta volna. Az ifjú Béla a jámborság mellett még arra is ráért, hogy kópéságon törje a fejét. Még a rendbe való belépése előtt például meg akarta tréfálni volt kalocsai tanárait s ezért egyik osztálytársához levelet intézett Kalocsára, a dátumot jó pár hónappal későbből keltezve. Ebben a levélben úgy ír neki, mintha megúnva hivatását kilépett volna a rendből s hazament volna Nyitrára. A levelet nagy titoktartás mellett bátyjának adta át, hogy az megőrizze s a dátummal jelzett napon Kalocsára elküldje. Így is történt. Elképzelhető, milyen meglepetést okozott ez a levél a társak és a jezsuita tanárok körében, akik szintén elolvasták. Azonnal írtak is Nagyszombatba, és érdeklődtek, mi igaz a dologból? Most meg a nagyszombati jezsuitákon volt a meglepetés sora. Nem tudták, miképpen magyarázzák meg a dolgot. A kis novicius szemük előtt nyugodtan végzi gyakorlatait és ugyanakkor levelet ír Nyitráról Kalocsára. Amikor kérdőre vonták, őszintén be is vallotta, hogy csak meg akarta tréfálni volt osztálytársait és tanárait. Amikor azonban édesapja megtudta a kópéságot, felháborodásában ki akarta hozni fiát a noviciátusból, mert mint mondotta: milyen jezsuita lesz abból, aki ilyesmire képes! A bölcs előljárók azonban nem engedték, hanem jót nevettek az eseten. Különben is, amikor a levelet megírta, fel volt ugyan már véve jezsuitának, de a noviciátust még nem kezdte meg.

•

Mint említettük, a szerzetesi újoncéletnek a maga nagy boldogsága mellett van egy súlyos erőpróbája is, amelyik egyrészt a hivatás, másrészt pedig az alaptermészet hibáinak leküzdésében nyilvánul meg. A hivatás minden ifjú lélek előtt csak természeti hajlam és eszmény, amelyik lelkesíti, de

annak gyakorlati nehézségeit, esetleg súlyos teherpróbáit még nem ismeri. Világi pályákon talán könnyebb ez a teherpróba, annál is inkább, mert a legtöbbször csak életlehetőséget és kenyérkeresetet jelent. Az egyházi pályán és főként a szerzetesi életben azonban súlyosabb, mert egy örökre elkötelezett életet, az ekeszarvától való vissza nem nézést, áldozatot, önmegtagadást és örök lemondást jelent. Az a hármasság fogadalom, amit a szerzetesek tesznek: a tisztaság, a szegénység és az engedelmisség az emberi lemondás non plus ultrája, aminél már csak egy nagyobb van, az önkéntes vértanúhalál.

A jelölteknek az előjárók ugyan elhiszik, hogy hivatás hozta őket a megszentelt falak közé, még azt is elhiszik vagy szívesen feltételezik, hogy erre a pályára a hajlam megvan bennük, de hivatásuk állhatatosságát kötelességszerűen komoly próbákra vetik. Ez a próba nemcsak a hosszas imákban, ájtatosságokban és elmélkedésekben áll, amelyek közül például a jezsuitáknál szokásos harmincnapos lelki-gyakorlat az egész lelket és testet, idegéletet és fizikumot olyan mértékben veszi igénybe, mint talán semmi más; nemcsak a munka, engedelmisség és megalázkodás terhes, szinte megszágyenítő és lealjasító műveleteiben, hanem a fogadalmakban rejlő örök lemondás reális bemutatásában. A noviciusnak meg kell éreznie, szinte testileg megtapasztalnia, mit jelent a családi élet vigasztalásairól való lemondás, a szent szegénység fagyos és éhes jegyese s az önakaratról való teljes lemondás, ami a jezsuita engedelmisségben kulminál. Nagy harcok ezek, belső nagy vívódások, sokszor talán gyötrelmek is, amelyeken mindegyiknek számtalanszor át kell esnie, — maguk a lelkivezetők gondoskodnak arról, hogy átessenek — hogy a fogadalmakig eljuthassanak. Ebben az iskolában nincs kényszer, csalogatás és csábítás, de még enyhe elnézés sem! Itt nem lehet „sodródni” az árral, a többivel és a beleszokás vagy „beletörődés” ingatag reményeire építeni a jövőt.

Itt mindenkinek magának kell eldöntenie, vállalja-e a lemondás és áldozat tökéletes életét, fogadalmait is csak önként és fenntartás nélkül teheti le, de még ezenkívül a lelkivezetők, illetve előjárók is fenntartják maguknak a jogot, hogy az önkéntes vállalkozóval szemben is az elutasítás vagy eltanácsolás álláspontjára helyezkedjenek. Innen van az, hogy a papi pályán mindig többen vannak az indulók, mint a beérkezők, a szerzetesi életben pedig éppenséggel! Ha úgy hozzávetőleges számadatokkal akarnék szolgálni, például a jezsuita rendről, bizvást azt mondhatnám, hogy a jelöltek fele önként vagy eltanácsolással kibukik a küzdelemből már a kétévi noviciátus alatt, egy másik fele pedig kiáll és elhull a filozófia és teológia tanulmányi éve alatt, úgyszólván végeredményben egy negyedrészt az, amelyik az eredetileg együtt belépettek közül a papi szentelésig, örök fogadalomig és rendi működésig eljut.

Bangha Béla, a Jézustársaság nagyszombati noviciusa, úgy látszik, könnyebben esett át a hivatás teherpróbáján, mint a jelöltek átlaga. Ez a szív már gyermekkorától annyira tiszta volt, belépéséig a test és vér törvénye még csak beárnyékolni sem tudta, alaptermészete, hajlama és a nagyszerű szülői nevelés annyira az eszmények felé állították be, hogy a szerzetesi életben és fogadalmakban nem megkötést és terhet, hanem egyenesen felszabadulást, tehetségének kibontakozását s legmagasabbra irányuló szárnyalását látta. Neki is lehettek bajai, kisebb-nagyobb kellemetlenségei, játékos és szeszélyes természete miatt az engedelmisséggel, otthoni úri élete miatt az alantas testi foglalkozásokkal, de lelki kétélyei, illetve megpróbáltatásai és gyötrelmei, harcai a fogadalmak vállalása körül, a hivatás visszavonhatatlansága miatt nem igen lehettek. Leveleiben nincs is semmi nyom erre vonatkozólag. Beszél ugyan „nehézségekről” és „kellemetlenségekről”, amiket az embernek el kell viselni és túrni, de inkább és állandóan a győzelem himnusza, mint a

harc kiáltása csendül ki a leveleiből. Bangha Béla szerzetesi, illetve jezsuita hivatásában sem a noviciátus alatt, sem későbbi tanulmányai során, de még az élet nagy hullámválásaiban, amikor már messzibb és napfényesebb partok és kikötők is elég csábítóan feltáncoltak előtte, sem ingott meg soha, ő maga, mint e sorok írójának is megvallotta, sohasem érzett az életben kísértést hivatásával szemben s ha mások néha hol tréfásan, hol félig komolyan nagy célok érdekében „megkísértették”, azonnal és mereven azzal utasította vissza: Ha százszor születnék, akkor is mindig jezsuita lennék!

A nagyobbik nehézség a szerzetesi élet kezdetén talán nem is annyira a hivatás kipróbálásánál, mint az élet megreformálásánál jelentkezik. A szerzetesi életbe ugyanis nem lehet úgy átmenni, illetve beleilleszkedni, hogy az ember egyszerűen lakást változtat, egy családi házból egy szerzetesi közösségbe költözik át, hanem hogy lelket is cserél vagy legalábbis módosít. Nem lehet úgy menni a szerzetbe, hogy az ember a vele született tulajdonságokat vagy a gyermek- és ifjúkorban megszerzett szokásokat egyszerűen magával viszi; ami bennük jó, azzal használ a rendnek; ami bennük rossz, annak eltűrésére és elszenvedésére kötelezi társait. A közös életnek már önmagától fogva is megvan a maga nehézségei, amik miatt senki sem élheti korlátlanul a maga egyéni életét, hanem mindig és minduntalan tekintettel kell lennie másokra és a közösségre. De ezen túlmenőleg a szerzetesi élet éppen azért jött létre, hogy a tökéletesség iskolája, illetve állapota legyen. Benne mindenkinek meg kell újhodnia, meg kell reformálódnia, levetnie a bűnöket, hibákat, tökéletlenségeket és kifejleszteni a közös élethez szükséges erényeket. Ezért a szent-ignáci iskolának első és legfőbb követelménye a teljes és kendőzetlen önismeret. A mindennapi egyórás elmélkedés, a minden évben szigorúan elvégzendő nyolcnapos lelkigyakorlat s főként a novi-

ciátus elején történő harmincnapos lelkigyakorlat éppen arra való, hogy a jelölt világosan és biztosan, szinte a szívtelenség és kegyetlenség világosságával megismerje önmagát. Ezek a lelkigyakorlatok nemcsak epekedések és szárnyalások Isten után, nemcsak lelki elmélyedések, szinte parttalan utazások az isteni titkok tengerén, hanem egyúttal átvilágításai önmagunknak, szinte röntgenszerű fényképfelvételek, ahol a lelki szervezet legkisebb ferdeségei, kinövései vagy hiányai azonnal jelentkeznek.

A jezsuita aszkétika arra veti legfőként a súlyt, hogy az ember a lelkigyakorlatokban megismerje természetének alapvető hibáját. Azt a bizonyos bűnt vagy bűnös hajlamot, esetleg csak gyengeséget vagy természetes ingert, amely — mint a hálója mögött rejtetten meghúzódó pók — állandóan készen áll az erkölcsi életünk elleni támadásra. A jezsuitának, hogy fegyelmezhesse magát és másokat, ismernie kell önmagát. Szívének, lelkének és természetének legmélyebb rejtekeiben is kell vájkálnia, hogy kitapinthassa azt a leggyöngébb és legfájóbb pontot, lelki alkatának azt a bizonyos gyengeségét vagy hajlamát, amelyik ki nem irtása esetén támadója és elgáncsolója lehet. Konkrétul beszélve: ez a hiba vagy hajlam lehet egy természettől adott önfejűség vagy kényelemszeretet, egy szeretetlenség vagy harag, egy kapaszkodó hiúság vagy lassan örvénylő érzékiség. Itt nincs kendőzgetés és szépítgetés, nincs mellébeszélés vagy álcázás, csak könyörtelen kivizsgálás és azonnali harc!

Ez a része a szerzetesi életnek már az ifjú Bangha Bélára is nehezebb lehetett; annál nehezebb, mert szangvinikus, tehát szenvedélyekkel bélelt természet volt s az a bizonyos, már említett búskomorságra való hajlam, mely édesatyjának volt az öröksége, egész élete folyamán sok tépelődésben, lelki küzdelemben, sötétenlátásban, magával és másokkal szemben való gyanakvásban nyilvánult

meg. Hogy mennyire komolyan vette az alaptermészet hibái ellen való küzdelmet, vagyis a jezsuita aszkétika legfőbb törvényét, azt mutatják későbbi naplójegyzetei és sokak előtt megtett önvallomásai. Bizony Bangha Bélának különösen nehéz volt az értelmi megalázkodás, amikor borotvaéles és szinte fékezhetetlen esze mindent megőrlött és mindenüvé eljutott. Nehéz volt később is alázatosnak lennie, amikor tudta, mert tudnia kellett, hogy nálánál okosabb vagy tanultabb ember nem volt az országban. Neki, aki mindig célokat gyártott és terveket kovácsolt, nehéz volt engedelmeskedni és engedelmességből tervekről vagy álmokról lemondani. Mint ahogy nehéz volt szókimondó nyelvét, zsarnokságra hajlamos természetét, könnyen fellángoló haragját vagy szeszélyes állhatatlanságát megfékezni. De Bangha Béla mindezt örömmel vállalta s talán éppen azért, mert mindig eszményekért élt és erős fantáziája miatt ezek az eszmények szinte mint tapintható testi valóságok hatottak rá, könnyebb is volt neki. Legalábbis semmi jel sincs arra, sem akkor, sem később, hogy ezek a harcok az alaptermésze ellen nehezek és gyötrelmesek lettek volna, a kinnak vagy az elkeseredésnek a forrásai. Ő valahogy úgy volt s ez volt a nagy könnyebbisége és szerencséje, hogy a harcban mindig a győzelmet tudta látni. Aki ismerte, tudta későbbi életében is, hogy a meggondolások vagy nehézségek sohasem tudták semilyen akciójában kedvét szegni. Ő sohasem méregette azt, hogy milyen nagy lesz az ellenállás, mennyi energia beledobására lesz szükség, milyen fárasztó, verejtékes, esetleg véres lesz a harcnak egyik-másik fázisa. Ő a harc embere volt, akit mindig a harc kimenetele, a győzelem érdekelt s mert tudta, hogy mindig győzni fog, hogy győznie kell, a harcot — magyarán szólva — mint sportot vette. Ahogy a zsákhordás nehéz és lehangoló lehet, de a gerelydobás vagy diszkoszvetés, mert olimpiai érmet hoz haza, üdítő és lelkesítő

torna; így volt Bangha is a fáradságokkal, küzdelmekkel, sokszor a legmegegyőzőbb és öldöklőbb harcokkal szemben is. Tudta, hogy úrrá lesz a nehézségek felett, hogy a győzelem pálmája elbűvölően integet s ezért vállalni tudott mindent!

*

Ennek a kétéves újoncidőnek legnagyobb próbája, de egyúttal teljesítménye is a 30 napos lelki gyakorlat, amelyet az újoncok a belépés után néhány hónapra szoktak elvégezni.

A Szent Ignác-féle lelki gyakorlatot a hozzáértők egyöntetűen a lelki élet magasiskolájának tartják, de annál inkább az ez a 30 napos lelki gyakorlat. Itt nyílik a fiatal szerzetesnek az első nagy alkama arra, hogy teljes magányban és összeszedettségben mindentől elvonatkozva és mindenből kibontakozva, a végső dolgok, az élet és halál, a hivatás és örökkévalóság nagy távlataiba beletekintsen, a bűn rombolását és az isteni jóvátétel csodálatos útját át gondolja, végül pedig Jézus Krisztus életének tüzetes tanulmányozásában elmerüljön. Ez az iskola azért nagy és az életre döntő befolyású, mert a legnagyobb és örök igazságok vonzásában áll, mindent az örökkévalóságok szemszögén keresztül néz s az egyedül nagy és felmagasztosult példát, Jézus életét választja mintául. A harmincnapos terjedelem pedig éppen arra való, hogy ezek a nagy és örök vonzások ne csak futólag és átmenetileg érintsék a lelkeket, hanem kitörülhetetlenül és elhatározóan beleégessék magukat a lelkekbe. Ezért szokott a lelki gyakorlatok első része a megtisztulás útja (via purgativa), a másik része pedig a megvilágosodás (via illuminativa), a fénybeborulás, a magasbaszállás útja lenni.

A mi ifjú szerzetesünk nagy buzgósággal és nem kisebb várakozással végezte el ezt a harmincnapos lelki gyakorlatot. Ebből a korból származó leveleiből az látszik, hogy őrá a legnagyobb hatással az örök élet gondolata volt, ami különben később

is mindig kedvenc témája maradt. Ebben az örök életben nemcsak az üdvözültek tündöklését látta meg, hanem még inkább az elkárhozottak kétségbeesését és ezért a segíteni akarásnak, az apostolkodásnak valami, szinte túlerős, küldetészerű vagy talán egyenesen megszállottságszerű érzése bontakozik ki belőle. A lelkek ínsége és veszedelme azóta nem hagy neki nyugtot! Nem tud elkényyelmesedni, de még egy munkánál megmaradni sem. Valami nyughatatlan vágy, éhes, kielégíthetetlen hajlam űzi mindig új magvetések, új tömegek megnyerése felé!

De ugyancsak ebben a hosszú, harmincnapos lelkigyakorlatban tanulhatta meg az elmélkedés művészetét, amit azután olyan nagyszerűen tudott értékesíteni későbbi beszédeiben és írásaiban. Itt tett szert először arra a készségre, hogy tárgyát minden oldalról átvilágítsa, egész gondolati és érzelmi tartalmát kihozza, de ugyancsak itt tett szert a legelvontabb metafizikai igazságoknak a gyakorlati beállítására és alkalmazására is. Ha a későbbi szónoknak mindig volt mondanivalója, soha üres szavakat nem verdesett; ha csak úgy ontani tudta szóban és írásban az egymásba fonódó ragyogó gondolatokat; ha gondolat- és szófűző készsége a szó szoros értelmében kifogyhatatlannak látszott, azt mind az elmélkedés e legnagyobb iskolájának, a harmincnapos lelkigyakorlatnak köszönhette. Szerette is mindvégig a lelkigyakorlatokat. Ragaszkodott hozzá, mint a harcos fegyveréhez vagy paripájához. Tudta, hogy saját lelki élete, de egyúttal szellemének frissesége és rögtönző ereje is ezen múlik. Ha a szerzetesi élet sok megkötöttségét későbbi élete folyamán, országos ügyek és harcok közepette, néha talán feleslegesnek vagy mellőzhetőnek érezte is egyes óriási vállalkozásainál, mint például a Katolikus Lexikonnál, a szerzetesi élet terhei alól bizonyos felmentéseket kért is, az elmélkedésektől vagy a lelkigyakorlatoktól azonban sohasem akart szabadulni. Eszé ágába

sem jutott, hogy ez mellőzhető vagy más időkre elhalasztható volna. Mint jegyzetei mutatják, lelki gyakorlatai minden évben felfrissülést, eszmékkel és tervekkel való gazdagodást, az apostoli érzés új lángolását, egyenesen újjászületését jelentették.

*

A szerzetesi újoncidő második része a rend történetének és szellemének a tanulmányozásával telik el. Ha a gyermek Banghát csak Gonzága Szent Alajos életrajza kapta meg s egy prédikáló élő páter vonzotta a rendhez, itt most beleláthatott rendjének egész történetébe, dicsőségébe, de megaláztatásaiba is. Talán mondanunk sem kell, hogy az a nagyvonalúság, mely a rendet mindig jellemezte, azok a hallatlanul nagy szekuláris szentek és egyéniségek, akiket a rend az Egyháznak és a világnak ajándékozott, továbbá az apostoli munka kaleidoszkópszerű sokfélesége óriási hatással lett az amúgy is mindig a nagyság vágyától fűtött ifjú lélekre. Ő nem „megszokta” a rendjét, hanem olthatatlanul szerette! Ő nem kiválasztotta, mert valamelyiket a sok közül választania kellett, ha már szerzetes akart lenni, hanem rajongott érte! Ezért rendje történelmének a kutatására semmi időt és fáradságot nem sajnált. Szinte akkor kezdte magát történelmi érzékre és stúdiumra nevelni, amikor a rendjével foglalkozott. Ezért írt olyan sokat a jezsuita rendről és annak tagjairól s ezért tudott két komoly és hatásos önálló munkával is a rend szellemének és történelmi szerepének áldozni. Örült, ha valami új szépséget vagy gazdagságot, valami új vonást vagy fényt fedezhetett fel rajta és sírni, elkeseredni, fogat csikorgatni vagy láncot tépni tudott, ha azt valami új üldöztetés vagy megalázás érte. Bár lírai érzelmekre nem igen volt hajlamos, a megrendülés vagy könny sem volt egyáltalán szokása, mégis e sorok írója is látta könnytelt szemekkel, amikor a Pombal-féle jezsuitaüldözés szörnyűségeiről és mártíriumairól olvasott.

Az ebből a korból származó leveleiből és mások vallomásaiból az derül ki, hogy Bangha Béla a noviciátus nagy tüzeket gyújtogató és olvasztó iskolájában természetének jó alapelemeit, mondjuk így: természetességét nem adta fel és nem vesztette el. Pedig ilyenkor sokan mások félszegekké és gépiesekké válnak, a metafizika ilyen közeli érintésére azt hiszik, hogy régi énünket, még természetünket is meg kell ölni és egy mindenképpen új embert kell magukra öltetni. Bangha Béla ennél okosabb volt és a természetéből nem rombolt le semmit, legfeljebb azt, ami a kegyelem útjába állhatott. Ő már akkor tudta vagy ösztönszerűen érezte, hogy a kegyelem a természetre épít. Ezért megmaradt élénk, minden iránt érdeklődő, szellemes, játékos, tréfás ifjúnak. A leveleiben igazán sok utalás, illetve bizonyíték van erre. Nem érdekes-e például, hogy mikor tányért mosogat, evőeszközt súrol s az asztalnál felszolgál, arra gondol tréfásan, hogy már egy kenyérkereseti lehetőséget: a pincérséget eltanulta? Nem kópéságra és egyenesen csintalan fantáziára vall-e az a tanács, amit apácajelölt nővérének ír, mondván: „Ha lehet, olvasd a Rodriguez művét, ez kiképez; de aztán ne ásíts olvasás közben akkorákat, hogy az ásitó pofák a szemedig meredjenek és a könyvet is eltakarják. Az ima alatt meg ne térdelj úgy, mint egy zebra, amelyik egy gumifa törzsén akarja a csikjait kirá dírozni.”

Bár az újoncidő nem a családi érzések ápolására hivatott, sőt a levelezés, látogatás stb. erős korlátozások alá esik, a szüleivel és testvéreivel való szoros kapcsolatot ez alatt az idő alatt sem szakadt meg teljesen. A jó szülők többször meglátogatták a fiatal noviciust és ilyenkor rendszerint vele együtt étkeztek a rendházban. Első alkalommal többek között csirkét tálaltak. Az újonc büszkén mutat rá: „Ez az én csirkém.” — „Hogy-hogy?” kérdezik a szülők. — „Mert én puccoltam. Olyan csúnya fekete szőr volt a hóna alatt, hogy beleborzadtam,

de azért csak kitéptem" — teszi hozzá még mindig borzongva. Szülei ilyenformán meggyőződhetek arról, hogy le tudja küzdeni rendkívül finnyás természetét. Évenként egyszer-kétszer ezeken a látogatásokon a testvérek is megjelenhettek, ami mindig nagy élmény lett számukra. Akkor még körülményes volt Nyitráról Nagyszombatba utazni, átlag két napot vett az utazás igénybe és azért rendszerint kettős ünnepeken mentek. Persze nem mehetett az egész család, hisz annyian a kocsira sem fértek volna fel, hanem megosztva: hol egyik, hol másik testvér. Az ifjú szerzetes a családi együttlét alatt érthetően a szellemi központ volt. Szípkázott és élcelt, tanított és buzdított, unszolt vagy erőszakoskodott. Mindíg volt témája és mindig úgy tudta azt kifejtetni és megcsillogtatni, hogy mindenki számára élmény lett belőle. Ebből az időből egy nagyobb levele maradt fent, amely már írásművészetileg is valóságos kis remek s amely a későbbi nagy apostol egész programját és lelkületét elárulja. A kérdéses levelet Hedvig nővére szerzetbelépésekor írta s jellegzetes és tanulságos részei ezek: „Utolsó leveled igen meghatott. Egy év alatt meglehetősen elmúlt a honvágy és minden ilyféle érzélem s azt, hogy jöjj el, ha lehet, mégegyszer belépésed előtt, nem is úgy mondtam, mintha nagyon akartalak volna mégegyszer látni; de leveled vételekor, habár tudom, hogy okosabbat belépésünknél soha nem tehattünk volna, mégis elgondolva, hogy Téged soha többé nem látlak, megint meglágyult pár percre a félig már bekérgesedett szív és nem tagadom, egy nótát pityeregtem is rá. De hisz ez nem is csoda! 15 évig éltünk együtt s csak végre, midőn a szent hivatást követni iparkodtunk: találtuk és értettük meg egymást és folytattunk egy igazi lelki barátságot. És éppen ez, hogy Te voltál akkor az egyedüli, aki az én szeszélyes szívemet megértetted és érzelmeimet méltányolni tudtad, tette nehezebbé a tőled, mint a többi rokontól való

válást . . . Ezennel szent versenyre szólítlak: ki viszi többre az erényben? Ki lesz nagyobb szent? Csak semmi mentegetődzés; nem azért léptél zár-dába, hogy tudós Betschwester légy és ügyes beteg-ápoló légy, hanem hogy szentté légy! Ne is eléged-jél meg holmi közönséges bakaszsétséggel, ami Nyitrán is elég fecseg minden folyosósarkon (értem az iskoláslányokat). Te ne olyan akarj lenni! Ipar-kodjál mindenben kitűnően eljárni, múld felül min-den társnődet nem tudomány stb.-ben, hanem szent-ségben. Erre pedig az első eszköz az ima, az elmél-kedés, mely ha jól végzed, naponta megújítja buzgó-ságod. A külső dolgok közül a szilenciumot és össze-szedettséget, a belsők közül a szeretetet és az Isten iránt való nagylelkűséget ajánlom különösen, ez utóbbi abban áll, hogy ne alkudozzál örökösen magaddal zsidó módra: „No, ez nem éppen köte-lező, ezt nem is kívánja tőlem az Isten” meg mi, hanem tedd meg szívesen, amiről sejtet, hogy Isten tőled kívánja . . . Nem az előjárók feddései, nem a lealázó munka vagy az alacsony hivatal a leg-nehezebb a szerzeteséletben, hanem az, amikor az Úr látszólag elhagyja az embert és a szegény kis Hedvig, messze ismerősöktől és rokonlelkektől, távol a meleg honi tűzhelytől, ahol a család öröme, a rokonság gyöngye volt, elválva mindenkitől, kiket szeretett, az egy Jézusért: és most ez is mintegy elhagyja, mintha nem ismerné már és elfelejtette volna érdemeit, mintha mással lenne elfoglalva és nem érne rá a mélység csábító szörnyeitől remegő jegyesét megmenteni, a halál torkából kiragadni — ez, mondom ez az igazi próba, mely csak nemes szívekre bocsáttatik s amelyet néha oly igen-igen nehéz kiállani! . . . Vessünk azonban egy hozzánk illő részvétpillantást haza is. Az édesapa miatt nem kell félni, ő alaposan keresztény; de imádkozzunk érte kivált, hogy ne legyen haragos! Szegény már nem fog soká élni. Édesanya kitartja még — úgy látszik, a Kneipp megedzette — és igen dicsérete-

sen halad, mint veszem észre. Tudod, neki is adtam particularexament . . . De legyen ennyivel elég téve minden illendőségnek s miután minden másról írtam már, hadd térjek rá magamra. Ami engem illet, én jól is vagyok, rosszul is. Jól vagyok, amennyiben teljesen meg vagyok elégedve hivatásommal s nincs is semmi betegségelem vagy mi. Hanem ami nagyon természetes, az én heves, élénk természetemnek sok próbán kell keresztülmennie. Vannak pillanatok, amikor nagyon sötétnek látszik szemem előtt minden, még a mennyország is, de ezek csak a sötétség fejedelmének ostromai. „Tudom, kinek hittem!” Tudom, mi a Jézustársaság pályája, tudom, mily edzett, kemény, szívtelen, rettenthetetlen férfiúnak kell egy igaz jezsuitának lennie s tudom, hogy ilyenné a noviciátus próbái és nehéz küzdelmek tesznek. S ez a gondolat, hogy a nehézségek tesznek egykor nagy emberré, a lealáztatások emelnek fel, a szenvedések tesznek boldoggá — ez, mondom, minden lealáztatást, minden szenvedést, minden lelki háborút könnyűvé tesz s Isten segítségével bátran küzdöm tovább is e nemes harcot, hogy valamikor tollal és nyelvvel, példával és imával, verejtékkel és ha lehet, vérrel is terjesszem királyom dicsőségét s mentsek meg nem ezer, hanem millió lelket. Nagyszerű pálya, magasztos hivatás, de édes Istenem, én töltssem azt be? Én? Én arra magamtól teljesen képtelen vagyok; de aki a prófétának számár által beszélt, az nekem is meg fogja adni a malasztját; különösen, ha Hedvig is kéri. És most Isten veled és erősödjél és légy szilárd a mi Urunk Jézus Krisztus kegyelmével. „A gárda meghal, de magát meg nem adja!” Legyen az Úr Jézus apád apád helyett, fivéred — szerető fivéred, Bangha Béla jezsuita novicius helyett.”

Tanulmányi évek

Az újoncidő letelt s az ifjú szerzetes előjáróinak ítélete alapján megkezdhette további tanulmányait.

Már előjáróban megállapíthatjuk, hogy ez a kétéves kényszerű szünet a tanulásban egyáltalán nem ártott Bangha Béla tehetségének és értelmi fejlődésének. Eltekintve attól, hogy az újoncidő a maga imáival, elmélkedéseivel, rendi tanulmányaival és főként harmincnapos lelkigyakorlatával nemcsak jellemképző, hanem egyúttal értelemfejlesztő iskola is, az amúgy is túl fiatal Bélának jót tett a gimnáziumból való kikapcsolódás s az önálló gondolkodásban, a meditációban való elmélyedés; úgyhogy mikor a noviciátust elhagyta, már egy sokkal érettebb, önállóbb gondolkozású, gazdagabb tapasztalatú és megszerezni vágyó ifjú lép a komolyabb tanulmányok elé.

A rendi szabályzat értelmében azonban nem következik még rögtön a gimnázium folytatása, hanem úgynevezett egyéves retorika, melynek elvégzésével előjárói az osztrák Sankt Andräba küldték. Ez a retorika rendi iskola, amely a latin és görög nyelv mélyebb elsajátítására, a szónoklás megkedveltetésére és a rend történetének még tüzesebb ismeretére terjeszkedik ki. Hogy a két évig csak a nagyszombati kisvárost és kolostorfalakat látott ifjú szerzetes milyen szívvel, szemmel és hangulattal ment át osztrák földre, annak hű tükre egy 1897 szeptember 17-ről keltezett levele, melyet szüleinek írt: „Édesanyámnak holnaputáni nevenapja kedvező alkalmat szolgáltat nekem a levélírásra,

mert valóban van mit megírni, mert nagy utat tettem, új életet kezdettem. Mielőtt azonban utamról írnék, Édesanyámnak s egyúttal Édesapámnak és az egész k. családnak minden jót, bő áldást kívánok Attól, akinek nagy jelentményű, majdnem végtelenül szent nevét Édesanya szerencsés viselhetni. Arra kérem tehát a mennyei névünnepes Anyát, adjon az ő szegény Regnum Marianumának minél több olyan anyát, mint az én földi névünnepes anyám és minél több olyan keresztény családot, mint amilyenek Édesanya volt a lelke.

A dispoziáció meglehetősen sokáig késett és ezért az elsejére tervezett elutazást elhalasztottuk. Szeptember 8-án délután félhárom körül egyszer csak azt mondja a páter rektor, hogy félhatra készen legyünk: megyünk! Én azt gondoltam, hogy „döfi“, a német sógor kollégám meg, hogy „ist schon recht“; hamarjában összeölelkeztünk a házzal, aztán hat órakor „még egy pillanat s röpül a gyorsvonat“. A család fényképét csak a szívemben vihettem el néhány aprósággal és órámön kívül egyebet nem hoztam el. A páter rektor Bécsig velünk jött, mert itt dolga lesz. Itt csak éppen kezét foghattunk és aztán átszállítottuk magunkat a déli állomásra. A pénz és az óra nálam volt. Kilenckor este megindult vonatunk csöngetés nélkül, mint ez osztrák földön szokás. Hogy majdnem egész éjjel a folyosón hokkoltam és a vidéket (Semmering) kaffoltam a holdvilágnál; hogy gráci félóránkat kihasználtam; hogy Marburgban berdót reggeliztem jó bajor oldalbordámmal s hogy déli félkettőkor egy új fillér nem sok, de annyi pénz híjával érkeztem meg: az magától értetődik. Inkább azt írom meg, hogy Grácban édes Klotildis sororunkra, Marburgban peglen s' apámra igen is gondoltam. A Drávát meg a Murát meg a Lavantot majd megittam a szememmel. Nekem ez a vidék sokkal jobban tetszett, mint a Semmering, és pedig azért is, mert amazit éjjel csak úgy láttam, hogy tudtam, hogy ez ott hegy, ez meg ég,

ez erdő, ez meg szikla. Grácban reggel hatkor, Sankt Andräban déli féltizenkettőkor voltam, az út a házig gyalog félóra. St. Andrä a falu nevet sem érdemli meg, annál szebb azonban házunk és a vidék. Házunk hegyoldalon épült, messzire ellátszó háromemeletes nagy négyszög. Előtte a Choralpen, mögötte a Sanalpen merednek az ég felé. A Lavant völgye egy-két kilométer széles itt. Sok roppant kedves és vig társam van. Úgy örültünk a viszontlátásnál. Ők persze már rég várnak. Holnap megkezdem a büffölást, az iskola csak 15-én kezdődik. Igen jól vagyunk, igen örülünk, várjuk a novemberi s'apát. Most ajánlom magam most már sűrűbb feleletekre és k. imáikba."

Hogy az ifjú szerzetes a retorikán és az osztórák rendházban jól érezte magát, az leveleiből mindenütt kiütközik. A vadregényes vidék, a kirándulások lehetősége, az Alpok közelsége jótékonyan hatott a kedélyére. Úgy látszik, a társaság is rokonszenves volt neki, mint különben később az életben is minden társaságot rokonszenvessé tudott tenni ő maga. Mert hisz ahol megjelent, ott azonnal ő lett a szellemi központ, az élmény és az attrakció, amit mind tudásával, mind szellemességével, de nem kevésbé aranyos humorával és pajzán kópéságai-val azonnal elért.

Hogy itteni tanulmányai kielégítették-e, mekkora haladást tett, feljegyzéseiből és leveleiből nem tűnik ki. Hallgatásából inkább az a gyanúnk, hogy az iskolát a maga nagy szelleme számára kicsinek és szűknek találta. Inkább csak olvasmányai érdekelték, saját lelki felkészülődése a nagy pályára, azontúl legfeljebb az alkalmat áldotta, hogy az osztrák környezetben német beszédét és ismereteit gyarapíthatta.

A családdal való összeköttetés és levelezés azonban ebben az időben már sűrűbb lett és ezekben a levelekben jelentkezik már a későbbi nagy lelkivezetőnek és a mindenekfölött álló apostolnak

a felködlő képe. Ebben az évben történt ugyanis, hogy kis húga, akit különben szinte lírikus gyöngédséggel tüntetett ki mindig, bérnalkozni készült s ebből az alkalomból jezsuita bátyjától egy 16 oldalas hosszú levelet kapott. A levél, úgylátszik, nem tévesztette el hatását, kézről-kézre járt a családban, sőt híre futott a városban s a Nyitramegyei Szemle, amelynek édesatyja állandó cikkírója volt, talán ez összeköttetés folytán mint cikket lehozta. Jellemzőbb és érdekesebb részei ezek a mondatok:

„Kedves kis nővérkém, Ildi! Édesanyánk megírta a minap, hogy Te néhány nap múlva a bérnálás szentségében fogsz részesülni s én e fontos alkalmat el nem halaszthatom a nélkül, hogy (bár elfoglaltságaid és tudományos működéseid — egész helyesen — nem engedik, hogy Fölséged leveleket is írhasson) én is hozzá ne járuljak ez ünnep emeléséhez; s ezt annál inkább teszem, mert testvérem vagy s mert a te üdvöd nekem is szívémen fekszik. Ha pedig ez így van, akkor bizonynyal nem nézhettem ölbetett kezekkel s néma ajakkal, hogyan teszed meg lelki életed ez egyik fölépését, amelytől ki tudja, nem függ-e örökkétartó életed minősége? Bérnálás csak egy van az ember életében, éppúgy mint az angyal is csak egyszer zavarta fel s nyitotta meg a betegek számára évenként az evangéliumi csodás gyógyfürdőt. Ha most nem, soha többé talán! Képzeld el, mintha egy király megnyitná kincsházát egy napra, hogy aki csak akar, vegyen kincseiből annál többet, mennél több zsákot visz be magával, hogy aztán egész életére elég gazdag legyen. Éppen úgy nyitja meg az Isten is szellemi kincstárát a bérnálásban s megengedi, hogy annál több kincset vegyünk magunknak, mennél többet bírunk az előkészített zsákokba felvenni. Ha most meg nem szedjük magunkat, a kincstár örökre bezárul és csak sok folyamodással kapunk egyenkint abból, amit azon az egy, de áldott és

fontos napon bővebben és egyszerre megszerezhetünk volna."

A hosszú levél további részeinek nincs semmi különösebb egyéni hangja, még csak a korábbi írásaiban fellelhető személyes varázsa sem, de viszont már előtérbe lép a logikus fej, a későbbi nagy apologéta és szónok, aki meggyőző erővel és magával ragadó rábeszéléssel fogja meg olvasóját, illetve hallgatóját. Ha talán egyéb leveleiben több az egyéni íz, az elbeszélő vagy humorizáló kvalitás, viszont ebben a 16 oldalas levélben jelentkezik először a szónok Banghának jellegzetessége: a hatalmas és meggyőző érvelés, a rettenetes erejű, szinte propagandaszerű unszolás és rábeszélés, a fennkölt hang, a meggyőződés szilárdsága és eleven-sége és a nyelv és fordulatok változatossága, nemkülönben az objektív igazságoknak az a csodálatos élményszerűsége, átélése, szinte megjátszása, amely az ő későbbi beszédeit annyira jellemezte.

Ugyancsak ebből az időből való egy másik levél, amelyet Imre öccséhez intézett s amelyik igen nagy befolyással volt annak lelki fejlődésére. A levél különben a fogadalmak letételének napján íródott s épp ezért nemcsak lendület és hæv, de bizonyos értelemben az eksztázis is jellemzi: „Ma — írja — 1897 november 21-én tettem le a fogadalmakat, amelyek most már a legszorosabban a Jézus-társasághoz kapcsolnak. Édesapa itt van, igen öröndetes napom van. Hogy tehát életem ez egyik legnevezetesebb napjáról Neked is valami emléket küldjek, kedves Imre öcsém, mivelhogy semmit sem adhatok, mivel semmi sem az enyém a világon az Istenen kívül, azért csak egy mondatot írok emlékül a szívedbe. Azt, hogy légy méltó tagja Te is a családnak, mely nemzett. „Csak sast nemzenek a sasok s nem szül gyáva nyulat Nűbia párduca!"

„A mi családunk arra van hivatva az Istentől, hogy térítse az embereket, világosítsa fel őket, mentse meg az iszonyú veszedelemtől, amelybe

az emberek naponként zuhannak, hogy örökké kín és kétségbeesés közt átkozzák magukat s a jó Istent meg embertársaikat, amiért őket meg nem térítették. Lásd, az édesapa hogy küzd e szent ügyért, hogy tűr és szenved, mennyit áldoz fel hitéért, mily ritka vallásosan nevelt bennünket; úgyszintén a s'anya is, ha tudnád, hogyan térít titokban. A Hedvig nem egyenesen apostoli működésű-e, midőn az ország fővárosának egy kitűnő intézetében a tanulni vágyó nősarjadékot a keresztény műveltség áldásaiban s egyúttal vallásos nevelésben is részesíti? Az Ildi még nem lépett ugyan hámba, de hisz ő még gyerek, majd elválik később, mifajta lesz a jelleme. Az Ildit jó Imre, rád bízom! Téged különben az Úr Isten arra rendelt és szemelt ki, hogy megmutasd, miszerint katonaember is lehet okos ember, igaz keresztény. Teneked Imre, életed célja: ahol csak megfordulsz jó magvakat hinteni!"

*

A St. Andrásban töltött időről egyébként a naplójában ez áll: „97 őszén St. Andrä, kegyes és jótékony rektorom Grossheimann volt, kemény, de hasznos tanárom Lottenmoser, aki óvott attól, hogy valaha is szónokolni próbáljak.”

Az ember alig tudja a mosolyát visszafojtani, amikor ezeket az utolsó maliciózus sorokat olvassa. Mert ezt akkor írta le a megboldogult, amikor már rég elismerten és vitathatatlanul nemcsak Magyarországnak, hanem Európának egyik legnagyobb szónoka volt. A távolból visszaneézve, úgy látszik, ő is humorosnak, de egyúttal jellemzőnek tartotta, hogy abban az első iskolában, amelyben a szónoklat alapelemeit tanulta, a vezető tanár egyenesen antitalentumnak találta. A Páter maga nem fűz megjegyzést ehhez az eseményhez s így szabadon válogathatunk két feltevés között: vagy a jó retorika-tanár ismerte félre teljesen a jövőendő egyik legnagyobb szónokát, vagy pedig a 17 éves ifjú

nem mutatott még semmit későbbi nagy szónoki formájából.

Ha visszafele akarunk következtetni, amihez sok tekintetben jogunk van, véleményünk a felé hajlik, hogy a retorika öreg tanára teljesen félreismerte. Mert bármennyire igaz is a klasszikus mondás, hogy orator fit, még igazabb a kevésbé klasszikus német mondás: Das Zeug muss er haben. Ez azt jelenti, hogy a szónok lassú fejlődéssel futja be pályáját; érik, mint az alma a fán; először csak virág, melynek színes, lebegő szirmai vannak; aztán egy kis mag, melynek napsugár és eső, hő és fény kell; aztán a fejlődésnek még számtalan szaka, míg végre éretten, mosolygón és hivatkozóan lehúzza az ágat az érett gyümölcs. Aki a későbbi Banghát beszélni hallotta, az sohasem fogja elhinni, hogy ez a férfiú csak mesterséges úton, hosszas öngyötrődéssel és gyakorlattal, önmagának lassú köszörülésével lett szónokká. Hisz Bangha Béla, a szónok olyan természetes volt előadásában, gesztusaiban, fogalmazásában és szóáradásaiban, hogy ezt külön tehetség nélkül, arra születés és elhivatottság nélkül semmi szín alatt sem szerezhette volna meg. Az a mondás, hogy orator fit, annyiban igaz, hogy mindenki lehet valamelyest szónok, hogy mindenki megtanulhatja a beszédszerkesztés és előadás átlagos formáit annyira, hogy mondjuk közepes szónok lehessen. De annyit semmi szín alatt sem jelent, hogy külön tehetség, rátermettség és hajlam nélkül valaki a legnagyobb szónokok közé emelkedhessék!

De ugyanerre a következtetésre kell jutnunk, ha a multból indulunk ki és a gyermekkori megnyilatkozásoktól kezdve kísérjük nyomon az ifjú Bangha Bélát a retorika kapujáig. Tudjuk, hogy már négyéves korában nemcsak misézett, hanem prédikált is s nemcsak magának és az esetleg templomban hallott prédikációk zagyva elszajkózásával, hanem másoknak is, testvéreit, sőt a cselédekot kötelezte arra, hogy meghallgassák és a testvérek

feljegyzései szerint ezek a gyermekprédikációk már akkor nem egy-két mondatból, hanem elég hosszadalmas buzdításokból és dörgésekből állottak. Szinte eksztázisba jött, ha beszélhetett. Azt is tudjuk, hogy 12 éves korában már vallásos egyesületet alapít testvérei és barátai között, azok számára előadásokat rendezett, ezeken az előadásokon volt ének és zene is, de voltak szavalatok, sőt beszédek is. Az a közgyűlési beszéde, amelyet 12 éves korában Nyitrán gyerektársainak tartott, fogalmazásában már valóságos szónoki mű, amelyet ma is átütő hatással lehetne előadni. A szónok belső formája és készsége tehát megvolt, de a gyerekkori leírásokból azt is tudjuk, hogy a külső adottság sem hiányozhatott. Ki tételezhetné fel, hogy az az élénk gyermek, aki már a családban is mindig szellemi és lelki központ volt, aki a testvérek vallomása szerint még a latin konjugációból is olyan élményt tudott csinálni és úgy meg tudta játszani, hogy a család csodálattal hallgatta, szinte érdekes regényt látott benne és megtanulta; hogy az a gyermek, aki ezer ötlettel játékokat talált ki állandóan, színházat játszott, költeményeket, gondolatokat és aranyigazságokat megdramatizált — ki tudná elképzelni vagy feltételezheti-e valaki, hogy egy ilyen ifjában ne lettek volna meg a szónokiság külső feltételei?

Nem, az öreg, osztrák retorikatanár St. Andrában már akkor szörnyen tévedett! Ő is egyik szomorú példája lehetett annak az egyházi pályán itt-ott előforduló tünetnek, hogy nem arra való emberek kerülnek nem nekik való helyekre, sokszor csak neveltségére, de máskor nagy kárára állásuknak. Ez az a tünet, amikor a jó lekipásztori hajlandóságából tanárt, a tanárból nyomdaigazgatót, a nagy szónokból elemiiskolai hitoktatót és a szentből gazdasági intézőt csinálnak! A jó öreg Lottenmoser bizonyára kitűnő lelkivezető, gyóntató vagy kongregációs prézes volt, de csapnivalóan rossz

retorikatanár. Szerencsére nem ő döntötte el Bangha Béla pályáját és sorsát s a magyar közönség, a népszázezei és milliói gyorsabban és biztosabban ismerik fel az istenadta nagy szónokokat, mint a retorikatanárok!

•

Itt kell még megemlítenünk, hogy Bangha Béla első fogadalmát is fiatal kora miatt, mert az újonc-idő végén még nem volt 17 éves, nem Nagyszombatban, hanem St. Andrásban 1897 november 21-én tette le. A fogadalom letételénél jelen volt édesatyja is, aki a következő megható levélben számolt be családjának a nagy eseményről: „Szombat délbén, miután az itt honos nagy ködtömegek eloszlottak, szép, meleg, verőfényes időben megérkeztem; Rés, aki 95-ben tette le a fogadalmat és Bélát igen szereti, jött ki a vasútra elém. St. Andrä igen kedves fekvésű, a Lavant-völgy egy hosszas, zárt és széles völgy, mondhatom, gyönyörű hely; két két-tornyú templom van benne, egyik, a plébániai közvetlen a kolostor mellett, a másik, vagy 300 méternyire a kolostortól, a jezsuitáké, már kívül a városban. A város egy utcából áll, csupa emeletes házakal. Egyik felől a jezsuita kolostor s pár ház; a másik felén az utcának már több ház lehet, talán 8—10 is és ezzel vége. A leglekötelezőbb szívélyességgel fogadtak az atyák és skolasztikusok; de aznap Bélát nem láthattam, ő azonban, mint megtudtam, megpillantott engem. Vasárnap reggel Rés (szatmármegyei) hat órakor a kápolnához vezetett; éppen jött vagy inkább már várt rám ott a páter rector, aki bevitt a kápolnába és az első padba küldött. A kápolna már tele volt skolasztikusokkal. Rövid idő múlva ruganyos, élénk lépésekkel bejött valaki s a padomba jött — rápillantottam, Béla volt. Kedves mosolyt váltottunk és elkezdődött a szentmise. Az áldozás kommuniója után 6 óra 33 perckor kiment Béla az oltárhoz, nyugodt hangon elmondta a fogadalmát és megáldozott, utána az összes sko-

lasztikusok és noviciusok. Mise után kijöve kezdem üdvözölni Bélát, de nem jutottam hozzá, mert a páter rector és a többi áldozárok meg skolasztikusok egymásután ölelkeztek vele. Azután már velem volt délig, azaz fél 11-kor a magyar akadémia (irodalmi egylet) tartott szeretett elnökének (Bélának) tiszteletére díszgyűlést, melyre engem is egy széprajzú programm átnyújtásával meghívtak. A páter rector is ott volt. Ebédre az első asztalnál voltam. Már a Béla is birétumban ebédelt; nagyon megható, ahogy a jezsuiták folyton fejükön hordják a birétumot még az ebédelésnél is. Bélát igen dicsérte előttem a páter rector. Különben kitűnő jól néz ki Béla, piros, egyenes — már leszokik a ferde tartásról — 3, mondd: három centiméterrel magasabb mint én (Bangha Béla 184 cm magas volt férfikorában); de fáj nekem, hogy Te őt most nem láthatod, zokognál örömdben, mert én is a fogadalmi misén és máskor is könnyeztem.“

•

A retorika elvégzése után Bangha Béla visszatért Nagyszombatba gimnáziumi tanulmányainak befejezésére. Először úgy volt, hogy a hetedik és nyolcadik osztályt az érettségivel egyetemben egy év alatt teszi le, de az előljárók később úgy döntöttek, hogy csak rendesen járja ki a két felsőosztályt s összevont vizsgákkal ne terhelje meg magát.

Ha eddig is fiatal kora ellenére az osztály esze tudott lenni és tehetségével mindig kitűnt, elképzelhetjük, hogy a hároméves szünet s a közben megszerzett nyelvi ismeretei és kipallérozott logikája folytán egy fejjel kimagaslott összes társai közül. Leveleiből és naplójának töredékeiből az a benyomásunk, hogy ez a felső két gimnáziumi osztály már nem érdekelte eléggé lelkileg. Azok után, amivé a jezsuita iskolában fejlődött, már kicsi volt neki a gimnázium zárt világa és még kisebb az a szellemi nivó, amelyen természetszerűleg a

gimnázium mozog. Hisz ő már hivatást választott, ennek a hivatásnak a jövőendő távlatai és problémái foglalták le teljesen s a világi tudományokat már csak az örökkévalóság szemszögéből tudta mérlegelni s legfeljebb a vérében és most már hivatásában rejlő apologéta szedegette ki belőlük az alkalmas és felhasználható adagot.

Ettől az időtől már állandóan a rendnek, az Egyháznak, Istennek és a lelkeknek él, mindent ezeknek rendel alá s az apostoli vágy benne már szinte börtönnnek érzi az iskolát s az előkészület idejét s nagy hevülésekkel és magános tépelődésekkel rázza, döngeti börtöne rácsait. Ekkor jelentkeznek először a nagyrahivatott embereknel mindig fellelhető lelki vívódások s annak alapján a hangulatváltozások. Mert míg egyrészt érzik, hogy tehetségük kikívánczik s a lélek nyugtalan vágya már űzi, hajtja és sarkallja őket a világ megmentésére, másrészt az emberi erő végeességét és tehetetlenségét, a mértékek kicsiségét és a távlatok törpeségét is éppoly keserűen megérik. Ezért áll a nagyszombati időkről naplójában a következő pár sor: „Eleinte sok belső vívódás, aztán nagy béke, főleg német katolikus poéták és öreg P. Weiss spirituális hatása alatt . . . Durate et vosmet . . . „Heimkehr zu sich selber wird im Schmerz allein gefunden; Harre nur, der Klosterfriede heilt dir alle-alle Wunden . . . Du darfst dich nicht mit ihr (der Welt) vereinen, lass ihre vollen Rosen stehen, Und siehe, wie die Lilien scheinen. Und höre, wie die Palmen wehen.“ Ez időben hallgattam egy évig a templomban P. Boissl prédikációit. Reveláció: érdekes szónokolni, kezdtem utánozni és figyelni.”

Ha ennyit tartott érdemesnek a nagyszombati gimnáziumi évekről feljegyezni, bizonyára lelki fejlődésének az útját is ebben láthatjuk a legjobban összpontosulni.

Az említett belső vívódásról csak azt jegyezzük meg, hogy ez a vívódás, amely különben egész éle-

tén át végigkísérte, sohasem volt a pálya vagy hivatás körüli vívódás. Mégcsak nem is a terhek alatt való roskadozás vagy az áldozat lelkének haldoklása. Nem, távolról sem! Bangha Béla mindig akkor volt a legboldogabb, ha minél nagyobb kötelezettségeket és parancsokat, minél emberfeletti feladatokat és megbízásokat látott maga előtt. Őt csak a törpeség, kicsinység vagy tehetetlenség gondolata tudta leverni, az is csak azért, hogy annál jobban felágaskodjék vagy messzebbre ugorjék; de a feladat nagysága mindig elbűvölte, egyenesen ekstázisba hozta és szárnyakat adott neki. Ez a vívódás, amiről itt és a következőkben mindig szó lesz, inkább az idealizmus és a realizmus éles összeütközése, fájdalmas csattanása és surlódása. Mert míg a vágya arra fűtötte, hogy minél több embert, egyenesen tömegeket, az emberiség nagy részét megnyerje az Isten országának, rémülten látta az élet és a világ szörnyű akadályait s az ember erőinek gyöngeségeit és végeességét is. Ezért szenvedett tulajdonképpen és vívódott mindig önmagával. Szenvedett, mert nem érezte mindig az erejét fokozódni s nem látta mindig a tömegek valóságos pálfordulását.

Érdekes a naplónak az a hozzáfűzése is, hogy a sok belső vívódást azután nagy béke követte. A magasabb lelki életnek egyik természetes törvénye ez, amelyet a szentek életében is mindig feltűnő módon tapasztalunk. A nagy emberek, különösen a nagy erkölcsi jellemek sokat szoktak vívódni és szenvedni életükben, de viszont gyakrabban vagy ritkábban olyan lelki békében is van részük, amilyen az átlagembernek ki sem juthat. Mert ez a béke nem a problémáktól való mentesség, nem a terhek gyáva vagy cinikus eldobálása, nem elheveredés és kéjtelenség a semmittevés puha párnáján, hanem jutalom, a harcok jutalma, az Isten békéje, amelyet a Szentírás szerint a világ meg nem adhat! Ez a béke nem elzibbadás és elernyedés, sztoikus nyugalom és köl-

döknézés, hanem az Isten fénye és melege, mely ragyogásba borítja a lelket!

Miután a kegyelem mindig a természetre épít, ennek a nagy lelki békének vannak természetes eszközei és munkásai is. Az ifjú Bangha ezek közül kettőt említ: először egy öreg spirituálist, vagyis lelkivezetőt, aki ezt a nagy eszményektől és szédületes akarásoktól fűtött ifjú lelket tapintatosan tudta a kezébe venni. A jezsuitáknál különben is évszázados és kitűnően bevált rendi szokás az úgynevezett ráció. Ez beszámoló a lelkivezetőnek, egy évben egyszer pedig a tartományfőnöknek, a saját lelki életünk állapotáról. A jezsuitáknál ugyanis nincs sok és sokféle külső megkötő szabály, amely a szerzetesi élet vízfolyását önmagától szabályozná, de annál több viszont a belső, lelkiismeretre vonatkozó regula, amelynek segítségével egymást építik, animálják és viszik előre. Náluk a rendtag nem marad magára lelki harcaiban és vívódásaiban, hanem a lelkivezetőjében mindig konzseniális, de esetleg még zseniálisabb és tapasztaltabb társra talál. Az ő rendi szellemük szerint nemcsak a gyónásban fedik fel magukat és mivoltukat, hanem ezekben a lelki beszámolásokban is feltárják lelkük minden, leghomályosabb rezdülését is, hogy eligazítást nyerjenek. Úgy látszik, az a bizonyos öreg páter Weiss mestere volt a lelkivezetésnek, s ezt a különben könnyen kezelhető, de a nagy lélek viharait megszenvedő ifjút el tudta a béke kikötőjébe vezetni!

A második tényező, saját bevallása szerint, a német katolikus irodalom, illetve a poéták voltak. Világéletében sokat olvasott és a nagy szellemek mindig óriási hatással voltak rá. Az irodalmat különösen kedvelte s még később is, ezer munka közepe tálalt mindig időt arra, hogy kedvenc íróinak vagy az új csillagoknak áldozzon. Bár ő több poétáról beszél, bizonyára nem tévedek, ha első helyen és a legnagyobb hatásúnak Webert jelölöm meg. Ifjú éveiben ez volt az ő legkedvesebb német köl-

tője. A Dreizehn Linden című nagy epikus költeményt számtalanszor elolvasta, sok részletét kívülről tudta és idézte is. Ennek a romantikus német költőnek nagy, fensőbbiséges nyugalma, érzelmeinek tisztasága, gondolatainak erős sodrása óriási hatással volt rá. Talán épp a lelki nyugalomnak ez a fensőbbisége tetszett neki a legjobban. Valami csodálatos ellentétképpen ezt a tépelődő és viharos lelket sohasem a próféták sikongása, a vészmadarak, a tragikus hősök, a tépelődő és önmagukban tipródó óriások, hanem az epikus nyugalmú, kiegyensúlyozott lelkű irodalmárok érdekelték. Ezért volt a magyar irodalomból Vörösmarty a kedvence, a német irodalomból Weber, az olaszból Manzoni s az angoltól Dickens.

Naplója szerint az is kétségtelen, hogy ebben az időben fordul minden érdeklődése a hitszónoklás felé. Szegény jó osztrák retorikatanára jövődölésének csattanó cáfolatát hamar megkapta. Az az ifjú, akinek azt tanácsolta, hogy a szónoklással soha ne próbálkozzék, már a következő évben megtalálja a maga első példaképét egyik híres német rendtársában. Kezdi megfigyelni és utánozni s mint revelációt, tehát egyenesen kinyilatkoztatást írja le: „Érdemes szónokolni!”

Az események már nagyon távol vannak tőlünk, semhogy utólag összehasonlításokat tehetnénk és megállapíthatnók, vajjon P. Boissl hatása csak elindítója, hogy úgy mondjuk, meglököje volt-e a szónok Banghának, vagy esetleg mélyebb nyomokat hagyott beszédeinek felépítésében, szónoki stílusában vagy kivált hangjának színezésében és gesztusaiban követte-e? Mint minden iránt hallatlanul fogékony, egyenesen impresszionista lélek, eleinte bizonyára utánozta első nagy példaképét. De ez csak az első próbálkozásoknál lehetett, amelyet önálló és túlerős egyénisége miatt bizonyára hamar levetett. Aki a felnőtt Banghát ismerte, az tudja, hogy rá későbbben is minden új gondolat, irány vagy akár nagy egyéniség élményszerű hatással volt, de utá-

nozni senkit sem tudott s a maga erősen kikovácsolt egyéniségét mindig megőrizte. Ő tanult szívesen mindenkitől, de szolgálja senkinek sem lett! Még amikor tudatosan is átvett másoktól gondolatokat vagy akár gondolatsorokat, azt annyira önállóan gyúrta át, hogy a forrásra és az eredetire rá sem lehetett ismerni.

De a szónoki külsőségeknél mindenestre fontosabb volt számára a reveláció, hogy „érdemes prédikálni”. Ez az első nagy, konkrét gondolat, terv, vágy és álom, amelyik az öntökéletesedés szükséges munkáján kívül megfogja és valósággal megszállja. Nem is engedi el soha többet ezt az első revelációt. Az egyetemen ugyan belemerül a szent tudományokba, sőt még a kevésbbé szentekbe is, mint a szociológiába; tanárainak és előjáróinak egy-egy elejtett szavára arra is gondolnia kell, hogy esetleg visszatartják az innsbrucki egyetemen vagy az erkölcstan vagy a szociológia tanárának, de a szónok türelmetlen vágya kiirthatatlanul tovább lobog benne. Ez lett a kenyere és a munkája, az öröme és a lelke egy egész életen át! Ehhez ragaszkodott a legnagyobb szerelemmel és legnagyobb féltékenységgel s utolsó nagy emberi gyötrelme és kínja is csak az volt, hogy elhatalmasodott betegségében az utolsó években már csak ritkán vagy keveset prédikálhatott. Prohászkan kívül a szónak és beszédnek olyan rajongó szerelmese, olyan megszállottja rég nem volt és talán nagyon sokáig nem is lesz!

*

A jezsuita rend a lehető legjobb és legmagasabb iskolázást adja tagjainak. Kiemelkedő szerepük az Egyház életében talán éppen onnan van, hogy a legszélesebben és legegyetemesebben képzett embereket szokták sorompóba állítani. Az értelemnek akkora kiművelése s az egyházi tudományoknak olyan teljes felszerelése a jezsuitákon kívül még csak a domonkosoknál van meg. Ez természetesen a képzésre és a rendszerre és nem a személyekre vagy a

működésre vonatkozik. Kiváló és tudományos szerzetesek más rendekben is mindig szép számmal akadnak, de a mindenki számára egyformán előírt tanulmányi idő és anyag a jezsuitáknál a leghosszabb. A növendékek az érettségi megszerzése után itt először egy hároméves bölcseletet végeznek, majd néhány évre valamelyik nevelőintézetükben mint tanárok vagy tanulmányi felügyelők működnek s csak azután kezdik meg teológiai tanulmányaikat, amely négy-öt évig tart.

Bangha Bélát előljárói a pozsonyi filozófiára rendelték, ahova 1900 szeptemberében vonult be és 1903-ban végzett.

Már maga az ősi koronázó város nagy hatással volt lelkületére. Nagyszombat kisvárosias kereitei, St. Andrának ködös magánya után szinte felfrissült Pozsony nagyvárosias levegője és életritmusa mellett. A dunaparti szép várost különben is már gyermekkorából ismerte. Első nagyobb önálló utazása már kisdiák korában ide vezette, napokig bújta az ősi emlékeket, az építészeti és művészeti szépségeket. Ami azonban akkor még csak a csodálkozás és bámulat tárgya volt nála, az most öntudatos élmény és elmélyülő reflexió lett. Most már érett ésszel került bele a nagyváros forgatagába, életstílusába és hajszájába, itt tette meg első megfigyeléseit a nagyvárosi ember lélektanáról és szokásairól s itt szerezhette meg először azokat a lelki kapcsolatokat, amelyek később a nagyvárosi tömegek érzésvilágához annyira hozzáfűzték. Vajjon gondolta-e, hogy ez a város még emlékezetes szerepet fog játszani az életében és másfél évtized után, élete egyik legszomorúbb korszakában, a magyar kommunizmus előli menekülésében itt fog hajlékra, vendégszeretetre és soha nem pihenő munkaterületre találni?

A bölcseleti tanulmányokba nagy akarattal és hévvel vetette magát bele. Ha eddigi tanulmányai csak játékos ismeretek, a méhecske táncoló és ká-

bult hímpor-szededetése volt a virágokról, első nagy szellemi szerelmét a bölcseletben találta meg.

A bölcseletnek ilyen gyökeres áttanulmányozása, mint ahogy a jezsuita iskolákban teszik, két szempontból is rendkívül fontos: egyrészt az ember megtanulja a logikus gondolkozást, a fogalmak éles megkülönböztetését és kristálytiszta meghatározását, az érvek és bizonyítások lehetőségeit és korlátait s a következtetések járható és járhatatlan útjait; de másrészt ugyancsak ebből a filozófiából meríti ki az ember a természettörvényre való ismereteit. A logika, ontológia, metafizika, kozmológia, pszichológia, teodicea és etika — mint a filozófia önálló részei — nem csupán szaktudományos megjelölések és elnevezések, hanem a természetes észnek egy-egy fáklyája vagy fényszórója, mely a lét, anyag és szellem, gondolkodás és erkölcs különböző területeit világítja be. A filozófia nemcsak szellemi torna vagy világtól idegen szaktudomány, amelybe csak magános lelkek menekülhetnek bele az élet értetlenségei előtt, hanem kulcs, amely a fogalomalkotás, törvénymegállapítás és következmények levonásának az útját megmutatja nekünk.

Persze a bölcselet nem iskolás tanulmány tömböt, amelyhez a szorgalom vagy a biflázás is elegendő, hanem megerőltető, nagy értelmi munka, amelyik elsősorban a józan ész szabályain nyugszik. Ezért a filozófián elsősorban nem tanulni, hanem gondolkodni és elmélyedni kell. Aki csak az emlékeztére hagyatkozik, könyv nélkül tudhatja a szabályokat, de az önálló gondolkodáshoz, a világnézetek erős kialakításához és meggyőződéséhez soha nem fog eljutni. Itt nem kívülről kell egy idegen területre behatolni és azt a szorgalom kitartásával meghódítani, hanem belülről megindulni, a gondolkodás szabályaitól az Isten létéig vagy tulajdonságaiig vagy a természetes erkölcsi törvényekig mindent felfedezni. Itt nem megtanulom, hogy van Isten, emberi lélek, szabadakarat és erkölcsi felelősség,

hanem felfedezem és logikám kényszere alatt elfogadom és meggyőződésemmé teszem. Ezért a filozófia gyakorlata vagy hiánya rendkívül meglátszik az embereken. Az írókon és szónokokon is például mindig meg lehet érezni, mekkora a logikájuk, illetve milyen a bölcseleti képzettségük. A bölcseletet tanult írók vagy szónokok szigorú tételekben szeretnek beszélni, világosak szoktak lenni, tételeiket mindig bebizonyítják és a legkülönbözőbb oldalokról megvilágítják s a következtetések, amiket levonnak belőlük, magától értetődők és nem mesterkéltek. Nem szeretik a tárgyhoz nem tartozó kilengéseket, a fantázia esetleg szép, de haszontalan sárkányeregetését, a gondolatoknak az ötletekkel vagy érzelmekkel való pótlását.

Bangha Béla az első bölcseleti leckéket kétségtelenül már édesatyjától kapta, mégpedig nem mindig a legkellemesebb körülmények között. Mint már említettük, az atya szigorúan logikus fej volt, aki még a gyermekcsacsogásban sem tűrte a logikátlanságot és Bélát, aki gyermekkorában meglehetősen kotnyeles és rakoncátlan fantáziájú volt, e miatt sokszor utasította rendre. A noviciátus és retorika elmélyülő három éve, az elmélkedés nagy szent-ignáci iskolája már még hatalmasabb lépés volt a logikus gondolkozás és a filozófia birodalma felé. Maga a bölcselet azonban, az emberi értelemnek és tudománynak ez a legragyogóbb, de egyúttal legszédületesebb épülete, csak most, a hároméves nagy tanulmány idején tárult fel és bontakozott ki előtte.

Az ifjú szerzetes fényes felkészültséggel és nagy szorgalommal vetette magát az új tudomány karjaiba. Mondhatjuk azt is, ez volt az első szakma, amit szívével és lelkével megszeretett s ami későbbi pályájának, tudományos, írói és szónoki működésének az alapját megvetette. Itt kapta meg azt a mindenekfölött álló borotvaéles logikát, mely gondolkozásmódját és stílusát ettől kezdve állandóan jellemezte. Itt fejlődött ki az a csodálatos készsége,

amellyel a kérdéseknek mindig a mélyére tudott pillantani, végső erősségüket vagy gyöngeségüket elkapni, kristálytisztán és közérthetően a tételeket exponálni, a bizonyítások erejét lemérni tudta. Itt tanulta meg a gondolkodás alaptörvényeit, de ugyan-csak itt ragadta meg egyúttal a lét, természet és világmindenség alaptörvényeit. Itt vált azzá a bizonyos észemberré, akit ellenfelei is mindig megcsodáltak és aminek segítségével a legmeggyőzőbb és legellenállhatatlanabb debatterré tudta magát kifejleszteni. Ez a szigorú bölcséleti képzés volt az ő lelki erőssége és külső leghatalmasabb fegyvere. Ennek a segítségével tudott magának utat törni minden más profán tudományba is. Tudta a kérdéseket leegyszerűsíteni, de érthetővé is tenni, metafizikai távlatokat, összefüggéseket vagy hiányokat kimutatni. Ezért lett nála később is minden szaktudomány bölcselletté, a történelem például történelembölcselletté, a természettudomány természetbölcselletté, a csillagászat kozmogóniává, mert mindenben a végső okokat, a nagy, örök összefüggéseket, egyszóval a metafizikát kereste.

Bizonyára nem tévedünk, ha annak a csodálatos könnyedségnek és kiapadhatatlanságnak, változatosságnak és mélységnek, amely írásait és beszédeit annyira jellemezte, az okát ebben a skolasztikus bölcséleti iskolában keressük. Itt tanulta meg a fogalmak tisztázásának, a megkülönböztetésnek, a bizonyításnak és cáfolásnak legősibb és legbiztosabb szabályait. Ezért tudta olyan ragyogóan minden felötlő új kérdésben vagy problémában az alapfogalmakat tisztázni és megkülönböztetni. Ezért tudta mindig az igazságot a látszatigazságtól, az igazságmagot a megjelenési formától, a lényegét a járulékostól elválasztani. Ezért tudta bizonyítékait meggyőzően csoportosítani, ellenfeleit csontvázra levetkőztetni s ezért tudott szellemi csatákat vívni és győzedelmeskedni. Ezért nem kellett neki mindig és mindenhez erudíció vagyis külön tanulmány és

nagy szakmai ismeret, hanem elég volt az ő filozófiájának, főként logikájának és metafizikájának a reflektora, hogy keresztülvilágíthasson a közéleti vagy akár szakmai kérdések útvesztőin. S ezért írt és beszélt olyan könnyen és kiapadhatatlanul, mert éles logikája és bölcséleti készsége elegendő volt ahhoz, hogy bármikor fogalmakat fejtsen ki, összehasonlítsa és elválasszon, összefüggéseket vagy eltéréseket lásson, bizonyítékok erősségét vagy ellenérvek gyöngeségeit azonnal kitapogassa és megragadja. Így lett ő a legvilágosabb és legértetőbb írók és szónokok egyike, akinek beszéde és írása mindenki számára közérthetővé vált, akinek nincs egy homályos mondata, amelyet utólag magyarázni vagy érthetővé tenni kellene. Olyan, mint egy kiröppent nyíl, amelyik a húr lendítésére pontosan és szabályszerűen futja be a maga útját és talál célba!

Ez a hároméves filozófiai tanulmány Bangha Béla számára minden különösebb zökkenő nélkül folyt le. Leveleiben van ugyan utalás arra, hogy valamelyik tanárával nézeteltérései voltak, illetve hogy a tanulmányi eredményével egy időben valaki nem volt megelégedve, de későbbi leveleiből látszik, hogy a csorbát hamar kiköszörülte. A filozófiai tanulmányok menetét ismerve, nem is tételezhetjük fel, hogy tanulmányi nehézségekről lett volna szó, hanem vagy a szorgalom hiányáról vagy talán még inkább a megemésztés folyamatáról. Aki maga is végigment a filozófia egész birodalmán, az tudja, hogy bizonyos vitás kérdések tisztázása nemcsak hosszas gondolkozást és elmélyedést követel, hanem sokszor a tanuló lelkében is problémává válik. Az ember fennakad és megfeneklik, tipródik és szenved, és egyéni kereszttjévé válik egy-egy rég megoldott bölcséleti kérdés. Valami ilyen lehetett Bangha Bélánál is, ami miatt egyik tanára neheztelését és szemrehányásait is magára vonta. A tanárnak igaza lehetett, amikor a lépéstartást megkövetelte, de a tanulónak is igaza

volt, amikor az elmélyedést, a minden kétségtől való megszabadulást, a tisztánlátást és a biztonságot a tanulmányi lépéstartásnál többre becsülte.

Hogy a bölcsélet keretében mik lehettek a kedvenc szakmái, későbbi munkáiból és egész élete művéből tisztán kivehető. A logika, a metafizika és a teodicea voltak a szerelmei. Ezekben volt a leg-erősebb is és valóságos mester. A logikában a tiszta gondolkozás törvényeit, a metafizikában a lét végső alapjainak tisztázását, a teodiceában Isten létének és lényegének természetes megismerését szerette. A kozmológia és a lélektan és az etika már kisebb hatást tettek rá s nem is nőttek annyira szívéhez.

Volt idő, amikor a bölcseletnek ez az első szerelme olyan mélynek és tartósnak látszott, hogy esetleg mindörökké odaköti a bölcsélet irodalmi műveléséhez. Az első ilyen irányú kísérletek nem is voltak sikertelenek. Dudek János egyetemi tanár és a Religio szerkesztője, akihez különben még nyitrai emlékek és családi kapcsolatok is fűzték, szívesen nyitotta meg az akkor igazán nagyszerűen szerkesztett lap hasábjait a fiatal jezsuita előtt. Ezekben az első tanulmányokban Bangha Béla nemcsak erősen elmélyedő, hanem talpraesett és harcos filozófusnak mutatkozott. Érdekes, hogy már itt, ezekben az első tudományos próbálkozásokban legalább is egyforma mértékben lép előtérbe a harcos a filozófussal. Sorra veszi az akkor használatos magyar bölcséleti tankönyveket s éles kritikát gyakorol azokon. Az elmélyedést nem arra használja fel, hogy ő maga hozzon elő új meglátásokat, összefüggéseket vagy következtetéseket, hanem hogy az elszaporodó tévedéseket állásaiból kiverje és leküzdje. Nem épít, hanem harcol, illetve talán helyesebben kifejezve: harcolva épít és az építése éppen abban áll, hogy a tévedéseket kiküszöböli. Az a bizonyos gyakorlati és apostoli vonás már itt jelentkezik benne először: megőrizni másokat az útvesztőtől és az eltévelyedéstől! Neki a bölcsélet nem öncél, saját gyönyö-

rűsége, tudományos szenvedélye vagy szakmai alázatos szolgálata, hanem gyakorlati, apostoli feladat: harcolni a tévedések ellen s a tan tisztaságát az ellenfelek kiverésével és leverésével biztosítani.

A bölcseletet később és mindvégig is nagyon szerette. A Magyar Kultúra alapításának első éveiben még szívesen foglalkozott bölcseleti kérdésekkel és többször adott folyóiratában bölcseleti szemlét az akkor megjelent magyar vagy külföldi könyvek ismertetésével. Itt is az igazság fanatikus harcosának mutatkozott, aki nem ismert megalkuvást, melléktekintetet, de még kiméletet sem s egyik, különben kiváló tudósunk soha fel nem engedő hidegségét s közös munkára való hajthatatlanságát egy ilyen könyvkritikának köszönhetette. Az élet azonban hamar, túlságosan is hamar eloldotta sajkáját a filozófia partjaitól s a sajtó felé terelte, amelyik hosszú éveken át azután annyira lekötötte, hogy filozófiai elmélyedésre, illetve a szakma további tudományos művelésére nem is volt többet ideje. Amit vesztett vele a filozófia, mert korai kiállása s főként harcos temperamentumának nélkülözése kétségtelenül veszteség volt, azt kárpótolta a sajtóapostolság és apologetikai működése. Még egyszer azonban, a Katolikus Lexikon szerkesztése idején, visszatért régi szerelméhez s a bölcselet nem egy, sokszor legnehezebb kérdését a megfelelő címszó alatt ő írta meg.

*

Különben ez a pozsonyi időszak irodalmi működésének is a megindítója. Ha már mint gyermek is verseket és cikkeket írt a győri Őrangyalba; ha kalocsai VI. gimnazista korában külön lapot szerkesztett tanulótársai és Ildi húga számára; ha az önképzőkörben, még St. Andrásban is, mindig elnök volt; — itt már a nyilvánosságra is merészkedik. Első nyomtatásban is megjelenő önálló műve egy 16 oldalas kis füzet, amelynek címe: „A legszebb virág és ápolása” és a szent tisztaságról szól. Kezem

között van ennek a kis füzetnek két példánya. Az egyik valóban igénytelen, szürkefedelű kis füzet, a másik azonban fehér selyembe van kötve s fedőlapján kézzel festett virágdísz. A szülők becsülték meg ennyire nagy fiuk első kis munkáját és Ildi húga festette rá a virágot.

Megható, de bizony szerény elindulás, amelyik a jövő nagy író, a lázas szavú szerkesztő és agitátort nem is sejteti! Talán a nyomdafesték rémülete és láza volt, de stílusában nincs semmi egyéni erő vagy báj, még a feldolgozott anyag is a szokásos sablón. Egy történelmi példával kezdi, aztán logikusan és világosan felsorolja az érveket, hogy a végén a meggyőzésből az apostol unszolásába és sürgetésébe menjen át. Mondom, semmiféle egyéni íze vagy jellege ennek az első nyomtatásban megjelent írásműnek nincsen, úgyhogy akármelyik más páter éppúgy megírhatta volna s meg is írták már számtalan változatban. Csak maga a gondolat megkapó és megható, hogy ez a tiszta ifjú, akiben már nagy gondolatok és tervek ágaskodnak és dübörögnek, első írásos hódolatát a szent tisztaságnak szenteli. Az embernek önkénytelenül az a szentferenci történet jut az eszébe, amikor a Poverellónak egy haldokló pápát kellett megvigasztalnia s a halálra és az ítéletre előkészítenie s a Szent, miután eltávolította az ágyról a hermelint, a szobából a tiarát s leterítette szegényes darócgallérjával a haldoklót, azzal vigasztalta meg, hogy azért a pár oldalas kis munkáért, amit a pápa fiatal pap korában a szent szegénységről írt, az Örök Bírónál irgalmas ítéletre fog találni. Valahogy ez a hangulat piheg és remeg a mi kezünkben is, amikor az Úr e nagy harcosának első gyengéd kis munkáját a szent tisztaságról olvassuk. Vajjon a nagy harcok mellett nem esett-e az örök élet mérlegében nagyobb súllyal ez a kis vallomás a szent tisztaság mellett, egy életen át való tiszta férfiúsága, mint minden más külső munka és nagy alkotás?

A másik kis, nyomtatásban megjelent munka egy röpirat, amelyet a pozsonyi „országos katolikus sajtót támogató egyesület” adott ki s amely a katolikus sajtógondolatról szól. Ez már hangjában, stílusában és érvelésében is teljesen más, mint az előbbi. A nagy eszme, amelyre később egy életet tett fel s oldott meg szerencsés kézzel, itt már jelentkezik. Ebben a kis füzetben már a propagandista szólal meg, aki az akarat megpuhítására és magával ragadására törekszik. Vagdalózik és unszol, érvel és cáfol, biztat és lelkesít. Ez már igazi Bangha-mű, ebben egész személyisége és sodró ereje, szónoki láza és agitatórikus lendülete benne van s legfeljebb még a fiatalság kissé éretlen erőszakoskodása, hevülete, a gondolkozás iskolás szaga s az élettapasztalat hiánya érződik rajta. Ime, néhány részlet ebből a tüzes röpiratból: „És mi nyugszunk, mintha minden rendjén volna? ... Pedig hej! mit tehetnénk mi — persze, nem álmodozó sóhajokkal, hanem tettel! Gyors, erélyes, rendezett, állandó vállvetett működéssel! A mi fegyvereink is hatalmasak ám. Az ellenség főfegyvere az érzékiség s az olvasók romlott természete. A miénk nem oly hízelgő, de mélyebben fog: és ez az igazság! Annyi bizonyos, hogy ha minden katolikus legalább valamit tenne a jó sajtó ügyéért, bizony hamar megváltoznék a föld színe... Olvasókörieket alapítunk, jó irányú kölcsönkönyvtárakba lépünk, megrendeljük a katolikus napi- és hetilapokat, szépirodalmi folyóiratokat, naptárakat, regényféléket; olvassuk és terjesszük azokat ajánlás és kikölcsönzés útján; tömegesen terjesszük a röpiratokat, főleg olyanok közt, akik más úton az igazságot sohasem hallanák meg, templomba nem járnak stb. Aki idáig ilyesmire vállalkozott, egyszer se bánta meg! Azért fel fegyverre, síkra, akárki vagy, kedves olvasó! ... Persze, amíg még katolikus ember is liberális lapokat, szennyes tartalmú Friss Ujságokat, darwinista bölcselőket, készakarva hazudó történeteket, pornografikus re-

gényeket és feltétlenül szabados folyóiratokat olvas, míg a katolikus irodalmi vállalatok támogatás hiányában alig tengenek... addig ne csodálkozzunk, ha legszentebb jogainkat és érdekeinket az ellenfél folytonosan sárba tiporja, büntetlenül teszi lábát a nyakunkra... Ne csodálkozzunk, ha a politikában és közéletben, tanszékeken és gazdasági téren egy rongy vagyunk, melybe minden utcai kamasz belemarkolhat, beleköphet, visszaszorítanak, mellőznek és lehetetlenné tesznek csak azért, mert igaz katolikusok, Szent István való ivadéakai vagyunk! — Mi vagyunk az okai, miért nem segítünk magunkon!... Borús az ég, sötét felhők tornyosulnak rajta: zivatar van készülóban, s ha idején nem segítünk magunkon, elsöpör, bizonyosan elsöpör az özönvíz! Három dolog menthet meg még minket: először a sajtó, másodsor a sajtó és harmadszor egyelőre ismét csak a hithű, erkölcsileg tiszta katolikus sajtó. Fenn lobog a zászló — utána, katolikusok! utána honfiak!”

A családdal való érintkezést természetesen ebben a pozsonyi időszakban is fenntartja. Megható gyöngédséggel ír szüleinek, mind erősebben sodorva bele például édesanyját az apostoli munkába. Testvéreinek elsősorban lelki állapotával törődik s a gyónástól kezdve a pályaválasztásig egész komoly és bő lelki tanácsokat ad. Játékos jókedve és szinte pajzán szellemessége azonban itt is lépten-nyomon kiütöközik, mint például abban a levélben, amit 1903 december 8-án írt Ildi húgának: „Csak aztán meg ne ijedj azon, hogy írok-e erre a te kevésbbé kritikus eredetű névnapodra; történik pedig a dolog — magam is csodálkozom rajta — azért, mert 1. kedves szüleink épp most voltak itt és a sok újdonság meg mi, szórakozás stb. lehetetlenné teszik, hogy ma még belemélyedjek holmi bölcseleti kérdésekbe. 2. Mert leveleidet, melyeket hazairtál, olvasva, olyanfélét gondoltam, hogy biz ennek a szegény

apró jószágnak is tán el fog kelleni egy-két jó szó. Ezért mindenekelőtt igaz jókívánataimat prezentálom; — Te igen kenet-, zamat- és ihletteljes gratulamentumokat tudsz papírra vetni: képzelj el valami ilyet, aztán képzeld, hogy én szavalom azt el neked, kísérve a szavakat obligát ájuldozással. — Nos és most jöjjön a veleje. Hát csak azt mondom, ha hallgatsz rám, rövides magyarsággal, hogy: ne fanyogj má no! Ne engedj nagyon kis húgom kedélyhangulatoknak, kár volna békéd nyugalmáért. Az ember néha egész világfájdalomba lovalja bele magát — hiába; mert ügyetlenül és okatlanul keresett vagy táplált lelki viharok s izgalmakért sok jutalmat az Úr Istentől sem várhatunk. Légy azért nyugodt, jókedvű... Ezt ugyan Te tán mind tudod, mégis jónak tartottam rá emlékeztetni ismét, főleg tekintve mélyen érző kedélyedet és tavalyi szenvedéseidet, melyek után valószínűnek tartom, hogy néha a 180 lány se vidít fel, akikkel együtt végzed a padfaragók érdemes munkáját."

Ekkor vált sűrűbbé az érintkezése és mélyült el igazi nagy lelki barátsággá a viszonya Imre öccsével. Imrének ugyanis ebben az időben sokat kellett Morvafehértemplomba és Bécsbe utaznia és az út mindig Pozsonyon keresztül vezetett. Ilyenkor leszállt bátyjánál és a fiatal katona sokszor napokra résztvett Jézus katonáinak az életében. Még ma is emlékszik a villába való kirándulás vidám perceire, ahol mindig igen nagy jókedv uralkodott a fiatalság között. Csapták a zenebonát a papírtrombitával és ebben mindig Béla vitte a karmester szerepét. De a komolyságból és a lelkeségből is bőven kijutott. A Béla apostoli buzgósága a testvér előtt sem állt meg. Imrének bizony már Nagyszombatban és Pozsonyban is szentgyakorlatot kellett végeznie, ami abban az időben világi ember számára igen nagy szó volt és ezeket a szentgyakorlatokat az ő számára a még fel sem szentelt és csak a hivatás karizmájától fűtött Béla testvére tartotta.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Bangha Béla ezekben az időkben igen cingár, sovány ifjú, sőt sok tekintetben gyenge egészségű volt. Ezért a rendben is hosszú ideig fel volt mentve a korai felkelés alól. Azt nem lehet mondani, hogy valami szervi baja lett volna, inkább csak a fejlődés zavarai, esetleg a keményebb tanulmányok és a túlkorán elkezdett agymunka nehezedett rá a szervezetére. Körülbelül negyvenéves koráig találjuk Bangha Bélát ebben a sovány, nyúlánk, ki nem telt, kisebb-nagyobb betegségekre hajlamos állapotban, akkor nyeri meg azt az erős, férfias teltséget, robusztus és elnyűhetetlennek látszó kinézést, amely azután haláláig annyira jellemezte.

*

A filozófia végén a szünidőben mégegyszer beutazza a Pozsony és Nagyszombat közötti vidéket, felelevenítve gyermekkori utazásainak emlékeit. Ebben az időben kezd rajzolgatni és karikatúrázni. Egy dévényi kirándulásról küldött lapon például megrajzolja a Dunát és a millenniumi emlékművet és azt írja hozzá szüleinek: „Régi vándorlásaim emlékezetes helyein újra megfordulva, visszagondolok természetesen azokra is, akiknek gyermekkorom egyéb örömei között a pozsony—nagyszombati utamat is köszönhetem. Örülök, hogy tíz évvel ezen út után is éppoly gyermekded víg és nyugodt kedéllyel kerültem erre az érdekes helyre, mint akkor, amikor berdókon éltem.” Ezen az úton különben azt is sejtette már, hogy magiszternek Kalocsára kerül.

Ez a magiszterség, mely a jezsuitáknál 1—3 esztendeig szokott tartani, egyrészt pihenő a hosszas és megerőltető tanulmányokban, másrészt belekóstoltatás a Jézustársaság tevékenységének egyik leg-hatalmasabb ágába, az ifjúság nevelésébe. A jezsuita rend ugyanis nemcsak népmissziók és lelkipályakörlatok tartására hivatott, mint sokszor a tájékoztatók meghatározzák, hanem eminenter nevelő rend is, mely az ifjúság nevelését egyik főhivatásának

tekinti. A jezsuiták között valóban tömegével akadnak nagy szónokok, hithirdetők, tudósok, írók, bölcselek, teológusok, csillagászok és jogászok, de iskola és a katedra nélkül még inkább elképzelhetetlenek. A jezsuita konviktor az egész világon büszkén hordott cím és konviktusaik mindig és mindenütt az átlagon messze felül álló nívót jelentik. Magyarország is, mint tudjuk, az ellenreformáció idején és utána valósággal tele volt szórva jezsuita iskolákkal és konviktusokkal, amelyeknek szelleme nemcsak a magyar pedagógiába, hanem az irodalomtörténetbe is bevonult. Ebben az időben azonban a rendnek csak egyetlen gimnáziuma és konviktusa volt: Kalocsán s ezért kellett Bangha Bélának is a magiszterség éveit ott eltöltenie. Az ifjú magiszter 1903. őszén került Kalocsára s három éven keresztül ott tanított és nevelt. Osztályfőnök volt az alsó osztályokban, hol latint és hittant tanított, a felső osztályokban viszont magyart és gyorsírást. A tanítás mellett természetesen tanulmányi felügyelő volt a nevelőintézetben s így az ifjúságra való ráhatása közvetlenebb és erősebb lehetett.

Tanítványai szívesen, büszkélkedve és szinte elragadtatással beszélnek Bangha Béla tanári éveiről, mert bár nem volt tanári diplomája, tehát szakvégtettsége s csak a tantervre és a saját találékonyságára volt utalva, még abban a nem közönséges tanári környezetben is, amelyet Rosty, Tóth Mike, Komárik stb. testesítettek meg, a fiatal magiszter feltűnést tudott kelteni. Itt nyílt először alkalma tehetségének, személyes varázsának, de apostoli buzgóságának is a kipróbálására. Tanár is lehetett, ami az ő szellemi irányának akkor igen megfelelt, de nevelő is lehetett, amit apostoli szíve diktált elsősorban. Régi tanítványai még ma is szívesen beszélnek a zseniális fiatal tanárról, aki nemcsak rengeteget tudott s az egyszerű iskolás tantárgyak mellett nagy távlatok ablakait is nyitogatta, hanem az előadó művészetnek, az anyag és a szakma meg-

kedveltetésének is mestere volt. Élénk temperamentuma imponált a kis és nagy diákoknak egyaránt és világnézeti beállítottsága, amely mindenütt előtérbe lépett, nem hibázta el hatását. Hamar megérezte, hogy az ifjú lelkeknek nagy eszmények és főként hősi példák kellenek s azért már a kalocsai évek alatt gyűjtötte össze és írta meg azt a hatalmas kötetre való anyagot, amely a kalocsai nyomda lassúsága miatt ugyan csak innsbrucki teológus korában jelent meg „Jellemrajzok” címen.

Kalocsai leveleiből úgy látszik, hogy alaptermészetének az a vidám, derűs és szellemesen játékos vonása, mely a pozsonyi nehéz filozófiai stúdiumok alatt kissé háttérbe szorult, itt az ifjúsággal való érintkezésben újra felébredt és teljes mértékben előtört. Minden levelezőlapján, amit különösen a diákkirándulásokról szokott volt szüleinek és testvéreinek küldözgetni, van egy-egy kitűnő rajz, illetve tréfás karikatúra, az odavetett sorokban pedig csakúgy szikrázik a pajzán és gondtalan humor. A paksi kirándulásról például azt írja: „Igy viszik át a konviktorok ott a Dunán a két magiszterbaktert (fölötte a csónakos kép), kiknek egyike én vagyok. Hol van, tessék megtalálni.” A tolnamegyei Imsón lerajzolja a falusi vendéglőt és ezt kanyarítja alá: „Itt látható a lapon az imsoi kirándulás személyzete. 14 fekete ül éppen az asztalnál (a ház mögött). Örvendve élek az alkalommal, hogy ilyenképen megküldhetem legújabb fotografiámat. Különben jó egészséget és hasonló jókat kíván Öbélásága.”

Bangha Béla tudta vagy legalább is érezte, hogy előjárói nem a tanári pályára, főként nem a középiskolai tanári pályára szánták, de a tanárkodásnak ez a három éve nem megvetendő haszonnal volt későbbi működésére. A tanulókkal és a szülőkkel való állandó és eleven kapcsolat megnyitotta előtte a lelkek élő birodalmát, közvetlen tapasztalásból ismerte meg az emberi természet és az emberi jellemek alapvető tulajdonságait, karakterológiai

képeit, a korszellem és az emberi lélek kölcsönös hatásait. Meglátta, mire lehet építeni az emberi lelkekben, de éles szemmel azt is felismerte, mik azok a nehézségek és veszedelmek, amelyek a vallásos meggyőződést és érzést fenyegetik. A tanári munka aprólékos feladatai őt magát is rendre, fegyelemre, az idő kihasználására, a kis dolgok megbecsülésére szoktatták s megtanították őt az eszmények és a valóság távlatainak és lehetőségeinek a felmérésére. A magyar nyelvvel és irodalommal való foglalkozás megtisztítja a nyelvét és a stílusát, melynek eredetisége különben már ifjúkori leveleiben is megmutatkozik és felcsillámlik, de mindenesetre itt válik azzá a tudatos nyelvtisztítóvá, ami később szerkesztő korában annyira jellemezte. Kevés ember volt kortársai és az írók között, aki a magyar nyelv, de még a helyesírás szabályaival is annyit törődött volna, mint ő. Valósággal üldözte az idegen és be nem gyökeresedett szavakat, a stílus vagy mondat-szerkesztés hibáit vagy pongyolaságait, de még egy ékezet vagy vessző hiánya miatt is házi perpatvarokat tudott rendezni. A magyar helyesírás valóságos vesszőparipája lett és szeme a hibák üldözésére annyira beidegződött, hogy ha egy új nyomtatott mű került a kezébe, véletlenül, de halálos biztosan először mindig az elírásokat vagy sajtóhibákat fedezte fel. Jaj volt azoknak a pongyola kéziratoknak, amelyek szerkesztősége idején az ő kezébe kerültek! S a magyar nyelv épségét és szépségét többre becsülte a leghíresebb tudósnál vagy szerzőnél is és korrigálásával ugyancsak beleszántott mások szellemi termékeibe. Megesett, hogy egész cikkeket; de még az is megesett, hogy egész könyveket írt át a legnagyobb elfoglaltsága közepette is — pusztán és kizárólag a magyar nyelv tisztelete és megbecsülése miatt.

Kalocsai tanári évei maradandó nyomokat hagytak a rábízott ifjúság lelkében. Míg közöttük volt, személyes beszélgetésben vagy eszmecserében

nyitották meg előtte lelküket, mikor onnan Innsbruckba, a teológiára távozott, gyakran keresték fel leveleikkel és megemlékezéseikkel. Mikor édesanyja egy súlyos betegségen ment keresztül, konviktorai szinte versenyeztek és vetélkedtek az ima, önmegtagadás és jócselekedet felajánlásaiban. Legszébb eredményének azonban mindenesetre azt tartotta, hogy még hivatásokat is tudott az ifjú lelkekben ébreszteni, mely egyik-másiknál és épp a legkiválóbbaknál egészen a jezsuita rendbe való belépésig vezetett.

Különben kalocsai tanári éveinek a legmeghatóbb emléket Szitnyai Zoltán, a neves író emelte, aki halála hírére a tanítvány hálájával írta le visszaemlékezéseit az Ujság hasábjain „Rózsák és tövissek között” címmel:

„Igy nem jól halsz meg, így olyan a szemed, mintha csak azért húnynád le, mert bántja a nap. Bocskásd le egészen a szemhéjadat, ahogy a keresztrefeszített Üdvözítőét látod a képeken és szobrokon. Így húnnyd le a szemedet, fiam, nem irtózatlan, hanem boldogsággal. A halottak arcát meggyötri az átélt testi szenvedés, de ha Istenhez térve hálnak meg, homlokukat beragyogja a lelki béke. Veled is ez történt, sok csalódás és bűn után. Ne nyöszörögj, hanem halkan sóhajts. Te már megszabadultál. Fiam, a halál csak annak szörnyűséges, aki az Úr Isten elé magával viszi a bűneit. A te lelked azonban tiszta! Gondolj arra a gyönyörűségre, hogy látni fogod az Istent!

Páter Bangha mondta ezt. Akkor még Magister Bangha. Unnapi színjátékra készültünk, a kalocsai Stephaneumban. „Rózsák és tövissek között” volt a darab címe és a szerzője Magister Bangha. Egy ifjúról szólt az allegorikus színjáték története, aki letér az igaz útról, szép, tiszta ruháját bemocskolja az út sara és megszaggatják a tövissek. Rózsákat keresett és a csalódások tövisseit találta. A darab vége és példázata a bánatban való megdicsőülés

volt. A földi örömök útja letelt, a szenvedéseké is, az ifjú visszatér az igaz útra és Istenhez emelt lélekkel hal meg.

Én voltam az „ifjú”, aki Páter Bangha ifjúkori színdarabjában a főszerepet játszotta. Második gimnazista voltam még csak, mert ez az előadás a kisdíákok szereplése volt. Akkor még vajmi keveset értettem meg a darab szelleméből és fájó keserűségemet váltotta ki, hogy oly fényes ruhám, melylyel a színre léptem, rongyossá vásik a darab végén. De amit a halálról mondott Magister Bangha, azt megértettem. A halál azt jelenti, hogy látni fogjuk az Istent. A halál csak a testnek lehet kín, a léleknek gyönyörűség. Ezért az Istenhez tért halottak testi szenvedéseket megörökítő arcát beragyogja a béke.

Kalocsáról egy másik intézetbe kerültem és hosszú évekig nem láttam Magister Banghát, aki közbe Páter lett. Nem láttam, de annál többet gondoltam rá. A hit kőkeménynek látszó öntvényét valami rejtélyes erő bomlasztotta bennem. Akkor már sejteni kezdtem, hogy többnyire valamennyien végigjárjuk az allegórikus színdarab útját rózsáktól tövisekig. A valóságban is én vagyok az allegórikus ifjú és visszaemlékeztem a vasárnap délelőttökre, amikor a szentmisék után, a falból nyíló ajtó rejtekéből, fején fekete birétummal, testén hófehér karinggel, megjelent a sűrű, feketehajú, átszellemült, sápadtarcú, fiatal férfi: Magister Bangha. Emlékszem hideg, téli reggelekre, amikor dideregve kuporogtam a padban és leheletemmel melengtettem az ujjaimat s az ő csodálatosan zengő szavától átmelegedett lassan a testem is. Valóban és túlzás nélkül állíthatom, hogy elfeledtette mindnyájunkkal a hideg testi kínját. Varázsló volt szónoki hatalma, a hit elvont magasságaiba tudta emelni gyermeklelkünket és mi leírhatatlanul jó érzésbe balzsamozottan hallgattuk, amit ő tárt elénk a jókra váró túlvilág gyönyöréről. Fájt felemelkedni és kivonulni a padból, amikor

véget ért a szentbeszéd és a sápadtarcú, fehérkarínges, fekete-birétumos fiatal pap szellemként eltűnt a templom falába vésett ajtó mögött.

Fanatizálni tudott, a lelkek igazi hadvezére volt, akinek szavára szívesen rohantunk volna a halálba. Úgy tudta velünk irigyeltetni a hit mártírainak sorsát, mint beteljesülését valami végső boldogságnak. Nem én voltam az egyetlen a kalocsai diákok között, akiben ennek a dicsőségnek kívánata élt. Ezért imádkoztunk, nem sejtve még, hogy olyan nemzedéknek vagyunk első sarja, melynek a mártírok alázatával kell majd elviselniök a reá mért idők szenvedéseit. Sokat gondoltam rá, amikor már messze kerültem tőle és kételyeimnek világában elégedetlenül visszaemlékeztem a hűvös kalocsai templom reggeleire. Hiányzott életemből a varázslat, mely minden cselekedetemnek pontosan kijelölte célját és mindazt, ami velem történik, egy örökké tartó élet édes előjátékává tette. Ezt a zavartalan örömezzést az életben soha többé nem tudtam megtalálni. Péter Banghának köszönöm, hogy néhány esztendőn át részem volt benne.

Évek multán találkoztam ismét vele. Ő missziós körúton járt Selmezbányán, ahol én felnövekedő diák voltam már. Vitába szálltam vele, mert végső és titkolt célom a meggyőzés volt. Haragtalanul, mosolyogva hallgatta hitetlenségem érveinek hosszú sorát. Nem ellenkezett, csak figyelmesen hallgatott. Végül így szólt: — Most pedig menj a templomba és várj meg. Ott fogok felelni neked. — A hívők már őt várták a templom padsoraiban és valamivel megkésve érkezett, mert előbb engem hallgatott végig. Az eltévedt bárány lelkiüdvé előbbrevaló volt neki, mint a hívők egész gyülekezete. Úgy láttam viszont őt, mint évekkel azelőtt, a kalocsai templom szószékén. Ugyanazok a savonarolai tűzben égő szemek, ugyanaz a hittől zengő hang. Egyenesen hozzám intézte szavait: — Kedves, eltévedt ifjú, aki most itt ülsz a templom egyik padsorában... Sorra

vette minden érvemet és én érezni kezdtem ugyanazt a lelkemet, testemet átjáró meleget, mint kisdíák koromban. Fájt, amikor véget ért a szentbeszéd és ki kellett lépnem a padból. Szörnyű módon profánnak éreztem magam körül az utcát, az embereket... Be kellett ismernem, hogy győzelmet aratott felettem és ez a győzelem mérhetetlenül jól esett.

Még hosszabb évek teltek el és már a férfikorba léptem, amikor egy ködös, téli napon, a magammal való elégedetlenségnek nehéz órájában, bekopogtam hozzá a budapesti rendházban. Akkor már nagyon elfoglalt ember volt. Nem is reméltem, hogy időt szakíthat számomra. Mégis megtette. Megérezte, hogy egy lélek benső bajairól lesz szó és a lélek üdve mindennél előbbrevaló volt az ő szemében. Körülöttünk a világháború materializmusa dübörögtette a világot, az emberek véért és aranyért nyargaltak; mi a lélekről beszéltünk órákhosszat. Előbb én, önkínzottan, idegesen, aztán ő bölcsen és megnyugtatóan. Közbe azt jelentették, hogy lent várja a portán egy arisztokrata, aki szintén beszélni szeretne vele. Azt üzenete vissza, hogy a gróf úr legyen szíves várakozni, esetleg még órákig, vagy máskor keresse fel őt. Távozni akartam, de nem engedett. Csak akkor bocsátott el magától, amikor úgy látta, hogy lélekben már elég erőssé tett ahhoz, hogy elbocsáthasson. Megígértette velem, hogy rövidesen ismét felkeresem. Késő este volt. A gróf még mindig ott várakozott a portán.

Én nem kerestem fel többé. Magam sem tudom miért. Később már azért, mert a neve akkor már hatalmat is jelentett és a hatalmon levők leereszkedésétől féltő góg mindig is távoltartott a hatalmasoktól. Sok esztendő múltán a Ferenciek-terén találkoztam vele. Megállított. Jól emlékezett legutóbbi találkozásunkra és tudni akarta, hogy miért nem tartottam be ígéretemet. — Ha igaz úton jársz, akkor megbocsátom, de ha tévelyegsz, úgy elvárom, hogy

tartsd be adott szavadat. Ezek voltak az utolsó szavak, amiket hozzám intézett. Ennek is már több mint tíz éve. Azóta nem is láttam őt. Csak az ujságokban közölt fényképeit, hófehérre őszült s egykor hollófekete hajával. De a szemében ugyanaz a tűz égett, mint amikor először pillantottam meg Kalocsán.

Nem tudtam, hogy nagybeteg, hogy közel van a halálhoz. Mindezt csak akkor tudtam meg, amikor az ujságba pillantva, halálhíréről értesültem. Ez mélyen megrendített, mert hacsak ritkán jelenhettem is meg előtte, gondolati életemet, kora ifjúságomtól kezdve végigkísérte. És ez sokkal többet jelent a valóságos együttlétnél. Ez a szellem marandó hatását jelenti. Az örökké emlékezetes és örökké ható figyelmeztetést gyermekkorom idején: — Fiam, a halál csak annak szörnyűsége, aki az Őristen elé magával viszi a bűneit. Az ő életének allegóriája már beteljesült és példázattá vált. Ő már megszabadult, ő már rózsák között jár az örökkévalóságig. S a „tévelygő ifjú“, aki színdarabjának főszereplője volt, meghatódva néz szellemalakja után.”

Érdekes megfigyelni és felemlíteni, hogy itt is, de másutt is a hely, ahol működött vagy megfordult, semmi különösebb lelki hatással nem volt rá. Mondhatni az Örök Város, Róma volt az egyetlen kivétel. Ott valóban lelke mélyéig megragadta a város történelme, multja, szelleme, lelke, még természeti szépsége is; de máshol mindenütt csak működési terep, de nem élmény volt számára a hely, ahol élnie kellett. Meg azt is hozzátehetem, hogy nagy turista hajlama ellenére a természet sem volt rá valami igazán nagy és megihlető hatással. A séta, a mozgás, a megtett út teljesítménye, vagy főként az esetleges társaság és társalgás sokkal nagyobb hatással volt rá, mint a hegyek vagy völgyek, folyók vagy tengerek panorámája. Híres gyalogló volt egész életén át, de nem azért, hogy a természet szép-

ségeit élvezze vagy legalább is ez csak mellesleg volt, hanem hogy fizikailag kifáradjon, izmait és idegeit rendben tartsa s így frissebben és többet dolgozhassék. Megcsodálta ugyan egy-egy futó pillanatra a természet szépségeit, de megittasulni, annak hangulatába mintegy beleveszni soha nem tudott. Talán csak a csillagos ég volt az egyedüli, amelyik mindig lekötötte, és ami lelkében mélyebb és magasabb rengéseket idézett elő. Ilyenkor is inkább a csillagász és a bölcsele, mint az érző ember, a lírikus kerekedhetett benne felül. E sorok írója együtt járta be vele Dél-Amerika jónéhány exotikusan érdekes országát és elmondhatja, hogy egy templom vagy iskola, egy nyomda vagy egy vérszegény katolikus lapocská jobban érdekelte, mint az Andesek, pam-pák és őserdők királyi pompája. Képes volt aludni vagy olvasni a vadregényes tájakon robogó vonat ablakánál és legfeljebb egy-egy futó pillantásra méltatta a természet csodáit és céltalan ismeretségekbe vagy társalgásba kezdett, amikor más a szemét kinnézte. Őt voltaképen csak az emberi lélek érdekelte, az is csak annyiban, amennyiben isteni vonásokat hord és azokat a vonásokat kell benne erőssé és mélyebbé tenni. Az akció embere volt, akinek mindig tenni, cselekedni vagy legalább is tervezni kellett, de a lírai ellágyulásokra és elmerengésekre, költői hangulatok ápolására nem ért rá. Tudós, író, szónok, agitátor, tervező és szervező volt, de költő még leg-halványabb rezdüléseiben se volt soha!

*

A kalocsai tanári évek után újra a tanulás és az elmélyedés áldott ideje következett. Elöljárói Innsbruckba disponálták, s ott iratkozott be az állami egyetemen a teológiai fakultásra.

A magyar jezsuitáknak mindig nagy előnyük volt, hogy rendtagjaik nagy részét külföldi egyetemeken nevelhették és így nemcsak az egyetemek magasabb szellemiségét és nagyobb távlatait adták meg nekik, hanem idegen nyelvekben is gyakorlott

embereket tudtak mindig kapni. A magyar jezsuita-szkolasztikusok legfőbb tanyája természetesen a közeli Innsbruck volt, ahol különben a teológiai fakultást a rend tagjai vezették és látták el, de a mellett Rómának, Löwennek, sőt a rend spanyol vagy angol szellemi központjainak is jutott belőlük.

Bangha Béla Innsbruckba utaztában meglátogatta a híres kalksburgi jezsuita kollégiumot is, ahol mint a kollégium egyedüli magyar tanára, Pámer László jezsuita atya fogadta őt. A nagy lélekismerő és kitűnő író hírében álló Pámer László visszaemlékezéseiben ezeket jegyezte fel a fiatal skolasztikusról: „Örömmel értesültem 1905 nyarán, hogy Bangha Béla azok között lesz, akik Innsbruckba utaznak és be fog térni ő is Kalksburgba. Örültem a hírnek, mert kíváncsi voltam rá. Mivel 1897. óta Kalksburgban működtem, mint a magyar növendékek tanára és gondozója, nem ismertem a fiatal magyar rendtagokat; de Bangháról másoktól hallottam, akikkel Ausztriában találkoztam. Többek között Boromisza Tibor kalocsai kanonok, később szatmári püspök, midőn Karlsbadban együtt sétáltunk és én a kalocsai rendtársaimról kérdezősködtem, megemlítette Banghát is: „Figyelje meg — mondotta — Banghából, ha jól kiképzí magát és derék jezsuita marad, kiváló és nagy embere lesz a Jézustársaságnak.” Amint tudjuk, a püspök úrnak e jóslata be is teljesedett. Mivel tehát Bangha iránt érdeklődtem, jól megfigyeltem őt, midőn a kollégiumba érkezett és meglátott. Üdvözöltem és említettem, hogy bár sohasem találkoztunk az életben, mégis ismerem őt. Sok szépet hallottam felőle és ismerem őt már Kalocsán írt és kiadott „Jellemrajzok” című művéből, amelyet be is állítottam a magyar növendékek könyvtárába. Kedvesen visszaadta a bókot, hogy ő még többet hallott rólam, aki annyi éven át nevelem és tanítom a kalksburgi magyar fiúkat; általuk és hozzátartozóik által mint sokan, ő is ismer engem és irataimból is ismer. Mindjárt a noviciátusban a

kezébe adták a „Jézustársasági szentek és boldogok” című művecskémét, amelyet buzgón használ és olvasgat most is szentjeink, boldogjaink ünnepén. Nem mint ismeretlen, hanem mint ismert kedves testvéremnek — válaszoltam — szívesen szolgálátára állok és ha tetszik, mindjárt körülvezetem a kollégiumban. Midőn bejártuk a kollégiumot, arra figyeltem, mi érdekli és mi tetszik neki. Nagyban dicsérte a kollégium szép vidékét, amelyet a Wienerwald erdős hegyei tesznek kedvessé; szerencsés fekvését, közel a császárvároshoz, ami minden tekintetben előnyös a növéndékek számára; tiszta, por- és füstmentes levegőjét, mert távol van az országúttól és a gyáraktól; a 23 holdas parkot, amelyet Baedeker méltán nevezett Közép-Európa egyik legnagyobb parkjának, melynek virágos rétjeiből emelkedik ki a lombos fenyveserdőkkel koszorúzott Michaelsberg, csúcsán a szép erdei Szent Mihály-kápolnával; a konviktus-gimnázium széles, magas, világos folyosóit, tantermeit; a gimnáziumi szertárak gazdag felszerelését, az ifjúsági könyvtárakat stb. Leginkább megragadja őt a román stílusban épült, díszes templomnak beillő nagy konviktusi kápolna és a kollégium kegyképét oltárán őrző kongregációs kápolna. Nagy elragadtatással szemlélte a főoltár remek képét, érdeklődéssel hallgatta a képre vonatkozó adatokat s arcán látszott, mennyire meghatotta a kép szemlélete. Mikor elhallgattam, ő kezdett beszélni arról, mily jól egyezett a képben a művész a Szent Szűz alakján mutatkozó természetfölötti szépséget és a mélységes áhítatot. „Vannak szép Mária-képek, de nem áhítatosak és viszont Kuppelwieser bizonyára nagyon vallásos művész volt, aki imádkozva festhette csak így a szeplőtelen Szent Szűz képét.” Oly lelkesen beszélt a képről, oly világosan és találó szavakkal mondta mindazt, amit szépnak talált, hogy önkénytelenül arra gondoltam, milyen kitűnő hitszónok fog válni ebből a mi Bangha Bélánkból. Amikor a magyar ifjúsági és

tanári könyvtárt megmutattam neki, örömmel mutattam rá, hogy „Jellemrajzok” című szép műve is a könyvtárban van. „Aranytollat adott önnek a jó Isten; remélem, ha tanulmányait befejezi, úgy forgatja majd, hogy egész könyvtár kerül ki műveiből” — mondtam neki és eme reményem teljesedett is.”

Az innsbrucki egyetem, illetőleg annak teológiai fakultása már abban az időben világhírnévnek örvendett, mely Európa legtöbb országából, de még Amerikából is magához vonzotta a tanulni vágyó ifjúságot. Nagy része lehetett ebben annak, hogy a fakultás teljes egészében a jezsuita rendre volt bízva. Az ő soraikból kerültek ki a tanári kar tagjai, de egyúttal ők adták nemzetközi kollégiumuk révén a hallgatóságnak is egy részét. Hogy egy fakultás összes tanárai egy rendnek a kebeléből kerüljenek ki, az általános gyakorlattal ugyan nem egyezik, de azért nem is szokatlan az Egyház életében. Eltekintve a tisztára egyházi tudományokkal, tehát legfeljebb három fakultással (filozófia, teológia, egyházjog) rendelkező római egyetemektől, amelyek mind szinte szerzetesrendileg tagozódnak, érdekes felemlíteni, hogy az innsbrucki mellett, ahol jezsuiták vannak, ilyen a fribourgi (Svájc) is, mely a teológiai kar vezetését a domonkosokra bízta.

Az első felületes benyomás könnyen az lehet, hogy a teológiai fakultásnak egy rendre való rábízása a szabad választás és verseny lehetőségeit csorbítja meg. De a látszat csal, mert először is a jezsuita rend, de meg a domonkos is a maga hatalmas világszervezetével még mindig sokkal nagyobb választási lehetőséget jelent, mint egy-egy ország vagy nyelvterület zárt köre. Másodszor pedig a tudományos képzés és munkálkodás lehetősége ezekben a szerzetesrendekben mindig nagyobb, mint a lelkipásztori munkába befogott világi papságban s minden valószínűség szerint még a protekció rendszere sem lépett úgy előtérbe, mint másutt. Továbbá a rendi megoldásnak még az az előnye is megvan,

hogy a kar szellemét vagy nívóját többször frissítheti fel, válthatja le vagy egészítheti ki tanárait, mert a kinevezés és nyugdíj korhatárai nem érintik. Magyarán szólva: a fiatal szerzetes tudósok akkor lehetnek tanárokká, amikor tehetségük vagy araválóságuk először feltűnik s nem kell évekig, de esetleg évtizedekig kihálásra várniok; másrészt csökönyös és eltehetetlenedett öregek a korhatárra spekulálva, nem merevíthetik meg vagy ronthatják le a nívót.

Ebben az időben már mozgalmas és színes képet nyújtott az innsbrucki egyetem teológiai fakultása. A világ minden tájáról összesereglett jezsuita skolasztikusok mellett ott voltak Németország, Ausztria, Magyarország, Lengyelország, a Svájc, sőt az Egyesült Államok világi papjai és különféle szerzetesei. Természetesen magyarok is jó számmal. Itt tanult, ugyanebben az időben, Baranyay Jusztin, a későbbi egyetemi tanár, akivel Bangha Béla már akkor a legőszintébb és legmelegebb barátságot tartotta fenn. Ez a barátság, talán az egyetlen igazi nagy barátsága a Páternek, valóban a sűrű tartott! Baranyay Jusztin hosszú évtizedeken keresztül nemcsak sétapartnere volt Bangha Bélának, akivel minden héten egyszer együtt rótták a budai hegyeket, nemcsak lelki bizalmasa volt, akivel minden gondolatát és tervét kicserélte, nemcsak nagy vállalkozásainak, mint a Magyar Kultúrának és a Központi Sajtóvállalatnak tevékeny részese, hanem egyúttal minden működésének az ellenőrzője. Komolyan állíthatom, hogy bár Bangha Béla sok embert megbecsült, sok embernek a véleményére tartott, de a Baranyay Jusztinét mindenekelőtt becsülte és az ország egyik legjobb és legbiztosabb ítéletű emberének tartotta.

Itt, az innsbrucki egyetemen jelenik meg először Bangha Béla a maga teljes kiforrottságában s jövődő szerepének szinte összes színeiben. Ha eddig még kora, gyermeki lelkülete, fejletlensége

vagy szeszélyessége folytán, bár mindig zseniális gyermeknek tartották, merülhettek fel körülötte el-lentétes vélemények, mint például, hogy való-e szónoknak vagy se, összekülönbözése egy profesz-szorral a filozófián koraérettség vagy visszaesés jele volt-e, itt, az innsbrucki teológián a jövőendő és végleges Bangha Béla bontakozik ki előttünk. Itt már erős spekulatív szellem, aki nagy szorgalom-mal, de egyúttal játszi könnyedséggel fúrja bele magát a különféle egyházi tudományokba, érdeklő-dését megkapja és megragadja minden, a felmerült kérdések legtávolabbi hátterének is utánanyomoz s nemcsak minden tudomány felfogására képes, értel-mes koponyának, hanem egyúttal átfogó, rend-szerező és alkotó egyéniségnek is mutatkozik. Az ifjú szerzetesnek itt már neve és tekintélye van nemcsak az egyetemi ifjúság, hanem a tanárok kö-rében is. Az a félelmetes logika, amely későbbi életében és működésében annyira jellemezte, itt kapja meg a maga utolsó gyémántköszörülését s összefogó és alkotó értelmében itt lobognak fel elő-szőr a nagy apologétának nagy összefüggéseket kereső távlatai. Az előadásokat lépésről-lépésre saját önálló gondolkodásával, sőt kutatásaival bő-vítve követi, rigorózumait kellő időben teszi le s mielőtt még tanulmányait végleg befejezné, tanárai és a rendi előljárók máris mint a jövőendő egyik nagy ígéretét kezdik felfedezni, kezelni és épp az egye-temmel kapcsolatban különböző számításokba venni. Egyszer úgy áll, hogy moralistává nevelik és ezt a tanszéket fogja öregedő rendtársától átvenni. Máskor meg inkább szociális hajlamokat fedeznek fel benne és a leghatározottabban veszik kombi-nációba egy szociális tanszék felállításánál.

Hogy Innsbruckban különben mint élt, mi érde-kelte, mivel foglalkozott, arra már éles fényt vetnek naplójegyzetei, amelyek 1906. decemberétől egy kis iskolai füzetet foglalnak le. „Megnyugtatóssal tölt el az észrevétel, — írja ebből az időből — hogy

immár némileg belezökkentem abba a skolasztikátusi mederbe, amelytől végső kiképzetésem nagy részét és némileg koronáját remélem. A gyermekes, tapogatózó s rövidlátó körbe szorító kollégiumi élet rövidlátása meglehetősen tünedezik s örömmel látom, hogy ha nem is teljesen kielégítő módon, mégis határozottan haladok s máris sok örvendetes eredményt értem el, bár még inkább csak az alapozás terén. A reflektálás és messzetekintés, elvek tisztulása és a ratio agendorum képzése, másrészt az érdeklődés igazán nagy és szent célok iránt részleteiben is megindult s ez utóbbi tekintetben főleg örömmel tölt el, hogy sokkal öntudatosabban, célirányosabban, férfiasabban s részben e miatt sikeresebben és könnyebben dolgozom, mint Pozsonynak akár legjobb szakában. Egyébként a végsikert Istenre bízom s hogy szent végzésébe nemrég szívből is előre megnyugodtam s felkeltettem a bizalmat, hogy Isten, ha én hű leszek, nem hagy el s jobbra viszi sorsom, akár bukom, akár nem; ez mondom, nagy lelki vigasszal töltött el, melyre tanulás közben is eléggé rászorulok... Azonban állapotom csak annyiban nevezhető kielégítőnek, amennyiben újabb és folytonos haladás első stádiuma. Még sok, sőt a legtöbb dolog bennem olyan, amilyennek nem szabad lennie s megmaradnia — imaéletben, társalgásban, időm felhasználásában (az üdülés tekintetében is), sőt a tanulásban is (célirányosság, áttekintő, végleges befejező ítélet tételről-tételre)."

„1907 január 10. Most cseréltem szobatársat, szépen berendezkedtünk és nagyon jól érezzük magunkat. A felkelés kezd korábban történni. Derült napok, mindinkább megy a tanulás, igazán azt hiszem, sokkal jobban, mint Pozsonyban, talán jobban, mint az utolsó év második felében is."

„Január 21. Sokat kínoz az akaratom ellen is fel-felkelő várakozás a „Jellemrajzok” megjöveteleire, mióta a páterek megírták, mihamar meglesz. Pedig komolyabb s nagyobb dolgoknak illenék in-

kább a fejemben járnok. Japánról jönnek jó hírek, Franciaországból fájdalmasak, Németországban is küzd az Egyház (szociáldemokrácia, válasziás) stb. Azért illik nyugton maradni s csak annál magasabbra és annál jobban törtetni, ha megbukik is az a gyerekség."

Az innsbrucki egyetemen ebben az időben sok híres tanár működött, de naplójából kivehetőleg csak kettő volt rá erős és tartós hatással. Az egyik a dogmatikus Franzelin, aki különben rendjének és a német tudományosságnak egyik messze ragyogó ékessége volt. Franzelint szerette, csodálta, de félt is tőle. Az ő rigorózumaira készült mindig a legerősebben, a diákdrukkot is előtte tapasztalta meg a legerősebben és Franzelin hozzá intézett kérdéseit érdemesnek tartotta még naplójában is megörökíteni. Schmitt morális professzort viszont inkább szerette s annak atyafiságos biztatására inkább a leendő kartársat látta benne. A szociológus Koch már sok tekintetben nem elégitette ki és felolvasása „roppant száraz hangja és iránya” miatt igen lehangolta. Érdekes megjegyezni, hogy az egyháztörténelem, mely későbbi éveiben egyik legkedvesebb szakmája lett, amit ha nem is kimondott tudományos alapon, de őszinte és komoly műkedvelőként művelt, az egyetemen nem kapta meg különösképen. Fel is jegyzi egy alkalommal naplójában, hogy „most készülök az egyháztörténeti rigorózumra elég hanyagul és silányan”. Úgy látszik, hogy elsősorban a dogmatika, azután a morális és a szociológia voltak a kedvenc szakmái. A többi csak a szükség, sokszor talán az egyetemi fokozat elérésére tanulta és művelte. A legkevésbé érdekelte az egyházjog, ami az ő színes és színekre vágyó lelkének száraz volt s egész életén keresztül ebben maradt a leggyengébb és a legtájékozatlanabb is. Amikor a teológiai doktrátusra került a sor, írásbeli témáját a dogmatikából választotta. Hatalmas, igen egyéni hangú, nagy apologéta meggyőződéstől fűtött tanulmányt írt, amit

a félelmetes Franzelin professzor nemcsak elfogadott és megdicsért, hanem jutalomra is ajánlott. Korán megérte azt a dicsőséget, hogy magyar létére az egyetem egyik előkelő 600 koronás pályadíját ezzel a doktori értekezéssel ő vihette el.

De nemcsak a tanárok, hanem az egyetemi hallgatók között is nagy megbecsülésnek és népszerűségnek örvendett. Különben is sohasem volt zárkózott és csak magának való természet, hanem mindig szeretett az emberek között elvegyülni. Rajtuk próbálta ki tudását, tehetségét s tőlük szerezte lélektani és társadalmi ismereteit. Az alkalmat, hogy idegen és messze országok fiaival lehet együtt, mindig alaposan kihasználta. Nemcsak abban, hogy tudását összemérhesse másokéval, hanem abban is, hogy a szűk magyar glóbusból kiemelkedve, a közvetlen és személyes érintkezés folytán nagyobb távlatokba emelkedjék és az egyetemes Egyház szolgájának megfelelően világrészekben is tudjon gondolkozni. Neki egy-egy idegen barát vagy rendtárs könyveket, szinte könyvtárakat s egyelőre helyszíni tapasztalatokat és utazásokat pótol, mert a beszélgetéseket és eszmecseréket mindig arra használta fel, hogy más népek lelkét, szokásait, mozgató erőit, kulturális és erkölcsi színvonalát, de legfőképpen és mindenekfölött katolikus törekvéseit megismerje. Az osztrákokat és németeket testvérként szerette, nyelvükhöz és irodalmukhoz is természetesen legközelebb állt, de ezek mellett a spanyolok és amerikaiak keltették fel a legnagyobb érdeklődését. A spanyolokban a bámulatos spekulatív elmélet és gazdag katolikus történelmi multat csodálta meg, az amerikaiakban és egyáltalán az angol-szászokban a gyakorlati beállítottságot és a szívós szervezés hősi példáit. Egyik legjobb barátja például egy amerikai páter volt, akit mindig is emlegetett és a levélbeni érintkezést mindig fenntartotta vele. Ennek a barátságnak a hatása lehetett az is, hogy már Innsbruckban arra gondolt és előljáróinál

lépéseket is tett, hogy az úgynevezett egyéves próbációt lehetőleg az Egyesült Államokban végezhesse el.

De társainak nemcsak a tanulásban volt példaképe, hanem társadalmi életüknek és szórakozásuknak is központja. Az ebéd és vacsora utáni úgynevezett rekreációkban, ami a szerzetesi szabályok szerint is lelki felüdülésnek van szánva, a legötletesebb, legszellemesebb és egyúttal legkifogyhatatlannabb társalgó Bangha Béla volt. Tréfás természete, humorérzéke, utánzó és színészi képessége sok derűs percet és órát szerzett társainak. A heti kirándulásoknak ő volt egyik legbuzgóbb tagja, vállalkozója, sokszor megszervezője. Az Innsbruck körüli gyönyörű hegyekben mindig tudott valami új turistacélt kitűzni vagy valami új szépséget megmutatni s kitűnően ebben az időben régi sérvét is kioperálták, a leghasszagosabb turisták egyike lett.

De még nagyobb hasznát vették Bangha Bélának a kimondottan tréfának és mulattatásnak szánt alkalmakkor: a villa-napokon, amikor tréfás zenekarokat szervezett, darabokat tanított be, s maga is fuvolázott, néha pokoli zajt csapva megvadított zenekarával vagy a farsangi estékre színdarabokat gyártott, amelyeken néha még az öreg tudós páterek is dőltek a kacagástól és egyáltalán alig volt olyan alkalom, amelyből komolyan vagy tréfásan az ő rugalmas szellemének a hajlékonyságával ki nem vette volna bőven a részét. Ez lehetett az oka annak is, hogy harmadéves teológus korában bidellusnak tették meg, ami olyan bizalmiféle állás a tanárok, előljárók és növendékek között. Hosszú ideig, egészen pesti házfőnökségéig, ami már élemedettebb korában következett be, különben ez volt az első adminisztratív tisztség, amit ráruháztak. Nagy tervei, akciói és alkotásai később nem engedték meg, hogy ezt a lázas tevékenységű és mindig új utakat törő férfiút adminisztratív rendi tisztségekkel és szolgálatokkal lekössék.

Ez az innsbrucki négy év egyik legáldottabb időszaka volt Bangha Béla életének. Az öntökeletes törekvései ugyan okoznak lelki harcokat és szenvedéseket, a szeszélyes klíma, mely itten tízfokként szokott ugrálni s különösen a főhn gyakran depressziót vált ki benne, de alapjában véve a legnyugodtabb időszaka életének, amelyben nemcsak szellemileg teljesen megéri, hanem jövődő életének irányait és lehetőségeit is felismeri, leméri és meghatározza. Ha naplóját olvasgatjuk, szinte megdöbbenünk attól a világos és éles látástól, amellyel helyzetét és szerepét felfogja. Míg mások ebben az időben maradéktalanul elmerülnek a tanulmányaik iskolai feladataiban s egyelőre más célt, mint a doktorátust látni sem tudnak, Bangha Béla már nemcsak álmodozik a jövőről, hanem konkrét terveket csinál, programokat dolgoz ki s azt lehet mondani, hogy jövődő élete minden munkáját nagy vonalakban lerögzíti. Már ebben az időben megvannak az apologetikai tervei, a sajtóalapítási szándékai, de legfőként megvan a világi elem bevonásának vágya az egyházi életbe apostoli alapon, amit már egyszer naplójában ezzel a jellegzetes szóval, „katolikus akció” jelöl meg. Az ember szinte elképed, hogy ez a huszonegynéhány éves fiatalember micsoda sasszemmel látja meg a lelkipásztorkodás jövődő útjait és kilátásait s hogy vési ki 30 évvel ezelőtt már a megfelelő szót is, a katolikus akció jelszavát, melyet később egy pápa tesz világprogrammá!

De az apostoli lángtól feltüzelt lelke még a tervezetésnél sem bír megállni, hanem ahol alkalma kínálkozik, máris beleveti magát a lelkekért folyó küzdelembe. Boldog, ha kitűnő nyelvtudása miatt valahol, akár az egyetemi körökben, akár pedig a környék falvaiban beszédet vállalhat és szabad idejének nagy részét máris irodalmi tevékenységnek szenteli. Cikkei és tanulmányai már kezdenek megjelenni a magyar lapokban és folyóiratokban,

különösen a Dudek által szerkesztett Religióban, melyekről a Telefonnak nevezett szerkesztői üzenetekben maga a tudós szerkesztő már azt írja, hogy „világos fényként hatnak a homályban olyan téren, amelyen kevesen látnak világosan”.

Lelkének ebbe a csodálatos kohójába saját naplójegyzetei világítanak be a legélesebben. Azt írja például 1908 januárjáról: „Még a múlt év októberében kijelöltek a doktorátusra. Azóta arról is szó volt, hogy kiképeznek és itt tartanak a szociológiára . . . Egyéb terveimről is beszéltem a jó páter rectorral. Február 12-én menstrea (nyilvános vita), amelyen a defendálás (bár nem is volt valami nehéz), hála Istennek minden várakozáson felül sikerült. Egyáltalán azt látom, hogy tanáraink szeretnek. Február 18-án újra szó van a szociológiáról. Egyelőre azzal kezdtem, hogy cikket írok Búsnak: „A kongregáció és a szociális kérdés.” Ezzel ez irányú működésemet is a Szent Szűz oltalmába helyezem.”

Március havából viszont ezeket írja: „Eljárók az Akademiakerhaus Sozialer Zirkel-jébe (szociológiai kör) és gyűjtöm ott a tapasztalatokat arról, mikép lehet nagyszerű gondolatokat ostoba, ügyetlen módon megrontani és eltorzítani. És hogyan lehet végtelen unalmas előadásokkal elriasztani a közönséget. Buznát gyorsírásra tanítom, Boroviczenyt (hitszónoklati tankönyvét) hozattam meg minap, amikor a félórai tolmácsságért 4 koronát kaptam. E hó 5-én volt az első eset, hogy németül nyilvánosan szerepeltem, midőn t. i. a szociális gyűlésen felszólaltam. Dollingerből tanulmányozgatom a pogányság állapotát Krisztus előtt: arra sohasem gondoltam volna, hogy ennyire gonosz és ostoba volt az emberiség és milyen általánosan! . . . Nohát, persze összedicsértek. Másnap megkérdezi a Müller atyus, a tanár, hogy kész vagyok-e, meg hogy van-e kedvem a szociális kérdésekkel való foglalkozáshoz? Néhány rendtárssal is szóltam egy pár futuribilitás-

ról. Csak aztán meg ne bukjunk! De ha visszagon-
dolok arra, hogy mi minden nem voltam már én,
úgy elfog és elnyom a gondolat, hogy Isten ilyen
nyomorék szolgálóval akar talán oly nagy és szép
dolgokat művelni. Fiat, fiat in laudem ipsius! Az
Agoston-lelkek legalább meglehetősen biztos, hogy
el nem bízzák magukat és nem tulajdonítják ön-
maguknak, ha az Isten általuk valamit művel... A
tartományi főnök ittlétekor is, hallom, nagyon szóba
hoztak, hogy itt tartsanak szociológiára... Belgium
felé iparkodom, de egyelőre kevés sikerrel. Azon-
ban nem akarok mindjárt meghátrálni. Jézus Szí-
vére és a Szent Szűzre bízom! A bölcseleti cikkei-
met a Religióban Dudek megint kidícsérte. Hogy el-
fog mindig újra a bámulat, mily erkölcsi csodákat
művelt velem a jó Isten."

1909-ben, úgy látszik, forrponton voltak a vele
és körülötte való tervezgetések. Ebben az időben ezt
írja naplójába: „Mostanában végleg kitűztek a spe-
kulatív erkölcsstan tanárának. Ami ezt illeti, egyrészt
ugyan még mindig jobban tetszenék a szociológia,
mert az csak egy-két óra volna hetenkint s a többi
csupa érdekes dologra fordíthatnám: katolikus egye-
sületekre, társadalmi mozgalmakra s közben oly sok
szabadidőm volna; sőt, ha Koch itt marad, ami elég
valószínű, akkor úgy lehetne tenni, hogy egyik év-
ben ő ad elő, a másikon én, valamiképp felosztva
a tárgyat. De másrészt egyelőre jó lesz megnyugodni
a morálisban. Még változtathatunk. S ha csak szo-
ciológusnak készülök, mindig kérdés, nem mondja-e
utolsó percben a provinciális: olyan nem kell, vagy:
hisz elég a Koch is és — akkor mehetünk kapálni!
Mert végre azt a felváltó rendszert a morálisban is
alkalmazhatjuk, meg belevehetünk ott is sok pasz-
torális és katolikus mozgalmi kérdést. Igaz, hogy
annyi szabadidőm akkor nem lesz és sokkal több
vizsgára is kell járnom, meg nem utazhatom el köz-
ben folyton akárhová, de legalább egy-két év múlva
csak kapnék utódot vagy segítő, aki aztán utódom

is lehetne, ha elmegyek. Jó lesz tehát egyelőre hagyni a körülményeket fejlődni. Úgyse volna jó, ha örökösen csak ingadoznék. Meg a jó Isten vezetésére is szabad és kell egy kicsit számítani és épp e miatt nem kell fejjel a falnak menni."

E naplótöredékből is meglehetősen biztonsággal megállapítható egész lelki állapota. Elöljárói nagy, szinte korai terveket szőnek személyével kapcsolatban, ő azonban sokat bizonytalankodik. Egyrészt tet-szenék neki a tanárság, főként a szociológia vagy a morális, de már érezhetően hívják, szinte harangoznak lelkében a messzeségek és a még nagyobb távlatok. Impulzív természete előtt rakétaszerűen vilámlanak fel a különböző lehetőségek és ő épp nyugtalan, kielégíthetetlenül égő lelke miatt mindegyik után kinyúl és mindegyiket szeretné elkapni. Szeretne professzor lenni, de csak hetenkint néhány órára, sőt váltakozó rendszerrel, egy-egy évi szabadsággal, hogy szabadon járhasson-kelhessen, utazásokat tehessen, helyszíni tapasztalatokat gyűjtsön, de legfőként, hogy katolikus szervezkedéseket és társadalmi mozgalmakat elindíthasson.

Már ebből látszik, hogy nem professzornak való! Nem négy fal közé zárt, csendes, tudományos munkálkodásra, hanem akcióra, egyenesen sokirányú akcióra, amelyeknek elindítója, lendítőkereke, megtermékenyítője ő lesz. Már hívja a színes, sokrétű és világnézeti feszültségektől terhes élet, már hívják az igazságra és megváltásra szomjas lelkek, amelyeknek hamarosan vezére és koronázatlan királya lesz. Ő még azt hiszi, hogy az elöljárói bizonytalankodnak jövőendő sorsát illetőleg, pedig ő a bizonytalan, a tapogatózó. A kitörés és harcbaállás legnagyobb lehetőségeit keresi s mert az elöljárói is ezt látják benne, azért döntenek végeredményben a professzorság helyett a szabad tevékenységi kifutás mellett. Döntéseiket, melyeket sokszor kísért a temperamentumos szerzetes fiatalos kritikával, százszázalékig igazolta az élet!

A családdal való meghitt kapcsolatok az innsbrucki évek alatt is megmaradtak. Imre öccse, mint fiatal hadnagy, többször felkereste s ilyenkor egy-egy lelkigyakorlat elvégzésére is befogta. Levelei megható gyöngédséget és tiszteletet árulnak el szülei iránt, a nagylánnyá serdült Ildi húgát pedig valószínűleg lelkipavezetésben részesítette. Csak az apácává lett Hedvig nővérével csappant meg a levélváltás, természetesen nem a szeretet megfogyatkozása miatt, hanem mert mindketten szerzetesek voltak, akiket más-más munkák és feladatok hívtak és nem is szorultak rá különösebben egymás lelki támogatására.

Igen érdekes például az a levél, amelyet a menyasszonnyá lett Ildi húgának írt: „Most, hogy esküvőd napja egyre közeledik s folyton várom a hírt, hogy hányadikán lesz, természetesen nagyon indítatva érzem magam arra, hogy még egyszer írjak neked. Még egyszer utoljára, mint gyermeknek, mint lánynak, mint velem legszorosabb értelemben egy család tagjának. Talán azért is jobb, ha már most írok, mert tudom, az esküvő és az elköltözés napjaiban úgyse igen fogsz ráérni okoskodó bátyád sorait betűzgetni. Vedd szavaimat, kérlek, egyben szerény jezsuitától kitelő nászajándékkép is, szerető bátyádtól, aki neked mást emlékül és új életutadra kísérőül úgysem adhat, mint imáját, jókívánatait s testvéri áldását! Még mindig oly nehezen tudom csak elképzelni, hogy hogy is lesz, igazán elmész? Otthagysz a kedves, öreg szülőket, kilépsz a szűkebb értelmű családból, fejkötő alá bújysz s valahol messze-messze a székelyek földjén beállsz háziasszonynak? Pedig hiába, így van, és helyesen van így.” S aztán következik egy nyolcoldalas fennkölt intelem és jótanács, ami egy egész esküvői beszédnek beillik.

Az esküvőn magán természetesen nem volt jelen, de egy újabb levéllel megörvendeztette a fiatal párt. Ebben már rövidebben ismétli meg jókívánságait és intelmeit, és tréfásan teszi hozzá: „Nem visz rá a lélek, hogy ünnepies hangulatokat száraz böl-

cselegetéseimmel úntassam és zavarjam. Úgyis elég bőven elárasztottam már Ildit kenetteljes ígékkel utolsó levelemben, azon nyilvánvaló veszélynek tevén ki magamat, hogy leveletem olvasatlanul teszik félre, amit hiszem, megbocsáttok vén szőrszálhasogató bátyátoknak, akinek az Ildi húga esküvője napján egy kicsit nagyon tele volt a szíve. Most azonban, mondom, el kell engednetek minden további szónoki erőpróbát, amelyet úgysem olvasnátok el s azért csak röviden ismételtem, legyetek boldogok, de igazán boldogok.”

Ugyanezekben a napokban szüleinek is írt egy levelet, amelyben magámaradottságukban őket megvigasztalja: „Az elmúlt hét örvendetes és nagyfontosságú ünnepe, Ildi esküvője dacára is bizony elszomorodom, ha a kedves szülőkre gondolok, amint az egykor népes, de most teljesen és végleg megürült házban kettecskén viselik az életnek a haladó koral növekvő terheit; s'apa szenved, s'anya pedig együtt szenved, aggódik és törődik... Csak az az alapos hit vigasztal, hogy k. szüleim nem azok az emberek, akik a dolgok való becsét kellemes vagy fájdalmas oldaluk szerint mérlegelik.”

Néhány hónap mulva finom tapintattal így vigasztalja szüleit: „Bizony látszik, hogy egyedül vannak szegény jó öreg szüleim s mert gyerek nincs otthon, hát legalább az által tartják fenn velük a naponkinti összeköttetést, hogy aggódnak értük. Pedig — legalább én felőlem semmi ok az aggodalomra, minthogy teljesen jól vagyok s az innsbrucki levegő állandó jó ét-, it- és alvággyal szolgál. Igaz, kissé bolondos az idő; nem annyira szigorú, mint inkább hóbertos: pár óra alatt —10-ről +10-re ugrik fel; ez éppen az innsbrucki klíma főhibája. Ilyenkor aztán sokan fejfájást, ideges rosszkedvet kapnak; én is megérezem néha, de csak éppen hogy; olyankor aztán feierabendet csinál az ember, — azaz agyonüti a napot — sok vizet iszik, negyedórával korábban megy aludni és másnap minden rendben van.

Azért csak miattam, édes szüleim, ne nyugtalanodjanak, kérem... Farsangra mi is csinálunk valami kis bolondságot, persze csak egymás között s én leszek a számárfalvi polgármester; muzsikát is cselekszünk: én fuvolázok, egy füttyül, kettő trombitál és egy meg harmóniumon verklizik: olyan remek, hogy a próbákon nevettünkben alig tudunk fújni. Így ni, most tessék azt mondani, hogy miattam aggódni kell. Csak a s'apa, s'anya legyenek jól, kiket is igaz szeretettel szeret Béla."

Egy másik levelében, amelyben szülei névnapi megemlékezésére válaszol, így ír: „Mindíg ugyanazok a megszokott kedves jókívánságok és mégis mentül többször ismétlődnek meg a haladó évekkel, annál örömdetesebb s egyúttal annál mélyebb benyomásokkal olvasom. Gyönyörű szép, de egyben nehéz és sokban bizonytalan jövőjű pályámon is nem csekély vigaszomra és erősítesemre szolgál a gondolat, hogy a távolban szerető szívek imádkoznak értem, kiket a jó Isten bizonnal meg fog hallgatni, ha egyébként magam meg nem érdemlem is. Nem is szokásból, hanem őszintén kérem kedves szüleimet, ne is szűnjenek meg a jó Istennek ajánlani ezt a csenevész, rossz fiukat, hogy testi és lelki ereje legyen s Isten eredményt adjon munkáira... Nagy örömömre s valósággal megkönnyebbülésemre volt kedves szüleim leveleiből ismételten észrevennem, hogy a magányt nem viselik olyan nehezen, mint tartottam tőle... Különben nini, hogy múlik az idő: pár hónap múlva már csak két év választ el a felszenteléstől. Már kétszer megálmodtam az egész első misémet, pedig nem szoktam álmaimra emlékezni; ez volt talán az egyetlen álom az évben."

Derűs egyénisége, de egyúttal minden lelki vezetői ügyessége is benne van abban a mély, de a mellett humoros levélben, amelyet fiatalasszony húgának írt 1907-ben: „Hidd el, megsajnálalak, midőn régvárt kedves kis leveledet elolvastam. Szegény gyerek, úgy jajgatsz a tavasz meg nem tudom még

mi után. Aztán még szégyenled, hogy a tojás és hús árával oly lekicsinylő érdektelenségre találtál nálam; pedig hát először is nem igaz, látod, hogy kicsinylő vagy érdektelen hangulattal olvastam azokat a dolgokat. Sőt ellenkezőleg: nagyon jól tudom én becsülni a tojás, hús és hasonló jók életfenntartó jelentőségét és épp azért érdekelték, mert látom, hogy íme, hogyan húzza le a háziasszonyi főköttő az én Ildi húgomat egészségesebb légkörbe azokból a rengeteg tudományos felhőrégiókból, amelyekbe a felsőiskolák már annyira belenevelték, hogy mi már alig mertük felnyitni a szánkat a „femmes savantes” jeles képviselőjének jelenlétében. A tavasz miatti sopánkodásodért is megróvó leckét érdemelsz, minekutána minek utána sopánkodni, minekutána úgyis itt van? Vagy nálatok még nem? Hó itt is van, nem is annyira kevés, mint inkább sok és az Innen túl akkora lavinát láttam henteregni egy völgyben, mint a nyitrai Kálvária-hegy: embervastagságú fatörzseket hozott le vagy 1500 méter magasból a betyár. Úgy tépte ki őket, mint te a pihét a csirkéid hóna alól, ha pecsenyét cselekszel az urad uramnak. Hó van, mondok, de azért meleg is van. Lesz nálatok is, csak ne sírj... Hanem, hogy komolyabban szóljak, kis húgom, sohase epeessed magad honvágy vagy hasonlóval. Nagyon jól értem: a változás nagy, valósággal óriási az átmenet a lányéletből a háziasszony életébe. De remélem, hogy keresztény, nyugodt öntudattal győződ le az átmenet esetleges nyugtalanságait, megértve, hogy a hely, melyen állasz és működöl, Istentől van neked szánva s hogy nemes hivatás egy keresztény család őrangyalának lenni. Majd csak közelebbre kerülünk egyszer ismét az öt részre tépett család tagjai. Hát az uraddal hogy vagy? Próbáltatok-e már veszek... no, de ki se írom.”

Ugyanebben az évben, 1907 őszén egy tragikus esemény árnyékolta be a Bangha-család életét. Az édesatyja szívszélhűdés következtében váratlanul

elhúnyt. Bangha Béla érzékeny lelke nagyon megsiratta a jó édesatyát, akinek különben legdédelgettebb és legkedvesebb gyermeke volt, de a fájdalom és a gyászon úrrá lett az a tudat, hogy neki kell most a lesujtott családban a lelket fenntartani. A temetésre nem mehetett el s ezért egy levélben sietett édesanyját azonnal megvigasztalni:

„Legyen meg az Isten szent akarata! — így kezdődik a levél. — Amint hűen elmondogattuk ezt a jó napokban, úgy mondjuk el szívünk e mérhetetlen gyászának napján is. Mutassuk meg, hogy Istenben igazán hiszünk és nyugodt biztossággal várjuk az örök életet, ahol nem lesz többé halál s ahol rövid pár év múlva úgyis biztosan viszontlátjuk kedveseinket: édesapát is. Remélem, édesanya is uralkodni fog fájdalmán e természetfölötti szempontokra emelkedve. Megvallom, édesapa halála maga nem ijesztett meg annyira, mint a gondolat szegény árván maradt édesanyára és a félelem, hogy talán túlságosan szívére veszi a fájdalmat. Pedig, ugye édesapa ravatalán ugyancsak van okunk könnyeinket vigasztalódva szárítani fel. Aki oly keresztény katolikus módon élt; aki oly hű bizalommal tisztelte a legszentebb Szívet, a Boldogságos Szűz Máriát; aki ily gonddal nevelte családját; aki két gyermekét nagylelkűen Istennek áldozta; aki egész karrierjét, baráti összeköttetését feláldozta a katolikus ügynek és keresztényi elveinek; aki oly hű szeretettel ragaszkodott mindig az Anyaszentegyházhoz: — az nem, soha, örökkön-örökké nem veszhet el! Amily igaz, hogy Isten van a mennyben, éppoly bizonyos, hogy az oly mélységesen istenfélő lélek, minő édesapa volt, nem veszhet el. Csak valahogyan az ne aggassa édesanyát, hogy édesapa hirtelenül halt meg. Ha még az utolsó kenetet ráadták, az biztosan érvényes volt és tudvalevőleg ilyen esetben teljesen pótolja a gyónást. De ha nem adták is fel, semmi ok az aggodalomra. Édesapa úgyis kész volt a halálra... És Ő ne gondoskodott volna arról, hogy e

hű, érdemekben megőszült szolgáját ne érje készületlenül a — bár hirtelen — halál? Nem! Az Isten irgalmában való vakmerő kételkedés, bizalmatlanság volna kételkedni benne, hogy édesapa boldog... És aztán szerette az imaéletet — szintén a kiválasztás jele; buzgón tisztelte az Isten Anyját — szintén a kiválasztás jele; elvégezte a zsolozsmát, vállkendőt viselt a Szent Szűz tiszteletére, imaórákat tartott, elvégezte Jézus Szíve tiszteletére a kilenc havi áldozást — kell-e, lehetséges-e még több záloga annak, hogy Isten nem küldte rá készületlen állapotban a halált, hanem bizonynyal csak azért hívta el hirtelenül, hogy őt is, édesanyát is megkímélje a hosszas betegeskedés és szenvedés izgalmaiktól? Engem nem talált készületlenül a gyász hír. Éppen nálunk is hirtelen meghalt egy héttel ezelőtt egy páter. Hát akkor elgondoltam: Mi lenne, ha egyszer csak édes szüleimtől is hasonló hír jönne. Először megborzadt bennem az ember, de aztán helyreállt és ismét nyugodtan gondolkozott a keresztény. Így tegyen édesanya is! Az ember sír és a koporsó meg a temető rémei megreszkettetik; de ne ragadtassuk el magunkat, hisz mi nem e világ emberei vagyunk: itt úgy sincs otthonunk!”

Aggódó gyermekszíve azonban nem elégedett meg ezzel az első nagy vigasztalással, hanem öt nap múlva már egy újabb levelet írt édesanyjának: „Sietek mégegyszer írni, mielőtt a gyerekek elutaznak Nyitráról és s'anyika megkezdí a teljesen árva, özvegyi, magános életet. Nem is mondhatom, mennyire megnyugtató és megörvendeztetett az, amit s'anya írt, hogy t. i. Isten kegyelméből nyugodt és erős. Ez az — gondoltam mindjárt magamban — ez az élő hit és vérré vált vallásosság jele. Ilyen pillanatokban mutatkozik meg, mire jó az, ha mélyen átmert egész tudati világunkba a keresztény életfelfogás és az örök életben való eleven hit... A temetés órájában az Oltáriszentség előtt imádkozva és a keresztutat járva vettem lélekben részt a család

szent gyászcsелеkményén és a szentséges Szívnek és Boldogasszonyunknak ajánlottam özvegységre, árvaságra maradt jó édesanyámat és testvéreimet. Bár sikerüljön s'anyikának a gyermekek közreműködésével úgy berendezkednie, hogy minden tekintetben nyugodt, békés, elégedett lehessen magánosságában is... Ha esetleg részemről bármi aláírás vagy felhatalmazás vagy bármi hasonlóra volna szükség, mindent édesanyára vagy Imrére ruházok."

Bár ezek a levelek vigasztaló szándékkal íródtak, mégis átremeg rajtuk az az egyéni fájdalom és gyász is, amely a szomorú halálhírré az ő lelkét is elfogta. Naplójában erről így emlékezik meg: „Szeptember 30-án meghalt drága atyám; nagyon sokan miséztek és imádkoztak érte. Nem hittem volna különben, hogy ilyesmit ily módon el tudnék viselni. Nagyon, úgyszólván csak akkor sírtam az én érzékeny természetemmel, amikor az anyámnak írtam."

*

A teológiai tanulmányok utolsó éve meghozta Bangha Béla számára is a leghőbb vágy teljesedését, a papi szentelést. Egger Ferenc brixeni püspök 1909 október 26-án Innsbruckban pappá szentelte. Primíciáját, azaz első miséjét másnap reggel a kettenbrückei irgalmas nővérek templomában mondotta. Másnap a leányárvaházban s harmadnap a kollégium kápolnájában. Még aznap délelőtt hazautazott Nyitrára, ahol első útja édesapja sírjához vezetett. A pótprimíciát itt az apácáknál rendezték meg, akiknek temploma ez alkalommal zsúfolásig megtelt. Az ünnepi beszédet dr. Franciscy Lajos, akkori szemináriumi prefektus mondotta. Szép párhuzamot vont Melkizedek főpap és az újmisésközött. Előbbi nem ismerte szüleit és a primiciáns sem ismeri, mert hősies lemondással áldozatul hozta őket Istennek.

A primícia másnapja vasárnap lévén, aznap három nagy beszédet is tartott. Reggel a piaristák templomában ötnegyed órán át beszélt a sajtóról.

Beszédét ötéves kis unokahúga is végighallgatta. Hazajövet kíváncsi volt, vajjon mit értett meg ez a kisgyermek a nagy és hosszú beszédből. Meg is kérdezte hát: El tudod-e mondani kislányom, miről beszélt a Béla bácsi? — Arról beszélt, — volt a készséges válasz — hogy az emberek ne olvassanak rossz ujságot, mert akkor ők is rosszak lesznek, hanem jó ujságot olvassanak, mert akkor jók lesznek. Elgondolhatni, mily örömmel töltötte el a kezdő pap szívét az a tapasztalat, hogy még a kisdedek is felfogták hosszú beszédének a velejét. Délután az irgalmas nővérek templomában beszélt a szent evangéliumról, öt órakor pedig a fiú elemi iskola nagytermében összegyűlt jótékonykodó hölgyeknek tartott szociális előadást.

A primícia után még egy-két napot szülővárosában töltött s onnét Kalocsára látogatott el, hogy a szünidő hátralevő részét pihenésben töltsse el. Egyik este a rekreációban azt a kérdést vetették fel, hogy hirtelen beálló halálveszély esetén vajjon melyikük tudná elmondani az áldozat felett az ilyenkor szokásos feloldozás szavait? Kisült, hogy a fiatalok közül egyik sem tudta. Béla elszégyelte magát s elhatározta, hogy még azon az estén megtanulja. Így is lett! Másnap reggel öten kocsira ültek, hogy kimenjenek fürödni a Dunához. Ez a már idestova 50 év óta használt fürdő a szabad Dunában volt. Cölöpök jelezték benne a helyet, ameddig sekélyebb a víz és így veszély nélkül használni lehet. Velük volt egy fiatal német páter is, Wilhelm nevezetű, aki épp akkor fejezte be hosszú tanulmányait s kitűnő és lelkes csillagász hírében állott. A víg fürdés közben egyszercsak hirtelenül segélykiáltás hallatszik: Hilfe, Hilfe! Bár Bangha páter már a parton állt s szemüvege nem lévén rajta, nem mindjárt értette meg a helyzetet (s ez volt a szerencséje), segítő készségében azonnal a fuldoklóhoz sietett, de a szegény nem bukkant fel többé. A kavargó örvény szélén, mely a nemes áldozatot magával ragadta,

megrendült lélekkel mondotta el fölötte a feloldozás szavait.

A Kalocsán töltött szünidő után Bangha Béla visszament Innsbruckba, hogy egyetemi tanulmányait befejezze. Ez volt az utolsó év, amely nagyrészt a szigorlatokra való előkészülettel s az egyetemi grádusok megszerzésével telt el. Naplójegyzeteiből kivehetőleg ez az év nem volt zavartalan. Hosszú idő, a tavaszi hónapokig terjedőleg, nagy belső gondokban, töprengésekben és vívódásokban telt el. Kereste és kutatta, melyik volna az ő számára a legalkalmasabb működési terület, amelyen tehetségét is, de szinte lánggal mardosó buzgóságát is a legjobban kifejthetné. Egyre-másra villantak fel előtte a nagy tervek és még nagyobb lehetőségek, hogy rövid csillogás, csalogatás és biztatás után homályba és sötétbe boruljanak. A lelki vívódások újra jelentkeztek s a vívódással együttjárt bizonyos lelki határozatlanság is. Túl sokat töprengett, rágódott a terveken, szinte hajszálfinom mérlegen mérlegelte le a mutatkozó előnyöket és hátrányokat s a végén nem tudott dönteni. Talán azért, mert sokirányú tehetséget érzett magában s talán azért is, mert rengeteg hívogató munkaterületet látott. Úgy járt, mint a gyermek, akit rászabadítanak egy pompázó virágoskertre vagy gyümölcsösre. Lép ide, lép amoda, nyúl erre, nyúl amarra s a végén megzavarodva tipeg az ágak vagy fák között, míg valaki leszakítja neki az első gyümölcsöt. Valahogy így volt Bangha Béla is. Csábította Innsbruck, Belgium és Amerika egyaránt. Mint nagy és ragyogó feladatok ködlöttek fel előtte a professzorság vagy a tevékeny élet gyönyörű feladatai, de választani nem tudott. Amit egyik nap kitervelt, a másik nap fakép-nél hagyta s amiért egyszer tüzet fogott, azt más-szor egy még nagyobb tűz elfeledtette. Igazán szerencse volt, hogy nem neki kellett döntenie s talán a megnyugvása is nagyobb volt, hogy mások döntöttek helyette. S ez a döntés úgy szólt, hogy

Bangha Béla nem professzor lesz, hanem a tevékeny szervező életnek fogja minden tehetségét és erejét szentelni.

A döntés eme napjaiban a következőket jegyzi fel naplójában: „Előzőleg sok, nagyon keserves lelki harcot csak az Istenben való bizodalom felkeltésével gyűrtünk le. S íme! Jön a provinciális levele, hogy a tevékeny organizáló életre vagyok kisérmelve, hozzá mindjárt oly kitüntető és jelentős hivatalokban. Azóta nagy darab idő múlt el — az életem utolsó előkészülő és pihenő szaka, kivéve még tán a próbációt. Fontos idő ez! Így a nyugalom napjaiban kellene mégis egyet s mást végiggondolnom, sőt kidolgoznom, mikre a tevékeny élet forgatagában ki tudja, lesz-e érkezésem és lelki frissességem? Mindenekelőtt arról nem szabadna megfeledkeznem, hogy régi nagy tervemet — a keresztény társadalmi apostolság elméletét — bármily irányú részletes munkáim mellett is szem előtt tartsam s annak kidolgozására folyton gyűjtsem az adatokat és gondolatokat. Ennek az elméletnek óriási jelentőségéről ezerszer meggyőződtem, de saját helyes irányításom tekintetéből is roppant fontos, különben én is csak olyan céltalan apostoli gerillaharcokat fogok inscénálni életem fogytáig, vagy belefáradva felhagyok magam is az elszánt nagy törekvésekkel. Azonkívül ez az egyetlen s legfőbb útja-módja annak, hogy a külföldre is kiterjesszük apostolságunkat s további ilyen irányú munkákra szólaltassuk meg a külföldieket. Erre készült silvam (gyűjteményem) szerint sorbavenni a nagy társadalmi apostolság teendőit; a célokat, akadályokat, eszközöket s eddig tapasztalt jó vagy rossz tulajdonságokat, az elért eredményeket s a siker vagy sikertelenség főokait kidolgozni és csoportosítani. Legfőbb pontja ennek az elméletnek az az összjudícium, a teendők módozatainak helyes felállítása és összegezése volna. Mit kell főleg megakadályozni s mire kell főleg törekedni a politiká-

ban, a sajtóügyben, a katolikus közönség hitvédelmi s hittani képzését illetőleg, az ifjúságot s a köz-erkölcsi kérdést illetőleg, az alsóbb néposztályokat, meg az általános társadalmi reformot illetőleg, a missziókat illetőleg stb.? Minden pontnál: hol a fő baj? honnan lehetne segítséget várni és mennyit? mi volna a módja a segély megnyerésének, a kellő tényezők mozgósításának, kik volnának erre hivatva stb.? Hej, ez sok gondolkozási munkát igényelne, de bezzeg érdemes munka volna."

Aki a naplótöredékek e sorait gondosan átolvassa, csodálkozással veszi észre, hogy Bangha Béla utolsó és legnagyobb irodalmi munkájának, a „Világhódító kereszténység”-nek a gondolatát, tervét, szinte vázát találja itt meg készen lefektetve. Ezért írták halála előtt néhány hónappal, ez utolsó nagy műve megjelenése alkalmával a bennfentesek, hogy élete legnagyobb munkája az, amin évtizedekig dolgozott s amibe minden elgondolását, apostoli lelkét, de egyúttal hosszú évtizedek minden tapasztalatát is befektette. Valóban úgy is volt! Itt, Innsbruckban fogant meg benne először az Actio Catholica, vagyis a nagy társadalmi apostolságnak a gondolata. Ennek szolgálatában telt el élete minden munkája s a halála előtti utolsó évben lázasan és szinte kapkodva ezt hozta tető alá, hogy a halála meg ne akadályozhassa. Úgy érezte maga is, hogy ez élete legnagyobb alkotása, ami nem múlik el vele, miután a nagy, felgyúlt és apostoli lelkek módjára nem tudott belenyugodni abba, hogy szolgálata és hatása csak a saját földi életének arasznyi területére terjedjen ki. Úgy érezte, hogy ezzel a munkájával túllépi a neki kiszabott időt, úgy érezte — és jól sejtette — hogy ezzel a művével még a sírból is visszakiallhat a világba és halottan is visszajárhat a jövődő generációkhoz.

Úgy látszik, hogy utolsó lelkigyakorlatát is ezeknek a gondolatoknak a jegyében tartotta meg. Egész bő programot dolgozott ki a hitélet meg-

erősítésére, az erkölcsi élet megtisztítására és mindezek fennmaradásának intézményes garanciájára. Önmagát és a saját erejét feltétel nélkül alárendeli ennek a programnak. Elhatározza, hogy korábban fog kelni, a „kellemes, de késleltető mellék-tereféréket” el fogja hagyni és „az emberiség nyomorán könnyezve azonnal átmegy az önmegtörő, céltudatos, kitartó, okos, sőt fejtörésbe is kerülő munkába.”

*

Igy alakult ki a rend nagy kohójában ez a csodálatos egyéniség, amelyik pályájának egyszer nekiindulva, ragyogó üstökösként fogja azt befutni. A nagy tervek már készen voltak, az apostoli tűz már szinte a kemencét szétvetette s az előljárók dispoziójára megnyílt előtte az élet, a világ és a lelkek birodalma!

Az apologéta feltűnése

Bangha Béla első dispoziója Budapestre szólott és a rendi sematizmus tanúsága szerint két Mária-kongregáció vezetésével — az egyik az egyetemi kongregáció volt — apologétikai előadások tartásával és a „Mária-Kongregáció” című folyóirat szerkesztésével bízták meg. Megérkezésekor talán ő maga sem gondolta, hogy a rendház szempontjából ez az első dispozió lesz egyúttal az utolsó is; hogy ez az első rendelkezés egyúttal mátkaság is lesz, mely őt egész életére a fővárossal eljegyzi. A munkaköre változhatott, az egyszerű operáriusból (így nevezik a tevékeny lekipásztorkodásban résztvevő tagokat) az igen megtisztelő házfőnökségig avanzsálhatott, de a próbáció egy évét és a római meghívás három évét leszámítva mindvégig, halálig Budapesten maradt.

Ebben az időben már nagy neve és tekintélye volt a Mária-utcai jezsuita rendháznak. Ha valamikor Budapest főváros zsidó, liberális és szabadkőműves szelleme és vezetősége miatt a Győry Teréz grófnőnek úgy kellett a Scitovszky-téri Jézus Szíve-templomot s mögötte a rendházat felépíteni, hogy szinte észrevétlen maradjon a szándék, kinek akarják adni s már csak a készbe lehetett a szó szoros értelmében az első jezsuitákat becsempészni, azóta természetesen már nagyot változott a helyzet. A kis rendházban olyan tagok ültek, mint P. Tomcsányi, akit akkor Magyarország egyik legzseniálisabb emberének tartottak s akit okos tanácsaiért és döntéseiről püspökök és magas közéleti funkcionáriusok kerestek fel; vagy mint P. Bús, a szelídlelkű, de tüzes

kongregációs prézes, aki először tudta a magyar férfiintelligenciát megmozgatni és az úgynevezett Urak-kongregációjának kebelében megszervezni; vagy az áldott emlékű P. Bóta, aki viszont az iparosvilágnak lett az első szellemi vezére, olyan súllyal és hatalommal, amelyik egy közéleti stallummal felérne. Ezek közé az érdeemes öregebb munkatársak közé állott be Bangha Béla, hogy a maga fiatalságával, újszabású, modern egyéniségével, korszerű elgondolásaival és fékezhetetlen apostoli tüzével törjön új utakat a fővárosi lelkipásztorkodásnak.

A keret, amelybe belépett, adva volt, de az új lehetőségekről, a keretek kibővítéséről már neki magának kellett gondoskodnia. Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy teremítő zsenije hamar megtalálta a helyes utat s míg egyrészt a régi kereteket maradóktalanul felhasználta, másrészt dinamikus egyéniségének megfelelően bámulatraméltó és hamar fel tűnő hódításokat tett.

Első munkaköre az a két kongregáció volt, amelyet az előjárók rendelkezése rábizott. Szörnyen tévedne, aki azt hinné, hogy a Mária-kongregációkban való működés az ő számára csak olyan alantas feladat, mondjuk: gyermekfoglalkozás volt, amit csak a későbbi nagyobb munkák fejében vállalt, azzal, hogy minél hamarább letehesse és megszabadulhasson tőlük. Távolról sem! Bangha Béla nagyon jól tudta, hogy rendjének egyik legnagyobb és örök kovásza a Mária-kongregáció, amellyel mindig újra átgyúrhatja és átnemesítheti a világot. Ha valaki, éppen ő tudta, hogy a Mária-kongregációk a hitbuzgalmi élet legmagasabb iskolái, ahonnan századokon át minden országban a vezetésre hivatott és képzett elit került ki. A nemek és társadalmi állások, illetve hivatásrendek szerint csoportosított kongregációk nem pusztán ájtatosságban kimerülő jámbor egyesületek, hanem apostoli iskolák, melegágyai a nagyobb szerepre, egyenesen vezetésre hivatott lelkeknek, akik épp a hivatásrendi csoporto-

sulás révén saját osztályukra vagy foglalkozási águkra is a legnagyobb hatással tudnak lenni. Aki végignézi a pesti kongregációk utolsó ötvenévi névsorát és összehasonlítja az akkori közéleti hangadók vagy vezetők névsorával, sokszor és gyakran ugyanazokat a neveket fogja megtalálni!

Bangha Béla mindezt nagyon jól tudta s azért a kongregációk vezetését nem tekintette átmeneti állomásnak, amelytől sürgősen szabadulni kell. Első szerelme és rajongása mindig a Mária-kongregáció maradt s amikor később az élet nagy, nehéz alkotások felé fordította, legalább a kongregációs lap szerkesztését az utolsó évekig megtartotta magának. S ha a valóságban nem is lehetett olyan hosszú ideig aktív vezetője, prézese az egyes kongregációknak, mint más páterek, mindig oda tért vissza lendítő erőért vagy emberekért minden más akciójánál. A Magyar Kultúra első előfizetői és munkatársai a kongregációkból kerültek ki. A Sajtóhölgyek vagy később a Kisegítő Kápolna Egyesület leghívebb munkatársait a kongregációkból toborozta és sajtóagitációjának, majd félelmetesen vakmerő sajtóalapításának is a kongregációk voltak az első hordozói.

Kongregációs működését két dolog jellemzi igazán: az ő őszinte, szinte gyermeki Mária-tisztelete s a kongregációknak a közélet, illetve az apostolság vonalába való beállítása.

Naplói és élete tanúbizonysága szerint ez a nagy gondolkodó, félelmetes harcos és rettenthetetlen agitátor megejtő és gyermekien tiszta áhítattal viseltetett mindig a Boldogságos Szűz iránt. A skapuláréját mély tisztelettel haláláig hordta, a rózsafüzére egész életén át legkedvesebb imája volt. Az ünnepét úgy tisztelte, mint egy élő személyét s minden munkáját és vállalkozását, életét és halálát is a Boldogasszony kezeibe ajánlotta. Könnyű volt tehát másokat is a Mária-tisztelet szolgálatába be-

vinni, miután ő maga teljes lélekkel és teljes meggyőződéssel benne élt.

Szónoki vagy írói vénája sohasem fogyott ki a Boldogságos Szűz Máriával kapcsolatban. Ha száz egy néhány beszédet mondott vagy cikket írt is róla, mindig tudott valami újat mondani s a Szent Szűz szerepét valami új gondolattal vagy új oldalról megvilágítani. Nem volt érzelmes természet s beszédeiben és írásaiban az érzelmek aránylag kicsi helyet foglalnak el, mégis leglíraibb fejezetei azok, amiket a Boldogságos Szűz ünnepeivel kapcsolatban leírt. S a mellett csodálatosan korszerű tudott lenni, aki még ilyen vallásos elmélkedéseiben is a legmaibb élethez való összefüggéseket és kapcsolatokat is meg tudta találni.

De még feltűnőbb kongregációs működésében a gyakorlatias irány. A kongreganisták ráterelése, szinte rákényszerítése az apostoli életre, a külső tevékenységre. Nem akarjuk ezzel azt mondani, mintha elődei csak zárt, Istennek szentelt kertekként kezelték volna a kongregációkat s nem engedték vagy próbálták volna meg a közéletre is hatással lenni, de az apostolkodásnak ezt a szinte kikristályosodott és égő vassal besütött bélyegét a kongreganistáknak ő adta meg. Innsbruckban elgondolt és megállapított programja itt kezdett először testet ölteni. Rávezette kongreganistáit, hogy nemcsak saját lelki üdvösségüket kell féltékenyen ápolni, hanem mások megmentéséért is buzgólkodni, s mivel ő mindig tömegekben gondolkodott s a tömegek megrontásának vagy megreformálásának az eszközeit látta, rávitte őket arra is, hogy apostolkodási vágyukat lehetőleg intézményesen s ne ötletszerű egyéni kedvtelésekben éljék ki. Ezért terelte rá figyelmüket a magyar közélet szörnyű bajaira és ijesztő romlásaira s ezért állított elébük olyan feladatokat, amelyek nem egy-két lélek megnyerésével, hanem tömegek pálfordulásával kecsegtettek. Ezekben az években a pesti kongreganisták össze-

jövelteleiken a Mária-tisztelet megejtő szépségei mellett különös és szokatlan dolgokat hallottak: a liberalizmus és szabadkőművesség nemzetgyilkos munkájáról, a magyar közélet elposványosodásáról, a magyar sajtó és irodalom elzsídósodásáról, de ugyanakkor a katolikus sajtó, közéleti összefogás és szervezettség diadalmas és csak tőlük függő lehetőségeiről. Innen indult ki az egész magyar szellemi és közélet első éber szemmeltartása katolikus szempontból, de innen indultak ki a megindítandó harcnak és csatanyerésnek is első nagy elképzelései és tervei.

Különleges lehetőségeket adott erre neki a Mária-Kongregáció szerkesztői tiszte. A kis lap, amelyet P. Bús alapított volt, hamarosan az összes magyarországi kongreganisták legkedveltebb és leglázasabban olvasott lapja lett. Ezen keresztül már nemcsak két kongregáció tagjaihoz, hanem az egész ország minden kongreganistájához is szólhatott. Nagyszabású egyénisége, szerkesztői zsenialitása s egyúttal vérbeli propagandista ereje itt tűnik fel először. E sorok írója a megmondhatója, hogy milyen lázasan olvasták már ekkor a kis lapot a szemináriumokban és a középiskolák padjain, de nem kevesebb megértéssel és lelkesedéssel a felnőttek érett és jobbra kész világában is. A kis lap az ő kezén már nemcsak egyesületi közlöny, amelyik néhány jámbor elmélkedést, útmutatást és a kongregációk működéséről beszámolót ad, hanem éles reflektor, mely könyörtelenül átvilágít a magyar élet szellemi, erkölcsi és társadalmi bajain s még élesebben mutatja be a nagy lehetőségek és remények megejtő távlatait. Forr, ég, tüzel és lángol az egész lapocska, parázslik és izzik minden sora s hamarosan olyan propagandaeszköz lesz, amelyre ezrek és ezrek jelentkeznek.

Ha a Bangha Béla szerkesztésében megjelent Mária-Kongregáció három évfolyamát átlapozzuk

(ebben a fejezetben életének csak erről a szakáról van szó), sok érdekes megállapítást tehetünk.

Először azt, hogy Bangha Béla e lapok hasábjain már stílusművészetének teljes kibontakozásában jelenik meg. Látszik, hogy nem kellett belenőnie az írás mesterségébe, hanem annak minden adottságait készen már magával hozta. Nagy, szélesrétű egyéniségének minden színe már benne van. Egész komolyan tudományos és a mellett végtelenül gyakorlatias. Óriási leíró készsége van, de a mellett az érzelmekre vagy még inkább az akaratra is döntőleg hat. Tud fölényesen tárgyilagos, de maróan és vitriolosan alanyi lenni. Tud védekezni és tud támadni s mindezt olyan könnyedén, mintha a gondolat és szöbőség szaruját tartaná a markában. Halvány nyomát se lehet felfedezni annak, mintha valamikor is gondolatszegénységben szenvedne és kiagyaláshoz kellene folyamodnia; de még kevésbé érzik valaha is rajta az izzadás, kínlódás vagy keserves szülés szaga. Hogy úgy mondjam, szinte versenyt fut a témával, amit felkap, játékosan veri, dobálja, űzi maga előtt, mint a legragyogóbb futballista a labdát. Harsog minden sorából a lélek gazdagsága s a magával ragadó apostoli hév lendülete. Szinte nem bír az erejével, önmagát kell visszatartania, hogy a gondolat vagy szó lávája túl ne ömöljön a megkívánt határon. S a mellett friss, eleven, az élet színeiben pompázó. Nem lehet félretenni azzal, hogy száraz, unalmas vagy jámborkodó, sőt még a legaszketikusabb vagy legmisztikusabb gondolatot is úgy ragadja meg, mintha az emberek mindennapi kenyeré függne tőle. És csodálatos mértéket tart már ekkor, kibontakozásának első stádiumában, a gondolat és a stílus között. Az előbbit sohasem áldozza fel az utóbbiért. Nem hajlandó az igazság fényét vagy a gondolat erejét a stílus homályaival megtörni vagy szépségeivel agyonnyomni, de a gondolat épsége miatt sem hajlandó soha a stílus megkapó és elbűvölő eszközeiről lemondani.

Nagy egyéniségének az a furcsa, de nagyszerű ötvözete, hogy elmélet és gyakorlat, gondolat és stílus harmonikus egésszé forrott benne, már itt jelentkezik és jellemzője, szinte egyéni bélyege marad egész életén át. E kettős világ csábítását gondosan kikerülte. Alázatosan szolgálta a tudományt, a nélkül, hogy a gyakorlati élet szempontjait elvesztette volna a szeme előtt és logikus nagy gondolkodó maradt a nélkül, hogy a szép stílus előnyeiről lemondott volna. De viszont a legkisebb, mondjuk falusi prédikációjában sem tudott annyira gyakorlati lenni, hogy a gondolat világát megtagadta volna s még kimondottan szépirodalmi próbálkozásaiban sem tudott kizárólag csak stílusművész lenni gondolat és tartalom nélkül.

A második megállapítás, amit szerkesztőségével kapcsolatban tehetünk, az, hogy már a Mária-Kongregáció első füzetében azonnal kész, érett s ezer ötlettől duzzadó szerkesztőnek mutatkozik be. Hogy ez mit jelent, csak az tudja, aki e pályát maga is végigjárta s a saját és mások próbálkozásait ismeri. Nagyjátlagban azt kell mondanunk, hogy még a később nagy szerkesztőkké kifejlődött egyéniségek is első ilyenmű lépéseikben bizonytalanok, esetlenek, sokszor egyenesen nevetségesek. A jó szerkesztés tulajdonképpen velünk született adottságokból s a közönség érdeklődésének kitapogatásából vagy megsejtéséből áll. A kettő párhuzamosan halad s csak ideális összetalálkozásuk szüli meg azt az igazi szerkesztőt, aki nyomot hagy az olvasók lelkében, táborot teremt maga körül s irányt szab vagy utat tör az újságírás sok tekintetben úttörésre váró rengetegében. Hányszor történik meg, hogy különben zseniális gondolkodók szerkesztőnek csapva fel, éretlen, száraz, unalmas betűrágók lesznek, akik sem a közönséget érdeklő témát, sem annak beállítási módját, sem pedig stílusát nem tudják eltalálni. Tántorognak és bizonytalankodnak,

kifulladásnak vagy tüzet okádnak, elgyerekesednek vagy elefántcsonttoronyba zárkoznak.

A fiatal Bangha azonban mint csodálatosan friss, ezerszemű, egyenesen kiértett szerkesztő áll munkába. Rögtön formát és beosztást változtat, azonnal megtalálja a kellő és mindenkit érdeklő témákat, a megírási módja briliáns, csupa okosság, hæv és szuggesztív erő és száraz tudomány vagy adatközlés helyett kis lapját feszülő étellel tudja megtelíteni. A gondolat halott anyaga az ő kezében azonnal élővé változik s mint konkrétum, mindenkit érdeklő és mindenkihez hozzátartozó konkrétum jelentkezik. A hatása óriási. A lap fogy, folyton új hódításokat tesz s harmadik évfolyamának reggelén már diadalittasan jelentheti be, hogy elérte a tízezres példányszámot. Nagy szó, óriási teljesítmény! Hogy egy hitbuzgalmi lappal, alapjában véve egy egyesületi zárt közlönnyel valaki ilyen hatást érjen el, ahhoz valóban egy Bangha-szabású egyéniség, ennek az egyéniségnek nagy távlatai és még nagyobb ígéretei kellettek!

A harmadik megállapítás az lehet, hogy már itt, a Mária-Kongregáció szerkesztésénél is sok kitűnő, gyakorlati beállítottsága mellett, a magyar közélet, magyar feladatok és tennivalók állandó szemmeltartása mellett, figyelmét kezdetben is már és elsősorban a sajtó köti le. Itt kezdi el kisebb-nagyobb cikkekben, de főképp szerkesztői üzeneteiben a hadakozást az akkori magyar liberális és destruktív sajtó ellen. Itt leplezi le először hitványságukat vagy gyávaságukat, becstelenségüket vagy szellemi szegénységüket, nyílt törekvéseiket vagy rejtett és palástolt szándékukat. Az a Pajzs és Kard nevezetű szimbolikus rovat, amelyet későbbi alapításában, a Magyar Kultúrában megvalósít, itt emelkedik ki a maga sokat sejtető félelmetes erejében először s itt adja meg gazdájának is azt az első nagy gyakorlatot és iskolát, amely később őt valósággal a kereszténység kardjává és pajzsává avatja. Ez a

harc azonban nála sohasem a rontás és rombolás műve, hanem a pozitív építésé. Ugyanakkor, amikor lerombolja az ellenséges hadállásokat és harcra tüzeli a maga csapatait, pozitív alkotásokra, a keresztény sajtó megteremtésére, a szellemi, gazdasági és közélet bástyáinak meghódítására biztat, unszol, sarkall és ha kell, korbácsol.

Akármilyen nagynak és komolynak tartjuk is azt a munkát, amelyet a fiatal páter a rábízott két kongregációban és a Mária-Kongregáció című havilap szerkesztésével végzett, élete e szakaszának igazi jellegzetességét az ő apológiai előadásaiiban és működésében kell keresnünk. Szeptemberben érkezik Budapestre, de már októbertől kezdve minden hó harmadik keddjére a Jézus Szíve-templomban apológiai előadásokat hirdet „Krisztus és a modern társadalom” címén. Az előadásokon csakis intelligensebb férfiak jelenhettek meg, nevükre kiállított meghívóval, amelyet mindenegyes alkalommal az ajtóőröknek le kellett adni. Bár az ilyen tárgyú és irányú előadások nem tartoztak már Budapestén a szokatlanságok vagy ritkaságok közé, főként amióta a halhatatlan emlékü Prohászka Ottokár a konferencia-beszédeknek a legmagasabb magyar intelligenciában is utat tört, mégis volt abban az elszántágon kívül bizonyos vakmerőség is, amikor ez az ismeretlen fiatal páter csak a saját erőire hagyatkozva s az isteni kegyelemben bízva, ezeket az előadásokat meg merte hirdetni. Az eredményt a Mária-Kongregáció novemberi számában néhány szóval így találjuk lefestve: „Apológiai előadásaink október 11-én indultak meg. Bár csak meghívóval lehetett bejutni s a hirdetés kissé hiányos volt, már jóval az előadás megkezdése előtt igen disztintgált, nagyszámú közönség töltötte meg a templomot; számos közéleti előkelőség, magasrangú államhivatalnokok, egyetemi tanárok, katonatisztek s főiskolai hallgatók; valamennyie feszült figyelemmel hallgatta a csaknem egyórás tudományos előadást.”

Ehhez még csak annyit tehetünk hozzá, hogy az első előadáson mutatkozó nagy érdeklődés s az azután kifejezett közkívárat folyományaként novemberből kezdve már havonta két előadást kellett tartani és a beszédeket nyomtatásban is megjeleníteni. Ezek a füzetek egy-egy ívnyi terjedelemben havonta jelentek meg, mint a Mária-Kongregáció melléklete.

Ezeknek a hitvédelmi előadásoknak, amelyeket Bangha Béla elkezdett, tagadhatatlanul óriási hatásuk volt s a fiatal páternek tekintélyt, megbecsülést, sőt hamarosan országos hírnevet szereztek. Amit Pesten elkezdett, azt hamarosan a vidék nagyvárosaiban is folytatnia kellett s volt egy idő, amikor minden valamirevaló magyar katolikus Bangha Béla elgondolásán és hitvédelmi vonalán sorakozott fel a keresztény Magyarországért indított harcban. Ha e feltűnő és általános hatás titkát kutatjuk, több okra kell rámutatnunk.

Szerencsés kezdeményezés volt a fiatal páterből, hogy apológiai beszédeiben egy-egy nagy fejezetet, kérdéskomplexumot a maga teljes egészében felölelt. Ha például meghirdette a Krisztus-problémát, akkor biztos lehetett mindenki arról, hogy az ő előadásaiban a Krisztus személye és szerepe körüli vita teljes megvilágítást fog nyerni. Éppúgy, ha a Szentírásról, az Egyházzal vagy a pápaságról hirdetett előadást, egészen bizonyos volt, hogy a kérdést a maga teljességében fogja felölelni s az utolsó támadásig vagy védelemig végigvezetni. Ebben a tekintetben nem követője, hanem ellentéte volt Prohászkanak, aki inkább szemelvényeket adott a teológiai kérdésekből, mint összefüggő és szigorúan kikerekített tételeket. Prohászka inkább feltételezte vagy csak halvány utalásokkal jelezte a kérdés és vita mibenlétét, de gondolatai már csak kiegészítői, elmélyítői és illusztrációi voltak a teológiai tételeknek. Nem az anyagot, a nyersanyagot, amiből egy teológiai tétel áll, bontotta szét és rakta össze a kö-

zönség szemeláttára, hogy meggyőződtesse őket annak igazságáról, hanem inkább kiszépítette, megfodrozta, csokorba kötötte és fantáziájának színes szárnyán új alakba öntötte az anyagot. Az anyag lassú összehordásával vagy szétválasztásával Prohászka nem tudott bibelődni, ő már művész volt, aki az anyagot feltételezve, költeményeket, lelki meglátásokat és misztikus élményeket kreált belőle. Prohászkanak is megvolt a logikája, vagy a legszelesebbkörű tudása, de beszédeiben őt már az intuíció és az ihlet ragadta el és emelte szinte emberfeletti magasságok felé.

Bangha Béla mindennek egyenesen ellentéte volt. A logika embere, észember, aki sem intuícióra, sem pedig ihletre nem akart építeni. Ő láttatni akart: megláttatni a fogalmakat, a tételek megfogalmazását, összefüggését, belső vagy külső igazságát; ő beláttatni akart: vagyis tudatossá tenni, hogy belső és külső indítékok alapján ez másképp nem lehet, ennek így kell lenni; s végül meggyőzni akart: a logika és a történelmi tények, az érvek és a cáfolatok kérlelhetetlen logikájával. Hogy az előbbi hasonlatnál maradjak, Prohászka konferenciái magvasak és elragadók, mélyek és misztikus izzástól fűtöttek. Tobzódik bennük a gondolat s az érzelem árad rajtuk, mint a tenger; de ezekből a beszédekből az apológia főtételeit, fogalmait és érveit, ellenvetéseit vagy cáfolatait sohasem fogom tudni összeállítani. Bangha Béla konferenciabeszédei semmi szín alatt sem olyan mélyek, költőiek, intuitívak és átszellemültek, de belőlük az apológia szinte minden tételét kiemelhetem, a szükséges bizonyító vagy cáfoló anyag teljes kelléktárával. Prohászkanál csak utalást találok arra, hogy Harnach például mit művelt a Szentírással, Kant a bölcsélettel és Nietzsche az erkölccsel. Banghánál pontosan, szabatos mondatokba leszorítva meg fogom találni minden támadás lényegét. Mondom, hatásának egyik titka éppen ebben volt, hogy nem tételezett fel sem-

mit az emberekről, de nem is rejtegetett el előlük semmit. Világos, bátor szókimondó volt s mind érveit, mind ellenfeleit szigorúan logikus formába szorította. Az ő szavának súlya alatt az emberek kezdtek tisztán látni. Meglátták a katolikus tanok sziklaszilárd alapjait, mélységes és logikus összefüggéseit, de éppúgy meglátták a röntgennel átvilágított vagy vitriollal leöntött ellenfelek szégyenteljes hiányosságát, szegénységét vagy ügyefogyottságát.

E konferenciák páratlan sikerének második titka feltétlenül az ő világos okfejtése és beszédmodora volt. Ahogy Bangha Béla a maga ismereteiben és értelmi világában nem tűrt ködöt és homályt, úgy beszédeiben és hallgatói lelkében is széttépett, kifüstölt minden homályt. Nagy gondolatokat adott, de nem keltette velük azt a benyomást, mintha most olyan gondolat következne, amit a normális hallgató nem bír ki és csak a szónok görgeti egyedül maga előtt a hegyoromnak. Nem, ellenkezőleg! Az a világos tárgyalási mód, az érvek észszerű csoportosítása és kristálytiszta beállítása, a legnehezebb kérdések vagy viták leegyszerűsítése az alapfogalmakra — azt a szenzációs benyomást, illetőleg élményt keltette a hallgatókban, hogy a tudomány és irodalom nagy bálványai ledőltek s csillogó szavuk után csak az a hamis tartalom maradt, amelyet most kiterítve és lepányvázva látnak maguk előtt s amely fölött józan ésszel most már ők is ítéletet hozhatnak. A hallgatók öntudatát kevés ember tudta úgy megerősíteni s olyan hallatlanul felemelni, mint Bangha Béla tárgyalásának módszereivel. Míg más-
kor és másoknál gyakran azt érzi a hallgató, hogy a szónok messze, szinte elérhetetlenül messze fölötte lebeg, folyton távolodik tőle, olyan, mint egy emberfeletti lény, aki talán már a szószék magasságáról is elrúgja magát a következő percben, hogy elveszzen a misztikum kódében; itt viszont a Bangha Béla beszédei alatt azt érezte, hogy ő egy a szónokkal,

hogy itt ő gondolkodik a szónok helyett, hogy itt nincsenek elérhetetlen, ködös távlatok és messzeségek, hanem világos tények és tételek, együtt dolgozza ki vagy fedezi fel a fogalmakat a szónokkal, együtt alkotja meg az érveket, együtt néz utána a támadók hitvány fegyverzetének s a küzdelem szinte földöntúli boldogságával együtt zúzza és dönti halomra az ellenségek és ellenvetések minden fegyverét. Bangha Béla mint szónok nem tételez fel semmit hallgatóiban, de mindenbe beavatja őket s rájuk, szinte az ő kezeikre meri bízni ég és föld, idő és örökkévalóság legnagyobb titkait. Ő nem azért beszélt, hogy megcsodálják, mennyivel többet tud és messzebbre lát, mint hallgatói, hanem azért beszélt, hogy hallgatói ugyanazt lássák meg, amit ő s ugyanúgy gondolkozzanak és érezzenek, ahogyan ő. Ezért még azt sem tette meg, amit szónokok különben szeretnek és elvnek tartanak, hogy legalább egyszer egy évben úgy kell beszélni, hogy senki se értse meg az embert és rettenetesen okosnak, messze maguk fölött állónak tartsák a szónokot. Nem, ő mindig úgy beszélt, hogy megérthették; köd helyett fényben, labirintus helyett szépen kikövezett nagy országutakon járhattak.

Bangha Béla szónoki sikerének harmadik titka kétségtelenül az élményszerűség volt. Úgy tudott előadni, úgy tudta beszédeit felépíteni, hogy azok a hallgatók számára nem egyszerű agytornák vagy esztétikai élvezetek, hanem belső átélések, nagy lelki élmények voltak. Az a fiatal páter, aki ezekben az években a Jézus Szíve-templom homályában átszellemülten a szószéken ott állott, nemcsak meghirdette az igazságokat és kiütötte vagy lehengerelte az ellenvetéseket, hanem az igazság feltalálásának vagy az ellenfél elhallgattatásának folyamatát maga is átélte és ebben a csodálatos élményben részesítette hallgatóit is. Ezért mondják ma is az egykorú tanúk, hogy Bangha Béla első konferenciabeszédeiben nem az volt a verbuváló, hogy óriási tudással,

tudományos képzettséggel, széleskörű ismeretekkel, nagy harci lázzal, kemény logikával, kifogyhatatlan szóbőséggel, szép stílussal jelent meg, hanem az, hogy minden beszéde élmény lett a hallgatók számára is. Bangha Béla úgy adott elő, hogy maga is átélte az igazság megtalálásának a folyamatát és hallgatói is lelkiileg vele tették meg az utat, amíg a fogalmak tisztázásával és az érvek pontos kijelölésével feljuthattak az igazság magaslatára. De még plasztikusabban élte át és tudta megéreztetni a harc fázisait. Amikor felsorakoztatta az ellenfeleket és bemutatta támadó fegyvereiket, amikor elröppentette a nyilaikat vagy megszólaltatta öreg ágyúikat, amikkel a katolikus igazságot kikezdték, támadták és bombázták; aztán, amikor ő is a hallgatóival együtt harcba szállt, amikor valóságos csatakiáltással, mint egy fergeteges roham megindult; az élen ő és utána a nyomában vele már eggyé lett hallgatók; ahogy felfogta, mint egy sérthetetlen, másvilági lény a támadásaikat, lépésről-lépésre szorította vissza a hátráló ellenfeleket, kimutatta hitványságukat és ügyefogyottságukat, hogy a végén mint vert hadsereget halálra és pusztulásra ítélje. Egész drámailag tudta ő ezt a harcot éreztetni s ezzel az élményszerűséggel kötötte hallgatóit mindörökre a kereszténység igazságaihoz. Az emberek az ő lelken keresztüli átéltek a materializmus csődjét, a monizmus összeomlását, a liberalizmus bukását s megnőtt önérzetük legbensőbb, ösztönös érzése csak az volt: mi-rajtunk a pokol kapui sem vehetnek erőt!

Bár Bangha Bélában minden valószínűség szerint a hajlam is megvolt arra, hogy hitvitázó és apológéta legyen, mégis azt kell mondanunk, hogy ez az első három pesti év és a konferenciák által megnyílt alkalom tette őt végérvényesen a hitvita, az apológia és egyáltalán a polémia nagymesterévé. Ugyanakkor, amikor másoknak előadásokat tartott, maga is egy nagy iskolába került, ahol frissen hozott egyetemi ismereteit most már az élet és a gyakor-

lat számára átszűrhetette és átválthatta. Ezen keresztül tanulta meg, hogy kell a legnehezebb bölcséleti és teológiai igazságokat megfoghatókká és közérthetőkké tenni, hogyan kell a rejtett ellenfeleket leálcazni, a nyílt ellenségeket pedig megverni. A polémia, a szellemi torna és párbaj izgalmának és gyönyörűségének a varázsa itt foghatta el először. Itt tanulta meg lassú kísérletezéssel a harc módszereit és itt ittasult meg először a szellemi győzelem gyönyörűségétől. Ezen a területen aratta az első nagy sikereit s ezért hű maradt a csataterhez és fegyvereihez egy egész életen keresztül. Bangha Bélában lehet később új vonásokat, sőt talán még új arcokat is felfedezni. de kétségtelen, hogy alaptermészete és állandó lelki habitusa az apológia és a polémia lett. Akkor érezte magát elemében, ha valamit meg kellett védeni vagy valami tagadást pozdorjává kellett zúzni. Bangha Béla nagy lehetett és volt is pozitív elgondolásaiban, gyakorlati beállítottságában; megdöbbenően izgalmas volt előrelátásaiban, koncepcióiban; egyenesen félelmetes lehetett és volt propagandisztikus erejében, de azért a legnagyobb és utolérhetetlen, az egyetlen — mindig a polémiaiban maradt. Csak akkor volt igazán elemében, ha védekezett vagy támadott, ha pajzs és kard volt a kezében s a vívás, a párbaj idegizgalma és gyönyörűsége reszketett, táncolt és tüzelt agysejtjein és idegszálain keresztül. Ilyenkor kifogyhatatlan és megállíthatatlan volt. Ilyenkor a tudása ágyútorkaként bőmbölt és tüzelt, a fantáziája pedig mint nyugtalan, de fényes reflektor keringett ég és föld között, s olyan életközelségbe került, mint egy szemünk előtt lejátszódó párbaj vagy véres ütközet.

Ezért is lett, sokszor akarata ellenére, az egész élete folytonos polémia és állandó harc. Támadás és védekezés felváltva, de mindig harc. Aki itt az utolsó három évtizedben az Egyházat vagy egyáltalán a kereszténységet és a vallást bántani és támadni akarta, az támadását mintegy neki címezte.

De ő is ösztönszerűleg mindig elsőnek ugrott ki a támadás szelére és utolsónak, a legtöbbször győzőnek vonult vissza a csataterőről. Mit meg nem élt ez a nagy harcos harminc éven át a liberalizmus, szabadkőművesség, szociáldemokrácia fellegvárai ellen folytatott harctól az újpogányság földalatti lázadásáig és sohasem únta meg a harcot, egy pillanatra sem fáradt ki belőle. Vérbeli harcos volt, akinek életeleme a fegyverbenállás és a küzdelem. Ezért nemcsak mind páratlanabb lett a haditechnikája, hanem páratlan volt az ellenség felkutatására, a támadás megérzésére az ösztöne is. Mindíg megszimatoalta már az ellenséges erők titkos felvonulását vagy támadási készülődését is. Gyakran leleplezte őket vagy szétugrasztotta, mielőtt nyílt harcba bocsátkozhattak volna s azt is mindig tudta, hogy segédcsapatokat hol kell keresnie vagy honnan kell várnia. Mint ahogyan azt is tudta, másoknál százszor jobban tudta, hogy a kereszténység soha nem lehet meg ellenség és támadás nélkül s ezért, amikor mások hivatalos nyilatkozatokra is támaszkodva azt hirdették, hogy „Magyarországon a világnézeti harc eldőlt a kereszténység javára”, ő akkor szimatolta meg a legnagyobb veszélyt és szinte prófétai kényszerrel és keserőséggel vértette az emberi lelkeket új harcok, új támadások lehetőségeire.

Még a halálbaindulás utolsó stádiumában is nem a sír, a megnyugvás, elpihenés és örökkévalóság felé nézett, ahogy az ösztönszerűleg várható volt, hanem mégegyszer a már akkor rengésbe került világba és életbe pillantott vissza a nagy harcos. Saszemével mégegyszer felfedezte a támadókat és ellenségeket. Mégegyszer felkapta a pajzsát és a kardját, hogy a támadást hatástalanná tegye s utána az ellenfelet szétverje. Mégegyszer utoljára csattant a pajzs és suhintott a kard és „Világnézeti válaszok” című könyvében a fáradt, már-már térdre roskadt harcos felemelkedett és emberfeletti erővel zúzott, ütött, vert, bunkózott maga körül. Az a vigasztalása is

meglehetett, hogy soha úgy még könyvet nem kapdostak ki ember kezéből, mint az övét s élete alkonyán e polemikus könyvvvel akár megnyerhette volna a népszerűségi versenyt. Az év legolvasottabb könyve ez lett s példányszámban is felülmúlta a legérdekesebb regényeket.

Ezek az apológiai előadások azonban nemcsak váratlan sikert értek el, hanem egycsapásra megalapították Bangha Béla szónoki hírnevét. A fiatal páter egyszeriben kelendő és kapós lett mindenfelé. Hívták ide, hívták oda; Budapest különböző templomaiba és az ország legtöbb városába. Mielőtt ő maga is észrevehette volna, már szárnyára kapta az országos hír s neki versenyt kellett vele futnia.

Őszintén szólva feltűnő, sőt egyenesen csodálatos volt Bangha Bélának ez a korai befutása a kedvelt, várt és nagy szónokok közé. Igaz ugyan, hogy a szerzetesnek s éppen a jezsuitának mindig könnyebb a helyzete, mint a világi papnak. Az emberek szemében az a tudat, hogy valaki szerzetes, többet mond és többet nyom a latba, mint az egyszerű áldozópapi jelleg. Amiért másnak egyéni értékeivel kell hosszasan megküzdenie, amit másnak csak tartósabb úttörés vagy munka nimbusza ad meg, azt a szerzetesnél sokszor vagy talán általánosságban is pótolja a rend nagy neve, nagy rendtársainak el nem múló emléke, de meg egyáltalán az előlegezett bizalom. Az emberek másképp várják és másképp veszik egy szerzetesnek és egy világi papnak a szavait. Az előbbit felfokozott érdeklődéssel és figyelemmel, az utóbbit csak a szokásos és mindenkinek egyformán kijáró érdeklődéssel hallgatják meg. Éppen ezért arra számtalan példa van, hogy szerzetesek aránylag fiatalon országos hírt és nevet szereztek, világi papok azonban, még Prohászka és Vass Józsefek is, csak hosszú évek vagy évtizedek munkája után nőhettek fel mögéjük vagy előzhették meg őket. Hogy ebbe a szerencsébe a világi papnál csak egyéni tulajdonságainak, a szer-

zetesnél szerzetesi mivoltának is van beleszólása, semmi sem mutatja jobban, mint hogy szerzetesi szónokok népszerűsége a kezdet nagy sikerei után gyakran elhalványodott, esetleg újabb és vonzóbb rendtársaik sorompóbalépésére lebukhatott, a világi papi szónokok azonban álló csillagok, hogy úgy mondjam, halálukig márkák maradhattak.

Bangha Bélánál ez a lebukás vagy akárcsak elhalványodás is nem következett be. Éppen ezért első fellépésének hallatlan sikerét csak szerzetesi mivoltában s az abból származó előnyökben nem kereshetjük. Nála valami más, erősebb és mélyebb okoknak is kellett közrehatni, hogy szinte egy év leforgása alatt a közönség körében márka és attrakció, a szónokok előtt pedig példakép lehetett. Mi volt hát hatásának titka s az ő külön varázsának az alapja?

A kérdésre talán úgy fogunk a legjobban megfelelhetni, ha a szónok és előadó Bangha külső és belső tulajdonságait sorra vesszük és kifejtjük.

Egy percig sem lehet tagadni, hogy Bangha Béla már működésének kezdetén a legnagyobb külső szónoki adottságokkal rendelkezett. Sovány, szikár, de magas, egyenes, sudár alakja volt, átszellemült feje, beszédes, hangulatokat híven tükröző arca, kiforrott, jellegzetes egyéni gesztusai s legfőként olyan hangja, amivel a szónoki hatás legkisebb árnyalatait is kifejezni, illetve éreztetni tudta. Irigylésre méltó tulajdonságok egyenként és összesen is! Bangha Béla nem szorult arra, hogy valamit is külön a szónoki fogások közül eltanuljon, hogy természetének valami hibáján vagy esetlenségén hosszas önmegtagadással vagy megszokással korrigáljon. Nem kellett másokat, nagyobbakat utánmozni, hanem már első fellépésénél a legnagyobb szónoki adottságokkal indulhatott. Ha visszatekintünk kortársainkra és összehasonlításokat teszünk azokkal, talán az egy Wolkenberg Alajost kivéve, egyiknél sem találjuk meg a külső szónoki tulajdon-

1. A sajtóhölgyek között Kassán,

2. Egy zsámbéki kirándulásról,

Jellegzetes szónoki gesztusa,

ságok olyan pazar és tökéletes együttesét, mint Bangha Bélánál. Prohászkanál mindig zavart egy kicsit a „palócos” hangúly, Vass Józsefnél a formátlan és nem éppen rokonszenves arc, Tóth Tihaménnál a betanultság és mesterkéeltség érzete, a negyediknél és ötödiknél az alak igénytelensége vagy a hang szürkessége és modulálatlansága. Ezzel szemben Bangha Bélánál nem volt egyetlenegy hiba sem. Már külsőleg is ideális szónoktípus volt, akinél az alak és hang, a tartás és a gesztus tökéletesen összevágott.

Azok, akik az első apológiai előadások meghirdetésére a homályos Jézus Szíve-templomban összehívtak, hamar észrevették, hogy itt egy tökéletes formájú szónok jelentkezik. Hangja szárnyalóan töltötte be a különben nem túlságosan nagy térfigatú templomot. Ennek a hangnak volt ereje és festői színe; tudott epikusan leírni, lírai érzelmeket visszaadni, de tudott drámai kitörésekben, csatakiáltásokban vagy prófétai kárhoztatásokban is dühörogni. Ez a hang átlag behízelgő volt, mint a testvér vagy a szülő hangja, de tudott tiltakozásban vagy a megbotránkozásban felcsattanni. Élesre köszörülődött, mint egy kardpenge vagy egy törhegy, ha az Isten országának ellenfeleivel kellett végeznie, hogy aztán egy-egy gyakorlati megállónál vagy a beszéd végén, mint valami várfokra tűzött és kibontott diadalmas zászló, elragadtatással lebegjen és csattogjon a fejek felett. Ezt a hangot nem volt könnyű elfeledni; sem férfias zengését, sem lírai teltségét, sem pedig vérpezsdítő unszólását vagy verekedő csapkodását! De nem lehetett elfeledni azt a szónoki alakot sem, amely ennek a belső hévtől fűtött csodálatos hangnak a hordozója volt. Azt a szikár, átszellemült jezsuitát, aki egyrészt a küldetés magasztosságával, másrészt a szellemi erő fenőbbségével állott ott az emberek előtt és először mert kesztyűt dobni az ateizmus, liberalizmus, sza-

badkőművesség, áltudomány és romlott sajtó szövetkezett hatalmainak.

De a külső szónoki erényekkel lépést tartottak a belső adottságok is. A fiatal páterben teljes tudományos felkészültség, őszinte és nyílt bátorság, a hit lángoló heve és az apostolság magával ragadó ereje jelentkezett. Mély volt és a mellett könnyen érthető; a végletekig gyakorlati volt, de a mellett sohasem siklott le a szigorúan vett tudományosság mezejéről. Természettörvényeket és dogmákat védett, de a mellett halálos csapásokat mért tévedésekre és ellenségekre. Szellemeskedett és sziporkázott, amikor arra mód és alkalom volt, de úgy, hogy sohasem legyen kárára a közérthetőségnek. Szigorú tételekbe, pontokba öntve beszélt a nélkül, hogy az iskolás rendszer megérződött volna rajta. S ha gyakorlati kitéréseiben vagy elmélyítéseiben el is rugaszkodott néha a témájától, szigorúan visszatért mindig a megadott keretekre. Az érdeklődést mindig fel tudta kelteni és ébren tudta tartani s a legelvontabbnak látszó tudományos kérdést is a gyakorlati élet mezejére tudta beállítani. Tele volt öntudattal, a dogma biztonságának öntudatával, mint ahogy tele volt erővel, a kegyelem mindenhatóságával, győzelmi erejével s ezért hallgatóit is öntudatos, harcos, mert a győzelemben bízó katolikusokká tudta tenni.

Eme belső szónoki tulajdonságai közül egyet sem emelhetek ki mint valami csak tőle származó és csak tőle kreált, teljesen új tulajdonságot. Bangha Béla a szónoklat terén nem volt úttörő abban az értelemben, hogy valami új témakör bányáját nyitotta volna meg, az érvelésnek és a ráhatásnak valami új módszereit találta volna ki, vagy hogy a beszédek felépítésében és stílusában valami újat hozott volna. Távolról sem! Ebből a szemszögből Bangha Béla nem úttörő, még csak nem is iskolát teremtő egyéniség. Ő nem törte át a retorika régi szabályait, mint Prohászka tette, és szónoki beszé-

deinek hatását nem építette egyetlen újításra, például a példák bő és riportszerű adagolására, mint Tóth Tihamér. Maga megmaradt a retorika örök iskolájának tanítványaként s csak a maga szédületes egyéniségének színét, illatát és tűzét adta bele. Banghában nem az a szép és érdekes, hogy áttöri vagy megváltoztatja a retorika régi szabályait, hanem éppen az, hogy az örök szabályok alkalmazásával tud nagyra, mérhetetlenül nagyra emelkedni. Bangha Béla egész és hosszú szónoki működése vagy írásban maradt műve nem cáfolata, hanem egyenesen megerősítése és illusztrálása a hagyományos egyházi retorikának. Aki átlapozza első hitvédelmi előadásait, amelyek „Krisztus és a modern társadalom”, majd „A XX. század Krisztus problémája” címmel könyvalakban is megjelentek, nem talál benne olyan szimbolikus vagy ihletszerű címeket s az irodalom vagy misztikum határát súroló témákat, mint Prohászkanál. Bangha az első sorozatban például Krisztus istenségének bizonyítékait veszi elő s e bizonyítékokat az örök apologétikának megfelelően a Szentírásban, Jézus messiási és isteni öntudatában, tanrendszerében, jellemében, csodáiban, jövendöléseiben és feltámadásában keresi.

De nemcsak a témák ilyen megszokott apologétikai témák, hanem maga az anyag is. Bangha ezekben az előadásokban arra helyezi a súlyt, hogy tárgyát teljesen, az egész ismeretanyag feltárásával, az érvek és cáfolatok szinte végletekig vitt tökéletességével feltárja. Nem akar szellemeskedni vagy sziporkázní, vagy legalább is ezek kedvéért a bizonyító anyagot feláldozni, hanem minden elmeélet és szónoki készségét a hagyományos anyag felhasználásában adja ki. Ő nem újakat mond, nem intuitív meglátásokat, misztikus megérzéseket közöl, hanem bemutatja, hogy a régi Egyház a maga régi kellékeivel, Szentírásával és egyházi hagyományával, tudományával és kultúrájával ma is életképes, virágzó rendszer, melyen összetörnek és szétforgá-

csolódnak az emberi elme minden kiagyalásai. A feltűnő ezekben a Bangha-féle előadásokban inkább csak az, hogy egészen páratlan és nagyvonalú összefoglalónak, világos és mindig lényegre menő debatternek és a kérdés gyakorlati elmélyítőjének jelentkezik.

A közönséget inkább ez kapta meg és fascinalta az ő beszédei alatt: hogy t. i. szuverén ura az egész tudományos anyagnak, hogy ismeri a tudománynak, még az ellenséges tudománynak is minden hadállását, hogy látható és megfogható fegyverekkel dolgozik s hogy a kérdés minden vonatkozását és gyakorlati jelentkezését is tökéletesen ismeri. Minden más akkori és talán előbbi apologétától is Bangha Béla ebben az egyben előnyösen különbözött. Míg mások legtöbbször a kérdéseknek csak tudományos oldalát tudták megvilágítani, Bangha látta és élesen rávilágított a gyakorlati vonásokra is. Ezért a beszédei tele vannak közéleti leleplezésekkel, világpolitikai vagy világhatalmi utalásokkal. Ő az ateizmussal és materializmussal nemcsak tudományosan küzd meg, hanem leleplezi annak kakukktojásait a liberalizmus vagy szociáldemokrácia, lapok és folyóiratok, egyesületek és intézmények, könyvek vagy emberek fészkeiben. Ilyen szoros összefüggését az életnek a világnézettel és az eszmei harcokkal Magyarországon előtte még senki sem fedte fel és senki sem mutatta ki. Ő világított rá először arra a megdöbbentő tényre, hogy a magyar közélet, gazdaság és szellemi élet legfőbb bástyáit és hatalmi pozícióit ellenséges s nemcsak a kereszténységet, de még a magyarságot is bomlasztó erők foglalták le.

Amit tehát beszédeinek alapanyagában adott, az nem volt új; de új, meglepő, izgató és felfedezés-számba menő az a gyakorlati háttér és vonatkozás, amit az egyes kérdésekkel kapcsolatban megadott.

Témával és értelmi anyaggal lehet ugyan érdeklődést kelteni, de igazi szónoki hatást elérni még

nem lehet. Bangha sem azzal nyerte meg a csatát és vonult be diadalmasan az emberek lelkébe, mert bemutatta végre a hit alapelemeit teljes gazdagságukban és ragyogóan visszaverte az ellenséges támadásokat, hanem másik két tulajdonságával, ami már kimondottan a szónoki egyéniség belső kellék-tárához tartozik s az egyik volt az ő égő, lángoló egyéni hite, amit át tudott plántálni minden hallgatójára élményszerűen, a másik pedig az az egyéniségében rejlő dinamikus, hódító erő, amivel hallgatóiban meggyőződést, sőt indítást váltott ki.

Minden szónokban, hiszen másképp nem is lehetne szónok, él és működik a hit ereje, de Banghában olyan nagy, forró belső tüzet tudott gyújtani, hogy valósággal lángoltak és égtek a szavai tőle. Az akkori liberális világ, amellyel ő szembetalálkozott s amely már akkor vitorlát és kormányt veszítve a hitközöny, cinizmus, kiábrándultság és kétségbeesés partjai között csapódott, egyszerre megérezte benne a diadalmas hitű embert, akinek szavainál és lelkénél fel lehet melegedni, új eszményeket találni s a hajótörésből partra menekülni. Ma már sok tekintetben elképzelni sem tudjuk, mit jelentett abban a sivár, kiégett lelkű világban a Prohászka és Banghák „diadalmas világnézete” és máglyaként világító s melegítő hite. Mit jelentett az általános kételkedésben, a tudomány és gondolkodás csődjében az az emberfeletti biztonság, amivel ezek a tisztalelkű férfiak meggyőződésük fényében és kikezddhetetlen biztonságában megjelentek. Az akkori embereknek valósággal felszabadulás és kinyilatkoztatás volt egy-egy ilyen beszéd! Ha addig folyton azt kellett hallaniok tudományból, sajtóból és irodalomból, a közéleti vagy parlamenti fecsegésekről nem is beszélve, hogy a tudomány végzett a vallással és a kereszténységgel — most egyszerre saját szemükkel láthatták, mennyire tudománytalan és logikátlan minden támadás, milyen tarthatatlan dajkamesék az elszórt vádak és

rágalmak s mennyire igaz, hibátlan, körültekintő és mindent számontartó az a tudomány, amit a keresztény világnézet ad. A tudományt a saját fegyverével verték meg a saját szemei előtt s a győztes bajnok az Egyház lett. De ugyanakkor a halálos párbaj véget érve, azt is megéreztek, milyen és mekkora boldogság a hitben élni, milyen távlatokat tud a hit szeme az élet kicsiségei és szürkiségei között megnyitni s értelemnek és szívnek mekkora boldogság a hit fényénél és melegénél megnyugodni!

De legigazibb és legnagyobb szónoki tulajdonsága Bangha Bélának a meggyőződésen kívül a cselekedetre indítás volt. Az a propagandisztikus erő, amely később olyan szédületes méretekben jelentkezett nála társadalmi akcióknál, már itt ütött ki rajta először. Az ő beszédei nemcsak kételyeket oszlattak el, nemcsak meggyőztek és lelkesítettek, hanem hallgatóira elindítólag hatottak. Az ő beszédeinek hatása alatt valamit cselekedni is kellett: eljönni a második, tizedik vagy századik előadásra, megkezdeni a vasárnapi misét vagy elvégezni a húsvéti gyónást; az ő beszédeinek hatása alatt a legközelebbi társaságban vagy klubban le kellett inteni a fölényes és hencegő istentagadót, ott kellett hagyni a szabadkőműves páholyt, le kellett rendelni Az Estet vagy a Pesti Hírlapot, el kellett hozni egy-két Nikodémus- vagy Tamás-barátot a következő előadásra, elő kellett fizetni legalább egy katolikus lapra, be kellett lépni valamelyik katolikus egyesületbe, esetleg épp magába az Urak-kongregációjába! Ezt érezte mindenki kisebb-nagyobb fokban Bangha beszédeinek a hatása alatt. Érezte, hogy valamit tennie kell; magáért is, családjáért is, de még fajtájáért és az Istenért is. Ez a szónok csak addig volt megnyugtató és vigasztaló, ameddig megvédte az Egyházat és kivégezte támadóit, de azon túl már nyugtalan és nyugtalanító jelenség volt, aki nem engedte hallgatóit elpihenni, hanem beléjük oltotta a cselekednivágyás „szent mérget”. Az ő

beszédei után nem azzal távoztak a különböző összetételű pesti urak, hogy most már minden rendben van, hanem éppen azzal, hogy tűrhetetlen a magyar közélet állapota s most már ezen az oldalon is, azon az oldalon is tenni kell valamit! Bangha Béla nemcsak a jámbor hívők táborát szaporította, hanem a buzgóságtól égő, szinte szent türelmetlenségtől lázongó cselekvő katolikusok táborát is.

*

De térjünk vissza a Mária-kongregációk működéséhez, amelyeknek vezetése, főként a központi lap szerkesztésén keresztül, a Páter első működési területe volt.

Ha az egykorú tanúkat hallgatjuk vagy a Mária-Kongregáció című lap akkori évfolyamait átlapozzuk, rögtön az a benyomásunk támad, hogy itt érezte magát a legotthonosabban és az ő saszemével észrevette, hogy ezt a meghitt, csendes és biztos otthont kell neki további akciói központjává és melegágyává tenni. Itt gyűlt össze az a férfi- és női elit, vezetőképes réteg, amellyel már a társadalom szélesebb rétegei felé is utat lehetett törni és itt kínálkozott először az az anyagi és erkölcsi lehetőség, amelyet a magyar katolicizmus egyik sziklavárává lehetett kiépíteni. Az a két kongregáció, amelyet személyesen vezetett, szemlátomást nőtt, gyarapodott és gazdagodott. Az egyetemi ifjak kongregációjának akkori névjegyzékében feltűnően sok, később híressé vált nevet találunk, de a másik is, a Szent Szív apácák kebelében működő Úrinők-kongregációja is, nemcsak nevekben, hanem akciókban is bővelkedik. Egyik leghatásosabb és nagy eredményeket felmutató műve, a Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete is innen indul ki.

De lelki fejlődésére, akkori érdeklődésének köreire és egyúttal későbbi akcióinak előkészítésére legérdekesebb a szerkesztésében megjelent Mária-Kongregáció című lap megfigyelése. 1910 szeptemberében veszi át a lapot s már egy félév múlva,

1911 márciusában, egy külön cikkben megfújja a katolikus sajtó harsonáját. A cikk nem olyan szokványos sajtócikk, amelyet ő előtte és ő utána is már sokan megírtak s amelyek teoretikus okfejtésükkel, száraz okoskodásukkal vagy csak a panaszok el-siránkozásával a cselekvés helyett inkább csak a tehetetlenség nyomasztó érzetét keltik. Ez a cikk gyakorlati, az elevenbe, húsba, vérbe vágó s a katolikus közéleti érvényesülés és a sajtó viszonyát tárgyalja. Ő is felsorolja ugyan a katolikus közéleti lemaradás ijesztő tüneteit, de a tolla forr és tüzel, unszol és sürget, cselekvésre nyugtalanít és lázít. A régi siránkozások és panaszos sóhajtások helyett mennyire más egy ilyen Bangha-féle beállítás: „Mi összeadhatjuk az adópénzeket, lerakhatjuk filléreinket az államháztartás költségeinek fedezésére, fenntarthatjuk verejtékünkkel a közintézeteket s azokat a köztényezőket, amelyek majd alkalomadtán máglyára viszik Egyházunkat, erkölcsi és vallási elveinket; oda áldozhatjuk fiaink színevirágát a közbiztonság és béke fegyveres oltalmára; viselhetjük a közterhek 60—70—90—100 százalékát, aminek fejében kegyesen megengedik nekünk, hogy odahaza, kuckóban gyakoroljuk vallásunkat s mint a kisgyermek a rácsoságban, esténként elmondhasuk békés imáinkat; de próbáljuk csak meg, hogy oda álljunk a nyilvánosság elé és azt mondjuk: a nagy nyilvánosság, a köz, az állam mi vagyunk! Követeljük csak, hogy arányszámunknak megfelelően respektálja hitünket az állam, a törvényhozás, a közoktatás, a közigazgatás — bezzeg elverik rajtunk a port! Kiken? Mirajtunk? a katolikusok millió, mint egyeseken. És ugyan kik? Ugyancsak mi: a katolikusok milliói mint nyilvánosság. Mármost mi az oka ennek a végtelenül talányszerű jelenségnek? Ennek a kacagtatóan bolondos és bosszantóan szégyenletes tünetnek? Nem nehéz kitalálni. Közéletünket nem elvek, igazságok és jogok, nem a közérdek és a milliók igazi akarata határozza meg,

hanem sokkal inkább az az áskálódó, megvesztegethető, útalatosan félelmes valami, ami közvéleménynek és közfelfogásnak címezi magát s amit mint a cipőgyár a cipőt és a szecs-kavágó a szecs-kát, úgy gyárt fizetésre és megrendelésre a modern üzleti sajtó-nagyipar. Ez a sajtó pedig nemcsak nem velünk, hanem ellenünk dolgozik!”

Ilyen hangnemben írja meg első nagy sajtó-cikkét, hogy azután mind mélyebbre és mélyebbre ágyazza be a katolikusok lelkébe a sajtó felszabadításának nagy gondolatát. Ezért a Mária-Kongregáció következő számát már sajtószámnak szánja, amelyben derekasan és egész új nézőpontok szerint hadakozik az egész magyar liberális és zsidó sajtóval. Leleplezi rágalmaikat és hazugságaikat, fölényes biztonsággal veri vissza elvi támadásaikat és a debatter olyan ragyogó fegyverzetével mutatkozik meg, amilyenre még alig volt példa a mi oldalunkon. Ezt a sajtószemlét azonban nemcsak elretentésül sorakoztatja fel, hanem buzdításul is. „Nem sir-e a lelked, szíves olvasó, — írja befejezésül — hogy ilyesmit is le lehet írni művelt országban, a túlnyomóan keresztény, a nagyobb részben katolikus Magyarországon? Csodálkozol rajta, hogy ilyesmit is ki lehet nyomtatni? Ne ezen csodálkozzál, hanem csodálkozzál azon, hogy mi, akik nem ezekkel érzünk, hogyan, miképen, miért, mi okból, mi végre, mi módon lehetünk még egyre oly tehetetlenek és gyávák, hogy ez ellen a sajtó-tatárjárás ellen nem bírjuk megcsinálni azt a katolikus sajtót, amelyet meg tudtak csinálni Németország és Belgium katolikusai, akiknek pedig nehezebb volt a helyzetük és kisebb az anyagi tehetségük?”

Ez az erős sajtóagitáció, amelyet Bangha Béla a destruktív lapok ellen kifejtett, nem maradhatott természetesen rejtve az érdekeltek előtt sem. A Mária-Kongregáció sajtószáma nemcsak a kongregáció tagjai között talált élénk visszhangra, hanem még a szabadkőműves zsidó sajtóban is. Az Estben,

a Világban és a többi hasonszórú lapokban felháborodott cikkek és támadások jelentek meg a Páter személye és a kongregációk működése ellen. Az Est jellegzetesen ezt a címet adta riportjának: „A kongregáció — a magyar sajtó ellen”, mire azonban debatteri készségével Bangha Béla azonnal megfelelt: „A magyar sajtó? Hol van az? Melyik az? Az-e, amelyet idegenből jött s magukat örökre nemzetközinek tekintő elemek állítanak elő, hogy aláássák a magyar nép jólétét és igazi kultúráját, a magyar nép hitét, vallását, erkölcsét és tisztességét? Ez a magyar sajtó? Avagy valóban igaza van-e Az Estnek? Talán valóban oda jutottunk már, hogy Magyarországon a felforgató, a cinikus, a vallásgúnyoló sajtó egyszerűen a magyar sajtó? Annál sürgetőbb a népmentő akció!”

De felfigyel természetesen a kongregációk működésére és sajtóterveire a hírhedt Galilei-kör is, amelyik „Diákok és munkások” felkiáltással külön röpiratot adott ki, mely úgy kezdődött: „A kongregációk népe titokban szervezkedik.”

Az ellenség jól érezte meg, hogy a kongregációk kebelében mi indult meg és mi készül és ezért nemcsak hírlapi támadásokkal próbálta a katolikusokat a bátrak kiállásaitól elrémiteni, hanem még a parlament súlyát és tekintélyét is felhasználta ellenük. Beszédük hangzottak el a parlamentben, amelyek ráfogták a kongregációkra, hogy másvalásúak üldözésére alakult, viszályt szító érdekszövetkezet és mesébe illő vádakkal iparkodtak azt gyűlöletessé tenni.

A támadások eredményét Bangha Béla egy szerkesztői üzenetben így foglalta össze: „Mi azt hisszük, a harc, a támadás, a kongregációellenes hajsza nekünk egy cseppet sem ártott. Csak használt. Az aranyat a tűz, a keresztény szíveket a hitvallói szenvedés megtisztítja, nemesebbé, értékeesebbé, erősebbé teszi. Mindenkor így volt ez: a kereszténység a nagy egyházüldözések korában terjed

ki legjobban: az angol, az ír, a német katolikusok virágkora a zaklattatások és kultúrharok korába esik."

A támadás természetesen őt magát félemlíti meg a legkevésbé, sőt állásfoglalásában most már nyiltabb hangjával még bátrabb lesz. Nyíltan megírja például ugyancsak szerkesztői üzeneteiben, hogy „központi katolikus napilapjaink: az Alkotmány és az Új Lap. Jobb hiányában a Budapesti Hirlap is megtűrhető, de már a Pesti Hirlap, az Ujság, Pesti Napló, Budapesti Napló, az Egyetértés stb. tisztára zsidó kézen levő lapok s többnyire katolikusellenes tendenciával dolgoznak; nem is említve a Világot, Az Estet, Népszavát, Friss Ujságot, Napot és egyéb hasonlót". 1912-ben újévi köszöntőjében pedig így ír: „A katolikusellenes sajtó óriási üzleti erővel és élelmességgel dolgozik. Hinti a konkolyt, szítja a felekezeti harcot, eltiporja a lelkiismereti szabadságot. Azt írja, hogy „az Egyházat tüzzel-vassal kellene kiirtani a föld színéről” (Úttörő), hogy „az Egyház mindig azt hirdette, hogy erkölcsös és hazafias, valójában pedig mindig a legerkölcstelenebb és leghazafiatlanabb volt” (Egyenlőség), hogy a kereszténység „a butaság vallása” (Népszava), hogy a hitvallásos oktatás „a tudomány mai állása szerint nyilvánvaló hazugságokat önt a gyermekekbe” (Pesti Hirlap) és így tovább. Csupa hazugság és egyházgyűlölet. Ugyanez a katolikusellenes sajtó az apróhirdetésekből nyílt erkölcstelenséget űz, bűnös viszonyokat közvetít és a családok szentélyeibe a legtisztességtelenebb fajtalan üzelmek leírását csempészi be. Nem hívó, nem katolikus, de nem is keresztény, aki ily lapokat házába beereszt. Ki a zsidó sajtóval a keresztény házból! Olvassák a vallásgúnyolók maguk a maguk lapját, tisztességes házba csak tisztességes keresztény lap való."

Az ellenséges oldalról jött támadások mellett természetesen sok vigasztalásban és megerősítésben

is volt a Páternek része. A kongreganisták állták a sarat s az akcióra ellenakciókkal feleltek. Az első nagy horderejű intézmény ebben az irányban a Mária-kongregációk központi székházának a felépítése volt. Az akciót a budapesti Urak-kongregációja indította el még P. Bús prézes vezérlete alatt. Akkor Bangha Béla még az innsbrucki egyetemen teológiát tanult, de a gondolat olyan erővel ragadta meg, hogy a távolból is beállt a propagandisták közé. Egyre-másra írta hazafelé a buzdító, tette sarkalló, sőt sürgető leveleit a család tagjainak, jóbarátainak és ismerőseinek, és mindenkit gyűjtésre animált. Hazatérve Budapestre, már működésének első évében megérhette a Horánszky-utcai Kongregációs Otthon felépítését és felszentelését. Itt rendezkedett be a Mária-Kongregáció szerkesztősége is és az a harmadik emeleti néhány szoba, melyek közül az egyik a háború alatt lakószobája is lett a Páternek, nagy gondolatok és akciók elindítását látta. Ez a szoba történeti jelentőségű hely lett az idők folyamán, ahol mindazok találkoztak egymásnak, akik a katolikus közélet, de főként a sajtó terén valamilyen elgondolással vagy tervvel foglalkoztak. Innen a magasból nézte egy csodálatos energiájú és sasszemű ember a magyar közélet háborúelőtti végzetes zajlását. Ide, ezek közé a falak közé hozták el az ország legjobbjai megfigyeléseiket, tapasztalataikat és terveiket s aligha volt olyan hely az akkori Magyarországon, amelyet önként és önzetlenül annyian kerestek volna fel, mint ezt a Horánszky-utcai harmadik emeleti manzárdszobát.

A Magyar Kultúra születése

Kevés emberben jelentkezhetett olyan küldetészerűen, szinte végzetszerűen az ujságírói hivatás, mint Bangha Bélában. Már mint gyermek irogatni kezd; kalocsai diákkorában saját kézzel írott és sokszorosított külön hitbuzgalmi lapot szerkeszt testvérei és pajtásai számára; az egyetemi évek alatt, amikor sűrűbben és tartósabban kerülnek kezébe a nagy világlapok és az elferdült magyar sajtó, impresszióit ebben az egyetlen, sokatmondó szóban foglalja össze, hogy „reveláció” volt számára; első, nyomtatásban is megjelent irodalmi termékeinek egyike egy lángoló hitvallás és toborzás a katolikus sajtó mellett; s az Úr szőlőjébe belépve, első munkaköre egy hitbuzgalmi lap szerkesztése.

Mondhatni egész élete fejlődése és a külső körülmények szerencsés összejátszása egyenesen kényszerítették az ujságírói és szerkesztői pályára. Képességei és belső adottságai is ennek feleltek meg a legjobban. Tudásának és érdeklődésének széles mezeje, gyakorlati beállítottsága, éles megfigyelő szeme, debatterti készsége, szép, vonzó és a mellett perzselő erejű stílusa — mindez predesztinálta az ujságírói pályára. Csak míg másokat az ujságírásban az üzlet vagy hatalom, az irodalmi vagy szellemi csillogás vágya vezetett, ő benne a tehetség és hajlam természetes kényszerén túl az apostoli tűz szólalt meg. A fiatal páterben, aki nem egyszerű lélekalász, hanem tömegek apostola akart lenni, aki sohasem elégedett meg a meglevő eredményekkel vagy azok megtartásával, hanem mindig újabb hódításra törekedett, hamar kiérlelődött a gondolat

és a terv, hogy a Mária-Kongregáció szűkebb kerekein tágítani kell s az erőteljesen megindult sajtó-agitációnak most már konkrétebb feladatokat kell kitűznie.

Az első lépés ebben az irányban a Katolikus Hölgyek Országos Sajtó Egyesületének a megalapítása volt. 1911 december 27-én egy értekezletre hívta össze a Szent István-Társulat dísztermébe a főváros legértékesebb és legbuzgóbb katolikus hölgyeit, kifejtette előttük egy katolikus sajtópropaganda lehetőségeit és kereteit s aztán kimondatta velük az egyesület megalapítását. E hölgyek jórésze a vezetése alatt álló Úrinők Mária-kongregációjából került ki, de természetesen akadtak máshonnan érkezett érdeklődők is. Az egyesület első elnöknője Barkóczy Ilona bárónő volt, akit Novák Mártonné, majd dr. Bozóky Kálmánné követett és működésüket egy Kálvin-téren bérelt kis szobában kezdték meg.

Miben állott ez a működés? Gyakorlati sajtó-apostolkodásból. A buzgó hölgyek agitáltak a liberális, destruktív és szabadkőműves sajtó ellen és verbuváltak a meglévő katolikus sajtó mellett. Lerendeltették mindenkivel, akihez hozzá tudtak férni, a vallásellenes sajtótermékeket és előfizetőket gyűjtöttek a katolikus lapok és folyóiratok számára. Munkájuk tehát igazi agitáció volt, amelyik személy szerint győzte meg és nyerte meg az embereket akciója számára. E mellett azonban a tömegre való hatás eszközeit sem hanyagolták el. Felvilágosító röpiratokat adtak ki, amelyeknek természetesen legnagyobb részét maga a Páter írta, plakátokat nyomtattak és függesztettek ki templomajtókon és katolikus egyesületi házakban, hogy a nagy harc kezdetét az emberek lelkébe belevéssék.

Már első agitációjuk páratlan eredményeket ért el és megmutatta életrevalóságukat. Féléves működésük után az első nagyobb beszámoló ülésükön boldogan jelenthették, hogy a katolikus lapoknak kö-

zel ezer új előfizetőt szereztek. Ezaszám olyan impozáns volt, hogy a katolikus sajtó felvirágzását illetőleg a legkomorabb pesszimistákat is felvillanyozta. Első kiadványaik közül legsikerültebb és legjellegzetesebb a „Zsidó sajtó a kereszténység ellen” című röpirat volt, mely bátor hangjával és szörnyűséges leleplezéseivel méltó feltűnést keltett.

Az egyesület később kiszélesedett és különösen dr. Bozóky Kálmánné elnöklete alatt mind nagyobb formát öltött. A további évek folyamán sajtó-ajtatosságokat tartott a különböző templomokban, amelyeknek keretében vagy maga Bangha páter vagy valamelyik nevesebb egyházi szónok a katolikus sajtó gondolatának horderejét fejtegette. De azonkívül rendeztek sajtó-délutánokat a Kongregációs Otthonban és a különböző egyházközségekben, amelyek mind verbuválással és előfizetőgyűjtéssel voltak összekötve. Kiadtak egy időszaki lapot, amelynek előbb „Sajtó”, később „Sajtószemle” lett a neve s mely még ma is fennáll. Résztvettek a Magyar Kultúra megalapításában és terjesztésében, igazán hatalmas részt vállaltak és kaptak a Központi Sajtóvállalat megteremtésében és berendezésében, ők álltak őrt a később született Nemzeti Ujság és Uj Nemzedék fejlődésénél és a legutolsó időkig sajtótanfolyamokkal gondoskodtak a fővárosban és a vidéken is a propagandisták és sajtóapostolok kiképzéséről.

*

Hogy Bangha Béla mekkora szervező erő és egyúttal milyen stratégiai zseni volt, azt megmutatta már a kongregációk vezetésében és újszerű kiépítésében, meg a Katolikus Sajtó Hölgybizottság megteremtésében. De élete egyik legnagyobb alkotásában, a Magyar Kultúra megalapításában is ez mutatkozik meg.

Hiszen a gondolat, hogy a katolikus értelmiség számára egy harcos, élénk, magas nivójú, de mindenki által érdeklődéssel olvasott világnézeti

folyóiratot kell alapítani, már régóta érlelődött benne. A terv minden látszat szerint már az innsbrucki egyetemi évek alatt készen állott. A kivitelhez azonban nagy körültekintéssel, kellő előkészítéssel, valóságos hadvezéri stratégiával fogott neki. Bár magabizó ember volt, aki saját erejét és annak szinte korlátlan lehetőségeit ismerte, mégsem követte azokat, akik csak egy új gondolat, elgondolás vagy irány hódító erejében bízva, szinte meglepetésszerűen, néhány hirdetéssel, plakáttal vagy reklámcédula szétdobálásával indulnak neki. Bangha Béla először kikutatta, valósággal kiszondázta az új folyóirat számára megfelelő területet. Azok közé tartozott már kezdetől fogva, akik fölösleges munkát nem végeznek, hanem valóságos és érezhető hiányokat akarnak kitölteni és pótolni. Új folyóiratával nem akart senkinek sem ártani, vagy mások, a hamarabb indított és beérkezett folyóiratok vetésébe belekaszálni. A magyar katolicizmus abban az időben eléggé bővelkedett tudományos és egyházi jellegű folyóiratokban, amelyek azonban éppen ezért ritkán vagy csak nagyon kis mértékben kerültek a világi katolikusok kezébe. Dudek János, a nagy magyar dogmatikus s az akkori idők legegyetemesebb felkészültségű és szemű papja megpróbálta ugyan a „Religio” című folyóiratot ebbe a síkba beállítani, de rövid, tündöklő kísérletezés után, mely azonban nem járt anyagi sikerekkel, megvált a lap szerkesztőségétől s visszatért a teológia tudományosan szakszerű művelésére. Bangha Béla, aki nemcsak földije volt Dudeknek, hanem atyai jóbarátját és irodalmi elindítóját is tisztelte benne, nagy lelkesedéssel kísérte figyelemmel Dudek János ez irányú páratlan kísérletét s amikor az öreg harcos kidőlt az egyelőre lehetetlennek látszó vállalkozás mellől, már készen volt a saját tervével, egy hasonló szellemű, de még egyetemesebben elgondolt lap alapításának a gondolatával.

A nagy stratégia azonban nagyon helyesen

megelőzte benne a szerkesztői ambíciót. Először egy szerkesztőbizottságról és egy nagy munkatársi táborról kellett gondoskodnia, nehogy a nagy garral megindult új folyóirat az első számok tündöklése után hamarosan kifogyjon anyagból és írókból és az állandó szellemi irányítás helyett az esetenként beérkezett vagy felhajtott jobb-rosszabb tanulmányok és cikkek egyszerű lerakódóhelye legyen. Az arra való embereket hamar megtalálta; nemcsak rendtársaiban, akik között már akkor messze tündöklő nevek voltak és nemcsak a papságban, amelynek legjobbjait tudta maga köré tömöríteni vagy megnyerni, hanem a világi értelmiségben is. Bangha Béla nem egy-két tündöklő névvel akart csupán elindulni, hanem a magyar katolicizmus tudományos és szellemi életének legjobban összeválogatott gárdájával. Ebben a gárdában voltak régi márkás nevek, amelyek már máshol vagy sokfelé is feltűntek és beérkezetségük érett csillogását hozták a Magyar Kultúrának, de voltak újonnan, illetve akkor felfedezettek is, akik a Magyar Kultúra révén érkeztek be s lettek tényezői a magyar katolicizmusnak. Sohasem történt még meg sem előtte, sem utána, hogy magyar katolikus folyóirat olyan szellemi vezérkarral s olyan népes és kiváló munkatársi gárdával induljon el, mint a Magyar Kultúra. Még ma is csodálat fogja el az embert, ha az első egy-két évfolyam munkatársainak és íróinak a nevét olvassa. A magas püspöki karból Prohászka Ottokárt, Fischer-Colbrie Ágostont, Csernoch Jánost; a tudományos világból Angyal Pált, Notter Antalt, Platz Bonifácot, Vasváry Ferencet, Székely Istvánt, Jehlicska Ferencet, Dudek Jánost, Szeghy Ernőt, Márki Sándort, Lukcsics Ferencet, Tóth Tihamért, Bitter Illést, Hudyma Emilt, Mátrai Rudolfot, Dombi Márkot, Strommer Viktorint, Kürthy Menyhértet, Dőry Ferencet, Tordai Anyost, Babura Ferencet, Erdélyi Lászlót; a közélet nagy alakjaiból gróf Apponyi Albertet, Giesswein Sándort, Burján Károlyt,

Krüger Aladárt, Farkas Editet tisztelhetette munkatársai között.

A megalapítandó folyóiratnak nemcsak népes munkatársi gárdája volt, hanem szellemi vezérkara is, mely egyrészt a felölelendő témák fontosságát vagy aktualitását meghatározta, a lap változatossága és élénksége felett őrködött, az esetleges elvi állásfoglalások irányát eldöntötte, másrészt pedig a lap állandónak elgondolt és kitervezett rovatait el látta.

Ez is újszerű valami volt az akkori magyar sajtóban és azt jelentette, hogy a lap sorsa és iránya nem egyetlen szerkesztő tehetségén vagy tehetetlenségén, rövidlátásán vagy körültekintésén múlik, hanem több szem, egy valóságos szellemi vezérkar őrködik felette. Itt nem szerkesztőségi órák voltak, hetenkint egyszer vagy kétszer, amikor a boldog vagy boldogtalan szerkesztő nyitott ajtóval fogadja a követelődő vagy instanciázó írókat és írójelölteket, akik viszont a maguk részéről autokrata zsarnokot vagy tömjénfüstbe burkolt félelmetes hatalmat látnak a szerkesztőben, hanem nagylátókörű emberek állandó tanácskozása, amelyen megbeszélések az időszerű témákat, kiosztották a szerepeket és feladatokat s ezzel a közös elgondolással a lapnak nemcsak egyéni jelleget, hanem egészen különleges, mindentől különböző és mindig felismerhető egyéni arcot adtak. Ennek a legszűkebb szerkesztői bizottságnak Bangha Bélán kívül Baranyay Jusztin, Bernhard Zsigmond és Burján Károly voltak tagjai. Az ő elgondolásaiknak, megbeszéléseiknek, eszmecseréjüknek és vitájuknak köszönhető a Magyar Kultúra tartós és ma is hódító iránya és szellemi tartalma. E bizottságban ha lehet fokokat tenni vagy részleteket megjelölni, Bernhard Zsigmond képviselte inkább a tudományt, Bangha Béla az intuíciót, Baranyay Jusztin az okos körültekintést, közéleti tájékozódást és Burján Károly a harcos publicistát. Érdekes megjegyezni, hogy az áldott emlékezetű és az élők

sorából oly fájdalmas korán kidőlt Burján Károly protestáns vallású volt és csak röviddel halála előtt konvertált.

De Bangha Béla stratégiai érzéke azt is érezte és tudta, hogy egy folyóiratot a legnagyobb szerűbb szellemi vezérkar és munkatársi gárda mellett sem lehet előkészületlenül kilökni az élet hullámaira s aztán vakmerően bizakodva, vagy kicsinyes félelemmel remegve várni, meddig evez vagy mikor fordul fel az új alapítás törekeny sajkája. Bangha már akkor fiatalon tudta, hogy az emberek életében sok min-dent, a sajtó életében meg egyenesen mindent a pro-paganda dönt el. Ezért keresett már a lap megindí-tása előtt a maga számára intézményesen megalapí-tott és fenntartott propagandaszerveket, amelyekkel a kezdet nehézségeit legyőzheti és minél előbb a saját lábára állhat. Ezeket a propagandaszerveket a Mária-kongregációkban és a Katolikus Sajtóhölgy Bizottságban találta meg. Ezért égette bele már kez-dettől fogva a saját kongregációiba, a kongregációs lap szerkesztésén keresztül pedig az ország összes kongregációiba, a sajtóapostolság gondolatát s ezért alapította a sajtóhölgyek egyesületét, hogy az a propagandának intézményes letéteményese legyen. Számításában nem is csalódott. Ez a két intézmény már első felhívására olyan lelkesedéssel állott mel-léje, hogy a lapalapításhoz múlhatatlanul szükséges háromezer előfizető máris biztosítva volt, mielőtt a lap megindult, sőt nevet választott volna.

Még csak egy volt hátra: a lap elindulásához szükséges tőke, illetve forgótőke. Ez a nehézség már az eddigiek szerint sem volt ugyan áthidalhatatlan, hisz a háromezer bejelentkezett előfizető már első befizetéseivel elbírta volna a terheket, némileg talán már a kockázatot is; továbbá az is biztosra vehető volt, hogy esetleges felhívására maguk a kongreganisták és sajtóhölgyek teremtik elő a lap elindításához szükséges összeget, — az a szerencsés véletlen azonban, vagy talán gondviselészerű csoda,

ami Bangha Béla életében többször megismétlődött, itt is kedvezett neki. Az érdekes eseményt maga a Páter írta le a Magyar Kultúra hasábjain Hornig bíboros halála alkalmából 1917-ben:

„E sorok írója 1912 legelején találkozott a megboldogult egyházfejedelemmel először, midőn a budapesti Urak Mária-kongregációjának kezdeményezésére és Kránitz Kálmán felszentelt püspök meghívására Veszprémben ötnapos hitvédelmi konferencia-kurzust tartott. A megyéspüspök későn értesült a konferenciákról s némi nehezteléssel emlegette, hogy mivel épp Budapestre készült, csak az első beszéden lehet jelen. A hitvédelmi kérdések iránti érdeklődése azonban sokkal nagyobb volt, hogysem el tudott volna utazni: az első beszéd után csakhogy megváltoztatta útitervét s Veszprémben maradván résztvett valamennyi beszéden; az utolsó estén ő maga mondta a zárszót.”

„E napok folyamán volt szerencsém vele beható tárgyalásokat folytatni a magyar katolicizmus szellemi és kulturális szükségéről. Ugyanazon év nyarán az orvosok és természettudósok vándorgyűlését Veszprémben tartották s mint tiszteletbeli elnök, Hornig püspök mondotta a megnyitót. Beszédében a hit és tudás harmóniáját védelmezte a nála szokásos éleselméjűséggel s ötletességgel. Ez a beszéd sehogy sem tetszett az akkor még a mainál sokkal utcaibb hangú radikális sajtónak s több budapesti lap, többi között az akkor még erősen antiklerikális „Az Est” durva hangon oktatta ki a püspököt arról, hogy papnak és püspöknek semmi keresnivalója nincs ott, ahol a tudomány nevében beszélnek. E sorok írója egy szerencsés sejtelennek engedve megküldte e lapokat az illusztris egyházfejedelemnek, akiről nem ok nélkül sejtette, hogy valószínűleg fogalma sincs róla, micsoda hangon szokta a magyar sajtó a legkomolyabb világnézeti kérdéseket tárgyalni. A püspök megköszönte a küldeményt, melynek tartalma érezhetőleg és érthetőleg felhábo-

ritotta s felszólította a küldőt, hogy a szóbanforgó kérdést — a hit és tudomány viszonyát — széles tudományos alapon vegye bonckés alá; ő, a püspök szívesen viseli a munka nyomtatási költségeit. Ekkor azonban a Magyar Kultúra eszméje és terve már készen volt s mivel csak az anyagi kérdés volt még megoldatlan, feleletképen megkérdeztem a püspököt, nem tartaná-e sokkal célszerűbbnek, ha a kérdést — a hit és tudomány összhangjának védelmét — nem valami efemer értékű, a könyvtárak porának szánt könyvben, hanem maradandó, a mindenkori ellenvetéseknek megfelelően folyóiratban világítanók meg. A püspök lelkesen értesült a tervről s alig ismertettem vele az új folyóirat programját, önként és kéretlenül felajánlotta az első év nyomtatási költségeinek fedezését. Ezzel az új folyóirat megindulása biztosítva volt. Feltételül a mecénás csak egyet kötött ki, — legyen szabad ezt is, mint gyakorlati érzékének s derús, humoros kedélyének egyik önkénytelen megnyilvánulását ide jegyez-nem — azt, hogy ha bizodalmunkban mégis csalódnánk s a lapra az első év végén mégis rá kellene fizetnünk, akkor ne erőltessük tovább a megjelenést, hanem egyszerűen szüntessük be a folyóiratot. Ahogy kedélyesen mondatait német szavakkal keverve mondotta: „Akkor inkább vallják be őszintén, — das Sie gebuckt sind (hogy megbuktak!)”

Hogy a Magyar Kultúra miért indult el és milyen szerepet vállalt teljes öntudattal, azt ugyancsak a Páter maga örökítette meg a 25 éves jubileum alkalmával:

„Huszonöt évvel ezelőtt a magyar élet világnézeti vonatkozásban s a keresztény kultúra tekintében ugyancsak lényegesen más helyzetben volt, mint ma. Annnyira másban, hogy akik arra az időre még nem emlékeznek, ma szinte el sem tudják igazában képzelni, milyen szörnyű süllyedési mélypon-ton botorkáltunk akkoriban. Az országon a szabadkőműves irányítás alatt álló gögös és önhitt libera-

lizmus uralkodott, mely vakon hitt a technika és a kapitalista haladás megakaszthatatlan folytonosságában, a tőke és az anyag mindenhatóságában s magától értetődőnek tekintette a kereszténység félrelökését, fensőséges megvetését. Az Egyház nagyrészt a multnak presztízsből élt s bizonyos fokig a lelkek birodalmában is uralkodó tehetetlenségi nyomatéból. A magyar művelődés a keresztényellenes szabadgondolat terrorját nyögte. Kicsiny oázisok akadtak csupán a sivatag közepén: némi katolikus egyesületi élet; némi, elég vérszegény irodalom; egy, még a papság körében is szinte csak kivételesen olvasott napisajtó; a fővárosban mindössze 16 plébánia s néhány szerzetestemplom; a parlamentben egy gyakran hősies erőfeszítést kifejtő, de kicsinyszámú s néha párbajhősökkel tarkított néppárt; a főváros vezetésében mindössze 5—6 keresztény érzelmű városatya 400—500 szabadkőműves között. A hivatalokban más mint hárompontos testvér legfeljebb akkor juthatott előre, ha zsidó volt. A liberális napilapok csakúgy ontották a gúnyt és szidalmat a komoly kereszténységnek minden mozdulni próbálkozására, cikkeikben és hirdetéseikben fék és szemérem nélkül hirdették a nemiség szabad kiélésének jogát és üztek leánykereskedelmet és nővásárt. Másnak úgyszólván szava sem volt ebben az országban, mint az uralom teljéhez elérkezett harcos szabadgondolatnak, a zsidóság legmohóbban uralomra-vágyó és kereszténygyűlölő részének, amely mellett sajnos, az akkori protestantizmus nem egy vezére is aggálytalanul ott hadakozott.”

„Az általános sorvadás közepette azonban feltűntek már az új kort előkészítő jelek, az ébresztők és feltámasztók komoly próbálkozásain. A legszomorúbb lesüllyedettség és álomkórság idején hasogatta végig a sötét magyar eget Prohászka Ottokár lángelméjének és lángszívének meteorszerű tündöklése s mint egy karácsonyt hirdető csodálatos csillag mutatott ösvényt az elfelejtett és megtagadott Ige

felé. Prohászka mellett ott ragyogott már sok nemes akarat s tiszta tudás is a hajnali derengésben. Zichy Nándor, Molnár János, Dudek János, Mihályfi Ákos, Giesswein Sándor, Andor József — hogy csak néhány kimagasló nevet említsünk ebben a sorban a már távozottak közül. A Szent Imre Kollégiumban — akkor még csak egy volt — Glattfelder Gyula és Zichy János már egy öntudatosabb katolikus értelmiség nevelésén dolgozott. A hitbuzgalmi élet, főleg a P. Bús és P. Bóta által felszított Mária-kongregációs férfi-mozgalom során, számos katolikus embernek adta vissza keresztény öntudatát. A hivatalos egyházi szervezet is rendületlenül őrt állt a még el nem vesztett értékek felett. Azonban talán még Prohászka diadalmas optimizmusa sem hitte volna közelinek az időt, amikor ezek a jobbravágyó, messiásváró hangulatok nagyjából valóságokká érnek s a keresztény kultúra totális igényeket jelenthet be a magyar életre és művelődésre.”

„Talán nem szerénységtelenség, ha azt hisszük, a Magyar Kultúrának ott volt némileg sorsdöntő a hivatása, hogy az új öntudatra ébredt katolicizmus nevében egyre szélesebb körben keltve visszhangot, jelenthette be ezeket a totális igényeket s követelhette, szorgalmazhatta az elért meglátásokból folyó gyakorlati következtetések komolyanvételét.”

A Magyar Kultúra 1912 karácsonyán indult meg s a kommunizmus alatti kényszerű szünetet leszámítva, azóta is fennáll. Nemzedékek nevelődtek rajta s befelé és kifelé egyaránt a legtisztább katolicizmust, az elvek bátor védelmét és képviselését, a közélet éber szemmel tartását s a minden oldalról jövő destrukció elleni küzdelmet jelentette. Aligha volt még Magyarországon lap, amelyik annyit harcolt volna, mint a Magyar Kultúra, de egyúttal aligha volt a magyar katolicizmus kebelében folyóirat, amely annyi áldásos kezdeményezést indított volna el, mint a Magyar Kultúra.

Miben állott hát a lap hódító ereje és varázsa,

mely hamarosan olyan páratlan tekintélyt szerzett neki barát és ellenség előtt egyaránt, hogy irányításait és állásfoglalásait átlag úgy fogták fel, mint a magyar katolicizmus döntését? Erre a feleletet az új folyóirat beosztása, szelleme és olvasótáborának lelkesége adja meg.

A lap beosztása kezdettől fogva egészen eredeti volt és új csapásokon haladt. Az első lapokon két-három komoly, magvas tanulmányt hozott, amelyek minden tudományosságuk vagy szakszerűségük mellett is egyrészt időszerű kérdésekkel foglalkoztak, másrészt a magyar átlag-intelligencia szellemi színvonalához és megértő képességéhez igazodtak. Elvont vagy halott, csak a szakembereket érdeklő kérdések nem szerepeltek a Magyar Kultúra hasábjain, de igenis feldolgozásra került minden, ami aktuális volt, mintegy a levegőben lógott, a közvélemény érdeklődésének homlokterében állott. A megírási mód is ehhez igazodott. Nem száraz okfejtések, amelyek talán a tudományt gazdagítják, de a kívülállókát elrettentik, hanem a kérdések összekapcsolása az élettel és a keresztény világnézettel, úgy megírva, hogy az egyébként tudománytól húzódozó emberben is az érdeklődést felkeltse. Éppen ezért ezek a tanulmányok lehetőleg rövidek voltak, élénken és elevenen megírtak, világítótoronyként sugározták a meggyőződést és a fényt, tele gyakorlati útmutatással és eligazítással.

A tanulmányok után néhány lapot mindig a szépirodalomnak szentelt a Magyar Kultúra és ezen megszólaltatta a katolikus irodalom legjobbait, vagy utat tört az újonnan érkezett fiatal katolikus tehetségeknek. Az itt használt mérték elég szigorú volt s nemcsak a tehetséget, hanem a világnézeti beállítottságot is számba vette, témát, megírási módot egyformán lemérve, úgyhogy katolikus szépíróink számára a Magyar Kultúra hasábjain való szereplés mindig a legmagasabb márkázást jelentette.

Ezután jött az a különös, újszerű rovat, mely

a Magyar Kultúra legnagyobb jellegzetessége volt s amelyet találóan maga a Páter „Pajzs és Kard”-nak nevezett el. Ebben a rovatban találtak helyet azok a hosszabb vagy rövidebb cikkek, amelyek a legfontosabb világnézeti kérdésekben eligazítást adtak, a katolikus világnézetet ért támadásokra megfeleltek vagy esetleg az ellentétes világnézeteket maguk cáfolták és támadták. Harcos rovat volt ez tehát, ahol átlag valóban csak a „pajzs” és a „kardnak” juthatott hely. Polémia volt ez, mely állandó készenlétben állván védelemre és támadásra egyformán berendezkedett. Mai hasonlattal élve talán olyan volt, mint a légvédelem, amelyik éjtszakánkint gyorsanforgó reflektorfényekkel kalandozza be az eget, hogy az ellenség közeledését idejében felismerje és jelezze, s aztán a következő pillanatban a légvédelmi tűzéséget működésbe hozza. Ilyen reflektor volt a Magyar Kultúra „Pajzs és Kard” rovata, amelyik szinte szédületes forgási sebességgel világította át a magyar szellemi, lelki, politikai, irodalmi, művészeti életet, leleplezte bennük a támadó szándékot s nemcsak hatálytalanította azonnal, hanem ellentámadásba ment át.

Attól az időtől kezdve, hogy a Magyar Kultúra megszületett, senki sem támadhatta meg többet büntetlenül a magyar katolicizmust vagy egyáltalán a keresztény világnézet szellemi és erkölcsi értékeit. Akár a parlamentben hangzott el, mégha miniszteri ajkáról is az a támadás, akár az egyetemi katedrán vagy tudományos fórumokon, akár az irodalom vagy művészet nevében és örve alatt, a sajtóról nem is beszélve, a Magyar Kultúra a porondra ugrott és a legfélelmetesebb bajvívóként tartotta fel pajzsát vagy forgatta a kardját. Még ma is élvezet, szinte sokszor idegizgalommal határos élvezet átolvasni a Magyar Kultúra régi évfolyamainak e rovatait. Mennyi tudás és mennyi szellem, a polémiának micsoda élesre fent kitűnő fegyverei, a szellemi és erkölcsi fölénynek vagy akár a szarkazmusig menő

gúnynak micsoda bámulatos színei villóznak még ma is ezeken a hasábokon! Mindaz, ami nem érdemelt meg egy komoly tanulmányt vagy cikket, de amit fülön kellett fogni, a nyilvánosság elé hurcolni, leleplezni vagy megbüntetni, hogy büntetlenül senki se merje többet a katolicizmust bántani, az mind itt talált helyet. A bravúros támadás vagy védekezés néha csak néhány mondat volt, mely azonban szúrt és döfött, mint a tör; máskor meg hosszabb polémia, terjedelmes cikk, mely nemcsak a támadást verte vissza, hanem annak egész hátterét leleplezte és megvilágította. Óriási jelentősége és hordereje abban volt, hogy egyrészt megtanulta mindenki ebben az országban, hogy nem lehet kesztyűt dobni a keresztény világnézetnek és katolicizmusnak a nélkül, hogy a legfélelmetesebb párbajozó partner azonnal ne jelentkezzen, másrészt pedig abban, hogy a hívők tábora talált végre egy állandó fegyverraktárt, amellyel felvértezhetette magát.

Ennek a polémiának legnagyobb mestere, irányítója és szellemi vezére természetesen Bangha Béla volt. Ő forgatta a legtöbbet a kardot és ő tanította meg különben zseniális munkatársait is a kardforgatás legkitűnőbb és leghatásosabb fogásaira. Sohasem únta meg a harcot és sohasem fáradt ki benne, sőt minden új támadás vagy harc csak felvillanyozta és megacélozta az erejét. Olyan volt, mint egy modern hős, aki a seregek élén jár s a harcot megnyitja és a győzelmet kikényszeríti. Univerzális tudása és olvasottsága ilyenkor felpattant magától, mint a kincsesláda a varázsszóra és szinte kiapadhatatlanul ömlött belőle az érv és a cáfolat, a hasonlat és a párhuzam, a tétel és a következtetés. Éles logikája ilyenkor felajzódott és megfeszült, mint az új húrja, melyen rajta fekszik már remegve a nyílvevessző, hogy süvítve, de halálos biztonságga találja szíven a támadót. Akik a közelében álltak vagy éltek, azok legendákat mesélhetnének arról, hogy milyen könnyen, szinte játékos könnyű-

séggel ismerte fel a támadást s adta meg néhány gondolatban vagy szóban a támadás kivédésének vagy az ellentámadásnak a lehetőségeit és kereteit. A polémia nála nem volt hosszas agymunka, tündés, töprengés, homlokráncolás és pennarágás, hanem állandó készenlét, fegyveres őrség, szinte csak egy mozdulat vagy felugrás, mely máris jelzi a harc vállalását és megkezdését. Az értelme és a tanultsága ilyenkor szédületesen váltott. Pillanatok alatt látta a kérdés lényegét, összefüggéseit, történelmi távlatait, előzményeit vagy következményeit. Egy szemvillanással lemérte az ellenség erejét vagy súlyát, stratégiai helyzetének előnyeit vagy hátrányait, esetleges szövetségeseinek vagy segédcsapatainak a kilátásait. Nem volt könnyelmű, sem kötekedő, legkevésbé hősöködő vagy országháborító, mint megvert ellenségei vagy kicsinyes irigyei néha elhiteni akarták, csak harcos volt és harcra mindig kész. De ez a harc soha másért nem folyt, mint örök elvekért: az Istenért és az Ő országáért, a lelkekért!

A „Pajzs és Kard” mögött sorakozott fel a Magyar Kultúrában a „Szemlék” rovata, ahol az olvasó színházi, művészeti és irodalmi beszámolót kapott s természetesen bő és alapos könyvkritikát. Ezekben a rovatokban szemmeltartották az egész magyar szellemi életet és újra a legtisztább katolikus elvek szerint foglaltak állást könyvekkel, tudományos teóriákkal, irodalmi, színházi vagy művészi irányokkal szemben. Ezt a rovatot nem vezette a később, sajnos, mindenütt meghonosodott elnézés, atyafiságos szeretet, barátság, kímélet vagy szemetszúrás szelleme, hanem a legteljesebb tárgyilagosság, elvi meggyőződés, mely melléktekinteteket nem hajlandó számbavenni. A tiszta kritika hangja volt ez, melyet érdek vagy összeköttetés nem bírt befolyásolni. Az akkori tudományos, irodalmi vagy színházi élet nagy korifeusai és koronázatlan királyai itt kaptak először tárgyilagossá, de félelmetesen bátor

és megsemmisítő kritikát. De még saját táborunkkal szemben sem volt kivétel, ha elvek megvédéséről volt szó. A Magyar Kultúra még Prohászka püspököt is meg merete bírálni és rajongó tiszteletének kifejezése mellett is rámutatott félreérthető megnyilatkozásaira, — amiért ő nagyon hálás is volt — mintahogy tárgyilagosságra és fegyelemre intette a különben zseniális Fieber Henriket, aki akkor kezdett a modern képzőművészeti irányoknak utat törni; de ha kellett, Hock Jánosról is leszedte a keresztvizet, mert vallási közönyt mert hirdetni.

Utolsó rovata volt a Magyar Kultúrának a „Napló”, mely az időszerű és magasabb távlatba kívánczoló világeseményeket örökítette meg. Ez is eredeti és újszerű rovata volt a Magyar Kultúrának s horderejét semmi sem mutatja jobban, mint hogy azon keresztül ablakot nyitott a magyar katolicizmusnak a külföldi nagy példák, irányok, mozgalmak és világegyházi távlatok felé. Nagy külföldi összeköttetéseit itt használta fel P. Bangha először. Volt osztálytársaitól és nevesebb rendtársaitól cikkeket kért, amelyek összefoglaló képet nyújtottak egy-egy ország katolicizmusának helyzetéről vagy beszámolót adtak egyik-másik katolikus mozgalomról. Ugyancsak itt talált helyet minden magyar aktualitás, a magyar közélet vagy egyházi élet nagy eseményei, esetleg halottai, kongresszusok vagy katolikus nagygyűlések beszámolóí, esetleg emberek vagy tettek méltatásai.

Mint látni, a lap változatos és élénk volt s a mellett egy befejezett egésznek képezett. Elgondolás és terv volt benne, az ötletességről és szellemességről nem is beszélve. A Páter későbbi kedvenc szavazárása szerint: „ez a lap nem szerkesztődött, hanem szerkesztették”. Komoly elgondolással és a cél állandó szemmeltartásával. Itt nem lehetett várni a jelentkezőkre, aztán egymásmellé rakni a befutott cikkeket, míg végre a meghatározott oldalszám be-

telt, hanem számról-számra és esetről-esetre előre meg kellett fogalmazni a különféle rovatok kitöltésének a lehetőségeit.

De a lap beosztásában mutatkozó újszerűség és nagy elgondolás egyedül talán még nem nyerhette volna meg olyan könnyen és diadalmasan a csatát, ha nem járul hozzá a lap egész szellemének az az újszerűsége is, mely a Magyar Kultúrának második jellegzetessége lett. Hogy mi volt ez az új szellem, egy szóval vagy egy mondattal nem lehet rá megfelelni. Ha ugyanis azt mondjuk, hogy a minden idegen béklyótól felszabadult és a saját maga erejére ébredt öntudatos katolicizmus szelleme, talán még mindig keveset mondunk. Hiszen ezt a szellemet képviselte és lengette meg már Prohászka Ottokár a Magyar Sionban vagy Dudek János a Religióban s a többi katolikus folyóirat is több vagy kevesebb bátorsággal és buzgósággal. A Magyar Kultúra mégis több volt ennél! Talán úgy lehetne a legszerencsésebben megfogalmazni, hogy ez a folyóirat volt az első jelentkezése a hódító katolicizmusnak, amelyik nemcsak a meglevők megtartásával és megvédésével törődik, hanem az egész magyar közélet átalakítására és bevételére törekszik. A Magyar Kultúrát nem lehetett tudomásul nem venni, vagy mint a többi katolikus meglevő folyóiratot, agyonhallgatni. Ez a lap felvetett problémái, szerkesztési technikája, stílusa és hangja miatt megkövetelte, hogy vele foglalkozzanak, róla beszéljenek, vele disputáljanak. Tudomásul kellett venni akkor is, ha támadott vagy követelt, mert mindenki megérezte, hogy céltudat fűti s egy mérhetetlen, lobogó akarát áll a háta mögött. A hangjában volt valami fölényes és hódító, ami az ellenfelet megzavarta, a barátot feltűzelte és megerősítette. Nyugtalanító jelenség volt, mellyel nem lehetett békésen elszunnyadni, hanem feltűzelte az embert, arcába kergette a szégyenpírt és megpezsdítette az alvó vért. Ez a szellem csupa erő és lendület volt; mág-

lya, mely el nem alszik, hanem gyújtogatásra kész; türelmetlen harci készség és hódító vágy, mely szörnyű mulasztásokat akar kipótolni és mérföldes lépésekkel előretörni. A magyar katolicizmus megkondult lelkiismeretének a hangja volt ez, amely úgy szólt, mint nagy események idején a félrevert harang. Az aktív kereszténység feltámadása volt ez, mely szakít az eddigi passzivitással, az eddigi defenzívából offenzívába lép és totális igényt jelent be az ezeréves országra és annak minden intézményére.

Hallatlan bátorság és szinte végzetesnek tűnő merészség volt ez, de a nagy stratégia tudta, hogy a magyar tömegeknél csatát csak ezzel nyerhet. Egyelőre csak a harangot kongatta, azt aztán kitaróan kongatta, de az ébredező és gyülekező hadak láttára tudta és érezte, hogy hamarosan majd le kell szállnia a toronyból, hogy a harcosok élén ő vitézkedjék a meghódítandó bástyákon. Senki ő előtt még úgy ki nem tudta nyitni a katolicizmus szemét, mint ahogy sem előttte, sem utána még senki sem tudta olyan öntudatos meg nem alkuvóvá és kitaróvá tenni a katolikus tömegeket. A Magyar Kultúra nem egy volt a sok magyar folyóirat közül, hanem zászló, amelyik alatt nagy harcosok gyülekeztek és program, élő program, amely megvalósításra sürgetett.

Nem is csoda, hogy ennek a folyóiratnak egészen eredeti s azelőtt még soha nem tapasztalt előfizetői tábora lett. Ezek az előfizetők nem „jámbor olvasók” voltak, akik érdeklődésből, megszokásból vagy unalomból lapjuk hasábjait átolvassák, hanem egyívására, egygondolkozására és érzésére hangolódott hadsereg, amely lelki közösséget érez társaival és lapjával. A Magyar Kultúrát csak szeretni vagy gyűlölni, maradék nélkül elfogadni vagy visszautasítani, lelkesedéssel felkarolni vagy sürgősen lerendelni lehetett. A lap iránya és hangja, véleményei és állásfoglalásai nem tűrtek közönyöst, tétovázót vagy éppen ellentétes véleményűt. A Ma-

gyar Kultúra olvasói hittek a folyóiratban és programjában, vállalták elveit és ítéleteit, harcoltak érte és mellette, irányítása szerint rendezték be életüket és szerepet vállaltak a magyar közélet rekrisztianizálásában. A Magyar Kultúra nem volt időtöltés vagy halott olvasmány, mely legfeljebb az olvasás percében borzolja fel a lelkeket, hanem élő erő, mely átszáll az olvasókba s a kiállásig vagy cselekvésig ragadja őket. A Magyar Kultúra olvasóit, hogy úgy mondjam, mint egy titkos társaság tagjait meg lehetett mindenütt ismerni, mert ők voltak a meg nem alkuvók, a bátrak, a harcosok, az öntudatosak, az Egyházzal mindig és mindenben tűzön-vizen keresztül együttérzők! Volt idő, amikor az emberek azzal mutatták be magukat vagy jellemezték egymást, hogy a Magyar Kultúra előfizetői s minősítés vagy ajánlás helyett elég volt az a pusztán tény, hogy egy folyóirat táborához tartoznak. A magyar világi katolikusoknak ez lett az első szívesen olvasott és büszkén mutogatott folyóirata. S ha előfizetői a legkülönbözőbb rétegekből kerültek is ki, a tanyai tanítói lakásoktól az egyetemi katedrákig, egyben mindnyájan megegyeztek: szilárd meggyőződésű, a katolicizmustól teljesen átítatott apostoli lelkek voltak!

*

Talán a kelleténél is huzamosabban időzünk a Magyar Kultúránál, de kortörténelmileg annyira fontos szerepe volt, olyan tetteknek, akcióknak és mozgalmaknak lett az elindítója, amelyek sorsdöntő hatással voltak nemcsak a magyar katolikus Egyházra, hanem az egyetemes magyar közéletre is. Ez a folyóirat indította el például Budapest hitéleti, illetve lelkipásztori átszervezésének mozgalmát, a katolikus napisajtó megteremtésének vágyát és tervét, a szabadkőműves és zsidó befolyás elleni harcot, a magyar közélet megtisztításának a vágyát s a katolikus közéleti térfoglalás első mozgalmát. Mindegyik nagy horderejű kikezdés és indítás,

melyeket hol egyedül, hol másokkal karöltve, hol teljes eredménnyel, hol pedig csak részleges sikerrel harcolt ki a Magyar Kultúra.

Már a Magyar Kultúra első évfolyamában felvetődött a gondolat dr. Tóttóssy Miklós akkori hit-tanár tollából, hogy Budapest székesfőváros lelkipásztori ellátása annyira nehézkes, korszerűtlen és elavult, hogy csak a meglevő mammutplébániák felosztásával, új plébániák alapításával s egy nagy-szabású, sürgős templomépítéssel lehet rajta segíteni. Az alapos és mélyrenéző tanulmány, melyet újabb hozzászólások, megvilágítások és megvitatások követtek, nem maradt pusztába kiáltó szó, hanem egy tüneményes akció elindítója lett, mely szinte páratlanul áll a nagyvárosok egyháztörténelmében, s amit hasonló lelkesedéssel és tempóban talán csak Párizs utolsó érseke vitt a saját fővárosában keresztül. A Magyar Kultúra cikkeiből ugyanis egy mozgalom, illetve egyesület nőtt ki, az úgynevezett Kisegítő Kápolna Egyesület, melynek a minden nagy katolikus akcióra kapható, okos és szellemes Samassáné Déry Annie volt az elnöke s természetesen P. Bangha a mozgó lelke. Ez az egyesület az egyik oldalon előadásokkal, toborzásokkal és lelkesítésekkel, a másik oldalon gyűjtésekkel, folyamodványokkal, összeköttetések megmozgatásával, hatósági támogatások kijárásával szükségkápolnákat nyitott a lelkipásztorilag legelhanyagoltabb vagy legelérhetetlenebb területeken és az egyházi szervezet kialakulásának a lehetőségét megvetette. Szerencsére megértésre és támogatásra talált mind az egyházmegyei hatóságoknál, boldog emlékezetű Csernoch János hercegprímásnál, mind pedig a kegyúr székesfővárosnál. A világháborút követő szerencsétlen forradalom s az azt követő kommunizmus még nagyobb lökést adott a mozgalomnak s az úgynevezett egyházközségi élet megszervezéséhez vezetett, mely hamarosan a legéletképebb gondolatnak és intézménynek bizonyult. Ekkor már

bekapcsolódott az akcióba dr. Mészáros János budapesti általános érseki helynök is, akinek elévülhetetlen és felejtethetetlenül örök érdeme marad Budapest lelkipásztorkodásának teljes és korszerű átállítása. A mammutplébániák hamarosan feldarabolódtak, kisebb, könnyebben elérhető és kézben tartható egyházközségekké oszlottak fel, a perifériákon különösen egymást érték az új alapítású helyi lelkészségek, egyre-másra épültek a szükségkápolnák, de meg a közben kereszténnyé vált főváros megértéséből és áldozatkészségéből a szebbnél-szebb templomok, úgyhogy rövid két évtized leforgásával valóban egy század mulasztásait sikerült pótolni. Az első alapításoknál és alakulatoknál még ott állott a Páter és tervvel, tanáccsal, gondolattal, ötlettel és a legtöbbször nagy, lelkesítő és verbuváló beszédekkel segítve s ha később az élet más, hatalmas alkotások és munkaterek felé sodorta is, érdeklődését és szeretetét ez első mozgalom iránt mindvégig megőrizte.

Az is maradandó, sőt kortörténeti szempontból elvitathatatlanul örök érdeme a Magyar Kultúrának, hogy a destruktív sajtó elleni harc gondolatát és a megalakítandó keresztény sajtó szükségességének, lehetőségének és kivihetőségének a mozgalmát ő indította el. A hangsúly itt is a valóságokon és nem az eszméken van, hiszen az eszme már régóta élt, bizonyos szűkebb keretek között a Magyar Államban és az Alkotmányban megvalósításra is került. De azt az elemi lendületet, az országos érdeklődést, a szinte istenitéletszerű népi mozgalmat s a kivitelezés nagyvonalúságát a Magyar Kultúra adta meg neki. Ahogy már a Mária-Kongregáció szerkesztésének szűk keretei között is ott kopogott és türelmetlenkedett a sajtó gondolata, hogy ezen az elhanyagolt területen valami negatív védekezésnek, de a mellett pozitív építésnek is történnie kell, úgy a Magyar Kultúra is kezdettől fogva a nagy sajtógondolat szolgálatába állott.

Az első lépés természetesen csak negatív lehetett. A Magyar Kultúra vállalta azt a nehéz, sok munkával járó s a mellett szinte gyűlöletes szerepet, hogy a magyar sajtó szemmeltartásával, tévedéseinek, támadásainak, erkölcstelenségeinek és gyalázatosságainak a leleplezésével szinte botránykrónikává váljék. Ahol csak egy ártó mondat, hitellenes vagy erkölcstelen célzat, pimasz szó vagy komoly támadás a magyar sajtóban elhangzott, azt a Magyar Kultúra azonnal fölön fogta, deresre húzta és pellengérre állította. Nem sopánkodással és siránkozással, az üldözött vad megfutamodó lábdobogásával verte fel az akkori néma csendet, hanem a harcossal ellenfél csatakiáltásával, a vadász, a lövész, a puskás ember odadörrentésével és célbatalálásával. A Magyar Kultúra leleplezéseiből, amit a magyar sajtó területén számról-számra végzett, nem az a benyomása támadt az olvasónak, hogy elvesztünk, mert mindenki ellenünk van s akkora hatalmasságokkal szemben a mi erőink még Dávid parittyájával sem érnek fel, hanem ellenkezőleg az a másik értékesebb benyomás, illetve öntudat, hogy itt egy ádáz, de sikerrel kecsegtető harcra nyílik kilátás, amelybe beszállni és beavatkozni férfimunka és jó mulatság. A negatívumnak ebben a pozitívumra való hangolásában volt éppen utolérhetetlen nagymester akkor is és egész életén át Bangha Béla. Talán kevesen kárpálták annyit a magyar katolikusokat, mint ő, talán kevesen zúdíttak annyi keserű kifakadást, szemrehányást és sötét jövőndölést a feje fölé, mint éppen ő, de csodálatosan értett ahhoz, hogy ez a negatívum ne a lélek lebéklyozója, a tehetetlenség érzetének a kiváltója, az öngyilkosságba zuhanó pusztulás beharangozója, hanem ellenkezőleg a vér felpeszdtítője, a harci készség kiváltója, a lelkiismeret felébresztése és az öntudat meghatványozója legyen. Nála a negatívumokból, a legsötétebb helyzetképekből mindig az csengett ki, hogy ebbe nem lehet belenyugodni, hogy ezen vál-

toztatni kell s hogy egyedül és kizárólag csak tőlünk függ, hogy azon változtassunk is!

A Magyar Kultúra kezdetől fogva valósággal eljegyezte magát a sajtó gondolatával. Ez volt a legnagyobb szerelme, amelynek emlegetéséből és megtárgyalásából, ajánlásából és sürgetéséből, megvilágításából és tervezgetéséből soha nem fogyott ki. Aki összeszedné a Magyar Kultúra huszonöt évfolyamának erre vonatkozó tanulmányait, kisebb és nagyobb cikkeit, az elcsodálkoznék, hogy mondjuk kötetbe gyűjtve, ez az anyag milyen főlíánst vagy főlíánsokat adna ki. Ez maga a sajtó gondolata minden oldalról és minden távlatból és minden színnel megvilágítva.

De ugyanígy volt ez a Páternél is. Sokat írt és sokat szónokolt életében, de semmiről sem annyiszor és akkora hévvel, mint a sajtóról. Ezt a gondolatot soha nem únta meg és mindig újra, mint a tervezgetések első lázában, lelkesedni tudott érte. Nemcsak bámulatos, hanem már egyenesen természeti csoda, hogy bírta ezt az egy gondolatot mindig új ötletekkel, színekkel és szellemmel. Az elfáradásnak, kimerülésnek, kiüresedésnek semmi jele. Él és éget, lelkesít és tette sarkall minden újabb sora. Fanatikusa, vagy ha úgy tetszik, megszállottja volt a destruktív sajtó letörése és a keresztény sajtó megalkotása gondolatának. Vagy talán még helyesebben: apostola, olyan lánglelkű apostola, amilyen egész biztosan nem volt előtte és még biztosabban nem lesz többé utána!

Ez a nagyszabású sajtógondolat P. Banghánál és az általa szerkesztett Magyar Kultúránál kétféle alakban jelentkezik. Először: mint harc a destruktív sajtó ellen, másodszor: mint cél a keresztény sajtó megteremtésében.

A mai embereknek már fogalmuk sincs arról, hogy a háborút közvetlenül megelőző években milyen volt szinte általánosan a magyar sajtó s hogy ez a sajtó milyen hangnemet használt a legszentebb

dolgokkal, tehát: Istennel, vallással, Egyházzal, világnézettel, szertartásokkal, sőt még a hazával vagy a nemzeti érzéssel szemben is. Nem szabad elfelejteni, hogy akkor még fékező sajtótörvények alig voltak, betűszerinti értelmében és átkosságával virított a szabad sajtó s ez a szabad magyar sajtó gyér és alig beszámítható kivételektől eltekintve teljesen a zsidóság, szabadkőművesség vagy legalább is az azokkal szövetkezett liberalizmus birtokában volt. A katolikus alapítású és hangú Alkotmányon kívül egyedül a Budapesti Hírlap volt az a magyar napilapok közül, amelyet még úgy-ahogy olvasásra ajánlani vagy legalább is megtűrni lehetett, de még ez az egyetlen Budapesti Hírlap sem azzal tűnt ki, mintha a hitet, erkölcsöt és hazát minden támadással szemben védelmébe vette volna, hanem a legtöbbször csak azzal, hogy legalább ő maga nem destruált és nem támadott; de a többi egy húron pendülő s a katolicizmus számára inkább ellenséges sajtó volt, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy az egyik — mert az első hegedűst játszotta — mindig támadott, a másik — mert a zenekarban a fagott szerepét töltötte be — néha hallgatott.

És sajnos, ezek a lapok voltak túlsúlyban; nemcsak számbelileg, hanem minőségileg is ők uralkodtak a piacon, a szíveken és az elméken. Ők adták a hangot és ők képviselték a közvéleményt. Az volt a tudós, akit ők akartak s az lett kigolyózott a tudomány csarnokából, akit ők annak bélyegeztek. Ők avatták az írókat és a művészeket, ők diktáltak ízlést és divatot, sőt ők írták elő a nemzeti erkölcsöt. Ma már elképzelhetetlenül hat, ahogy ezek az ismeretlen, semmiből jött és semmivé vált zsidó gyerekek a magyar napisajtóban pöffeszkedtek s ítélték elevenek és holtak felett. A szájuk mocskos volt, a hangjuk durva, az értelmük vagy műveltségük amolyan szabadliceumi, a szívük pedig gonosz és perverz. Ezek mertek az Istennel csak mint „szakállas, öreg úrral” komázni, Jézust már „csalónak

vagy fantomnak" kezelni, Prohászkat „betyárszájú püspöknek" nevezni s a katolicizmust dogmástul, intézményestül és hetvenszázalékos többségével kutyába venni. Jaj volt annak a rendőrnek, aki Máramarosszigeten egy kaftános csalót elcsípett, de ezerszeresen jaj volt annak a hecckáplánnak, aki vallása igazságait vagy intézményeit meg merte védelmezni! Minden istentelen gondolat vagy érzés napsugarat, dicséretet és felmagasztalást kapott ettől a sajtótól, de minden istenes gondolatra úgy ütöttek rá, mint az emberiség legelvetemültebb, legfelháborítóbb merényletére. Ilyenkor elborult a magyar sajtó arca s papirosfüggönyei mögül olyan vihar zúdult elő, hogy majdnem belepusztult a magyar glóbus.

Sokan érezték már ennek a fonák és egészségtelen helyzetnek a lehetetlenségét. Már a verebek is csiripelték, hogy ez a sajtó minden más bűne mellett még idegen is a nemzet testében, amennyiben tulajdonosainak, fenntartóinak, érdekeltségeinek, szerkesztőinek és munkatársainak legnagyobb része nemcsak vallásilag, de még fajilag is idegen, amelyik idegen ereszekről észrevétlenül csorgott a magyar talajra és lélekben semmi közössége sincs sem a magyar multtal, sem a nemzet génuszával. Ez a belátás ugyan már ébredezett a tisztultabb koponyákban, hiszen éppen ezért született meg Prohászka Ottokár, Gerely József és Buttykay Antal vezetésével a Katolikus Sajtóegyesület, ezért indult meg az Alkotmány és az Új Lap, amik megindulásnak és kikezdésnek mind nagyszerűek voltak, de az igazi felszabadító hadjáratot még csak nem is jelezték. Ezt a bizonyos frontális támadást P. Bangha és a Magyar Kultúra indította meg, melynek hasábjain már nemcsak sopánkodás és sápítozás volt, siralmas énekek, jeremiádák az ellenség nagy számáról és a vetések elpusztulásáról, hanem visszalövések, ágyútüzek, támadások, ellentámadások, kirohanások, foglyulejtések. Azon, amit a Magyar Kultúra számról-

számra csinált, az ellenség is megérezte az első tervszerű és frontális támadás levegőjét. Itt nem agg papok és vézna ministránsfiúk siránkoztak a világ gonoszsága felett, még kevésbbé áporodott özvegyek vagy törékeny szűzek, hanem harcos katonák állottak pontosan beépített gépfegyverek és ágyúk között, nagy lövedék- és lőporraktárakkal, amelyek között úgy jártak otthonosan égő kanóccal, mint akik elég elszántak ahhoz, hogy a győzelemért akár önmagukat és egész anyagraktárukat is a levegőbe röpítsék.

De még jobban tudták mindezt a jóbarátok és a hívek és itt van tulajdonképeni sorsdöntő jelentősége a Magyar Kultúra agitációjának a destruktív sajtó ellen. Ő keltette fel először az emberekben a hitet és az öntudatot, hogy a destruktív sajtónak ez a garázdálkodása tűrhetetlen s hogy ezt lerendeléssel, megvetéssel, bojkottal kell megbüntetni. A liberális és zsidó sajtó számára ott kezdődött a meglepetés, amikor nemcsak azt vette észre, hogy van valaki, egy új, frissen jött sajtóorgánium, amelyik számról-számra fölényesen visszaüt, hanem a szellemi vereséget anyagi veszteséggel is megduplázza. Az volt a keserű pillanat a destruktív sajtó számára, amikor először jelentették a bizományosok és kiadóhivatalok, hogy a Bangha-féle sajtóagitáció most 500, most ezer, most ötezer előfizetőt ragadott el s az aranyszőrű báránynak, az addig olyan bőségesen nyírt magyar közönségen megfogyatkozott a gyapjú! Ez a perc volt a bukás kezdete s ha a végleges bukás csak később és egészen más indokok és okok alapján következett be, tulajdonképen innen datálódik. A destruktív sajtó már akkor elveszett, amikor Bangha Béla és a Magyar Kultúra az első hárromezer előfizetővel beláttatta, hogy a magyar sajtó, szinte egyetlen kivétellel, destruktív sajtó, amelynek csak egyetlen ítélete lehet, mégpedig a halálos ítélet!

Jó volna, ha ezt tudnák és megjegyeznék mindazok, akik ma a keresztény és nemzeti sajtó dicső-

ségén és előnyeín osztozkodnak. Hol voltak ők lapjaikkal és nyomdagépeikkel, szerkesztőségeikkel és munkatársaikkal egyetemben, amikor Bangha Béla felállította az első ágyúkat, amelyeket azután az ellenfélnek soha többet nem sikerült elnémitania? Hol voltak ők a közben szerencsésen fordult politika minden súlyával, amikor Bangha az egész magyar hivatalos politika ellenére ki merte adni a harci jelszót? S hol volt a keresztény lapoknak később annyit jövedelmező „korszellem”, amikor Bangha Béla még az egész korszellem ellen egyedül vette fel a harcot! A ma oly könnyen felejtő és idegen tollakkal dicsekvő kornak mindenesetre a homlokára kell feljegyezni, hogy a destruktív sajtó elleni harc, sőt a keresztény sajtó megteremtésének a gondolata is először és elszakíthatatlanul Bangha Béla nevéhez fűződik.

Nehogy azt higgye valaki, mintha a Páter harci tüze a destruktív sajtó ellen csak az ő harcias alaptermészetének lett volna szükségszerű kifolyása, rögtön hozzá kell tennünk, hogy a Páter a sajtó terén nemcsak harcolni tudott, hanem álmodni is mert. Hiszen épp ez volt a jellegzetessége az ő akciójának és a Magyar Kultúra szerepének is, hogy nem álltak meg a védelemnél vagy a támadásnál, hanem azonnal tervezni mertek. A nyitányt hozzá P. Bangha egy nagy tanulmánya adja meg, amelyik a magyar sajtódzsungel gyökeres bevilágítása után pozitív feladatként jelöli meg: egy új, pártpolitikailag le nem kötött, a legszélesebb keresztény rétegeket kielégítő, diadalmas szellemű és versenyképes napilap megindítását. A nagy tanulmányt, mely sokak nyílt, még többek rejtett vágyát végre köntörfalazás nélkül és őszintén megfogalmazta, nagy vita követte a Magyar Kultúra és a különböző katolikus lapok hasábjain. Ez a vita azonban ez alkalommal nem lett tengeri kígyóvá, mely csak húzódik, nő, dagad, de soha be nem fejeződik, hanem akcióvá

lett, amelyik azután a Központi Sajtóvállalat megalapításával testet öltött.

De ugyancsak a Magyar Kultúra javára kell írunk a szabadkőműves és zsidó befolyás elleni harc megindítását, melyet akkor még meglehetősen társtalanul s legfeljebb titkos, de gondosan rejtegetett rokonszenvektől kísérve harcolt meg a Magyar Kultúra. Azért is került azután hamarosan az antiszemitizmus vádjába! De ugyancsak a Magyar Kultúra volt az, amelyik mindenki másnál erősebben hirdette a magyar közélet megtisztításának a szükségességét s a katolikus közéleti térfoglalás időszerűségét.

Nem akarjuk ugyan ezzel azt állítani, mintha a legnagyobb horderejű és legnevezetesebb akciók, a katolicizmusnak az a nagyfokú reneszánsza, amelynek a közelmúltban a tanúi voltunk, mind kizárólag P. Bangha és az általa alapított Magyar Kultúrán keresztül indultak volna el vagy nőttek volna naggyá; szívesen elismerjük, hogy a század eleje akkori nagy egyházi és világi embereinek szerepük, súlyuk és jelentőségük volt ezekben a mozgalmakban s hogy az eredményeket nem egy-egy ember, egy-egy intézmény vagy lap vetése, hanem a magyar katolicizmus minden erőinek a táborba szállása érlelte meg, — de annyi bizonyos, hogy az előbb említett mozgalmakban a sziréna és a harci kürt, a trombita és a dob, de még a tábortűz mellett a tárogató is a Magyar Kultúra volt. A Magyar Kultúra adta meg a legnagyobb nyilvánosságot az ezirányú gondolatoknak, elképzeléseknek és terveknek, a Magyar Kultúra őrködött a mozgalom sikere felett és továbbította eredményeit biztatásul más területek felé. Egyszóval agitációs lap volt a nélkül, hogy egyetlen akciónak vagy mozgalomnak lett volna a közlönye vagy szócsöve. Tudott tudományt, irodalmat, művészetet, világtájékozódást adni, de a mellett tudott a lelkekben agitálni, sodorni, magával rántani, mozgalommá szélesedni.

Ez volt a Magyar Kultúra és szerepe, ahogyan P. Bangha elképzelte, elindította és az első nagy időkben vezette.

*

Sajnos, ez a vezetés egyelőre csak két évig tartott s már a harmadik évben rendi szabályainak megfelelően próbációra, azaz a második újoncidőre kellett mennie s így egy évre a lap tényleges szerkesztésétől meg kellett válnia. Természetesen egy pillanatra sem szabad azt hinnünk, hogy ez a kényszerű távollét az alapító P. Bangha és lapja között minden kapcsolatot megszakított volna. P. Bangha eltávozása előtt előre gondoskodott a lap irányáról, a témák és kérdések nagy részét előre megbeszélte munkatársaival, úgyhogy csak az eseményektől függő aktuális anyag feldolgozása maradt azokra, másrészt pedig az utazás lehetősége, amelyet a próbáció megnyitott előtte, alkalmul szolgált arra, hogy mint szépíró mutatkozzék be az olvasóközönség előtt s az utazás gazdag tapasztalatait szűrje le az összehasonlításra úgyis mindig rászoruló magyar közvélemény előtt. Egy szerencsés dispozió ugyanis a Páttert a próbáció évére Angliába, Canterburybe vezette.

Ez az út és az ott töltött egy esztendő sok tapasztalattal és lelki gazdagodással járt P. Bangha számára, ami kitűnően megfigyelhető azon a több folytatásos útleírason és rajzon, amelyet a Magyar Kultúra hasábjain Canterburyről, Londonról, az angol viszonyokról és az utazás benyomásairól adott. Érdekes megjegyeznünk, hogy a Páter egész angliai tartózkodása alatt tulajdonképpen francia környezetben volt. Az a rendház ugyanis, amelyet a próbáció idejére tartózkodási helyül kijelöltek, nem az angoloké volt, hanem a menekült francia jezsuitáké, akik a szerzetesüldöző francia törvények elől itt húzták meg magukat. A különös kettősségnek a Páter örvendett a legjobban s iparkodott is mindkét oldal lehetőségeit a maga számára ki-

aknázni. Francia rendtársaival annyira együtt élt, annyira azonosította magát lelkileg, hogy a Magyar Kultúra hasábjain közölt útinapló egyik tekintélyes része a francia jezsuitákról, az egyházüldöző törvényekről és a laikus szellem despotizmusáról szól. Az is meglátszik írásán, hogy ebben az évben a francia szellem hatása alá került. A stílusa még jobban kifinomodik, hajlékonyá, a legkisebb árnyalat kifejezésére is alkalmassá válik s a távlatok, amikben gondolkodik és érez, a francia szellemnek megfelelően, mindig nagyok és finomak. Francia nyelvű ismereteit itt tökéletesítette, amennyiben alkalma volt, sőt kénytelen volt egész éven át a francia nyelvet használni.

Természetesen P. Bangha nem az az ember volt, aki a látási vagy tanulási lehetőséget kiaknáztatlanul hagyta volna. Őt nem lehetett egy lelki gyakorlatra elutaztatni a nélkül, hogy a vonat ablakából a tájakat vagy a kupé sarkából az embereket meg ne figyelte volna, és nem lehetett őt a magány évére úgy betenni egy angliai rendházba, hogy a mellett tágranyílt szemmel magába ne szívja az angliai katolicizmus sajátosságait. Így is történt.

Bár a jezsuitáknál a probáció éve arra való, hogy az örök fogadalom letétele előtt a rendtag még egyszer megmerüljön a magány, az elmélkedés nagy iskolájában s kikapcsolódva minden más elfoglaltságból, egyedül és kizárólag lelkének éljen, semmi sem tiltja, hogy a hely vagy az idő körülményeit valaki a maga számára értékesítse. P. Bangha ugyancsak körülnézett Angliában. A nélkül is érzett mindig valami különös, rejtett vonzást az angolszász világ felé, de itt, a helyszínen ez a vonzalom még nagyobb méreteket öltött. Sajnos, az utazás lehetősége meglehetősen korlátozott volt, csak a Csatornától Londonig terjedt ki, tehát tulajdonképpen Canterbury és London volt az a két különböző, szinte ellentétes metszet, amelyik az angliai életből feléje fordult. De talán jobb is volt így.

P. Bangha úgysem volt az a típus, amelyik magán az utazáson tudott gyors tapasztalatokat szerezni s éppen ezért az utazás terjedelme függött volna össze a lelki gazdagodás méreteivel. Ő nem volt riporter-természet, aki színeket, hangulatokat pillanatok alatt tudott volna felfedni, aki tájak vagy népek jellegzetességeit hamar és a szemével tudta volna felinni, sőt mindezek alig érdekelték. Ő inkább elmélyedő természet volt, akinek hosszasan kellett látni az élet valamelyik darabját, hogy arról meglegyen a felfogása vagy pláne, hogy az az ő különös, történelmi összefüggésektől, bölcseleti és teológiai reflexióktól hullámzó lelkében elhelyezkedjék. Azért jobb volt, hogy Angliát is így látta. Csak egy karélyt Canterburytől Londonig, a vidéktől a fővárosig, a nagymultú, de szinte ma is középkoriasan zárt kisvárostól a világvárosi Bábelig, de ezt a karélyt aztán hosszasan, fényben és árnyban, történelemben és életben váltakozva.

A meglátásai mélyek és igazak voltak. A legtöbbjén ma sem kellene semmit változtatni. Úgy áll és úgy igaz, ahogy akkor ő meglátta és megformálta. Meglátta a fényeket, de meglátta az árnyakat is. Kitapogatta az angol erőt, de a világbirodalmi gyengeséget is. Meg tudta dícsérni az evangéliumi maradványokat, de szinte kalapáccsal vágott, illetve vagdosott bele az angol farizeizmus arcába. Itt alakult ki benne az a különös életnézés és abból fakadólag az a különös zamatú útleíró stílus is, amely később római leveleit, amerikai leveleit vagy „Dél keresztje” címen megjelent délamerikai útleírásait jellemezte. Ez az ő különleges életszemlélete inkább történelmi és bölcseleti reflexiókon, mint táj- vagy népleírásokon nyugszik. Tőle sohasem lehet megtudni például, hogy néz ki egy angol vagy olasz vagy argentin paraszt, hogyan él, mi a különbség közöttük, de viszont néhány oldalon összefoglalja egy-egy nép történelmének nagy fázisait, meglátja lelki hanyatlásának vagy újjászületésének okait és

állomásait és felfedezi mindazt, ami abban az országban vagy népben lelki probléma volt vagy azzá lehet. Egyszóval: az ő leírásaiból nem lehet megismerni egy népet, de meg lehet tudni történelmének vagy jelenének legnagyobb problémáit. Az ereje mindig a történelmi reflexió, de azt nem olyan közönségesen, ahogy mások történelmi tudásukkal dobálódzni szoktak, hanem igazi banghásan, ami azt jelenti, hogy a történelmi allúziókat az apologéta és debatter, a történetbölcse és az agitátor, az intuitív lángelme és az Isten távlatain merengő elmélyedés világítja be. Ezek a reflexiók nem közönséges ismerettelújítások, történelmi példák és összefüggések megkeresése, egymás mellé helyezése vagy ellentétbe állítása, hanem egy magasabb átalakító művészet, ami egy végtelenül gazdag, egyik kezével az örökkévalóságba, másik kezével az idők zsúfolt történéseibe néző lélek szinte lávaszerű erupciói. Az ilyen fejtegetéseiben van leszámolás és rekriminálás, van felfedezés és megnyugvás, van háborgó harag és vádemelés, van megnyugtató és kibékítő ítélet, van tragikus borzongás vagy lírai ellágyulás, de mindenekfölött ott van az Isten szemével néző lélek mély tüze, olthatatlan vágya, hogy mindenkit, még a multat, az elhibázott multat vagy a jövődőt, a kiismerhetetlen jövődőt is feléje tereljen!

A főmunkája azonban magától értetődően nem az útleírás vagy az angol viszonyok tanulmányozása volt, hanem saját lelkének tökéletesítése, hogy úgy mondjuk, utolsó és végleges formába való öntése. Ezért úgy, mint a noviciátusban a pálya kezdetén, itt is az imán, az erénygyakorlatokon, a megalázkodáson és az engedelmességen, a szívesen fogadott és végzett bármínemű munkán volt a hangsúly. A szerzetesi élet legfőbb szabálya és mozgatója: si vis perfectus esse — ha tökéletes akarsz lenni — kopogott itt egész éven át az ajtón. Ez a vágy lobogott az imádságban, érlelődött az elmélkedés tüzeiben

vagy bűjt meg a legmegalázóbb szolgai munkákban. Si vis perfectus esse ... mert a szerzetesi lélek számára az óhaj is parancs és a tökéletesség kötelesség.

Embernek sohasem áll nyitva annyira a másik ember lelke, hogy lelki állapota felett minden kétséget kizáróan, szinte minősítő jegyekben vagy pontokba foglalva tudna ítélni. Bármilyen izgató volna például megtudni, vajjon P. Bangha az aszkézist és a tökéletesedést mennyire vitte, vajjon felért-e a meredélyeire annak a csúcshoz, ahol az úgynevezett szentség világa kezdődik, megnyugtatólag, illetve minden kétséget kizárólag semmit sem mondhatunk. Egyrészt ebből az időből nincs naplója, amelyik hitet tehetne vagy bizonyítványt adhatna mellette, de leveleiből vagy az egykorú vallomásokból sem lehet előre jutni és végső következtetéseket leszegezni. A kérdés tehát nagyon is illuzórius s ha felvetjük, pusztán csak azért tesszük, hogy azoknak is megfeleljünk, akik P. Banghában inkább a szentet, de azoknak is, akik benne inkább az embert keresték.

Ahhoz egy pillanatra sem férhet kétség, hogy P. Bangha lelkét erősen uralta a vallásos áhítat s hogy az erkölcsi tökéletességet őszintén szomjazta. Mint tisztalelkű gyermek lépett be a rendbe és a szentek példáinak kezdettől fogva nagy rajongója volt. A vallásos motívum és a tökéletességi vágy ott szerepelt mindig az életében s naplóiból látszik, hogy minden évben nyolcnapos lelkigyakorlata alatt egy-egy komoly életreformot dolgozott ki a maga számára. Mégis, épp naplóit olvasva, az a benyomásunk, hogy Isten őt inkább hatalmas külső munkák elvégzésére alkalmas apostolnak, mint a csak vagy elsősorban a lelkieknek élő szentnek hívta. Ha összehasonlítjuk ugyanis naplóiban azokat a részeket, amelyeket apostoli terveiről és öntökéletesedési jóföltételeiről ír, azonnal feltűnik, mennyivel nagyobb hű, láng, bensőség, egyenesen elragadtatás jellemzi az előbbit, mint az utóbbit. Ő akart igenis jó pap és hű szerzetes, a fogadalmak buzgó megtartója,

imádkozó, elmélkedő lélek lenni, de ezen túl első-sorban Isten országának a hirdetője és terjesztője akart lenni. Még az imáit vagy az elmélkedéseit is mindig erre használja ki első-sorban és ide élezi ki. Amikor elmélkedik és reflektál, csak néha lép elő-térbe a saját személye és tökéletesedési állapota, de annál többször a nagyvilág és az emberek. Ez a domináns elem az ő elmélkedéseiben és a saját szerepe inkább a háttérben marad. Hogy konkrétul fejezzük ki magunkat: a pokolnál nem azért rémül-dőzik, mert az elkárkozás szele őt is megérinthesi, hanem azért, mert ezeket és milliókat lát és sejt a kárhozát karjaiban. Egyszer a alkalmazást nem önmagára teszi első-sorban, hanem másokra. Nem mintha ezzel kényelmesen ki akarná saját lelkét emelni az érzelmek hullámvásából, hanem mert mint apostolnak neki a tömegek nyomorának megérzé-sére van szüksége. Egyszer naplóiban nem látjuk azt az olthatatlan és mindig mardosó öntökéletesedési vágyat, amely a szenteket annyira jellemezni szokta, de e helyett sokkal inkább és mindig az apostol lobogását és az apostoli tűz ömlését. Vala-hogy átlagos, a rendes emberi méreteket felül nem múló ez az érzelem vagy kifejezés, ahogy ő öntöké-letesedési vágyait megörökíti, míg viszont mérhetet-len és olthatatlan, perzselő és magávalragadó az a tűz, amely apostoli vágyaiban és erre szóló feljegyzéseiben kiütöközik.

De ugyanezt mutatta a külső élete is. Szerette vallásos kötelességeit pontosan végezni, különösen szeretett a mise áhítatában elmerülni; de minden-esetre fontosabbnak tartott egy beszédet vagy egy cikket, egy sajtótanácskozást vagy közéleti megbeszélést, mint a lelki életnek ama finomabb pluszait, amelyekben a magasabbrendű életszentség jelentkezni szokott. Ezért külső magatartásában több volt az emberi, mint az aszkétikus vonás. Másval-lású társaságban harangszóra esetleg nem vetett keresztet vagy mondta el föltétlenül az Úrangyalát,

de viszont feltétlenül visszaverte azt, aki vallásilag nem helytállót vagy támadó dolgot kockáztatott meg. Szerette a szegénységet, de azért nem engedte magát soha „koldusbarátnak” lenézetni és szerette az engedelmességet, de azért nagy tervei érdekében mindig a saját akaratát akarta keresztülvinni. A nagy hittitkok előtt vagy Isten előtt ő is meg tudott alázkodni, de az emberek előtt gyakran magasan fennhordta a fejét s akár tudtul is adta, hogy magánál okosabb embert nem ismer. Tudta, hogy a lelki hatás, főleg a megtérés a kegyelem műve, de azért a szónoklás emberi fogásait sohasem vetette meg. Onmagával mindig elégedetlen volt s egy életen át gyötrődött aláértékeltiségének a tudatában, de azért tudott a hiúsággal határosan emberi dicséretre és bókra várni. Elment volna a Szaharába is néhány emberi lélekért, de azért tudott rátarti lenni, akinek a meghívásokkal szemben igényei és fenntartásai vannak. Egy bizonyos kettősség lakozott benne: az apostol szentekre és prófétákra emlékeztető nagy tüze és emberi természetének erősen emberi jellegzetességei. Az egyik oldalon szinte túl az átlagos emberi méreteken, a másik oldalon nagyon is benne az ember természetes tulajdonságaiban. Nem volt szent abban az értelemben, hogy heroikus méreteken gyakorolta volna az erényeket és oltárra lehetne emelni, de nem is volt csak ember, aki menthetetlenül megrekedt volna az emberi hajlamoknál és érzéseknél. De ami talán gyakran túlságosan emberinek látszott benne s a kívülállóknak sokszor a tiszteletben is kedvét szegte, azt mindenesetre számszorosan pótolta az Isten országáért való apostoli s mérhetetlen buzgósága, mely olyan nagy és olyan égő volt, hogy ellensúlyként akár nehéz bűnöket és nem kis emberi fogyatékokat is elbírt volna!

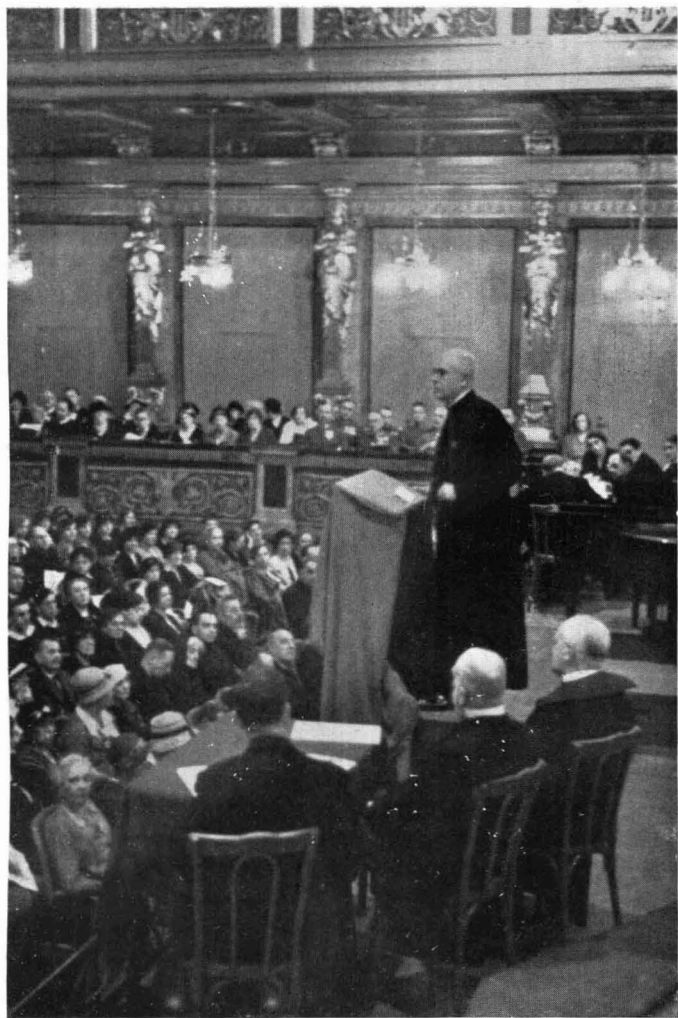
*

A probáció éve a canterbury-i francia kolostorban csendesén és külső eseményektől meg nem zavartan pergett le. A szabályoknak megfelelően az

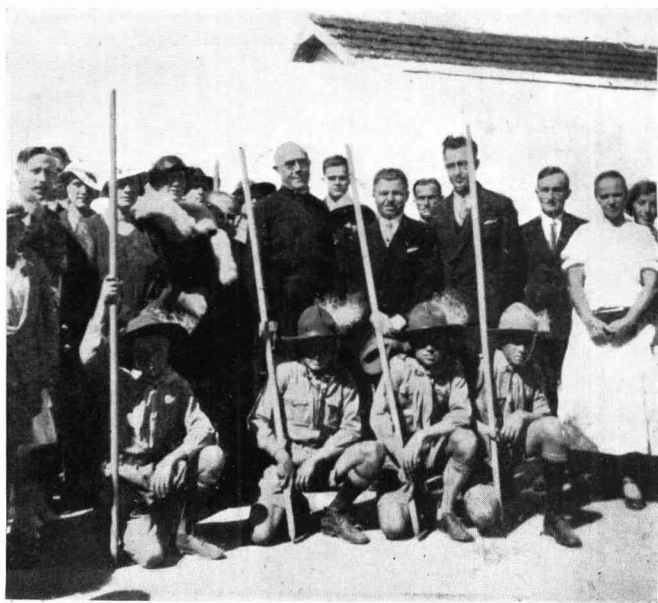
imán és elmélkedésen kívül a rend alkotmányának és történelmének szoros tanulmányozása s a szent-
atyák és nagy egyházi klasszikusok olvasása a tulaj-
donképeni stúdiuma. Mindkettő nagy örömet szer-
zett P. Banghának s nem kényszerű munka, hanem
lelki gazdagodás volt számára.

Minden szerzetes szereti a rendjét és természet-
szerűleg lelkesedik rendjének hivatása, multja és
tradíciója iránt. El sem lehet másképp képzelni! A
szerzetesi közösség, de maga a meghatározott szer-
zetesi jelleg is elviselhetetlen nyűg, feszélyező,
zavaró érzés, talán egyenesen lelki konfliktus volna
az olyan ember számára, akit hidegen hagy a szerzet
célja, melynek különben tagja s idegennek érzi
annak történelmét vagy tradícióit. Éppen ezért gyak-
rabban van példa az ellenkezőre. Arra t. i., hogy a
szerzetes esetleg túlbecsüli a saját rendjét, túlzott
jelentőséget vagy fontosságot tulajdonít neki, fölébe
állítja magának az Egyháznak is s az Egyház törté-
nelmét vagy a lelkek üdvösségét csak a rendi érde-
kein keresztül akarja látni.

P. Bangha nem tartozott egyik véglethez sem.
Sem közönyös és hideg, sem oktalanul rajongó nem
volt rendjével szemben. Szerette ezt a sokat üldö-
zött, de világtörténelmi hatásaiban elévülhetetlen
rendet s minden becsvágyát abban látta kielégített-
nek, hogy ennek a rendnek tagja, tettekkel tényező,
sőt kiemelkedő tagja lehet. A rend történelme szá-
mára mindig lelki olvasmány volt, amit megrendü-
léssel, egyenesen az érzelmek megmozdulásával szo-
kott volt tanulmányozni. Az isteni Gondviselés mű-
vét és az Egyház sorsának hullámzását sok tekintet-
ben rendje történelmében fedezte fel és szemlélte
igazán. A rend alkotmánya talán kevésbé érdekelte,
mint ahogy egyáltalán a jogi és fegyelmi műveletek
iránt semmi érzéke nem volt. A rend történelmét
azonban annál jobban szerette. Tanulmányozta is
olyan buzgalommal és lelkesedéssel, mintha leg-
alábbis a rend történetírója akart volna lenni. Ismerte

A Páter beszédet mond Bécsben a Musikhalléban.

1. Brazil cserkészek között.
2. Rómában magyar zarándokok között.

e történelemnek minden fázisát s ezért volt képes nagyszerű, meggyőző adatokra támaszkodó beszédekben és cikkekben, sőt könyvekben a rend védelmére kelni vagy nagyságának és szépségének magyar földön is érvényt szerezni. Bár nem tartozott az érzelgős emberek közé, rendjének üldöztetésén például a végletekig meg tudott hatódni. Mindig könnyel olvasta és könnyesen írta is meg a Pombal börtöneiben sínylődő jezsuiták történetét és könnyes szemmel ijedt fel, amikor egy délamerikai rendházban az étkezésnél szokásos olvasmánynál egyszer csak a saját nevét hallotta. Az olvasmány a rendnek valamelyik spanyolul megírt története volt s a véletlen úgy akarta, hogy a róla szóló rész épp akkor kerüljön felolvasásra, amikor mi délamerikai missziós körutunkon épp a rendház vendégei voltunk. Sohasem felejttem el az arcának azt a furcsa tükröződését, amit akkor mutatott. A büszkeségnek és az alázatnak azt a csodálatos keverékét, amely a szemében fellángolt és arcát pírba borította. Látszott rajta, hogy soha még életében ilyen büszke nem volt, illetve ilyen kitüntetés nem érte, de látszott egyúttal az is, hogy mindezt őszinte önfeláldozással a rendre tolja át. Őszintén szólva, azt a sok hízlgő kritikát, fellengző dicséretet és leereszkedő vállveregetést, amiben az életben sokszor része volt, únta és kevésre becsülte. De azt, hogy az ő nagymultú s nagy emberekben igazán bővelkedő rendje már életében megemlékezik róla és nagyjai között sorolja fel, mindennél többre vette. És amikor a rendtársak részéről véletlenül és megrendezetlenül és talán a szokással is ellentétesen nevének említésére felzúgott a taps, látszott rajta, hogy élete rengeteg csatlódását és megaláztatását a rendtársi elismerés megnyilvánulásában kárpótolva látja. És csak intett szerényen és alázatosan és a gesztusban benne volt a vallomás, hogy mindez a rendé volt, hogy azért a legboldogabb, mert Istenen és lelkeken kívül szol-

gálatot tehetett a rendjének s gyarapíthatta annak becsületét és fényét.

A szentatyák tanulmányozása is mindig kedvenc szakmája volt s ezért külön örült a próbáció évének, hogy ezekben újra elmélyedhetett. Mint apologetának szüksége is volt erre, hiszen az Egyház és a dogmák védelmében állandóan a szentatyákra kell visszamenni s a történelmi bizonyítékok legnagyobb fegyvereit tőlük venni. Harnack, a berlini protestáns teológus ebben az időben próbálta meg az ősegyház képét meghamisítani s a katolikus apologetáknak elsősorban a szentatyákhoz kellett menekülniök védelemért és támaszért. P. Banghának kettős gyönyörűsége volt ez a tanulmány, mert egyrészt felvértezhetette magát mint apologetát a legjobb és legbiztosabb anyaggal, másrészt elmerülhetett abban a csodálatosan nagy és mélytűzű világban, amelyet az ősegyház és az első nagy keresztény századok hite és élete képvisel.

De a próbációnak is, akárcsak a noviciátusnak annakidején, legnagyobb eseménye és döntő tényezője a 30 napos lelkigyakorlat volt. Az a tökéletes magány, amit a világtól való teljes kibontakozás megszerez s amit talán csak a halálban búcsúzó lélek tisztánlátásával lehet összemérni. Ebben a magányban félreáll és elomlik az ember mellől az egész világ s a lélek egyedül marad, zavartalanul egyedül, hogy rendeltetését és hivatását, sorsát és állapotát ebben a végtelen magányosságban meghányja-vesse. Csend és némaság kívül, magányos elmélyedés belül s a magány fölött csak az Isten szeme s az örök igazságok csillagai virrasztanak. Itt nem lehet becsapni magunkat vagy kendőzni hibáinkat. Itt nem lehet sem mentegetni, sem palástolni, sem kibeszélni, sem elhíttetni; itt csak látni lehet az Isten szemével és az örök igazságok fényével lemeztelenítve az életet és a valóságot, a múltat és a jövőt s ebben a könyörtelen röntgenfényben részrehajlás vagy kendőzés nélkül kijelölni az élet útját. Olyan

ez a lelkigyakorlat, mint valami csodálatos fürdő, amelytől a lélek újjászületve és minden ízében megerősödve száll ki. A lényege éppen abban van, hogy a világ zavaró tényezőit a tökéletes magány, csend és némaság távol tartja, viszont a lelki elmélyedés, az örök igazságok reflektora felszakítja és bevilágítja az idő és örökkévalóság, az ideigvaló és a másvilági élet minden rejtelmét.

Ezen a legnagyobb iskolán ment keresztül most már másodízben P. Bangha, hogy lelki alkatának és irányának utolsó simításait megkapja s most már ezentúl teljes erővel vesse bele magát azokba a hőiesen szép, de roppant küzdelmekkel és keserűséggel járó feladatokba, amelyeket számára az élet tartogatott. Az önképzés és tanulmányok ideje ezzel végleg lejárt s most már 25 éven keresztül ontania kellett P. Banghának abból, amit az előkészület szerencsés éveiben magának felhalmozott.

Különben is a próbáció vége felé olyan események történtek künn a nagyvilágban, amelyek már a kolostor rejtett világára sem lehettek hatás nélkül s amelyek az ő hazautazását is pillanatok alatt halaszthatatlanná és sürgőssé tették. A sarajevói gyilkosság ugyanis szikrát dobott az a nélkül is pattanásig feszült nemzetközi helyzetre, kirobbantotta a világháborút, mely napok alatt az alsódunai szerb határtól a csatornáig, illetve az angol szigetországig ért. Hogy milyen tapasztalatlan volt akkor a világ a háborús eshetőségekkel és kilátásokkal szemben, semmi sem mutatja jobban, mint hogy P. Bangha is a világháborús villódzások ellenére sok más, német, osztrák és magyar állampolgárral egyetemben idejében nem hagyta el Angliát, hanem ott rekedt. Az éberség hiányának súlyosabb következményei is lehettek volna, mint a későbbi események beigazolták s P. Bangha nem úszhatta volna meg internálás s hosszú évekre szóló kényszerű tétlenség nélkül, ha egy szerencsés véletlen kezébe nem dobja az amerikai követség felhívását, amely akkor

az osztrák-magyar monarchia érdekeinek védelmét átvette s amely felhívásban az állott, hogy az érdekeltek a követségnél jelentkezzenek. A Páter hamar megértette az események logikáját és várható fejleményeit, sürgősen jelentkezett is az amerikai követségen, amelynek pártfogásával az angol belügyminisztériumban mint pap könnyen megkapta a kiutazási engedélyt s a legelső hajók egyikével már átkelt a Csatornán és kikötött Hollandia semleges földjén. Innen azután már a háborús lázban égő Németországon és Ausztrián keresztül érkezett haza, hogy régi helyét, a Magyar Kultúra szerkesztését, a kongregációk vezetését és hitszónoki tisztségét átvegyje.

*

A háború nem ihlette meg P. Banghát valami különösebben. A Magyar Kultúrában és a Mária-Kongregációban ugyan több cikket is írt a háborúval kapcsolatban, de ezek is inkább a tennivalók megjelölései vagy az egyelőre bizonytalan jövőendő körvonalainak a keresései. A háború filozófiája és teológiája, hogy úgy mondjuk: a nagy világtörténelmi rejtély, mely mellette fellebbent, nem érintette meg erősebben a Páter lelkét. Ebben is szinte az ellentéte volt Prohászka Ottokárnak, aki szinte víziónáriusan élte át kezdettől fogva a háborút, látta vagy legalábbis sejtette annak anyagi, erkölcsi, politikai és világtörténelmi megrázkódtatásait s nem utolsósorban látta meg azokat a végzetes problémákat, amelyek a földkérdésben, a nemzetiségi kaoszban, a zsidó kérdésben a trianoni gyászhoz vezettek. Prohászka Ottokárt annyira lenyűgözte a háború emberfeletti tombolása, hogy mindent azon keresztül látott s egy második Szent Ágoston módjára a háború és a vele beálló világtörténelmi fordulat egész filozófiáját és teológiáját kidolgozta. P. Bangha sokkal gyakorlatiasabb volt, semhogy ilyen mély, de mégis csak teoretikus elmélkedésekben tudott volna elveszni. Ő nemcsak gondolkodó és író volt, hanem

tervező és építő szellem, aki a megoldható vagy megoldhatatlan történelmi rejtélyek helyett inkább a jövő bástyáit és erősítményeit akarta kiépíteni. Ha egyszer háború van, — gondolta magában — alkalmazkodni kell azonnal a háborús keretekhez! A lövészárkokban vagy tartalékban heverő katonák unatkoznak, el kell tehát látni őket jó és megbízható katolikus olvasmányokkal. A kórházakban sebesültek fekszenek, meg kell hát szervezni a betegápolást és lelki ellátásukat.

Tevékeny ember volt, akinek cél, irány és akció kellettek s ezért sem a háború lélektanának, sem a háború várható következményeinek nagyobb figyelmet nem tudott szentelni. Különben is a háborút nem tartotta, mint Prohászka, az európai kultúra, esetleg a kereszténység súlyos válságának, hanem egyszerűen természeti csapásnak, történelmi irracionálénak, aminek időről-időre jönni kell, amit kikerülni úgysem lehet s aminek éppen ezért az ember a lelkét sem adja oda. A gyakorlati politika iránt sem volt soha semmi érzéke s ezért az átlagos közfelfogással, amit a hivatalos akarat és a sajtó diktált, hitt nemcsak a központi hatalmak igazságában, hanem fegyvereik győzelmében. Már angliai tartózkodásának utolsó napjaiban lesajnálja francia és angol társait, akik a saját fegyverük győzelmében hisznek s Hollandiába érve nem tudja megállni, hogy egy előre megállapított virágnyelven a központi hatalmak első döntő sikereit meg ne írja Angliában maradt rendtársainak. Ez a lelkesedés és hit fegyvereink győzelmében tovább tart benne és szemmel láthatólag észre sem veszi azokat a szörnyű felhőket, amelyek a központi hatalmak nagy győzelmei fölött is vésztojóslóan jelentkeznek.

Idehaza a régi munka várta most is. A Magyar Kultúra és a Mária-Kongregáció szerkesztése, néhány kongregáció vezetése és természetesen a hit-szónoklás áldott területe.

A katolikus sajtó megteremtője

P. Bangha áldott életének és sokoldalú munkájának kétségtelenül legnagyobb és legmaradandóbb alkotása a keresztény napisajtó megteremtése volt. Ezzel kapcsolódott össze a neve idehaza és külföldön is mindörökre s ezért lett már életében a díszítő jelzője: a nagy sajtóapostol. Valóban csak egy apostol isteni hite, szuggesztív lényé és emberfeletti munkája hozhatta létre azt, amit P. Bangha a háború vérözönében megteremtett s amerre csak valahol széles e világon álmodtak vagy álmodni fognak keresztény sajtóról, ott az ő neve és példája fog felragyogni s az ő alkotásából fogják az irányvonalakat és az erőt meríteni!

Igazságtalanok volnánk és történelemhamisítást követnénk el, ha úgy állítanók be a katolikus sajtó ügyét, mintha az P. Banghát megelőzően senkit sem foglalkoztatott volna. A Központi Sajtóvállalat tízéves jubileumára írt cikkében az alapítók egyike, Buttykay Antal ferences atya, a nemes hitszónok így jellemezte az első úttörők munkáját:

„Igenis léteztek katolikus lapok, amelyek dícséretes buzgósággal és a szegénységben tanúsított mérhetetlen kitarással valóban titánokat is megsegényítő munkával fáradoztak, hogy hazánkban a háttérbe szorított katolicizmusnak érvényesülését előbbre vigyék, az őt megillető jogokat hangoztassák, sőt kiküzdjék — amelyek meggyőződéssel hitték, hogy munkásságukat egy szebb és jobb kor fogja koronázni. Ezek az ujságok: A Magyar Állam, az Alkotmány és az Uj Lap, velük együtt a vidék számos napi és hetilapja voltak úttörői és megérlelői

a világháború és a forradalmak vérfürdőjéből öntudatos és emelt fővel kikerült katolikus megújhdásnak."

„Ezek a nemes buzgalommal lovagi szolgálatot teljesítő katolikus lapok a meg nem értés miatt állandóan küzdöttek a maguk életéért és fennmaradásáért, amelyet a szó szoros értelmében napról-napra tengettek. Sajnos, úgy fent, mint lent hiányzott az érzék az iránt, hogy ezeknek a küzdő harcosoknak, ezeknek a sebeket osztó és sebeket elszenvedő vitézeknek sorsuk biztosítására valamit, de valami nagyot tenni is kellene. Mert kicsiny akarások, apró segítségök, a vergődő életet percekkel vagy órákkal megtoldó injekciók akadtak a multban is. Még olyan irgalmas szamaritánusok is találkoztak, akik tépések készítésére, a tátongó sebek elkötésére a maguk utolsó vászondarabkáját is szívesen feláldozták. De mindez csepp volt a tengerben! Hogy triviálisan jellemezzem azokat az idöket: akinél megértés találkozott, ott hiányzott a képesség és az anyagi erő; ahol pedig az utöbbiak voltak szerencsés adottságok, ott baj volt a készség és a koncepció körül. Ezek az állapotok arra kényszerítették a sajtó hivatásos munkásait, hogy a katolikus sajtó örök problémájával végre maguk is foglalkozzanak és ne várják a segítséget másoktól. A Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületében sokszor képezte volt beható tanácskozás tárgyát ennek a súlyos feladatnak a megoldása és ott alakult ki a jelen század első éveiben az az elhatározás, hogy a cselekvés ideje elérkezett, mert a dolgok tovább úgy nem mehetnek. A katolikus íróknak és hírlapíróknak ez a céhbéli tömörülése úgy képzelte, hogy programja keretei közé illesztheti a sajtókérdés megoldását is. Megbízta tehát egyik kiváló gyakorlati érzékkel megáldott tagját, Gerely Józsefet, az Egyházi Közlöny szerkesztöjét, hogy a kérdést tegye alapos tanulmány tárgyává. A felkérés alkalmával az a szempont is kifejezést nyert, hogy Gerely látó-

gasson el Bécsbe, ahol a helyszínen bepillanthat a hasonló célból Piusverein címen alakult osztrák sajtóegyesületnek nagyszerűen dolgozó műhelyébe és mindazt, amit jónak lát, foglalja össze és tegyen a Pécssett 1907-ben összeülő hetedik Katolikus Nagygyűlésen a kérdés megoldására vonatkozó konkrét javaslatot."

"Gerely a megbízásnak eleget is tett. Amikor azonban belemélyedt a dolgok közvetlen szemléletébe és a maga nagyságában áttekinthette a koncepciót, arra a meggyőződésre jutott, hogy ennek a programnak komoly megvalósítása és a katolikus sajtó megfeneklett ügyének a kátyúból való kiemelése olyan hatalmas munkát jelent, hogy annak megvalósítása egészen külön utakon, külön alakulat keretében igényel alapos megszervezést. Intézmény kell ide, amelyik előtt egyéb programpontok nem lebegnek, hanem csakis és kizárólag a katolikus sajtó lábraállítása és életképességének biztosítása az egyetlen iránvadás szempont. Ez a belátás bírta őt arra, hogy a pécsi katolikus nagygyűlésen tartott nagyvonalú és a kérdést minden oldalról megvilágító előadása konklúziójaképen azt javasolta a katolikusok pécsi parlamentjének, hogy sürgősen alakítsák meg azt az önálló egyesületet, mely kizárólag a sajtókérdés megoldását szolgálja és tartja napirenden. Így született meg Pécssett 1907-ben a Katolikus Sajtóegyesület."

"A pécsi határozatot nyomban lázas propagandamunka követte. Nem akarjuk elhallgatni, hogy a frissen alakult egyesületnek éppen a meglevő központi katolikus lapok részéről mindjárt születésekor rengeteg bizalmatlanság jutott osztályrészül. Az egyes orgánmok körül csoportosuló érdekeltségek majoritást akartak maguknak biztosítani a vezetésben és a dolgok iránvadásában, mert attól féltek, hogy ez a sajtómozgalom ellenük megy. A Katolikus Sajtóegyesület ugyanis sarkalatos programjává tette egy nagy sajtóalap létesítését, amelynek

csak kamatai lettek volna felhasználhatók lapok támogatására; maga az alap pedig egyik vagy másik, a célnak és elgondolásnak legjobban megfelelő ujság alátámasztására, más lap megvételére, egy, a köz-kíválatnak minden tekintetben megfelelő, új orgánum létesítésére lett volna fordítandó. Ennek a programnak nyílt bevallása sajátos harcmódot diktált az érdekelteknek, akik siettek is minden követ megmozgatni, hogy a kontemplált nagy sajtóalapból minél későbben lehessen valami, a hangyaszorgalommal összegyűjtött sajtópénzek pedig minél előbb kerüljenek kiosztásra."

"Az idők távlatából nézve az esetet, talán ezeknek az ostromlóknak volt igazuk. A laptámogatási igények kielégítése után ugyanis, ami apróbb tételekben körülbelül egymillió aranykoronát emésztett fel, a begyűlt összegekből a megmaradt félmillió semmitérő hadikötvénnyé lett. Elvitte a pénzt a trianoni békét követő elértéktelenedés a nélkül, hogy ennek a békében jelentős összegnek a katolikus sajtó egyáltalában hasznát látta volna."

"Am a Katolikus Sajtóegyesületnek mégis megvolt a jótékony hatása és az az elvitázhatatlan érdeme, hogy a sajtó ügyét napirendre hozta és felszínen tartotta; ezzel a magyar katolicizmus gondolkodó elemeit munkára, a megoldás keresésére ösztökölte. A templomi sajtóvasárnapok révén minden esztendőben a hívek ezrei hallottak a sajtóról, annak szükségességéről és fontosságáról; le is adták támogató filléreiket, hogy ezzel is előbbre segítsék az igaz ügyet. Az országszerte rendezett közmívelődési matinék és estélyek pódiumairól a Katolikus Sajtóegyesület előadói lankadatlan erővel népszerűsítették az eszmét és hirdették az eszme kultuszával együttjáró kötelességeket."

"A Katolikus Sajtóegyesület nehézkesnek mutató technikája, a lassú tempó sokakat nem elégitett ki s ezek új utakat és módokat kerestek, ame-

lyek a Központi Sajtóvállalat megalapítására vezettek."

Hogy maga a keresztény sajtó hogy teremtődött meg, kiknek volt benne részük, azt maga Bangha páter foglalta össze a legklasszikusabban egyik cikkében:

„1911 decemberében alakult meg a Katolikus Sajtóhölgy-Bizottság, mely egyelőre csak a meglevő katolikus lapok és folyóiratok terjesztésére vállalkozott. A terjesztő munka gyűlések, sajtózarándoklatok, sajtókoncertek rendezése által vagy röpiratok formájában folyt. Később külön kis havi folyóirat, A Sajtó révén igyekeztünk a kötelesség tudatát a katolikus közönség széles rétegeibe bevinni, hogy sajtónkat nem szabad magára hagynunk. A katolikus hölgyvilág lelkesen csatlakozott a mozgalomhoz és kétségtelenül a nők érdeme, hogy a sajtónak óriási jelentősége világnézeti, erkölcsi, nemzeti s gazdasági vonatkozásban mindinkább átment a köztudatba. A Sajtó néhány év múlva már havi 30—40 ezer példányban vitte szét az egész országban a sajtóöntudat ébresztő szövegét. Sokan figyeltek fel rá s a szokatlanul bátor hangra, mely azt jelentette, hogy ezentúl bizony a keresztények is szót mernek emelni ügyük érdekében. Azt lehet mondani, ez a szerény lapocska, A Sajtó törte meg Magyarországon először a zsidó és romboló sajtó egyeduralmát, diktatúráját. Attól kezdve mai napig egyetlen baloldali lap sem mer azon a fékevesztett pokoli hangon írni a katolicizmus ellen, mint azt azelőtt szinte ellentmondás nélkül tehette."

„Azonban éppen a nők önzetlen propaganda-munkája tette végre is nyilvánvalóvá, hogy jelentékeny eredményt a keresztény sajtó érdekében addig kifejtteni nem lehet, amíg maga a keresztény sajtó belülről nem alakul át kissé mindenkép színvonalassá és versenyképessé. Derék hölgyeink kibeszélhették a tüdejüket, szónokaink rekedtre kiálthatták a hangjukat, a közönség nem akart tudni

az akkori katolikus napilapokról. Az Alkotmányt már a pártállása miatt sem szerették, az Uj Lap pedig csak a falu közönsége számára készült. Mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy erős, versenyképes, pártfeletti lapot kellene teremteni, amely ellen nem hozhat fel senki többé olyan kifogásokat, mint amilyenekkel az Alkotmány iránti ellenszenvét okolta meg mindenki."

"Mivel pedig sem az Alkotmány, sem az Uj Lap eddigi irányán változtatni nem kívánt, ez annyit jelentett, hogy új, független katolikus sajtóvállalkozásra volna szükség."

"Ez a megállapodás azonban nemcsak azoknak az igen érdemes és tiszteletreméltó embereknek nem tetszett, akik még mindig a néppárti és falusi sajtóban látták a magyar katolicizmus egyetlen lehetséges védvárát s akiknek joggal kellett attól tartaniok, hogy az újabb kísérletezés a katolikus néppárt lapjait még jobban meggyengíti, hanem azok is aggályosnak találták a mi „nyughatatlankodásunkat”, akik egyébként pártpolitikailag nem voltak sehová sem bekapcsolódva. Azt hangoztatták velünk szemben: ha a magyar katolicizmus egyetlen napilapot sem tud fenntartani s feljavítani, mi lesz akkor, ha még meg is oszlunk? Hogy fogunk eltartani két katolikus lapot, ha egyhez is kevesek vagy gyengék vagyunk?"

"Bizony, ez az aggodalom oly komolynak látszott, hogy még mi, a kezdeményezők is megrettentünk a benne kifejezett veszélytől és soká csak elméletileg mertük a pártfeletti és versenyképes sajtó megteremtésének szükségességét hangoztatni. Nem mertük a felelősséget vállalni, hogy esetleg oly lépést teszünk, amelynek eredménye nemhogy előhaladás nem lesz, hanem esetleg még a meglevő keveset is megdönti."

"Míg végre győzött köztünk a belátás, hogy így, ahogy vagyunk, sehogy sem maradhatunk s nem igaz, hogy a valóban versenyképes katolikus sajtó

megteremtése utópia. Ez a belátás hosszabb irodalmi viták eredménye volt, amely főleg a „Magyar Kultúra” s az „Alkotmány” közt folyt le. Talán éppen az ellentmondás, amelybe ütköztünk, volt az, ami az eszméket mindinkább tisztázta s egyben a közönség széles rétegeit a mi követeléseink oldalára vont. Annyi buzdító s bátorító hozzászólást kaptunk a közönség köréből, hogy bízunk kellett benne: igazunk van s esetleges kezdeményezés esetén nem maradunk szégyenben!”

„Ekkor történt, félig-meddig öntudatlanul, a döntő lépés. A Magyar Kultúra hasábjain 1917 tavaszán kétfolytatásos tanulmány jelent meg e címmel: „A magyar katolikus sajtó kérdése”. Ez a cikk, elmondhatom, éveken át íródott. Talán tízszer is átírtam és újraírtam, míg végre közreadtam. Életemben nem írtam cikket, amelynek ilyen elemi s ily messzenyúló hatása lett volna. Azt hiszem, minden túlzás és szerénytelenség nélkül állíthatom: ez a cikk teremtette meg a Központi Sajtóvállalatot.”

„Mindenekelőtt hatalmas visszhang lett a cikkekre a felelet. Mindenfelől sürgetni, ostromolni kezdtek, hogy hát, ha ily világosan áll most már előttünk a feladat, valósítsuk is meg, ne huzakodjunk tovább!”

„Olyanok is gratuláltak a cikkhez és sürgették, hogy de most aztán jöjjön is ám a tett, akik bizony később elpártoltak tőlünk. Az első komoly, megértő és tetterős támogató az akkori nyitrai püspök, az azóta megboldogult gróf Batthyány Vilmos volt, akit aztán a csehek kiűztek. Titkárával azonnal 70,000 korona hadikötvényt küldött a mozgalom megindítóinak azzal, hogy ezt az összeget a további propagandára s a vállalat első megszervezésére fordítsuk. A titkár bizalmasan elbeszélte, hogy a püspök napokon át ezzel a cikkel a kezében járt-kelt, mindenkinek erről beszélt, egészen beletüzesedett az új sajtómozgalom gondolatába. A 70,000 korona akkor igen nagy összeg volt s a mozgalom ebben a pillanatban megszűnt merőben elméleti s

akadémikus jellegű lenni. Meg kell említenem, hogy egy egyszerű falusi pap szintén küldött 1000 koronát, „egész megtakarított pénzét”, hogy a Magyar Kultúra sajtócikkét különlenyomatban terjesszük. A kicsiny embernek ez az áldozatos ajándéka éppoly jól esett, mint a püspök adománya.”

„Mindezek ellenére a sajtómozgalom megindítása még nem volt befejezett tény. Maga a Magyar Kultúra cikkírója ámult legjobban, amikor Baranyay Jusztin a történetek után kijelentette, hogy most pedig — cselekedni kell. „Barátom, mondta, aki Á-t mondott, annak B-t is kell mondania.” Mi lenne, ha 1000 koronás részvényekkel próbálkoznánk? Hátha akadna 3000 aláíró. Ez három milliót jelentene, amivel feltétlenül meg lehetne indulni. A jegyzés feltételes lenne: ha a 3 milliót le nem jegyzik, meg sem indulunk és senkitől nem fogadjuk el a már jegyzett összeget. Tehát csak biztosra megyünk. Az 1000 koronás részjegyek helyett azonban mégis az alacsony 25 koronás részvénytípust vezettük be, hadd vehessen részt a részvényjegyzésben mindenki, a legszegényebb ember is. Megállapodtunk mindjárt abban is, mi legyen a vállalkozás neve? Ezt a kérdést a — telefonkönyv alapján döntöttük el. Átvettük a budapesti kávéházak névjegyzékét: hátha akad közte nekünk való név. Ennél a szónál: Központi Kávéház, mindjárt megállapodtunk. Minek is keressünk tovább; ennél jobb címet nem találunk. Így lett a vállalkozás neve: Központi Sajtóvállalat.”

„Felkértünk vagy húsz neves embert: írja alá a részvényjegyzési felhívást. Volt, aki vonakodott; katolikus ügy mellett kiállni akkoriban még veszedelmes dolog volt. Az akkor még mindenható baloldali sajtó, alighogy neszét vette a kezdeményezésnek, jerikói ordítózásba kezdett s mindenkit megmart, kigúnyolt, aki mellénk mert állni. „Bangha páter lapot gründol” címmel gúnyolódott az azóta jobblétre szenderült „A Nap”. A Világ ügyész után kiabált, amiért egyik cikkünkben „sajtóházikölcsön-

jegyzéshez" hasonlítottuk mozgalmunkat. A jeles szabadkőműves orgánus, később a defetizmus kiváló szócsöve, „a hadviselés érdekeibe ütköző cselekedetet” látott a „sajtóhadikölcsön” szóban. Ezek a csipkedések természetesen éppen nem kedvetlenítettek el bennünket.”

„1918 elején azután megindult, valósággal amerikai stílusban, a verbuváló munka. Minden városban felkértünk névszerint egy-két embert, szervezze meg a helyi részvényjegyeztető bizottságot. Külön egyet a férfiaknak, külön a nőknek, Budapesten minden kerületben megszerveztük a kerületi férfies női bizottságokat. Röpiratok százezrei mentek szét az egész országba; körlevelek, különböző nyomtatványok ezrei, magánlevelek; egyszer — emlékszem — egyetlen napon 40,000 postaszállítmány hagyta el a Haris-közben berendezett irodánkat. Szónokokat küldtünk szét az egész országba; magam is megfordultam úgyszólván minden valamirevaló városban s velem együtt Buttykay Antal, Böle Kornél és mások. Baranyay Lajos, akit Székesfehérvárról hívtunk el, a szervező irodát vezette. Hamarosan húsz fizetett alkalmazottal dolgoztunk, akikhez ugyanannyi ingyen-segítő csatlakozott. Lázás, szinte emberfeletti munkát végeztünk három hónapra át. De meg is volt az eredménye. Nem a pesszimistáknak lett igazuk, de mennyire nem! Megmozdult az egész ország. Jöttek a püspökök, akik közül elsők közt a már szintén megboldogult gróf Széchenyi Miklós nagyváradi, gróf Zichy Gyula pécsi püspök s Váradi Árpád kalocsai érsek álltak mellénk. De jöttek a középosztály tagjai is s ami legmeghatóbb volt, jöttek a szegény emberek: villamoskalauzok, cselédlányok, diákok, munkások. Mindegyik hozta a 25 koronáját; némelyiket, aki a megtakarított pénzecskéjét mind elhozta, úgy kellett rábeszélni, hogy ne jegyezzen többet egy részvélynél. A vidéki szervezetek egymással versenyeztek a buzgólkodásban; főleg az egri s a pécsi

egyházmegyék papsága áldozott és fáradott szinte erején felül a nagy ügyért. S mire a részvényjegyzésre kiszabott három hónap eltelt, 1918 április 15-én boldog diadallal állapítottuk meg, hogy a preliminált hárommillió alaptőkét nemcsak biztosítottuk, hanem hogy az háromszorosan túl is van jegyezve. Közel 10 millió korona állott rendelkezésünkre! Azt hittük, az egekben járunk."

"Mikor az alakuló közgyűlést megtartottuk, olyanformán éreztük magunkat, mint a római triumfátor, mikor a Via Sacrá-ra rákanyarodott. Dehogyan sejtettük, hogy félév múlva a veszített háború s a radikális szocialista koalíció okozta felfordulás a kommunizmusba fogja dönteni a hazát!"

Hogy a forradalmak alatt mi történt, azt Banyay Jusztin a következőképen írta meg:

"A K. S. V.-t (Központi Sajtóvállalatot) az alapítók lelkének prometheusi tüze hozta létre s különös iróniája a sorsnak, hogy fennkölt magzatja leláncolt Prometheusként született meg. A kormány még a háború kezdetén egy rendeletet adott ki, mely a háború egész idejére megtiltotta az újságalapítást, új lapnak a kiadását. A liberális ideológiában élő kormányzattól nemigen lehetett remélni, hogy épp egy keresztény lap megindítására kivételt tegyen. De különben maguk az alapítók is belátták, hogy az ország felsőbb érdeke tiltja a tilalom átöröklését. Hogy a keresztény gondolat, melynek a sajtóban való felcsendüléseért annyi százezren hozták meg a maguk nemes áldozatát, a magyar újság-erdőben az őt megillető hatalmas szóhoz jusson, arra csak egy mód kínálkozott: egy meglevő lapnak a megvétele. Az újságok numerus claususának a korszakában azonban a leggyengébb lapnak is hallatlan ára volt, csak millióért, sőt több millióért lehetett volna szó vételről. Vegyünk egy lapot, vagy várjuk meg a háborúnak a végét, ez volt a probléma."

"Ebbe a töprengésbe vágott bele a nagy bomba, október 31-e. Az astóriai vezérkarban nagy szerepet

játszottak az ujságírók, a legszélsőségesebb, legelszántabb fickók. Így nem volt azon mit csodálkozni, hogy a forradalom első vágyai között röppent fel az is, hogy a K. S. V. hatalmas tőkéjét le kell foglalni. Baranyay Lajos igazgató a spanyoljárványban tüdőgyulladásban élet-halál között lebegett, Bangha Béla pár órával előbb, hogy a forradalmi szegénylegények a jezsuiták rendházát és a Sacré Coeur-zárdát érte átkutatták, elhagyta Budapestet. Az alapítók közül azok, kiket legközvetlenebbül terhelte a keresztény tömegek millióival és a történelemmel szemben fennálló felelősségük, egy csomó, a vad idők sugallta romantikus terv elvetése után, egyedül azt látták súlyos kötelességük reális teljesítési útjának, ha a K. S. V. nevében megjelennek a hatalom tényleges birtoklója, a „Nemzeti Tanács” előtt. Hamarosan tájékozódunk, hogy miféle fogadalmat is kíván a Nemzeti Tanács. Az első napokban még csak a Magyarországhoz való hűség ígéretét kívánták. Hát erre nyugodtan elkötelezhettük a K. S. V. halálos veszedelemben forgó, ifjú életét. Határozatba ment, hogy a jelenlevők közül a legexponáltabbak jelenjenek meg a tanács magas színe előtt. Így történt, hogy Angyal Pál, Buttykay Antal és e sorok írója megígérték Hock Jánosnak, hogy a K. S. V. Magyarországhoz és törvényeihez hű lesz. E lépésnek meg is volt az eredménye, a Károlyi-forradalom egész gyászos ideje alatt érintetlenül hagyta a magyar keresztény tömegek keresztény sajtó utáni vágyakozásának örökre emlékezetes áldozatát.”

„A forradalom nem szüntette meg a fennálló lapalapítási tilalmat. A K. S. V.-nek úgy anyagi, mint szellemi ereje mozdulatlanságra volt kárhoztatva. Az egyetlen, amit tenni lehetett, az volt, hogy megvette Milotay Istvánnak hetilapját, az „Új Nemzedék”-et. A forradalom történetírója egyszer majd meg fogja állapítani, hogy az egész magyar sajtóban a legbátrabb és legstílusosabb ellenforradalmi han-

got ez az igénytelen kis orgánium képviselte. A tényleges hatalom tehetetlensége és önkényeskedése, az utca terrorja és a legalsóbbrendű csöcselék uralmának idején a K. S. V. hetilapjában adott Milotay István, Lendvai István és még egypár kitűnő művésze az írásnak a magyar fájdalomnak és magyar keserűségnek irodalmilag örökké szép formában méltó kifejezést. A folyóirat élete az adott körülmények között természetesen állandó haláltánc volt."

„Egy szerény hetilap, ha mindjárt a legkitűnőbb és legértékesebb írókat is csoportosította maga körül, nem szolgálhatta megfelelőképpen azt a célt, melyet a K. S. V. tűzött maga elé s melynek munkálása soha parancsolóbbnak nem látszott, mint éppen az ezeréves és magyar értékek gonosz rothasztásának szomorú korszakában. A K. S. V.-t létesítő tömegek mindegyre türelmetlenebbül követelték az eszméiket hirdető sajtóorgániumot, a vezetők is napról-napra súlyosabban érezték, hogy bárminő áldozat és kockázat árán is kötelességük az általános bomlásban a maguk mentési munkáját is megkezdeni. Így indult meg december hónap folyamán a lapvásárlási kísérletezés. Sok-sok tanakodás után a forradalom egyik lehangosabb, legjobban szerkesztett és igen elterjedt ujságjával, a Déli Hírlappal megtörtént az üzletkötés. Vérző szívvel, de nagy reményekkel két millió koronájától vált meg a K. S. V., hogy végre rendeltetésének élhessen. A helyzet ezer veszedelemmel teli voltát, a kockázat különös nagyságát a vezetők a legteljesebb mértékben átérezték. Világos volt, hogy a K. S. V. megszületésének összes körülményeinél, ezer beszédben és millió írásban bátran hirdetett céljainál fogva, a maga zászlajával a nyílt színen meg nem jelenhet. Az Apostol-nyomda szétrombolása és a forradalom népének száz egyéb cselekménye eziránt a legkisebb kétséget sem hagyták fenn. A vállalathoz úgy személyi összetételénél, mint programjánál

fogva elég közel állott az akkor alakulóban levő kisczardapárt, főképp ennek az a csoportja, melynek egyik agilis vezéregyénisége Pallavicini György őrgróf volt. Akkoriban nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy valaki a K. S. V.-vel közös ügyet csináljon. Ez a csoport vállalkozott erre, sőt Pallavicini őrgróf személyileg is súlyos anyagi obligót vállalt.”

„A vétel megtörtént, de még hátra volt, hogy egy régi magyar kifejezést használjak, a fekete leves: a birtokbavétel. Ami a jog uralmának idején a legegyszerűbb és legtermészetesebb, az a forradalmi felfordulásban fölötte kényes és mindenféle diplomáciai fogást igénylő művelet volt. Eleve értesültünk, hogy a szerkesztőség tagjai az általunk igen súlyos pénzen megvett lap szerkesztésébe nem akarnak beengedni. Erre olyan szerkesztőt kellett keresnünk, aki nemcsak a szellemi csatározásra bír teljes felkészültséggel, hanem e mellett bátor és képes egy helyiség elfoglalásának és megvédésének a hadiműveleteit is irányítani. Egy ködös februári reggelen kellett volna megszállnunk a saját birtokunkat. Biztos volt, hogy az általunk küldött főszerkesztő a szerkesztőség renitens tagjaival egykettőre elintézi a maga dolgát, hisz ezek az urak egy szálig a pesti ujságfronton katonáskodtak az egész háború alatt. Nem is bíztak a maguk férfi-erejében, hanem megtömték a Rökk Szilárd-utcai szerkesztőséget és az egész házat a pesti forradalom legpiszkosabb söpredékével, azokkal, akik magukat tengerészeknek nevezték. Ezzel a társasággal harcba bocsátkozni a magunk jogos tulajdonáért, valóban kétségbeesett lépés lett volna.”

„A forradalmi kormány nem is akart, de meg képes sem volt a magyar magánjog szerint a minket minden kétségen kívül megillető tulajdonunkba behelyezni. A sajátunkért folytatott kínos és meddő küzdelem közepette csapott le a második bomba, március 21-e. A tanácsköztársaság azonnal lefoglalta a K. S. V. Haris-közi helyiségeit, no meg egészen

természetesen a meglevő milliókat az utolsó fillérig. Az összeget beutalták a Szellemi Termékek Országos Tanácsának számlájára. Részben ebből a pénzből fedezték a kommunista „szellemi termelést”, a kereszténység és magyarság ellen ádázul és gonoszán, otrombán és ostobán izgató irományok kiadását. Oda lett az emberek vetése!”

A nagy megindulás azonban mégis megtörtént. Ennek előzményeit és részleteit Baranyay Lajos, a Központi Sajtóvállalat vezérigazgatója így írta le:

„Mindent elvettek, az utolsó tollszárat, a tizenkétfélmillió koronával együtt. A vezetőket fekete listára tették s akinek nem volt már ideje az elmenekülésre, tömlöcök lakója lett.”

„Szörnyű napok voltak: Nem a számkivetés bolyongása, a folytonos üldöztetés volt a rémes, hanem annak kínzó tudata, hogy az örület hatalma mindent elvitt és elkölt, elherdálja azt a fejedelmi ajándékot, amelyet százezrek adtak a keresztény és nemzeti sajtó oltárára.”

„És elköltötték mindent, egy fillér sem maradt, még egy lelkes levél sem, amelyeket a tömeg küldött tömegestül a nagy sajtóakció alatt. Elégették valamennyit, hogy ne kelljen érezniök az azokból kiáradó, döbbenetesen megnyilatkozó keresztény és nemzeti szellemet, amelyről érezték, hogy az fogja megsemmisíteni alávaló rémuralmukat.”

„Mikor ezután utolsót vonaglott a dögletes vadállat s vége lett a borzalmak négyhónapos éjtszakájának, szinte máról-holnapra kellett megvalósítanunk azt, amiért egy évig éjjel-nappal dolgoztunk, amire most semmi sem volt. Még gondolni sem lehetett arra, hogy kiálljunk a nagy nyilvánosság elé és megmondjuk, hogy a szép álmot, a száz-
ezrek és milliók álmát, a hatalmas keresztény és nemzeti sajtót nem tudjuk megteremteni, mert az országrablók, a kommün ezt is elrabolták és megsemmisítették. Az a csodás hangulat, amely akkor

az emberek lelkét betöltötte, megkövetelte, hogy az ő napilapjai megszülessenek. Úgy is lett!"

„Nem dicsekvésből — a történeti igazság kedvéért kell leszögezni — a magunk zsebébe nyúltunk és a magunk eszével teremtettünk hamar elő újra pénzt s a várva-várt ujságok, a Nemzeti Ujság mint reggeli lap, az Új Nemzedék mint déli lap, a Neue Post mint a német vidékek lapja, a Képes Krónika mint heti képes ujság, a Magyar Jogi Szemle mint szaklap ott voltak a százezrek kezében, amikor a szovjet után újból megjelenhettek az ujságok.”

„Sohasem felejtjük e napot, életünknek legszebb napját, a nagy munkának első gyümölcsét. A keresztény magyarság örömmámorban úszott, hogy végre neki is hatalmas, modern sajtója van. A nagy áldozatot és ezt az örömet és együttérzést méltányoltuk és mérlegeltük, amikor a kommün által elrabolt és elköltött vagyon dacára úgy alkottuk meg a Központi Sajtóvállalatot, hogy abban mindenkinek az a része és joga, vagyona maradt meg, mintha az általa jegyzett részvény árával teremtettük volna meg sajtónkat. A Központi Sajtóvállalat ma is azoké, akik eredetileg részvényt jegyeztek, tehát a keresztény magyarság százezreié.”

*

Mint látni, a történelem kereke irtózatossággal épp akkor volt fordulóban, amikor P. Bangha a maga nagy sajtóakcióját megindította. Magyarország a monarchiával és a szövetséges hatalmakkal együtt a háborús fronton összeomlott és az összeomlást tetézte Károlyi Mihály szerencsétlen, hebehurgya forradalma s az azt követő magyar kommunizmus. Amilyen fényes kilátások mellett indult meg ez a katolikus sajtóakció, az események szerencsétlen összejátszása következtében éppoly gyászos véget ért. Az a hatalmas pénzösszeg, a magyar katolikusok akkori teherbíró képességét tekintve, valósággal mammut-tőke, rablók zsák-

mánya lett és a megmaradt kisebbik rész is elérték-telenedett. A természetes következmény az lett volna, hogy az akció, a nagy sajtóalapítási terv egyszer és mindenkorra megáll és dugába dől. Nem is lett volna csoda! Sok más nagy magyar akció omlott akkor össze pillanatok alatt és sok verejtékesen összegyűjtött magyar tőke lett a kifürkészhetetlen és kivédhetetlen események martaléka. Dúsgazdag emberek, családok, közületek lettek akkor napok vagy hónapok alatt koldusszegényekké és sokaknak kedve ment el akkor örökre vagy hosszú időre a tőkébe helyezett bizalomtól és reménytől. P. Bangha és társai is vérkönyveket sírtak akkor az elúszott tőke és a szertefoszlott remények felett. De lelki nagyságukat, szervező képességüket és szinte történelmi elhivatásukat semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a gondolat és terv mellett kitartottak s most már tőke nélkül csak a magyar katolicizmus lelkesedésére és ez irányú igényeire építve megpróbálták a lehetetlent: a Központi Sajtóvállalat két napilapjának és folyóiratának az elindítását!

Az első keresztény napilapok megjelenésével kapcsolatban most az idők távlatából nézve néhány történelmi megállapítást és értékelést le kell szögeznünk.

P. Banghának elévülhetetlen és elvitathatatlan érdeme marad még századok múlva is, hogy a keresztény sajtó gondolatát elindította Magyarországon és a legnehezebb időkben és legváltáságosabb körülmények közepette is nyélbe ütötte. Ma, amikor húsz éve keresztény és nemzeti irányt képvisel több-kevesebb sikerrel a hivatalos kormányzat is, amikor a keresztény összefogás jelszava már a közgazdasági életre és iparra és a kereskedelemre is kiterjed, amikor a nemzet hivatalos életéből száműzték a szabadkőműveseket, szociáldemokratákat, baloldaliakat, sőt a zsidókat is, talán könnyűnek, de legalább is természetesnek látszik az a nagy vállal-

kozás, amelyet P. Bangha a Központi Sajtóvállalat megalapításán keresztül megindított. Szinte csak úgy tűnik fel, mint egy név, amely az idő parancsából vagy kedvezéséből a magától elinduló természetzerű mozgalomnak és folyamatnak nevet adott.

Pedig nem így volt és ezt a mai történelemhamisító tendenciákkal szemben már előre le kell szegezni! Azt ugyanis lehet mondani, hogy egyesekben vagy talán sokakban, de mindenesetre csak a legjobbakban élt a vágy a keresztény összefogásra, a szabadkőműves, liberális és zsidó szellemi béklyóból való szabadulásra, de hogy Bangha Béla egy önmagától megindult természetes mozgalmat csak megnyergelt volna, hazugság és történelemhamisítás! Az igazság ezzel szemben az, hogy ha P. Bangha nem jön, a nemes törekvések megmaradtak volna hosszú ideig, talán mindvégig az apró és kérészéletű kikezdéseknél, a koldulásból és könyöradományokból fenntartott hetilapocskáknál vagy alig olvasott és hatástalan napilapoknál. Egészséges kis gócok lettek volna csupán, amelyek áldásosan működnek ugyan egy elhanyagolt és ki nem elégitett kisebbségi területen, de sem országos visszhangra, sem pedig országos szerepre, vezető és diktáló szerepre szert nem tesznek. Lehet, hogy a történelmi fejlődés egy vagy két évtized után a sajtó megtisztításához és a keresztény sajtó megalapításához elvezetett volna; lehet, hogy P. Bangha idő előtt prófétai módon látott és olvasott a jövő méhében, de még ebben az esetben is egyedülálló, Keresztelő Szent János-jelenségű próféta volt, aki isteni hivatástudattal jött és a megváltói gondolatot jelentette.

Mert nem szabad egy pillanatig sem feledni, hogy ez az első nagy katolikus sajtóakció egészen más auspíciumok mellett indult, mint a nyomában feltóduló későbbi, pláne két évtizeddel későbbi akciók és alapítások. Akkor egy liberális kormány és közszellem uralkodott, mely nem segítséget, de még

jóindulatot sem adott és egy háborús rendelkezésen keresztül elbuktatta, illetve megakadályozta a kellő időben történő keresztény lapalapításokat, amik pedig talán a politikai összeomlást kivédhették és azzal együtt a forradalmak kivédését és a trianoni szerencsétlenség megelőzését is jelenthették volna. Más idők voltak az akkoriak és szinte az összehasonlításnak minden alapja hiányzik is belőlük. A liberális kormány és az ellenséges közszellem mellett ott voltak a szabadkőművesség, liberalizmus és zsidóság mesésül kiépített és bevehetetlennek hitt fellegvárjai a sajtó minden területén. Egyeduralkodók voltak a szó szoros értelmében és az egész ország mitsem sejtő, életre-halálra eladott zsákmányuk. Az történt, amit ők akartak s a közszellem, mint a hipnotizált kígyó, az ő furulyájukra táncolt. Minisztereket buktattak vagy emeltek, tudósokat, írókat és művészeket kreáltak vagy csaptak le és bectelenítettek meg s a megsemmisítés fegyvereit fogták rá mindenkre, aki hatalmuk vagy irányuk ellen szót mert emelni. A mai embernek már fogalma sem lehet arról, hogy ennek az akkori liberális magyar sajtónak milyen volt a hangja és mik voltak a módszerei, milyenek voltak a fegyverei és az a bizonyos pergőtűz, amit egy-egy vélt vagy tényleges ellensége ellen koncentrikusan megindított. Ehhez tudni kell a báró Barkóczy Sándor államtitkár ellen lezajlott sajtótámadást vagy a másutt már felemlített kongregációk ellen indított irtóhadjáratot. Jaj volt annak, aki nekik nem engedelmeskedett vagy éppen szembe mert szállni velük!

Bangha Béla volt az első, aki egy olyan sajtóvállalatot alapított, amelyik versenyképes, sőt félelmetes ellenfele tudott lenni a liberális sajtónak. Ő avval az ígénnyel és ígérettel lépett fel, hogy nagyvonalú, mindent nyújtó, teljesen kielégítő, tehát a szó szoros értelmében versenyképes lapokat alapít, s hogy részeredményekkel be nem éri, hanem az egész magyar közvélemény meghódítására és át-

állítására tör. Tehát nem egy vékonyka hang, egy elhaló gyermekgöcselés vagy egy elszánt, de ifjú kitörés akart lenni, hanem nagyharang, félrevert harang, egyenesen viharkongatás, amelyre felrezen, felocsúdik az egész magyar közvélemény. Ő nem napszámos vagy segédmunkás módjára akarta kezdeni, hanem parancsnok és vezér módjára. Ő nem arra épített, hogy valami vérszegény lapocskákból majd megindulnak az erek és az életnedvek, többszörös oltással majd kinőnek az ágak és kiterelvényesedik a fa koronája. Ő egyszerre időt, kort, mulasztást behozva és pótolva, mint tiszteletet parancsoló, közvéleményt diktáló sajtó akart a porondon megjelenni!

Ebben a tekintetben világviszonylatban is első helyen áll. Máshol mindenütt csak lassú fejlődéssel nyomultak fel a közélet befolyásolásáig a katolikus lapok, nálunk azonnal a zászlóvivő szerepét tudták vállalni. Máshol akadt esetleg egy gazdag nyomda vagy kiadó, mely a lap terheit másirányú kalkulációiban megtalálta, vagy akadt olyan mecénás és akkora tőke, amilyenrel a magyar katolicizmus sohasem dicsekedhetett, itt azonban a népi fillérekből, a százezrek áldozatkészségéből kellett megteremteni a lapalapítás lehetőségeit s amikor a szerencsétlen körülmények folytán az a tőke semmivé lett, hát akkor a semmiből, csak Bangha nevének tündöklő ragyogására, ékesszólásának és szédületes agitatórikus tehetségének erejére, gárdájának elszánt harci szellemére kellett építenie. Ő nem egy meglevő konjunktúrát tarolt le vagy fosztott ki, mint sokan mások a későbbben jöttek közül, hanem a konjunktúrát ő teremtetten meg. Napjainak és éveinek, egész életének legszebb idejét szórta szét és ölte bele abba az emberfeletti tervezésbe, munkába és agitációba, amellyel a magyar katolikus napisajtót megteremtette. Nem nevető örökös volt, aki a készbe ült bele, vagy mások verejtékes munkájának a kincseit orozta el, hanem a magyar sajtó

sámára ő lett az a bizonyos dúsgazdag amerikai nagybácsi, akinek még ma is felbecsülhetetlen örökségből éltek és élnek a régebben élő vagy csak frissen született összes más magyar sajtóorgánumok.

Nem is csoda, hogy a neve maradéktalanul összeforrt a sajtó gondolatával. Itthon Magyarországon, de a széles nagyvilágon is csak úgy emlegették, mint a sajtóapostolt és úgy tisztelték, mint a keresztény sajtógondolat első és legzseniálisabb úttörőjét és hőjét. Az a mérhetetlen tisztelet és rajongó szeretet, mely később az egész világ katolicizmusából feléje áradt, ebben lelte a magyarázatát. Számontartották és nyilvántartották, a példáján tanultak és lelkesedtek s mindenestre benne látták a hódítóan kibontakozó 20. századi katolicizmus egyik győztes hadvezérét a legnehezebbnek hitt fronton: a sajtó csatamezején. Neve egy vonalba került az újkori katolicizmus legnagyobb nemzetközi alakjaival: a Kettelerekkel, a Windthorstokkal, a Veuillot-kal és a Luegerekkal. Az egyszerű szerzetes híre és életműve már átlépte a kolostor küszöbét s elválaszthatatlan, éltető eleme és része lett a magyar katolicizmusnak és az egyetemes katolicizmusnak.

Bepillantás a kohóba

A nagy sajtóalapítási terv és annak tényleges megindulása, úgy, ahogy az előbbi fejezetben ecseteltük, minden grandiózitása mellett is egyszerűen és természetesen hangzik, mint minden, ami mult és történelem. A római birodalom összeomlását és Napoleon bukását, Luther fellépését és a reformáció elterjedését is lelki felindulás vagy izgalmak nélkül lehet olvasni, ha csak történelmi olvasmányként és a mult emlékeként kezeljük. Persze, a maga idejében más volt a római birodalom vagy Napoleon bukása és más emóciókkal járt a hitújítás. Egy világfeszültség volt az akkor, amibe beleremegett Európa földje s aminek fojtogatásától megzavarodtak, szenvedtek, üdvözültek vagy elkárhoztak a lelkek!

Már Bangha Béla nagy alkotásánál, a katolikus sajtó megteremtésénél az egykorú fejlemények, a történelmi események lázas feltüremlése, véres kifordulása és földrengésszerű csapkodása is érdekes és izgalmas, de belülről, P. Bangha lelkéből nézve a legérdekesítőbb és legtanulságosabb. Mint ahogy a villany vagy a gáz vagy a röntgen ma legfeljebb használati tárgyak, mesés és áldott találmányok csupán, s a regény érdekessége és izgalma inkább nagy feltalálóinak életében van, úgy a katolikus sajtó is ma megszokott olvasmányunk, természetes szükségletünk, aminek hiányát elképzelni se tudjuk, de a mélység és a titok, a megalkotás és kifejlődés emberfeletti küzdelme és izgalma abban a kohóban van, amit P. Bangha egyénisége, tervező és alkotó lelke jelentett.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ebbe a csodálatos kohóba mélyen bepillantathatunk, mert ebben az időben a Páter elég bő naplójegyzeteket vezetett. Csak ebből a naplóból láthatjuk és tudhatjuk meg, mennyi tervezésnek és keresésnek, önmagával és másokkal szemben mennyi küzdelemnek és viaskodásnak, mennyi sikernek és csalódásnak kellett lejátszódnia, összefonódnia, építenie és rombolnia, húznia és taszítania, polarizálódnia és kiegyenlítődnie, míg végre az álomból valóság, a tervből alkotás vált. Ez a napló azért is tanulságos, szép és megrendítő, mert őszinte és keresetlen; a futó események megrögzítése abban a lázas pillanatban, ahogy azok az idő hullámain felbukkantak vagy alámerültek; és legfőként azért, mert benne az ember lelki vívódása az alkotás kikristályosodásával összefonódik.

Ez a napló 1914 szeptember 21-én kezdődik:

„Lelki élet és lelkigyakorlatok, napközben szeretetföhászok és összeszedettség, néha hosszabb és nyugodtabb vizitációk, gyakori gyónás — azután minden legkisebb dolognak, mely céломhoz tartozik, gyengéd és meggyőződéses nagyratartása — teendőimben a természetfölöttiség és természetes okosság, mely lehetőleg előre kiszámít, beoszt, spekulál, másokkal végeztet, fait faire stb., mely a polémia helyett elsősorban pozitív munkát, részleges helyett általánost és minél messzebb terjedőt keres... íme, ez egy-két alapvonás abból, amit megláttam és részben gyakorolni kezdtem.”

„Vigyáznunk kell, hogy erről az útról most le ne sikamoljunk, sőt minthogy itt még előre lehet menni a végtelenségig, ez bő anyagot nyújt a megfontolásra és elmélkedésre és imára. Íme, a legközelebbi feladat. A kegyelem folytonossága, mely mellett tanúság egész eddigi életem, főleg a rendben, biztat, hogy Isten ezirányban még nagyot, valami igen nagyot tartogat nekem. Oh, a Xavérek útja ez! S ha nem tudom is, szánt nekem Isten olyat,

mint neki, de feltehetem, hogy szánt valami nagyon gyümölcsözőt és nagyon hézagpótlót ebben a mi átalakuló, forrongó, ébredő korunkban."

„Nem lehet emberi véletlen az sem, hogy amint kisgyermekkoromtól a Szentséges Szűz volt lelki kialakulásomnak kimagasló tényezője, úgy apostoli működésem is éppen a Mária-tisztelet jegyében kezdődött. Bizonyos értelemben ma is a magyarországi Mária-tisztelők értelmi vezéréül vagyok hivatva, mint a legnagyobb máriás hitbuzgalmi mozgalom lapjának vezetője. Legyen ez édes előjel s biztató remény, de legyen intés is, hogy a Szent Szűz szeretetében valóban kitűnjek, s a kis lapot is az igazi Mária-szeretet melegével, bájával vonjam be."

Október 20.

„Működésünk egyik fő veszedelmének ma azt látom, hogy a sok elodázhatatlan napi teendő mellett a terminusra, a dolgozás közben nagyobb összefoglaló gondolatok nyugodt, tervszerű feldolgozására nem marad sem idő, sem alkalom. De azért ez nem maradhat így! Ezen például a meditáció óráiban segíteni kell.

Nagy tervem, a sajtószerzet (ez a gondolat egy életen át makacsul, de sikertelenül kísérte; próbálkozott nőkkel és férfiakkal, itthon és Rómában, nyomdaipari, ujságíróképzési, könyvkiadói és írói alapon egyaránt) illetőleg lassan mégis előrehalad. Az Úr Jézus olyan jó volt! Először visszajött L. nővér mint hölgybizottsági munkatárs, aztán — éppen a belvárosi templomban háromnapos férfikonferenciám és a férfiáldozás után vasárnap, Magyarok Nagyasszonya napján — V. gróf felajánlotta gy.-i birtokát. Most feljött B. általános főnöknő is és sorra jelentkeznek nála az én kis sajtócsibém. Tetszenek neki, s már most hajlandó nekik megnyitni — bizonyos építkezési nehézségek dacára — a rendházat. (Érdekes, hogy a Magyar Kultúra alapja

is Magyarok Nagyasszonya napján vetődött meg: akkor kaptam Hornig levelét.) Holnapután ki-megyek Gy.-t megnézni. Állítólag már ezer korona adomány is van. Jó az Isten!”

„Még nagy a kapkodás a lapok és a napbeosztás körül. Most még rendbe kell hozakodni a munkatársakkal és aztán komolyan rátérni a rendes munkára. Minél többet és rendszeresebben ők végezzenek; nekem csak egy órám legyen fiksz, amikor revideálok s oktatok. Így aztán idő marad remélhetőleg más nagyfontosságú tervek kidolgozására is. A cél az volna, hogy délután szerkeszteni és levelezni, délelőttömet pedig írásra és cselekvésre hagyni.”

November 30.

„Ádventre egy csomó beszédet vállaltam. Miután hiába, e nélkül az irodalmi működés kissé fakó marad; kell, hogy az embert ismerjék, akkor kétszeresen szívesen olvassák és terjesztik az írását. 20-án bement az első hat belépő a sajtószerzetbe. Ez is nagy dolog, de még nagyobb dolgokra volna szükség. Ezek közt főleg a budapesti templom-építő bizottságra, meg a fehér színházra, meg egy új, keresztény munkásmozgalomra. Különben a betegeskedés és kapkodás hónapja volt ez, mely nagyon visszavetett.”

December 31.

„Ez a hónap a folytonos betegeskedés miatt keveset eredményezett. Minden csak félerővel megy és azért sokszor egészen megakad. Így a gy.-i ügy, bár K. államtitkár is érdeklődik az ügy iránt. A legközelebbi nagy munka lesz: a nyomda megtisztítása s a női nyomdászok beállítása.”

„Ez az év impressziók és változatosság dolgában mindenestre életem egyik legdúsabbja fog maradni. Canterbury — Párizs — Erdély — Reims — Canterbury — London — a háború — Berlin stb. Ez

évben nyert kegyelmeidért, főleg a professzió engedélyért hála Neked, Szentséges Szív és Neked, Szent Szűz!”

1915 január 8.

„Az idő múlik, rettenetesen. Ősz hajszálak, töredezőbb egészség, már távolról sem a régi fényes memória; néha még a természetes munkakedv is megcsappan... s maholnap ugyanannyi ismerősöm van a föld alatt, mint a föld felett. Apró gyermekek, régi volt kis tanítványok férfiakká izmosodnak mellettem; már-már ifjabbak kerülnek fölem. Harmincégy évvel már nem gyermek az ember. Húsz év előtt is jezsuita voltam, körülbelül írói működésemnek is megülhettem volna már 25 éves jubileumát, hisz korán kezdtem... A multkor már így szólt valaki rólam: ... „mégis idősebb ember”... Istenem, hol van a gyermekkor, hol az ifjúkor? Meddig fog még tartani a fiatalos erő, megjelenés, munkabírás? S meddig fogok működni általában? Húsz évig? Oh, már akkor is 54 éves, hatvanhoz közeli leszek. Harminc évig? Ezzel meg már aggastyán, 64 éves leszek. S oly sok-e 20—30 év? Amikor jórésze betegeskedésben, üdülésben, meddő tapogatódzásban, kicsinyes szükségmunkákban, elkerülhetetlen idővesztésekben fog leperegni... S mennyi ember lesz, kire semmi kihatásom nem lesz! S mennyi fog még születni és élni, akikre nem hathatok, amikor én már roncs és rozoga hüvely vagy undok, porladó halott leszek! Dolgozzunk, szeressük Istent, míg időnk van!”

Nagyszombat, január 24—31.

(Lelkigyakorlatok.)

„Azzal a beismeréssel kell kezdenem e lelki gyakorlatot az ünnepélyes fogadalmak előtt, hogy hiába, ha tán nincsenek is enormis bajok s van is bennem némi jó, azért mind a két földolagban nagyon hátra vagyok még: még nem élek egészen az Istenben s az Istennel, akit pedig megközelítenem még

apostoli feladatomnál is szükségesebb életfeladat, sem apostoli téren abszolúte nem látszik fogamatja annak a nagy, tervszerű s messze kiható munkát célzó programnak, amelyet annyiszor forgattam elmémbe, hogy majd... majd... Isten gondolata, a tabernákulum, az Oltáriszentség, az ima, a mise stb. mellett még nagyon is érzéketlenül megyek el; sem apostoli imák, sem a magam édes személyének az Istennel való folytonos összeköttetése nem foglalkoztatnak; az ima és az Isten gondolata még nem lélekzetvétel a lelkemnek; még mindig csak ritka lucidum intervallumokban sejtem meg az apostoli munka sürgősségét, úgy főleg azt is, hogy ki nekem az Isten, mim nekem ő, mit adott nekem s mi dolgom lesz vele örökké?... Hideg vagyok s merev, néha a holtáig: mint mikor a szegény X.-nek nem tudtam szörnyű állapotában mást mondani, mint hogy már meg is únhatta volna a vétet!"

„Nekem nem a testsanyargatás vagy a korai kelés miatt kell leginkább aggodnom, hanem inkább tennem kell róla, hogy buzgóságom meg ne landjon oly rettenetesen, hogy itt ülök Pesten már mióta s alig teszek valami komolyat: valósággal fázom a nagyszabású munkától, annak meggondolásától és megszervezésétől. (Például: sajtókérdés országszerte, Új Lap és helyi egységes ellátású Új Lapok stb.)

„Dehát nem azt követeli-e a zélus, hogy minél jobban mélyedjek el munkámban? Igen! Épp azért nálam az imádságnak is kell határának lenni. Csakhogy viszont 1. tudom, hogy Istenbe mélyedés nélkül zélusom nem elég erős és ösztönző és maradó, 2. s minthogy a buzgósági munkákra áldást magamnak kell imával s Istennek tetsző emelkedett étellel biztosítanom, s 3. minthogy az imában való Isten előtti meggondolások nélkül csak meddő és észrevétlenül az önkényelemmel kombinált kapkodásra jutok, azért az én problémám csak ez lehet: ha nem is sok, de igen intenzív, az időt jól kihasználom.

náló, imaélettel egybekötött, fáradhatatlanul megvilágosodott és természetfölöttiséggel átitatott zélus és apostoli munka. Munka, melyből s melyben vissza-visszaszálok az Istenhez."

"E feltűnően és aggasztóan üres és meddő félév után lehetetlen meg nem remegnem e kérdésen: nem azért bünteti-e Isten ekkora eredménytelenséggel a munkámat, mert rettenetesen gyűlöli a bocsánatos vétkeimet: a rossz imát, misét, breviáriumot stb.?"

"... Ebből következik, hogy nekem nem szabad egy quasi mesterséggént üznöm szent feladatomat; mintha par hasard vagy egészen tapogatódzva s egyedül magamra hagyatva kerültem volna beléjük — tehát szent bizalom s magas öntudat. Aztán nem magamat keresni s előtérbe tolni bennük — tehát több alázat és természetfölöttiség. A gyóntatószékben én túlságosan magamat szerepeltetem mint bölcs tanácsadót; a szószéken nagyon az a főcélom, hogy szép legyen és tessék, kevésbbé, hogy milyen és mennyire mély eredményt érek el a szívekben. Írásaimban pláne!"

Március 26.

"Mária-ünnepen alapult meg a Kultúra, Mária-ünnepen kaptam az utolsó nagyobb segítyt is: tegnap Hornig bíboros kaucióemelésre 10 ezer koronát adott. Eddig a derék úr összesen 34 ezer koronával járult hozzá a lap megalapozásához."

"Tegnap volt a sajtó-közgyűlésem is; közben lelkigyakorlat két középiskolának; és közben a bazilikai beszédek pénteken s a vasárnapok otthon... A jó Isten segítsen, hogy ennyi fejprélés és eszmekimerítés mellett ne zsugorodjunk össze. Igaz, hogy az év többi részeiben sokkal kevesebb a szónoklás és több az olvasási és eszmélődési alkalom. Az árvamentő országos akcióval, úgy látszik, megbuktunk (Tisza); ellenben vállalatunk megerősödése (Kultúra, nyomda, a női nyomdászok

szervezete, kiadványaink, hölgybizottság, hitvédelmi füzetek stb.) erősen halad. Sok vigaszt nyújt az akció a sebesültek között: mennyi százezer katona kapott általunk imafüzetet! Hátha valóságos monstremisszió hatásával voltak ezek a kis füzetek a lelkek mélyén — csak a jó Isten tudja, de nekem nagy öröm, hogy ebben mint mozgató, némileg közreműködhettem.”

„A nagy, az összefoglaló gondolatokra kell vissza-visszatérni, különben megöl a sok apró, bár mégoly helyes és szükséges részlet. A cél az, hogy ebben az országban belátható időn belül legyen mindenütt hitélet, korszerű pasztoráció, templomok, jó iskolák, kongregációk, népszövetségek, szociális berendezkedések, népmissziók, lelki gyakorlatok, konferenciák s kongresszusok; buzgó és értelmes papok, hasonló világiak, férfiak főleg... legyen sajtónk, közéletünk, befolyásunk... esetleg jófajta autonómia...”

Május 14.

„Úgy látszik, talán lesz valami a dologból. B.-né, S.-né, K.-né egyként buzgólkodnak; a hívek pedig a terv megneszelésére azonnal összeadtak vagy 2400 koronát. Közben elmentem Mohácsra, Miskolcra és Szekszárdra háborús konferenciákra s felrázni a kongregációkat és sajtót. Elég szép eredménnyel. Itthon sok a baj, de azért lassan teszünk egy-egy lépést a fejlődés felé. Most a nyomdattervet kell erősebben felvennem; mellette meg a templomot.”

Július 14.

„Mult hó első felében Pécsen voltam tíz napra s bár édes megtérések s nagy apostoli nekilendülések emlékeivel tértem vissza, nem egészen tudok az ilyirányú (folytatás nélküli) működésnek örülni. Bizonyos értelemben butit is ez a semper idem dicere, csaknem csodálom olvasva első és második

évi előadásaimat, hogy mennyivel nagyobb kaliberben dolgoztam én valaha. Most még csak a dispoziómat várom meg, mert attól függ sok minden, s aztán alaposan átgondolom a dolgaimat; tartok egy háromnapos elvonulást valahol Pozsonyban. Multkor Kalocsán járván, újabb lökést sikerült adnom a nyomdaügynek: újabb munkáslányok beállítása által J. nyomdájába. Sikerül-e? A jó Isten tudja!”

Szeptember 20.

„Tegnap délután Érsekújváron sajtóértekezlet. Nem vagyok megelégedve magammal. Olyan öröm sugárzott az arcokon jöttömre, annyi készség és jóakarat, s az én beszédemről annyira érzem, hogy nem az volt, aminek kellett volna lennie: nem volt sem logice jól elgondolva, sem elég szívhezszóloán és elég vallásosan beadva. Ime, mily baj, ha a reggeli imában végig nem gondolom teendőimet. Adj a Isten, hogy legalább jövő héten jóvátegyem mulasztásaimat!”

Október 8.

„Most úszom a hálaadásban Jézus Szíve és a Szent Szűz iránt. A nyomda ügye néhány jelentősebb lépéssel haladt. Elsején (a rózsafűzér hónapja és első-péntek) dülőre vittük a nyomdavasárlást. Béreltem helyiséget, amelyben a sajtószerzet tagjait helyeztem el.”

Október 15.

„Már hatan dolgoznak a nyomdában. Adj a jó Isten a további sikert. De ne felejtjük, hogy a legnagyobb siker esetén is ez csak egy csöpp — a nagy munkából, amelyre csak egy életet kaptunk. Oh, nagy eszméket adj nekünk, Uram.”

„Egy-két adat a múlt évről: február 2. fogadalmtétel; február 7. Eger háborús délután és kongregációk; február 14. Budai Vigadó árvákért beszéd; február 15. eucharisztikus beszéd itthon; február 19.

és a többi péntek Bazilika; március 7. Pécs; március 26—28. női apológiák a templomban; március 28. fogadalmi templom eszmekivetése; március 29. első adományok, hölgybizottság Máriabesnyőn; május 4—7. Mohács; május 10—13. Miskolc; május 15. Krisztina-város templomi koncert; május 16-tól június végéig vasárnapi prédikációk itthon. Május 16. délután Kőbánya; május 18—21. Szekszárd; május 21. Tolna; május 22. konferenciák a Nékám-klinikán; május 23. tábori mise után ugyanaz; május 24. hölgybizottság Máriaremetén és kerületi gyűlések egész héten; május 30. könnyörgő körmenet; június 24. Pozsony, aztán Kalocsa; szeptember 8. hölgybizottság; szeptember 14. Kispest; szeptember 19—26. Érsekújvár; október 3. Nagytétény; október 10—17. ifjúsági hitvita-ünnepély; október 17. a nyomda megáldása. Közben volt más is, mint például egy papi lelkigyakorlat az Otthonban, a férfiak lelki-gyakorlata a templomban, férfitriduum a belvárosi templomban, kongregációs avatások és egyebek."

December 2.

„A nyomda fejlődik, már tizenketten vannak, ma vettem ki nekik a második lakást a Mária-utcában... Oh, súlyos problémák és közben öregszik az ember; az útlevelebe személyleírásul már azt írta egy gazember, hogy haja „őszes“.

1916 január 10.

„Ha most végignézek a múlt éven s összehasonlítom az eredményeket a múlt év elején papírra vetett évi programmal, megállapíthatom, hogy sok történt, sok más nem s bár az év nem telt el eredmények nélkül, a rendszeres, tervszerű előhaladásban nagyok voltak a hiányok."

„Hát az új évre mi legyen a program? Az a keresztény kultúregyesület, melyre különben ma a szerkesztőbizottság ülése végén szűkebb körben eljutottunk s amelyre szükség volna bizony minden

más mellett, mint az erőket tömörítő, eszméinket kicseréltető, nagy dolgokat felderítő s megmozgató központra? Vagy legyen legfőbb dolgom a nyomda-fejlesztés mellett a sajtónk kifejlesztése s a napilap? Csináljak-e pártfeletti, de felsőbbség támogató kis napilapot? Ez persze megint egész embert foglal le. E mellett voltaképeni legerősebb oldalamról s egyrészt leglényegesebb teendőimről: a konferenciázásról sem kéne, főleg itt Pesten lemondani, mert ezt más itt Pesten nemigen végzi s mert hadsereget kell ám toborozni!"

Január 31.

„Bajosan marad hát más hátra, mint a szétforgácsolódás veszélyeit lehetőleg megúszo, sokoldalú nekikezdés. Erre is, arra is, mindenre is szükség van; más nem csinálja, hát csináljuk mi: jól felhasználva az időt, konzerválva egészséget és frissiséget, megfontolva és medítálva, s minél több munkaerőt magam mellé véve.”

Február 9.

„A sajtóhölgy-bizottsági reform, melyen olyan sokat töprengtem, váratlanul szerencsés mederben indult meg; úgyiszlva a legvégső pillanatban jöttek a legjobb mentő eszméim. Így lesz a hölgybizottságban élet, lesznek pozitív nagy eredmények, és nekem aránylag semmi vagy csekélyebb munkám vele, mint az eddigi részleges, egyénenkénti beszámolás és buzdítás.”

Május 9.

„Nagy dolgok történtek közben: nagyhét óta nyomdászlányaim s húsvét hetében az apácák is bevonultak az Apostol-nyomdába s ott most új éra indul. B.-vel és T.-vel erősen tárgyalunk egy sajtó-szerzet-félét.”

Június 4.

„A háború végéig voltaképeni férfiakkciók alig lehetségesek. Tehát a háború tartamára okosabb teendőm alig akad, mint az első szerelem: a sajtó. Csináljunk nagy, nívós, lélekkel megírt és par force terjeszthető napilapot. Fejlesszük ki az Alkotmányt utcán is árusítható délutáni lappá részvénytársasági alapon. (Ezer részvény à 1000 korona: egy millió.)”

Október 10.

„Ebben a hónapban megindítottuk a Sajtó lapocskát. P.-től 10 ezer koronás hadikötvényt kaptam.”

December 20.

„Visszapillantani úgyszólván nem is merek az év végén. Azaz hogy mégis! Legalább már kezdek kiábrándulni ebből is, abból is és nem teszek annyi mindenféle kevésbé fontosat. Legnagyobb hiba az volt, hogy Innsbruckból jövet, azt képzeltem magamról, hogy kész ember vagyok s elmulasztottam előbb alaposan tanulni az itthoni világot s a való nagy életet... Ezt még öregedő fejjel pótolnom kell... Nagy, érdemleges dolog nem történt, pedig órákon és órákon át fő a fejem körüle. Nem látok, nem látok... s talán az én hibám, hogy nem látok. Hány elpuskázott alkalom volt rá! Félve, bünt bevallva, szomorúan, de a megtérni akaró bizalmával zárom be az esztendőt.”

1917 május 2.

„A Sajtó, amióta hölgyek is árusítják, már 50 ezer példányban jelenik meg négy oldalon. Az első félév legnagyobb eseménye: sajtócikkem, mely óriási visszhangot keltett. T. nekem jött, H. ezer koronát küldött a cikknek röpiratként való terjesztésére.”

Június 14.

„Megvettük a Neues Kleines Journalt. Tegnap megszerveztük a redakciót; betéti társaság lett. Az idő múlik, nagyobb tettek és eredmények nélkül. Néha szinte kétségbeejtő, hogyan hullnak el egész hetek komoly dolgok nélkül. Az embernek roppant sok idejét veszik el az emberek, apró napi dolgok, néha még a fásult tehetetlenség, tanácstalanság is s a pipa folytán beállt kábultság.”

Augusztus 6.

„Rengetegen keresnek fel. Folytonos sajtótervek. Válaszok a vitára, temérdek buzdító levél, hogy folytassam, mellém állnak.”

December 9.

„Ritkán ért az életben akkora pofon és csalódás, mint tegnap, Immaculata ünnepén. Vigasztal, hogy akkor történt, tán mégis a Szent Szűz keze van benne. Az, akire a sajtóakcióban oly nagyon hagyatkoztunk s akire nagy szükségünk lett volna, a szakember, Sz. cserben hagyott. Kerítésről met-szett indokok alapján kijelentette, hogy benne megrendült a biztonság érzete s ő kiválik. És ment minden kapacitálás ellenére is! Rendben van; lehet távozásának előnye is és inkább menjen ma, sem-hogy később legyen összezördülés. De azért megrendített az eset nagyon. Az ember kénytelen a szívéből kivetni valakit, akit oda már befogadott. Ma este lesz az első nagy sajtókonferencia. Nincs visszatérés, ne is legyen! A sajtónak meg kell lennie. Ha könnyen megy, könnyen; ha nehezen megy, nehezen!”

December 27.

„Tán arra jó Sz. kiválása, hogy minden az én kezemben összpontosuljon. Ezt most tartani kell. Amíg én csinálom, addig bízhatom benne. S meg kell mindent tanulnom hozzá, ami szükséges.”

1918 január 3.

„Félve és tisztelettel írom le ez évszámot: ez az év fog dönteni sorsom, a katolikus sajtó felett. Örült, lázas munka e napokban; már sehogy se megy az eddigi keretekben. Tegnap kivettük az irodát a Haris-közből. Mi lesz mármost? Típpelünk? Sohase árt előre, jó előre tervezni.”

Jó terv kell ide s pénz. Ember akad hozzá, bár persze, a helyes emberek kikeresése a legfőbb hadvezéri feladatok egyike. Mi pauszálékból és hirdetésekben nem fogunk megélni addig, amíg már nagyon elterjedt lap nem vagyunk. Azért kell tudnunk befektetni bőven, legalább félévig és kell tudnunk az alatt a publikumot frappírozni valami egészen meglepő és imponáló újjal. A továbbfejlődés és a várható konkurrencia megűszása még aztán is igen nagy feladat lesz. De az első nagy lépés, a pénz összegyűjtése után ez lesz. De ez is sikerülhet. Kell ide 1. tudósító szervezés, 2. lap és lapok. Ez utóbbit illetőleg: központi lapot kell szerezni úgy másfél millióért; a vidéket pedig belevelezni s beutazni. Amikor a szerződés megvan, felutaztatni őket kurzusra, mindent apróra megmagyaráztatni nekik, ők szervezenek a rájuk kiszabott körzetben altudósítókat, akik rögtön elcsapatás terhe alatt felelősek minden érdekes dolgot ott helyben kitudni s rögtön beküldeni a központba, ezért biztos fizetést s minden használatos hírért közölt soronként honoráriumot kapnak.”

Augusztus 14.

„Oh Uram, mennyi minden történt azóta! Isten iránti nagy hálával regisztrálom az eseményeket. Az első lépés, a pénzügyi elindulás megtörtént, mégpedig egészen nagy és nemvárt eredménnyel. Kilenc millió felül jegyezték részvényeket. Valósággal leállítottuk a további akciót és egész körökről mondtunk le, nehogy túlságosan nagy tőkénk legyen. De most jegyezzük fel sorrend szerint az eseményeket.”

„A kezdet ez volt: egy nagy tanulmány a sajtókérdésről a Magyar Kultúra 1917-es évfolyamában. Az alkalmat ehhez Kemenes Lajos adta, aki a Sajtóval összehasonlítva, minden mást óvoda-játéknak nevezett, amit én azonnal beláttam. Elővettem hát a hat év óta számtalanszor megkezdett nagy tanulmányomat s végre be is fejeztem. A hatása minden várakozást felülmúlott. Most már nem állhattam meg többet. Májusban vetődött fel a gondolat, hogy kétezer embert kellene keresni az országban, akik fejénként ezer korona adományt tennének le a katolikus sajtó javára. Ez két milliót jelentene. Először kétkedően mosolyogtam az ötleten. A kivitelére pedig nem is gondoltam. Amit tettem, mindössze annyi volt, hogy egy memorandumot írtam a teendőkről s azt megküldtem néhány püspöknek és néhány barátomnak. A püspököket külön is megkérdeztem a tanulmányom mellékelésével, egyet-értenek-e azzal és gondolják-e, hogy további lépéseket tenni kell? A befutott válaszok annyira bátorítóak voltak, hogy Baranyay barátom kijelentése szerint többé már vissza nem léphettem. A gondolat azonban még mindig oly kevésbé ragadott meg, hogy például sem a vakációm, sem a lelkigyakorlatom nem állott ennek a jegyében. Szeptember végén vagy október elején lehetett, hogy Sz. szerkesztőt magamhoz kérttem és feltettem neki a kérdést, lehetne-e a siker reményében egy katolikus napilapot alapítani s mekkora tőkére volna ahhoz szükség? Az első kérdésre igenlőleg felelt, a másodikra körülbelül így: a háború előtt elég volt egy félmilliótól egymillió koronáig, most ötmillió kell, de ha tovább vár az ember, két év múlva 12 millió sem lesz elég. A mi tervünkre, hogy kétezer embert szerezzünk ezer koronás betéttel, azt felelte, hogy ő ellenkezőleg, egészen alacsony típusú részvényekkel jönne, 20—25 koronásokkal, amint az Angliában szokásos. Különben késznek nyilatkozott további felvilágosításokkal szolgálni s gyakran össze is jött velünk.

December 8-án azonban Sz. visszalépett, mondván, hogy tanácssal készségesen szolgál tovább is, de nem jön velünk. Hogy mi volt a háttérben, azt mai napig sem tudjuk."

"A röpcédulák és körlevelek már tulajdonképpen karácsony előtt kimentek és az óriási akció elkezdődött. Az Alkotmány támadott és január 9-i gyűlésünkön, amelyen előkelő keresztény lobogó alatt soha nem látott emberek jöttek össze, H. megpróbált zavart kelteni, de lehurrogták. Ahogy P. Buttykay először használta a pártokfeletti szót, olyan tapsvihar támadt, hogy a néppártiak is leszereltek. Ezután jött gyűlés gyűlésre és tárgyalás tárgyalásra. A Vigadóban a Sajtóhölgy-bizottság nagy koncertet tartott január 7-én, amelyen én beszéltem. A javaslat, hogy alapítsunk egy részvénytársaságot, gyújtó hatással volt. Szerencsére az ellenséges sajtóban heves támadások jelentek meg ellenem ilyenféle címekkel: „Bangha páter lapot gründol.” Egy ilyen szemtelen támadásra kitérve, azt találtam mondani, hogy a legméltóbb válasz ezekre az volna, ha a három milliót nem három hónap alatt, hanem három hét alatt hoznók össze. Sohasem hittem volna, hogy ez szószerint beteljesedik. Pedig így történt! Még a régi parlamentben tartottunk egy hatalmas agitációs gyűlést, aztán jöttek a vidéki városok: Pozsony, Temesvár, Nagyvárad, Óbecse, Érsekújvár, Kassa, Lőcse, Eperjes, Zsolna, Szabadka, Szeged, Kiskunfélegyháza, Kolozsvár, Sátoraljaújhely (teljes sikertelenség, a teremben szocialisták, akik a Népszavát éljenezték), Eger, Erzsébetfalva. Aztán újra Budapest kerületenkint és április 7-én nagygyűlés a Vigadóban. Az eredmény: 8—9 millió április végéig és országos lelkesedés."

"De most jött a nagy kötelesség, hogy ezt a tőkét és lelkesedést helyesen gyümölcsöztessük. Összeül a direktórium és lázasan tanácskozik. Rengeteg éjszakai munka az Otthonban. Június 12-én alkotmányozó nagygyűlésünk, melyen Wolff Károly

beszélt. Ez volt az első nyilvános szereplése! Itt fedeztük fel Wolffot. Megalakul a négytagú direktórium és minden szerdán ülésezni kezd. Már a második ülésen azonban belső egyenetlenség támad... Ugyészünk, a szegény jó Waigand megbetegszik és 17 nap múlva meghal... Nagy tárgyalások az Ujságüzemmel, Új Hírekkel, Wodiánerékkal, Friss Ujsággal, a Sajtóhadiszállással stb."

„S most itt állunk a nagy életfeladat előtt. Ez az év el fogja dönteni. Én úgy akarom felfogni a szerepemet, mint a régi korok misszionáriusa, aki egy őserdőbe jön és egy népet akar a kereszténységnek megnyerni. Magasztos, szent, de nehéz feladat ez!"

Szeptember 21.

„E hónap a folytonos tanácskozás hónapja volt. Nyomdákkal alkudtunk: Friss Ujság, Thália, Román-nyomda, megegyeztünk T.-vel, megnéztük a papírgyárat, alkuszunk M.-mel s az újra önként vállalkozott Sz.-el. Kiegyeztünk a Neue Post-tal. Kissé fáradtnak érzem magam s a bizonytalanság miatt is kevesebb elánnal dolgozom, ezt tegnap Z. szememre is vetette."

Október 10.

„Nagyon különös napok. A sajtóügy nem akar előre menni. A papírüggyel nem tudunk dülőre jutni, a lapvásárlással sem. Lehet, hogy fáradtak és fásultak is lettünk; túlságosan egymástól várunk mindent. Ezenkívül sem dolgozom nagyon, sőt ami oly ritka nálam, napokon át „nincs dolgom". Nem érdekel, nem izgat, hogy cikkeskéik írásával bibelődjem; magas, nagy, átfogó tervek meg nem bontakoznak... A lendület hiánya aggaszt. Feltettem, hogy minden votív-misémet a Boldogságos Szűzről fogom végezni egyideig. Ő adjon jó gondolatokat és jó sikert. Lehet, hogy egész kényszerű kunktációnk gondviselészerű: talán a lehetetlen időponton

segít keresztül, amikor esetleg végzetes volna a lapgründolás. Viszont mily jó volna e válságos történeti időkben, ha mi is beleszólhatnánk! ... Tegnap elevenebben felmerült a nagy keresztény szervezkedés eszméje, most, amikor minden inog-binog s felbomlik minden pártkeret. Ma talán ez ügyben Wolffhoz megyünk."

Október 21.

„Összejöttünk a Földhitel Bankban s meghallgattuk Wolff nagyszerű programjavaslatát. Napok mulva folytattuk az eszmecserét. Programot adunk, s mint nemzeti demokrata mozgalom megszervezzük a tömegeket."

November 12.

„Finis Hungariae! Míg mi lassan, akadémice tanácskozunk, hónapokig semmit se teszünk, addig idekint felborul a helyzet. Október 31-én hajnalban győzött a Károly—Jászi—Kunfi-féle forradalom a nemzeti tanáccsal. Miután mi pár hétig programok kidolgozásából indulva ki, mozgalmakat terveztünk (Nemzetvédelmi Szövetség), barátaim és rendfőnököm óhajára 31-én délelőtt „vad civilben" kivonultam Budafokra s ott voltam egy hétig. Még most is roppant bizonytalan a helyzet, de elhatároztam, hogy a sajtót tovább is odázni nem engedem. Az Új Nemzedék átalakításán dolgozunk."

December 24.

„Szenteste, mily szomorú és sötét vagy ezidén! Bizonytalanságban a haza, az Egyház, minden. A szocialista és bolsevista terror ül a lelkeken. Állítólag pogrom lesz — a keresztény szervezkedés kátyúba dől. Minden igyekezetünk felborul; mindössze az Új Nemzedék a miénk. A mult hét óta az én nyomdászlányaim ügye is válságosra fordult, az áruló M. a terror, bujtoztatás és erőszak minden eszközével dolgozik. Szerdán kidobta a nővéreket és

leányokat a nyomdából. Rend és törvény nincsen. Mi lesz mindebből? Minden szemét felülre kerül, mindenütt a csirkefogóké a világ. Ha életünkre törnek, ki véd meg minket... Traktálok mindenféle ujsággal jaj, már mióta! A Déli Hírlap majdnem a miénk lett, úgy volt, hogy elsején kifizetjük. Ma tartottam a szilveszteri beszédet templomunkban. Bizony, szomorú év volt ez. Sok idő veszett el a sajtóra nézve s azért mégsem tudom fájlalni, hogy nem siettünk."

1919 január 4.

"Tegnap, Jézus Szíve péntekén vettük meg effektíve a Déli Hírlapot. Ma már az Európáról tárgyalunk. Isten segítségével tehát megindulunk... A titoktartás azért fontos, mert borzasztó az ellenszenv a sajtóvállalattal szemben minden részen: szerkesztőség, közönség, nyomda, rikkancsok — mind felmondhatná a szolgálatot. Így egyelőre a Déli Hírlapékkal szemben is törvényesen a földműves párt (Pallavicini) szerepel. Mégis minket terhel a feladat, hogy a lapot üzletileg felvirágoztassuk s szellemi nivóját, értékét annyira emeljük, hogy mire kitudódik, hogy a mienk, már ne lehessen tönkre tenni."

Január 12.

"Azzal a hírrel rémítettek meg, hogy 18-án konfiskálják a sajtóvállalat vagyonát. Törtem a fejem, hogy evickéljünk ki, de azt mondják, nem lehet, sőt nem is szabad semmit csinálni. Az E-ra alkuszunk, de itt is bajok lesznek. Embereim semmit sem akarnak reszkírozni s így sohase megyünk előre. Itt nem volnának olyan bajok, mint a Déli Hírlapnál."

Január 20.

"Az éjjel félegykor kerültem haza. Izgalmas tárgyalások után tegnap eladtuk a Déli Hírlapot

végérvényesen Pallaviciniéknak. Pénzünk egy része bennmarad kölcsönként egy évig, de krisztianizáltunk egy zsvány lapot s részünk lehet annak irányításában."

Január 25.

„Biz a helyzet iszonyú. Kunfi miniszter kinevez derűre-borúra. Az ujságíró bolsevikiek győznek. Az Ébredő Magyarokat Berinkey kidobta. Sehol semmi remény. Nekem nem szabad politizálnom s akik politizálnak, alig valamit tesznek s azt is ostobán, elán nélkül. Pedig most is egyesíteni lehetne a keresztényeket. Semmi sem történik... A Magyar Kultúra nem tud megjelenni. A Sajtóban nem szabad nyíltan írni."

Február 3.

„Tegnap este az Apostol-közgyűlés és a fehér-megyei puccs hatása alatt nagyon el voltam keseredve s majd el nem határoztam, hogy Kapornakra szököm az idegeimet pihentetni s magamat jobb időkre konzerválni. Elvégre az ember annak is állandóan ki van téve, hogy letartóztatják, meg le is ütik. Persze, ez éppenséggel máskor s másutt is megtörténhetik; s a letartóztatás se volna túlveszélyes. Elvégre a finom idegeimet nem szabad sajnálnom"...

Március 8.

„Félkilenckor kizörgetnek, hogy terrorfiúk keresnek. Kisült, hogy házkutatást tartanak. A zsidó sajtó, melynek érthető okokból a begyében vagyok, megtett ellenforradalmárnak. Amúgy is úgy undorodom most Pesttől, hogy elkérezkedtem Kapornakra."

Március 20.

„Most indulok vissza Pestre. Megölnek? Ám legyen; ez nekem is jobb lenne, az ügynök is tán

legtöbbet használna. Provokálni nem fogok semmit, de félni sem. Isten és a Szent Szűz velünk!”

Március 21.

„Ezen az estén hirdették ki a proletárdiktatúrát. Az utolsó vonattal Győrbe mentem s egy napot töltöttem a Kármelben. Innét vidéki rokonaimat kerestem fel. Tegnap Pozsonyban voltam, s úgy látom, legjobb, hogy a rendbe menjek. Itt akarom napjaimat imában, nyugalomban és pihe-nésben tölteni, ami nekem jót tenne. A haza elveszett, de a mi Királynőnk, a Szent Szűz visszaszerzi majd.

A multa térek vissza. Sok aprólékos munka, de nem nagy tettek; még a sajtó nagy munkája is későn kezdődött. Ezt a nagy hibát nem szabad még egyszer elkövetni, ha a jó Isten ad még egyszer lehetőséget és szabadságot a cselekvésre. Jelenleg elveszett a sajtó; nem tudni, mennyi időre.”

Április 2.

„Tegnap megírtam a végrendeletemet. Figyelmeztettek, hogy mindenütt keresnek. A budapesti ház elhagyatott, a sajtó műve szintén. Milyen szomorúság!

Bizonyára életemnek egy új fejezete kezdődik, ha ugyan megmarad; a régi rezsimnek vége, a régi Magyarország eltűnik. A romokból is kell profétálni. Tanulnom kell abból, ami bekövetkezett, semmi kicsinyesség többé. Ne legyen barátaimmal sok haszontalan beszélgetés, gyermekes munkák, mint például kicsi cikkek írása s bagatell dolgok. Hasznosítani, szervezni, jól átgondolni mindent. Nagy dolgokat tenni, szervezni mindenütt lendülettel. Csinálni egy új sajtóvállalatot, új Kultúrát. Bécsbe vagy Freiburgba menni s megszervezni egy központi sajtó művét és katolikus műveket. Az égből kapok majd erőt. Vagy egy magasabb misz-szióban dolgozik az ember, vagy ne is dolgozzék!”

Április 3.

„Rettenetes ez: semmit sem tudok tenni; persze, mert semminek célját nem látom. Irjak? Hová? S kinek? 7-én Pozsonyba jöttem.”

Április 19.

„Kínos volt a tétlenség; végül nagyszerdán jöttek az itteni urak s kezdünk sajtó stb. iránt érdeklődni s dolgozni. Persze közben folytonos félelemmel, hogy nem tör-e ki a kommún itt is és Európaszerte. Pestről ismerősök jönnek és szomorú híreket hoznak. Ma egy hallatlanul ostoba brossúra jutott kezembe túlról — milyen semmis vádakra, hazug, gyűlölködő bolondságokra építik vallásellenességüket ezek a gazemberek! S mi meg a mieink évtizedeken át hiába élveztük a szabadságot, nem tudtunk élni vele! Ha ezek a szerencsétlenek idején csinálnak sajtót!”

Május 8.

„Dolgozunk az Új Szíven s egy kissé a Magyar Ujságon is.”

Május 20.

„E napokban jött az Arad—Szeged kormányalakulás híre. Nagy remények. Dolgozgom egy művön: Magyarország újjáépítése. Rá akarok mutatni a helyes útra, a keresztény politika és szociálpolitika szükségességére. Hogy sem az új, ami most volt, sem a régi nem jó, ami ide vezetett. Megvizsgálom a liberális szocialista gondolatot, a demokratikus jelszót, aztán tárgyalok a kereszténységről, persze ott is megmondva a megmondandókat jobbra is, balra is. Esetleg Szegeden hamarosan nyomtatni is lehetne. Törekszem mindenkép Jugoszláviába, de a rektorom aggodalmaskodik.”

Június 2.

„Később megnyugodott benne s már mentem volna, de nem léggé biztató hírek. K.-nak húzódozása és J. nagy betegsége elhalasztatták velem az utat. Most oly hírek érkeznek, hogy a kommunista hadsereg megerősödik, a fegyelem helyreáll stb. Ha ez igaz, amint igaz, hogy Miskolcot bevették, akkor el fognak jönni Pozsonyba is. Csak nevetni tudom az itt oly buzgón berendezkedőket. Nem akartak a fehéreknek felvonulási területet adni — szegények, inferiorisok s hiába, nem államalkotó elem. Ha a vörösök e héten is előnyomulnak, akkor nincs más hátra: lemegyek. Ez amúgy is legcélszerűbb. Ha pedig elakadnék s alulról biztató hír nem jön, hozzá lehetne látni egy helyi bulvárlaphoz is.”

Június 21.

„Pünkösdi keddjétől rákövetkező hétfőig Bécsben voltam. Nem bántam meg, hogy felnéztem; többi közt már azért sem, mert kétségkívül sok ideált nyertem s világosabban látom a helyzetet. Bár pillanatnyilag a bolsevizmus elég erősen áll s nincs kizárva, hogy még egy évig is (ha nem tovább) uralmon marad, — főleg ha az antant elismeri — mégis úgy nézem, hogy előbb-utóbb meg fog dőlni s hiszem, hogy a szegedi akció is komoly, ha lassú is. De főleg örülök, hogy azt beláttam, hogy nem szabad időmet tétlenül töltenem, hanem dolgoznom kell aktuális ideákat tisztázó írásokkal, hacsak a jók és jobbak tájékozódása s eligazítása céljából is. Nem szabad alábecsülnöm a felvilágosítás és eszmei irányítás munkáját. A mi egyik legfőbb bajunk úgyis az eszméletlenség még a jobbak részén, a vezetésre hivatottak részén is; nagyfokú tájékoztatlanság és tervtelenség. S ha Isten úgy akarja, hogy száműzetésem soká tartson, régi tervemhez — oh, az innsbrucki világi apostolkodást de sajnálom mostanáig! — szintén visszatérhetek s írhatok egy rövid s összefoglaló, de gyakorlati és inspiráló munkát.”

Július 8.

„Bár munkám nagy részét már megírtam, általában szörnyen nyom a tehetetlenség tudata s a céltalanság gondolata. Úgy látom, hogy a konzervatív irány s névleg a katolicizmus és jómagam is szörnyen tervtelenül dolgoztunk. Az egészet alapjaiban kellene megújítani: kitűzni a célpontokat, megválogatni az eszközöket, felosztani a munkát s dolgozni — nem elszigetelt, véletlenül kezünkbe ötlő apróságokkal, de nagy, mindent felölelő, semmitől vissza nem riadó rendszerrel. Az ellenfelet legvégső gondolataiban kikutatni, cáfolni, ártalmatlanná tenni. Megmozgatni eget és földet, hogy egyházi életünk botrányos mulasztásai, stréberségei, teológiai tudatlansága, formalizmusa, aszkétikus hiányosságai kijavíttassanak. Ha valamire, erre kell figyelmünket összpontosítanunk, ha lesz még egyszer rend. A részletmunka mind mellékes, ezt másokkal kell végeztetni; a fő, hogy legyen végre az ország katolicizmusának nyilvános lelkiismerete s áttekintő, irányító, beosztó, szervező központja.”

Július 15.

„Megkezdtem a lelkigyakorlatot két nagy szándékkal: hogy mindenekelőtt az első buzgóságot, a természetfölötti gondolkozást lehetőleg nagyon felújítsam s aztán apostoli életemnek az eddigi kicsinyesség és slendrián helyett nagy erősséget találjak — esetleg, ha Isten úgy kívánná, hogy a szenvedés útjára, esetleg a mártíriumra valahogy előkészüljek... Hála Isten, e szentgyakorlat kitűnően sikerült. Most csak végrehajtani!”

Augusztus 8.

„Istennek hála, kezdődik a jobbrafordulás. Az ország ugyan feldarabolva s a románok benn vannak Pesten, de legalább megbukott Kun Béla s most a szociáldemokrata kormány is. Szamueli úr már az

Isten ítélőszéke előtt van. Tegnapelőtt betoppant Ernst és hívott haza Pestre. Tegnap felmentünk Nagyszombatba a provinciálishoz, ő még marasztal. Bármennyire áhítottuk a javulást, a kifejelet gyorsabban jött, mint hittük volna; munkáimat sajnos, még be sem fejeztem. A számüzetési idő egész eredménye: 1. egy kész s egy-két megkezdett könyv; 2. egy csomó cikk az Új Szívbe s pár füzet anyaga; 3. némi olvasás: szociológiai és szépirodalom, főleg angol-franciául; 4. sok meditálás a tennivalókról nagy lelkiismeretvizsgálattal és áttekintéssel; 5. egy jó lelkigyakorlat; 6. ötkilós hízás."

Augusztus 22.

"Ma este tizenegykor visszaérkeztem a provinciálissal Budapestre."

Augusztus 30.

"Egy hetet töltöttem el ma Pesten. Ez alatt folytonos tanácskozás. Az óriási „keresztény" fellendülés már szinte zavart kelt s az emberek azt sem tudják, hol kezdjék el. Jól tesszük, ha kettőre koncentráljuk magunkat: a sajtó helyes megindítására s a vallásos élet szervezésére. Előbbi e percben sürgősebb. Ma rengeteg tanakodás után ott vagyunk, hogy 1. egyesítettük a keresztény sajtót (Alkotmány, Új Lap), 2. bontakozik a sajtóterv, de rengeteg bajjal, 3. elvesztettük Sz.-t, illetve megszabadultunk tőle, nehéz eldönteni."

Szeptember 20.

"Már csaknem egy hónapja Pesten. A sajtó erősen készül, borzasztó merész játék ez, most minden pénzünket egyszerre kell belevetnünk; tartalék nem marad, oly szörnyű drága most minden. Utóbb sült ki, hogy nincs is annyi pénzünk, mint kellene. Ezek meg azt mondták, hogy megvan minden..."

Végnélküli fontos tanácskozások. — Nagy külső eredménnyel folytak le a férfikonferenciák. Régi álmom: a Bazilikát férfiakkal megtölteni, fényesen beteljesült."

Szeptember 28.

„A Központi Sajtóvállalat lapjai megindultak!"

A siker ormán és a szenvedés tengerében

Az előző fejezet naplójegyzetei eléggé bevilágítják P. Bangha életének azt a hősi szakaszát, amely az 1914—1920. közötti éveket foglalja magában.

A háborús összeomlás és a két forradalom nemcsak az ő nagy sajtóakcióját veszélyeztette, hanem személyében is érintette. Neve, egyénisége és alkotásai amúgy is nagy szálla voltak már a baloldaliak, a liberálisok, radikálisok és szabadkőművesek szemében s mert a forradalom az ő győzelmük volt, Bangha Bélát azonnal a veszélyes, elnémítandó, üldözendő ellenforradalmárok között könyvelték el. Már az őszirózsás első forradalom idején sem volt nyugta és biztonsága. Megfigyelték, megfenyegették, kétízben házkutatást is tartottak nála s csak a véletlen különös szerencséjének köszönhető, hogy például megtalált és lefoglalt naplóját mégis íróasztalán felejtették s így az utókor számára megmaradhatott. Ő ugyan lelkileg felkészült az elfogatásra, börtönre, esetleg vértanúságra is, de a második forradalom, a magyar kommún kitörésekor már nemcsak tisztelői és barátai tanácsolták, hanem egyenesen előljárói parancsolták meg, hogy meneküljön. Először csak Budafokra ment, természetesen polgári ruhában s így meglehetősen felismerhetetlenül. Ott a plébánián húzta meg magát. Hívei és barátai itt is felkeresték és a rémes történelmi események minden árnyalatáról értesítették.

Itt találkozott különben az akkori új magyar irodalom legnagyobb ígéretével, a zseniális tehetségű Szabó Dezsővel. A találkozást persze nem így képzelték el. Nem ilyen lehetetlen körülmények között, a bujdosás és szökés, a pusztaság létért és a nemzet életéért való roppant feszültség izgatott óráiban. Szabó Dezső hónapokkal azelőtt fejezte be első nagy és örök emlékezetű regényét, „Az elsodort falu”-t, amelyet Bangha Bélának küldött meg, illetve ajánlott fel kiadásra. Az akkori időkre mélyen jellemző tünet! Mélyen jellemző Szabó Dezső akkori mentalitására és lelki állapotára, de Bangha Béla egyedülálló hírnevére is. A kálvinista író, aki pedig tehetségének ugyancsak tudatában volt s aki éppen ezért az eléggé számos magyar kiadók között akár válogathatott volna is, egy katolikus vezéregyéniséget s mégpedig egy jezsuitát tisztelt meg bizalmával és ajánlatával. Ez a találkozás két nagy szellem termékeny barátságának, eszmeközösségének, esetleg irodalmi reneszánsz-törekvésének is kiindulópontja lehetett volna, mely tartósan rányomja bélyegét a magyar szellemi életre és irodalmi világra. Sajnos, a perc és az óra, a hely és a körülmények, amelyek között a találkozás lefolyt, nagyon kedvezőtlen volt. Amikor egy ország süllyed el, vérebek szimatolnak s csaholnak a titkos találkozó körül, amikor az egyik már menekül, a másik már süllyed, mielőtt a zenitre felroboghatott volna, nem lehet többet a jövőről álmodozni, irodalmi és szellemi terveket csinálni. A találkozás már csak arra szorítkozott, hogy egypár megértő, baráti, meleg szót váltottak, talán aggodalmaikat cserélték ki, talán az örök magyar reménységeknek adtak hangot, Szabó Dezső visszakapta a kéziratát, addigi szegény életének egyedüli kincsét s jövőendő nagyságának zálogát, Bangha Béla pedig menekült tovább, ismeretlenebb, biztonságosabb helyekre.

A bujdosó Páter először Győrbe ment, ahol egy éjtszakára a kármeliták Kármeljében húzta meg

magát s megrendült lélekkel hallgatta meg Szeghy Ernő atya prédikációját. Talán soha életében még prédikáció olyan hatással nem volt rá, mint ennek a tiszta, átszellemült embernek a szeráfi szavai, mint később maga megvallotta. Másnap már tovább bujdosott, ki a győri határba, Vénekre, a család egyik ősi fészke, ahol még rokonok éltek. Székely Ilonka, hűséges titkárnője és gyorsírója volt az utolsó, aki az ismerős, meghitt környezet világából még itt utoljára láthatta, de már ő is csak a Duna túlsó partjáról, aztán eltűnt a nyilvánosság elől. Dunai révészek csempészték át a Felvidékre, ahol már akkor félve és kezdetlegesen a cseh uralom kezdett berendezkedni. A kommún nehéz, a kétségbeeséssel határos hónapjait itt élte végig. Töprengett, elmélkedett, írt s természetesen nyugtalanul, a nap minden szakában, sokszor az éjtszaka óráiban is híreket lesett. Várta az orkán végét s leste az ég alján az üdvözítő derengést. Két vigasztalása volt mindössze ezekben a komor, gyászos hónapokban; az egyik az volt, hogy édesanyjával, akit felszentelése óta alig látott, többször és huzamosabban együtt lehetett, a második az, hogy Pozsonyban lelkes papokra és világi úriemberekre talált, akikkel feleleveníthette sajtóterveit s résztvehetett az Új Szív és a Magyar Ujság elindításában.

Bangha páter nem volt emigráns természet, aki könnyen belenyugodott volna az önkéntes száműzetésbe. Nyugtalanul, szinte lázasan leste és kereste az időt és alkalmat, amikor börtönéből kitorhat. Mikor a szegedi ellenkormány megalakulásának híret vette, mint a többi bujdosó magyar, azonnal Jugoszláviába akart utazni, hogy akár milyen nagy kerülővel, de a szegedi nagy megmozdulásoknál ott lehessen ő is. Nem rajta múlt, hogy terve meghiúsult.

Már csak a kommún bukása után térhetett haza. Ezzel a hazatéréssel azután megkezdődött élete legtevékenyebb és leglázasabb szaka. Tárgyalt és

tanácskozott, tervelt, agitált és szónokolt. Megjelent újra a pesti templomok szószékein s a hangja olyan akusztikát kapott, hogy felfigyelt rá az egész ország. Hű barátaival és régebbi munkatársaival feltámasztotta és új életre galvanizálta a Központi Sajtóvállalatot s néhány hónap múlva már elindíthatta a katolikus sajtó két első fecskéjét: a Nemzeti Ujságot és az Új Nemzedéket.

Szédületes egy élet kezdődött most már az ő számára, amelynek csak lehetőségei voltak, de korlátai nem! Mint egy emberfeletti óriás, úgy indult el s kráterek dübörgése, a lávafolyam ömlése jelezte az útját. Mindenütt ott volt, ahol csak tervre, tanácsra, okos főre, kemény szívre volt szükség s mindenütt beszélt, agitált, gyújtott, tüzelt, harcolt és fanatizált. Ontotta a cikkeket a lapokba, óriásként küzdött a lapindítás anyagi nehézségeivel, a keresztény ébredés nagyon is hullámzó hangulataival, a régi liberális ellenfelek támadásaival és cselvetéseivel s a mellett ébren és szinte álmában is ment fel vagy szállott le szószékről és dobogókról és gyártotta, öntötte magából a vallási, társadalmi és közéleti keresztény reneszánsz ötleteit és terveit.

Ezekben az években a szó szoros értelmében beutazta az egész országot és beszédeitől visszhangzottak a magyar városok, sőt sokszor a falvak is. Se időt, se testi erőt nem kímélt; szinte csoda, hogy különben vaskizikumát el nem nyűtte s már idő előtt tönkre nem tette. Ebben az időben már talán nem is az emberhez, a szónokhoz hasonlított, hanem a csodálatos és világiállításokon muto-gatni szokott gépemberhez. Akár fáradtan és álmosan, kimerülve és elnyúzva, akár fontos és őrjítő tárgyalásokból kiszakítva, amelyeken pedig sajtóalkotásainak léte forgott kockán, akár ellenségeitől üldözve és jóbarátaiktól elárulva — csak szószékre kellett állítani vagy dobogót tenni lábai alá, csak termet kellett nyitni, ahol emberek gyűlnek össze — és Bangha Béla mint a soha nem fáradó vulkán

megindult és ontotta magából a lávát. Sokszor — mint naplójában maga feljegyzi — egy pillanatnyi ideje nem volt az előkészületre. Szinte még főbb pontjaiban sem tudta végiggondolni, hogy miről beszéljen vagy mit mondjon s mégis fenomenális és ellenállhatatlan volt. Hihetetlen hirtelenséggel tudta a gondolatokat kitermelni, a kifejező készsége pedig, a szóbősége olyan volt, mint egy feneketlen bánya, amelyikkel akár rablógazdálkodást lehet űzni. Ezekben az időkben lett szónok abban a másik értelemben is, amikor a szónok nemcsak gondosan előre kitermelt, feldolgozott és lemért anyaggal áll elő, hanem a hallgatóközönség vonzása, varázsa alá kerül s hogy úgy mondjam, szinte révületben és ekstázisban beszél. Csak egypár pillanat kellett neki, a bevezetés tétovázó szavai, hogy megteremtse a maga és közönsége lelke között a kapcsolatot s aztán szinte mágus módjára a közönség rejtett vágyainak, álmainak és gondolatainak hangot adjon vagy esetleges kételyeit, fenntartásait, nehézségeit és gátlásait megtörje és ellenkező irányba fordítsa.

Ezek a beszédei, amelyekből sajnos, épp a rögtönzés miatt semmi sem maradhatott fenn, két szempontból is érdekesek. Először azért, mert Bangha páter a sok egyhúrú beszéd és rögtönzés ellenére sem lett soha hangos kertelővé. Ha néha a hatás kedvéért vagy a dédelgetés elkapatásaként meg is engedett magának alantasabb, demagógabb, triviálisabb hasonlatokat és kitételeket, az úgynevezett „hordóbeszédék” nivójáig soha nem alacsonyodott le. A Bangha-féle beszéd nemcsak nagy hang volt mesteri modulációkkal, nemcsak kitűnő mimika és gesztus, nemcsak ellenállhatatlan hatású frázisok és fordulatok, hanem mindig és mindenkor ép, nagy, magas gondolatok gyűjteménye vagy termelése. A szó maga vagy a hang őt soha nem tudta megrészegeteni, még az érzés áradata sem tudta soha annyira elragadtatni, hogy a gondolatokról megfeledkezzék. Ő elsősorban gondolatok és esz-

mények varázsa alatt állott s azoknak adott fényt, csillogást és erőt. Nála mindig pontosan tudhatta a legpallérozatlanabb agyú hallgató is, hogy ebben a pillanatban miről beszél, mit fejt ki vagy mit cáfol meg és a beszédei milyen célt szolgálnak, hova futnak ki? Minden beszéd nála elsősorban agymunka volt, szellemi termelés vagy legalább is rajzás, amelyik nem szép szavakkal, hanem eszményekkel akarja az emberiséget megajándékozni. Legfeljebb azt lehet fokmérőnek hozzátenni, hogy nem volt ingyence a gondolatoknak. Nem akart soha követhetetlen vagy utolérhetetlen gondolkodó lenni, aki a felhőkbe száll és csak a szavak muzsikáját esőzi alá a hallgatókra. Nem akart „széplélek” lenni, aki a gondolatok és eszmetársítások finom cizellálását a közérthetőség fölé helyezi. A gondolatok és eszmék világából őt csak az érdekelte beszédeiben, amit mindenki számára fel tudott oldani s könnyen megérthetővé, foghatóvá tenni.

A másik érdekes tulajdonsága volt ezeknek a beszédeknek, hogy megtermékenyítő, elindító hatásúak voltak. Egyszóval nemcsak tapsot, lelkesedést vagy elragadtatást váltottak ki, mint a szónoki beszédek óriási százaléka, nemcsak beszéltek róla, megvitatták, még a visszhang foszlányait is ízekre szedték, hanem elhatározóan és döntően beléptek az emberek életébe. Itt folyt össze most már másodszor életében a szónok az agitátorral. Azok, akik hallgatták, nemcsak megdicsérték és beszéltek róla, nemcsak örvendeztek, hogy hallhatták és fogadkoztak, hogy újra meghallgatják és másokkal is meghallgattatják, hanem megindultak és cselekedni kezdtek. Amikor beszédeit befejezte, ha például éppen sajtóbeszéd volt, százan és százan azonnal hozzá siettek és a lapjaira előfizettek s mire hazatért, gyakran utalványok és csekkek várták, amelyek kisebb-nagyobb összegeket, néha egyenesen mecénásra valló fejedelmi ajándékokat helyeztek el a kezei közé. Rengetegen keresték fel, hogy tervei-

ket, akcióikat megbeszéljék vele s még többen írtak neki tanácsért vagy bátorításul. Miniszteri előszobák küszöbeit nem koptathatták ebben az időben anynyian, mint ahányan nála várakoztak és komoly hivataloknak sem lehetett nagyobb póstája, mint amilyen a közönség minden rétegéből rázúdult. A neve már fogalom, cél és programm lett! Mindenki, aki valami nagyot és nemeset gondolt és tervelt, hozzá fordult, vele akarta megbeszélni, az ő szárnyai alá akart bújni vagy vele akart a küzdőtéren megjeleni. Mint egy szabadalmi hivatalban, úgy folytak be hozzá a gondolatok, tervek, vágyak, álmok ifjaktól és aggoktól, bölcsektől és bolondoktól, magános tépelődőktől és tömegbálványoktól egyaránt. Úgy csillogott ezekben az években a magyar égen, mint a betlehemi üstökös, aki milliók megváltó vágyát és feszült várakozását testesíti meg!

Nehéz, szinte lehetetlen még a kísérlet is, hogy beszédeinek számát, helyét és alkalmát megörökítsük. Csak annyi bizonyos, hogy minden évben több százról és ezekben az években több ezerről kell beszelnünk. A legtöbbször több beszéde volt egy évben, mint ahány nap van az évben. Nem azért, mert minden napra jutott volna éppen egy, hanem mert néha halmozta naponként a beszédeket. Egy-egy pesti nap 2—3 nagy beszédet is jelentett s egy-egy vidéki kiszállás négyet-ötöt is napjában. 1922 március 27-i feljegyzésében maga is megkísérelte, hogy beszédeinek állomásait összeírja, ami egyrészt ugyan nem teljes, másrészt pedig már külföldi szerepléseit is befoglalja, amelyekről ezideig még nem beszéltünk. A napló így szól: „Felirom emlékezetem szerint hol beszéltem eddig: Nagyszombat, Pozsony, Kalocsa, Tösens, Ried, Prutz, Inzing, Fulpmes, Innsbruck, Wörgl, Frauling, Igls, Zenzenhof, Salzburg, Nyitra, Wien, Budapest, Újpest, Rákospalota, Rákosszentmihály, Erzsébetfalva, Kispest, Soroksár, Gödöllő, Máriaremete, Mária-besnyő, Kiskunfélegyháza, Kecskemét, Cegléd,

Lajosmizse, Baja, Zombor, Zenta, Szeged, Szabadka, Mohol, Péterréve, Óbecse, Vác, Selmezbánya, Zsolna, Érsekújvár, Kassa, Lőcse, Eperjes, Sátoraljaújhely, Miskolc, Diósgyőr-vasgyár, Gyöngyös, Eger, Nyíregyháza, Debrecen, Püspökladány, Nagyvárad, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Petrozsény, Arad, Temesvár, Nagybecskerek, Esztergom, Dorog, Győr, Sopron, Szombathely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Pécs, Siklós, Mohács, Dunaföldvár, Székesfehérvár, Szekszárd, Fehérvárcsurgó, Perkáta, Veszprém, Tatatóváros, Jászberény, Lourdes, New-York, Anochar, Newark, Chrome, New-Brunswick, Trenton, Perth Ambory, Passaic, Wrodbridge, Buffalo, Lackawanna, Bridgeport, Mckeesport, Youngstown, Lorain, Cleveland, Toledo, Detroit, S. Bend, Gary, East Chicago, Chicago, Mezőkövesd, Hódmezővásárhely, Gyömrő, Pécel, Vének, Kőszeg, München, Kaposvár, Szentgotthárd, Szigetvár, Vecsés, Kisújszállás."

Az a tengernyi beszéd és a vele járó utazás természetesen kiszélesítette a Bangha páter ismeret-ségi körét is. Annyiszor látták, hallották, hogy mindenki személyes ismerősenek érezte. A vonaton nem utazhatott, az utcán nem járhatott, hogy százan és százan ne köszöntötték volna s ne ragadták volna meg az alkalmat legalább egy kérdésre vagy feleletre. Azt lehet mondani, hogy ebben az időben Magyarországnak minden valamirevaló emberét ismerte a fővárosban és az országban egyaránt, a katolicizmus kebelén belül pedig aligha lehetett valamirevaló vezető ember, akivel személyes érintkezésbe ne került volna. A legszorgalmasabb képviselő nem ismerheti úgy területét, mint ahogy ő ezekben az években a csonkaországot ismerte. Szerencsére elég jó név- és arcmemóriája volt s ritkán került a híres és felkapott emberek ama kínos helyzetébe, amikor őt mindenki felismeri, ő pedig senkit sem ismer meg!

Nem szabad azonban egy pillanatig sem azt hinnünk, mintha P. Bangha ezekben az években csak diadalról-diadalra haladt volna s az általános szeretet, megbecsülés és rajongás fényében fürödhett volna. Távolról sem! Bár voltak igen nagy számmal, feltűnően nagy számmal lelkesült hívei, de mint minden nagy és bátor egyéniségnek, voltak irigyei, haragosai, ellenfelei, sőt halálos ellenségei is. A közvélemény nagy része ugyan mellette állt s mint bálványra nézett fel rá, de egy töredék sok keserű órát, megaláztatást, üldöztetést s amúgy is túlérzékeny lelkének tengernyi szenvedést szerzett.

E szenvedéseknek csak kisebb része volt személyes keletű, amire ő szolgáltatott volna okot és alkalmat, legnagyobb része tárgyi jellegű, mely alkotásaival és mozgalmaival függött össze.

A személyes jellegű bántalmak és szenvedések abból eredtek, hogy valóban apostoli buzgósága, erőinek szertelen szétforgácsolása, önmagának kíméletlen hajszolása és felégetése mellett mégis minduntalan a háta mögött hallania kellett, hogy büszke, gőgös, hiú, önkényes, zsarnok és hálátlan, aki csak mindent a maga és akciói számára aknáz ki s utána szeszélyesen új emberek kedvéért eldobja magától a régieket. Vádolták naivitással és fantasztasággal is, hogy csak álmokat kerget és a valósághoz érzéke nincs; hogy csak huszáros kirohanásokat rendez mindenfelé, de a győzelem után elhagyja a csatateret; hogy nyugtalan és állhatatlan, akit minden csak addig érdekel, ameddig nehéz, merész, szinte kivihetetlen terv s amikor megalkotott valamit, sorsára hagyja és elfordul tőle. Vádolták azzal is, hogy nincs emberismerete, zseni létére műkedvelőkkel, féltehetségekkel és akarnokokkal adja össze magát, sohasem tudja kiválasztani a kellő embereket, ezért legnagyobb alkotásai is csak vergődve botorkálnak s hamar ebek harmincadjára jutnak. Felpanaszolták, hogy semmi diplomáciai érzéke nincs s keményen lekopogott elvi álláspont-

jaival, harcos természetével épp a hatalmon lévők-nél rontja el a dolgát. S hogy a keserű kehely csordultig megteljen, neki, a katolicizmus élő lelkiismeretének még azt is meg kellett érnie, hogy a katolicizmus leszűrkítésével, elvizenyősítésével, egyenesen elárulásával vádolták!

Ezek a gyanúsítások és vádak, pletykák és rágalmak, sokszor jóakarató figyelmeztetések, még többször gonosz kígyósziszegések mélyen a szívébe döftek. Bangha Béla ugyanis csak külsőleg volt kemény és halált megvető harcos, befelé érzékeny, szinte túlérzékeny mimózálélek, akinek minden fájt és minden ütés azonnal belső vérzést okozott. Naplója a tanú, hogy magánosan tépelődve és gyötrődve, szinte a szíve vérét hullatva rengeteget tudott szenvedni. Az élete, a belső lelki élete legalább annyi gyötrődés és szenvedés, mint amennyi siker, diadal és alkotás volt a külső élete.

A vádakra ma már nehéz volna s talán kár is felelni. Ugyan ki láthat bele az emberi lélekbe, hogy annak motívumait mindig tisztán megítélhesse? Vajjon a külsőleg alázatos modorú emberek lelkileg mindig olyan alázatosak-e s vajjon a kemény hang, a nyílt tekintet, a parancsoló modor s éppen ezért gőgösnek látszó külső mellett nem húzódik-e meg gyakran az összeomlásig és megsemmisülésig menő alázat? Lehet-e a közéletben forgolódni, nagy harcokat megvívni a nélkül, hogy az ember maga is be ne kormozódjék, meg ne véreződjék, ellenségeket ne szerezzen s a suttogásnak, pletykának, gyanúsításnak, rágalomnak magát ki ne tegye? Csak a kicsinyeket és az ártalmatlanokat szereti és becézi mindenki, de az óriások ellen mindig feltámad a rajongás és lelkesedés mellett az irigység és a gyűlölség is.

Bangha Bélának is megvoltak a maga emberi gyöngeségei és hibái, amelyek ellen naplói tanúsága szerint ernyedetlenül és hősieken küzdött, de az önuralom őt is elhagyta néha s ilyenkor emberi

indulattal vagy felvágta a fejét, amitől gőgösnek látszott vagy lankadtan lehorgasztotta, ami miatt állhatatlannak és kislelkűnek látszott. Vagy szétvert, néha ökölcsapással szétvert a rajta élősdiek vagy rajta károgók között, amitől kegyetlennek és zsarnoknak látszott vagy azértis új gondolat és fény gyúlt ki a szemében, amiért hiúnak és kalandornak nevezték.

Nehéz kérdések ezek még a látszat, hát még a valóság kivizsgálásánál is! Vajjon gőg-e az vagy bántó büszkeség, ha valaki ismeri értékét és tudja, hogy szellemileg fölötte áll másoknak, esetleg kortársai között minden ismerősnek? Vajjon hiúság-e az, ha valaki csillogó szemmel végig meri mérni azt a nagy termet vagy teret, amelyen mindenkit felgyújtott az Isten lángjával? Vajjon állhatatlanság-e az, ha valaki nem tud épp tehetségének és agilitásának tűzhányószerű mivolta miatt egy akcióba vagy alkotásba betemetkezni és eltokosodni, aki csak ujjpöccintéssel vagy félkézzel indít meg új harcokat, versenyt fut az egymásból kikelő új gondolatokkal és sok területen, esetleg minden téren be akarja hozni, amit mások évtizedeken vagy egy század óta elmulasztottak? Biztosan emberismeret-hiány volt az, hogy nem tudta minden alkotását hasonló óriások kezére bízni vagy talán inkább óriások sem igen voltak akkor, akik a nekik szánt szerepet hősi módra betölthették volna?!

Újra mondjuk: ember volt ő is, akinek megvoltak a maga gyöngeségei és törései; az élet és a siker néha megrészegítette, talán a kellő határon is túl; az indulatok és a szenvedélyek őt is elragadták néha úgy, hogy a tisztánlátása megzavarodott s balul cselekedett vagy ártott; de mindez csak azért lett mélyebb vagy nagyobb árnyék az alakja tövében, mert nagy volt és óriás volt az emberek között. Azt, amit másoknál észre sem vettek volna, vagy azonnal megbocsátottak volna, azt tőle zokon vet-

ték, mert bálvány volt s már nem is emberi, hanem abszolút mértéket követeltek tőle!

*

De a szenvedések legnagyobb része inkább tárgyi jellegű volt. A katolikus sajtó megalapítása sem ment úgy, hogy vízre bocsátották az első hajókat s aztán örömmámorban és tapsikolva sétáltak a parton és mámorosan nézték, hogy úszik a tarajos hullámokon a fehér hajó. Hiába volt az ellenforradalom nagy keresztény ébredése, a hangulatot nem lehetett egyszerre a sajtó számára letarolni s a liberális sajtóhoz való megrögzött ragaszkodást nem lehetett azonnal kiirtani. Az Esték, Pesti Hirlapék, Az Ujságék, Népszaváék nem olyan könnyen adták fel a pozíciót és a harcot s akkor még senki sem gondolt azokra az erősebb, mondhatni erőszakosabb eszközökre és intézkedésekre, amelyek később olyan könnyűvé tették az egész liberális sajtó kirámolását s a nyakló nélkül alapított „keresztény” sajtó fennmaradását. Tétova, irányt kereső és személyi harcokban egymást buktató kormányokkal, a liberalizmus és kapitalizmus mesésül kiépített és bevehetetlennek hitt váraival s a nagyközönség erősen hullámozó hangulatával állott a katolikus sajtó szemben. Ehhez járult még a tökehiány, a papírhoány, a pénz folytonos romlása s a gazdasági élet, az emberek keresőképességének a megcsappanása. Az irányt is nehéz volt megtalálni, a hangot még nehezebb. A keresztény összefogást hamar követte bizonyos protestáns körök fellázadása, a keresztény kurzust pedig hamar beoltotta a megijedt, de még össze nem omlott liberalizmus oltóanyaga. Az egyik oldalon szélsőséges, szinte forradalmi hangot, a másik oldalon önmérsékletet, szemszúrást, az elvek kiegyezését a gyakorlati élettel követelték. Az emberek kipróbálásával is lépten-nyomon baj volt. Nagyhangú és ígéretű emberekről kisült, hogy csak

törpe műkedvelők, akik felelős pozícióban azonnal csődöt mondanak s a mezítlás apostolokról, hogy pénzeszacskót szorongatnak s keleti kényelemről álmodnak. Sok emberben kellett csalódnia Bangha páternek ebben az időben. Egyeseknek a tehetségében, másoknak a szervezőképességében, ismét másoknak a barátságában vagy becsületében. Sok, még ma is közszereplő ember bizonyára mindent áldozna és mindent megfizetne, hogy Bangha páter naplójából nyomtalanul kitöröltessenek azok a kemény szavak, amelyekkel egykorú bárgyúságát vagy becstelenségét megörökítette!

Mindez a sok baj, kellemetlenség, szorongás, aggodalom, csalódás és becsapás, kijátszás és mellőzés, ami a megindított lapok anyagi és szellemi ügyeivel együtt járt, kimondhatatlanul fájtak az ő érzékeny lelkének, szúrták, sebeztek, szinte napról-napra szörnyű gondokba, felelősségekbe, kudarcba, szégyenbe, esetleg a hullámokban való teljes elmerülés kétségbeesésébe taszították. Ezekben az időkben roppant meg először a férfikorának legszebb éveiben álló délceg ember. A gond és a lelki vívódás kiütközött arcán és alakján. Lesoványodott, legyengült és az idegeit megrágtá az emésztő harc. Nem volt étvágya, nem tudott egészségesen aludni s ő, aki olyan keményen és világosan, szinte az érdektelen bíró tisztalátásával tudta önmaga dolgait is vizsgálni, már-már azt hitte, hogy valami szörnyű, esetleg végzetes idegbajt kapott. Orvoshoz is fordult, egy neves ideggyógyászhoz, aki alaposan megvizsgálta, aztán okosan megnyugtatta, hogy csak nagyfokú fáradtság és kimerültség az egész. A gép túlsokat futott, embertelenül pazarolta önmagát s most kifulladt. Csak egy nagyobb pihenésre van szükség, hogy teljes gőzzel tovább futhasson.

Hogy mit szenvedett, gyötrődött és tépelődött ezekben az időkben, annak megrendítő, szinte véres nyomai vannak naplójában.

1920 április 20.

„Hetek óta fokozódó, néha szinte örjítő belső levertség és tehetetlenség. Ennek okait keresve, ezeket lelem. Egyik oldalon csakugyan igen nehéz problémák, főleg hogy mit tegyek a sok közül; másikon lelki elernyedtség, kedvetlenség és báortalanság, aminek bizonyos fokig a lelki élet hiánya lehet az oka meg a neuraszténia. De talán csak bizonyos fokig! Kezdem szeretni, ha senki sem háborgat, ha egy Dickens mellett nyugodtan telik az idő. Kezdem szeretni a kényelmet, az idillt. Itt bele kell vágni! Gyakorolni megint a jószándékot, önmegetagadást, heroizmust s akkor is lelkesen tenni a kötelességet vagy jót, ha undorodom tőle.“

Május 4.

„Hallom, hogy T. könyve megjelent s a Szózat megtámadta. A jó öreg keserűen kifakadt, hogy nincs hol felelnie; azelőtt legalább Alkotmány volt stb. Persze az a kérdés, mi a jobb: hogy legyen egy alig olvasott, unalmas papi lap, mely szükség esetén minden papi megnyilatkozásnak rendelkezésére áll, avagy: hogy az óriási tömegek ne Estet stb. olvasanak, hanem olyan keresztény lapot, amely ha nem is vitázik minden alkalommal, mégis elsősorban katolikus célokat szolgál. Ezt a rációt oly nehéz egyesekkel megértetni s mégis oly világos, hogy ragaszkodnunk kell hozzá. Ma a napi 800,000 ujságpéldány közül körülbelül 140,000-et mi adunk ki. Tehát körülbelül egyötöd-egyhatodát az összesnek; azelőtt tán másfél millióból a mienk volt 60 ezer, tehát körülbelül egyhuszonötöd rész.“

Július 19.

„Erősen gondolkoztam e napokban a magam lelki állapotáról s hogy mi az oka a nagy tehetetlenségnek, zélushiánynak, hogy se a sajtóban, se kívülről komoly munkát nem végzek, csak pipálok s regényt olvasok, s még egy levél megírásától is,

pláne cikktől fázom. Miért oly meddő a lelkem, hogy beszédekre nincs témám nekem, ki azelőtt majd szétvettem a világot ideákkal? Fáradtság és kimerültség vagy már öregedés?"

1921 március 23.

„Újév óta a zsidó sajtó a legszemtelenebbül lép fel, úgy ahogy nem mert volna egy negyed év előtt. Ereje a kiscgazdák és a kálvinisták viselkedése, akik jobban gyűlölik a katolikust, mint a zsidót s folytonos veszekedést idéznek fel a keresztények között... Az Est perfidül kifigurázott, hogy „lesz még belőlem valami”.

1921 augusztus 27.

„Alig van Magyarországon ember, aki előtt a lelkekért s a Krisztusért való munkálkodásnak oly széles területei fekszenek, mint előttem s aki minden gyengéje mellett bírna is némi kvalitásokkal, hogy alkosson is nagyot. Mind azon múlik tehát, hogy a lelki megrendülés a bajokon, amik vannak s a szeretet Krisztus és a lelkek iránt erős legyen bennem. Ha mármost visszatekintek, két nagy bajt látok magamon s két nagy akadályt a sikeres, nagystílű működésnek. Egyik, hogy félénk vagyok sokszor, sőt gyáva és szeretem a csendet s a harci zajtól távol pipázó nyugalmat; nem szeretem reszkírozni magam, a kérdésektől is egyre jobban drukkolok, hát még az emberek közé menéstől, a kéréstől, a követeléstől s a szilárd és határozott leszámolásoktól — amik hiszen mind tényleg balul is üthetnek ki, de ha nem csináljuk, összerothadunk. A másik, hogy kezdek egyfelől töprengő, határozatlan lenni, másfelől pedig mindig más és más után szaladok s a lényegét, a felelősséggel megkezdett elhanyagolom. Itt kell megerősödnöm komolyabban és elszántabban... Úgy kell felfognom a sajtót, mint amikor a legelején voltunk, amikor még semmi se volt. Ahogy akkor is csak óriási erőfeszítéssel

sikerült az első nagy lépést megtennünk, úgy most is alaposan, véresen átgondolni a teendőket s aztán önvérezve is, halálos elszántsággal, egy életem, egy halálom! — nekimenni. S hálát kell adni az Istennek, mert azért akárhogy vagyunk ma, mégis tovább vagyunk, mint amikor százezer koronával terveztem egy kis lapot s a százezer korona sem volt meg. Most mégis lapjaink, nyomdánk van s néhány emberünk s néhány véres tapasztalatunk. Erre kell erőt keresnem. Nekem ez a szentség útja, az én aszkézisom, az én mártíriumom s misszióm!"

*

A nagy pihenésből persze alig lett valami. Már az a tudat, hogy nem komoly beteg, elég volt a Páternek arra, hogy elvesse a sötét és nyomasztó gondolatokat s a megsűrűsödött, de nem megoldhatatlan problémák megoldására vesse magát. Itt ott leszaladt ugyan egy-két napra a Balaton mellé vagy Kapornakra, Kalocsára vagy Pécsre, de még ezeket a pihenőnapokat is lehetőleg beszédekkel vagy agitációval állította tele. Mind nyilvánvalóbbá lett mások előtt is, hogy ezt a Bangha Bélának nevezett mótort megállítani nem lehet, mert a megállás nála már csak a halálos betegséget és a halált jelentheti. Hagyni kellett futni!

A nagyközönség természetesen ebből a betegségből vagy lelki válságból semmit sem vett észre. Bangha Béla tovább szerepelt, a kínokat és a gyötördéseket újabb munkákkal, cikkekkel, beszédekkel, könyvek írásával, agitációval gyógyította. Csak otthon rendtársai és legszűkebb szerkesztőségi környezete vette észre, hogy valami baj van körülötte; hogy a szellemes, beszédes, mindig okos és mindig vig páter szófukar, sőt napokig szótlan, elmélázó lesz. Hogy a szeme nem fénylik a régi tűzzel, a fején szaporodnak az ősz hajszálak és az arcára mind élesebben ülnek ki a szarkalábak. Nem ok nélkül nagyon féltették akkoriban. Féltették nagy

alkotását, de féltették az egészségét és az életét is, amelyik a sajtón kívül sok más gondolat, terv és akció végrehajtására volt még hivatott.

Robusztus szervezete s még inkább ruganyos lelke azonban hamar leküzdötte ezt a lelki és idegkrízist. Hogy sajtóját megmentse és pénzt szerezzen, előbb Hollandiába indult felolvasó és agitációs körútra, majd hamarosan az Egyesült Államokba. S bár a lelki nehézségek itt sem hiányoztak, az idegen környezetben újra magára talált, mint később részletezni fogjuk, emberfeletti módon dolgozott s diadalmasan tért haza. Ez a két nagy út a későbbi délamerikai missziós körúttal életének legszebb emlékei közé tartozott, amit két külön könyvben meg is örökített s az is bizonyos, hogy az akkor legmélyebb gyászba szakadt nemzetnek felmérhetetlen szolgálatokat tett.

A római száműzetés

„1923 június 13-án közölte velem a P. Provinciális a P. Generális kívánságát: Rómába megyek a kongregációk nemzetközi titkárságát megszervezni. Új életcél, új élet, új feladatok!” — Így örökíti meg P. Bangha maga azt a nagyhorderejű és akkor még beláthatatlan kihatású eseményt, mely őt nemcsak összes alkotásaiból, hanem a magyar környezetből és a magyar életből is kiragadta s a nemzetközi feladatok megoldására Rómába vezényelte. A legmagasabb helyről jött rendelkezés a közvéleményt váratlanul érte s a legkülönbözőbb találgatásokra, sőt sötét gyanúsításokra is adott alkalmat.

Őszintén és kertelés nélkül meg kell állapítanom, hogy ennek a rendi úton történt áthelyezésnek bombahatása volt. Barátai és hívei elszomorodtak, ellenségei pedig felujjongtak. Az előbbieket úgy gondolták, hogy mérhetetlen veszteség éri őket, melyet pótolni talán egyáltalán nem lehet, az utóbbiak meg abban a csalóka reményben ringatták magukat, hogy távozásával kidől a törzs s vele földre zuhannak és elszáradnak az ágak is. A zavart és misztikumot még csak növelte az, hogy teljes homály borongott a fölött is, vajjon ez az áthelyezés csak átmeneti dolog-e, amelyik ideig-óráig tart, vagy esetleg tartós rendelkezés, amely hosszú időre, talán örökre kiszakítja P. Banghát a magyar környezetből és nemzetközi feladatok elé állítja. Ezért sok pletyka, sugdolózás, találgatás és gyanúsítás kelt szárnyra azokban a napokban. Egyesek nagy megtiszteltetésre, kitüntetésre, egy magyar

glóbusból elindult és felszállt üstökös világot berobogó útjára gondoltak s minden veszteség mellett is hízelgett nekik az a tudat, hogy a kis Magyarország, a megcsonkított, összetört, vérző ország ilyen nagy embert ajándékozhat a nagyvilágnak és az egyetemes katolicizmusnak. Mások sötétebben láttak és még sötétebb ördögöket festettek a falra. Összeesküvésről, árulásról, merényletről beszéltek, egy szédületesen felívelt karrier külső megfúrásáról és fájdalmas összeroppanásáról s természetesen bűnbakot kerestek rendi, egyházi, világi és állami oldalon egyaránt.

A mai idők s a nagyrészt még élő szereplő személyek miatt nem vállalkozhatunk arra, hogy e feltűnő és váratlan áthelyezésnek háttérét és indító okait teljesen felfedjük, bár a kezünk közt levő levelek és naplójegyzetek egy hozzávetőleges és egészen valószínű kinyomozást, illetve megállapítást megengednének. Ma még kár ezt a kérdést bolygatni s talán a jövőben is kár lesz! A kortárs a nélkül is hajlamos bizonyos eseményeknek a történés pillanataiban túlnagy jelentőséget tulajdonítani, ami a valóságban s messzebb távlatokból visszaneézve úgy sincs meg. Hányszor gondoljuk, hogy egy-egy váratlan esemény sorsdöntő az életünkre, belereszketünk és elnémulunk csapásaitól s remegve, borzadva várjuk a kifejetét, holott semmi vagy csak parányi dolgok következnek belőle. Valahogy így volt az akkori közvélemény is a P. Bangha áthelyezésével. Árulást, bosszút, halálos csapást szimatolt mind a Péter, mind a magyar katolicizmussal szemben. Pedig most utólag visszaneézve az eseményekre, megállapíthatjuk, hogy nem úgy volt. P. Bangha karrierje nem tört össze az áthelyezéssel, sőt ő maga lelkiileg elmélyült, meggazdagodott, pótolhatatlan tapasztalatokat szerzett, utána még nagyobbra, még monumentálisabbra ívelt. Az alkotásai s legfőként a Központi Sajtóvállalat sem ment tönkre, sőt némely tekintetben megújult és meg-

erősödött, mert egy ember atlaszi, de mégis csak ingó vállalai helyett nagyobb csoportra, szilárdabb alapokra helyezkedett.

De különben is a mi szempontunkból, mely Bangha Béla egyéniségét akarja megrajzolni, nem az a fontos, hogy a közönség és a közvélemény mint vélekedett, mit pletykázott vagy miféle egyházi és világi botrányokat szimatolt. Nekünk fontosabb tudni, hogy maga az érdekelt, a Páter hogy fogadta az áthelyezést, hogyan vélekedett róla.

Ugyanazon a június 13-án, amikor az áthelyezési parancsot lakonikusan megörökíti, azonnal a következőképpen folytatja naplóját: „Hirtelen átgon-doltam a dolgot s beszéltem J.-vel, majd I.-vel is. Elégge tetszik nekem s bizalmam van abban, hogy Szűz Mária nevében történik. Előnyök: Ki ebből a szűk krecliből, reménytelen helyzet, apró szamar-ságokkal és szamarakkal veszködni folyton; úgyis nagyon fáradt vagyok már sokszor az örökös beszéd-től, agitációtól és rendszertelenségtől; kinőttünk egy kicsit az itthoni keretektől. Sok nehéz gond és nehéz helyzet oldódik meg így elég simán, például a sajtó körül való helyzet is; egy csomó irigy ember is megszűnik acsarkodni talán. S ami fő: reményem van arra, hogy valóban nagy arányokban tehetek egyet-mást Isten dicsőségére s a lelkek javára. A fekete pápa szárnysegéde lehetek; voltakép a leg-szebb hivatás; a kongregációk a Társaság ütőere sok tekintetben és működési szerve. Én itt rengeteget tehetek s ha tehetségemnek egyik fele, a szónoklat be is rozsdásodik, másik fele, az indító készség, az eszmetermelés, kezdeményezés és agitálás is bizonyos fokig nagyon jól érvényesülhetnek. Mennyi fontos dolgot indíthatok: sajtó, papi hivatások kel-tése, missziós gondolat, katolikus öntudat ébresztése, katolikus internacionálé stb. dolgában... Kezdet-ben persze nagyon nehéz lesz. Semmi segédeszközöm nem lesz. Se barátaim, se egyéb segítők (pláne

nem szivarhordozóim). A katolikus modern lelkipásztorkodás teóriáját most már megcsinálhatom a legmagasabb helyről, ha akarom... s ha Isten is úgy akarja... világot látok, tanulok..."

„Hátrányok: eltekintve a sok érzelmi és kényelmi áldozattól, nagyon nehéz lesz a voltaképeni aktivitás nélkülözése s főleg a szónoklati befagyás... A személyi érintkezés által kifejthető hatások is nagyrészt elmaradnak. Nagyon sok itthoni dolgom el fog apadni, a sajtót is félttem..."

Ez volt Bangha Béla igazi lelkülete. Ez a rugalmasság, talpraesettség s a helyzethez való azonnali alkalmazkodás. Nem búsongani és sírni a veszett fejsze nyelén, nem begubózni és bűnbakot keresni, hanem azonnal terveket csinálni, álmokat szőni, sőt lehetőleg még nagyobb terveket, még nagyobb álmokat és még nagyobb lehetőségeket álmodni! Később ugyan szemmeláthatólag az ő füléhez is eljutottak a pletykák, gyanúsítások és sugdolózások, de mélyebben nem érintették és lelkileg le nem döfték. Naplóiban továbbfolytatja az új feladat körüli tervezgetést, leírja, ki mit mondott s csak néha teszi hozzá: „Most valamivel sötétebbnek látom a római helyzetemet.”

Az elutazása olyan diadalmenet volt, amihez foghatót aligha élt meg élő ember az utolsó évtizedekben Magyarországon. Ő maga naplójában így örökíti meg a felejthetetlen eseményeket:

Róma, 1923 szeptember 12.

„Sokan jöttek hozzám búcsúzni, egészen ismeretlen urak is. Elsején, szombaton feljött Hajmáskérről Imre öcsém; este hatkor az egyetemi templomban beszéd. Nagyon sokan voltak. Valamint másnap az áldozáson is sokan voltak. Sok férfi szemében volt könny. Vasárnap délelőtt elbúcsúztam a kongreganistáimtól, délben a naimi feltámasztásával kapcsolatban a magyar hitélet teljes fel-

támadásáról beszéltem s végül búcsúzva köszönetet mondtam a híveknek s aztán a Szent Szívnek. Nagy sírás volt a templomban s azt hallom, utána az utcán még nagyobb. Engem csak az indított meg kedden, amikor déli szentségimádás után a templomtól búcsúztam: egykori gyóntatószékemtől, a szószéktől, melyen kezdtem pesti működésemet, a Mária-oltártól, ahol legszívesebben miséztem... Vasárnap délután búcsulátogatások, majd ezer fesszengéssel a búcsúbankettre mentem a Katolikus Körbe, ahol többen felköszöntöttek... Hétfőn még a festőhöz mentem utoljára, aztán a nunciushoz ebéd s a külügyben a csomagom lepecsételése. Este otthon búcsúvacsora. Kedden, 4-én reggel utolsó misémet a főoltáron mondtam, rengetegen áldoztak könnyes szemmel, a tabáni énekkar énekelt, többi közt azt, hogy: „Ah, miért vagy oly távol...” Utána megható jelenetek a sekrestyében. Délután négykor a vasúthoz indultunk. A Mária-utcai portán nagy csődület volt. Virágokat, útravalókat hoztak. Persze a legtöbbet otthon kellett hagynunk. Az eső ellenére nagyon sokan voltak a Déli-vasútnál is, legalább 400—500-an. Búcsúzkodás (Csiszarik püspök kezét csókolt), fényképezés s aztán megszólalt a vasutas zenekar. Beszéd is voltak, amelyekre röviden feleltem.”

A nagy búcsúztatás hangulatát a Nemzeti Ujság így örökítette meg:

„Ma elindult a vonat az egyszerű fekete reverendás pappal Rómába. Életének nagy hivatása most messze viszi szülőföldjétől, a lelkek örök városa felé, hogy őrzője legyen az örök fényességnek, mely szétárad Szent Péter kupolája alól a világ minden tája felé. És megy, hogy az Egyház szolgálatát végezve, dicsősége és ereje, küldöttje és reménye, misszionáriusa és hirdetője legyen eltiprott kis nemzetének. Míg ott állottunk a pályaudvar üvegfedele alatt és hallgattuk, amint az őszi eső

monoton zenét dobol fölöttünk, gyászosan, sok minden eszünkbe jutott. Ime, itt áll a vonat lépcsőjén egy szegény szerzetes, akinek nincsen földi hatalma, kincse, dísz vagy rangja. Aki nem is adhat semmi anyagi jót senkinek. És ezek állnak itt kalaplevéve, halkan imádkozva, hogy búcsút vegyenek halvány arcától. Ime, itt van az ember, akiről divat volt azt írni, hogy a gyűlölet vezére. Vajjon búcsúnak-e így a tömegek attól, aki gyűlöletet hirdetett nekik? A gyűlölet visszafordul arra, aki elindította pusztító útjára. De íme, a szeretet is visszafordul ahhoz, aki hirdette. Amíg itt járt közöttünk, jóságot, keresztény testvériséget, katolikus öntudatot hirdetett és a szívét osztogatta. És ma eljöttek, akiknek bőven osztott belőle, hívei, hogy szeretetet adjanak a szeretetért, szívét cserébe a szívért. Ebben az ünnepségben, amelyet most az indulás percében rendeztek a Páter tiszteletére, nemcsak impozáns katolikus szolidaritás volt, hanem magyar szív, magyar melegség és emberi gyöngédség, amit ugyan megkaphatna-e ilyen gazdagon, ilyen forrón más, mint aki szeretetet hintett a lelkekbe?"

„Azon a vonaton volt a Szentatya követe és Róma felé utaztak vele lengyel jezsuiták. Látták a síró és ünneplő sokaságot. És az ő szemük sem maradt szárazon. Mert megéreztek nemcsak ennek a nemzetnek az Egyház iránt való nagy hűségét, amely benne volt ebben az ovációban, hanem meg kellett érezniök azt is, hogy akit az Egyház szava most messzire szólít, a jezsuiták fekete reverendája alatt magyar szívet visz el innen az Örök Városba.”

Másnap reggel a magyar sajtóban vezércikkek vagy legalább is nagy belső cikkek jelentek meg a Páter elutazásáról, illetve egyéniségének méltatásáról. A magyar sajtó általános és bevett szokása szerint csak halottaknak, mégpedig nagy halottaknak szokott ilyen terjedelmű és hangú méltatás és megemlékezés kijárni. A Nemzeti Ujság vezércikke

azt emeli ki, hogy „nélküle a világnézetek harcában tökéletes vereséggel, a feltámadás reménye nélkül omlott volna össze a keresztény magyarság belső frontja. Az előkészület derék munkáját, amelyből az új Magyarország keresztény sajtója fakadt, P. Bangha Béla végezte. Az ő férfiasságából kiáradó s szerzetesi és papi életének tökéletességéből fakadó szuggesztív ereje az új magyar élet legfőbb alkotást fakasztó értéke lett. Kívülállása minden egyéni célokon, személyi érdekeken és harcokon megóvták P. Banghát a magyar közéletben oly veszedelmes, értékpazarló támadásoktól, de felülemeltek őt és céljait is a kicsinyes megítélésen és alacsony horizontokon. A katolicizmusnak nálunk legaktívabb fegyverhordozója, de sohasem tévedt a meddő vitázások, az agresszív kíméletlenségek, a mások lelkében turkáló céltalan durvaságok útjára. Büszkéek vagyunk rá, aki vezérünk volt s marad... P. Bangha egy időre el fogja hagyni az országot, de alkotásainak s a férfias alakja körül támadt szinte legendás tiszteletnek emlékezete a hálás és igazán keresztény Magyarország részéről sohasem hagyja el. Ha pedig majd visszatér, itt a régi hívek a régi hittel, új jövődőkért, jövődő megújhódásért való harcban várják.”

Az Új Nemzedék viszont vezércikkében arról elmélkedik, hogy a P. Bangha neve „egy darab történelem”, mely a magyar nemzetbe s a nemzetet mindig fenntartó katolicizmusba új vérkeringést hozott... „Történelem ez a név, heroikus küzdelem a nemzetet fojtogató liberalizmusmal. Bilincsverő ez a név, mely a lenyűgözött... behálózott lelkeknek szabadságot hirdetett és adott; világítótorony ez a név, mely a magyar kereszténység sivár sötétségében hajnalt teremtet a keresztény sajtó kirobbantásával... Ha P. Bangha nem lett volna aranyzavú hitszónok, tudós pap, izzón magyar jezsuita, fényes tollú író, nagyszerű szervező erő és főmestere a propagandának, már akkor is feledhetetlen volna a

neve Magyarországon, hacsak sajtóember lett volna."

Megrendítően őszinte és nagyvonalú cikk jelent meg távozásával kapcsolatban A Népben is. Az ismeretlen szerző ezeket írta többek között:

„Nem tudjuk, meddig tart távolmaradása; nem tudjuk, visszatér-e majd a szószékbé és az íróasztalához, ahonnan a magyar katolikusok ezreihez szólott; — nem akarunk elmélyedni abban a kérdésben, vajjon a magyarság, sőt általában a katolicizmus szempontjából okos és helyes gondolat volt-e ez az intézkedés, mely őt körünkől kiemeli, — a magunk részéről csak mélységes szomorúságunknak adunk kifejezést távozta felett, elvesztvén egy nagy tehetséget, aki teljes férfiasságában magyar és katolikus. Nem tagadjuk, Bangha Béla távozása első sorban katolikus lelkünknek fáj. Hacsak egy pillantást vetünk a magyar katolicizmus állapotára húsz évvel ezelőtt és ma — és ha elfogulatlan őszinteséggel akarjuk megjelölni a felébredt katolikus öntudat forrását, az ő érdeme kétségbevonhatatlanul áll előttünk. Abban, hogy a századvég érzelmi katolicizmusát gondolkodó és hívő katolicizmus váltotta fel, a legtöbbet Bangha Béla szavai és írásai fáradoztak . . . Amint tudatára jött annak, hogy Magyarországot a liberális elvtelenség pusztulásba dönti, egyszeriben kezébe vette a fegyvert, amellyel a liberalizmusnak idealizmust ölő csapásait egyedül lehet kivédeni: megteremtette a keresztény magyar sajtót. Ne feledjük, hogy azelőtt nem volt őszintén keresztény lap, amely az egész magyarsághoz szólt volna! Bangha Bélának az érdeme, hogy ezt a keresztény sajtó után való szomjúságot tudatosította a magyarságban. A mult évtizedben nem volt e szenvedő országnak városa, vidéke, ahol Bangha a keresztény sajtó szükségességét ne hangoztatta volna: messzeható szava gyógyító kés volt, amellyel a liberalizmusba belevakult magyarság szeméről a megvastagodott hályogot leoperálta. Ez az ő nem-

zeti érdeme. Ezzel a fáradozásával érdemli meg a magyar történelem elismerését. Mint az elvek emberét, mint a tántoríthatatlan célok keresőjét, a csak eszmékért élő — szeretik és gyűlölik honfitársai. Merevnek mondják, de a mának szomorú nádemberei között ki nem sóvárogja az elvek merevségét? S ridegnek vélik, hiszen a mai kondottierevilágban hogy is bocsáthatott volna mindenkit a szívéhez? De a jelennek protekciós érdekhajhászásában maradhat-e az igaz más, mint rideg? Nem válogatta meg jól az embereit, — panaszolják mások — de nézzünk körül, hát lehet-e itt közöttünk olyan sok talpig férfit találni? Ember ő is, akinek emberi fogyatkozásai lehetnek, de nagy ember, aki másfél évtized alatt többet tett a keresztény katolikus Magyarország kiépítésére, mint bárki Pázmány kora óta."

A protestáns kapcsolatairól és érzelmeiről ismert Szózat is szép elismeréssel búcsúzott a távozó Pátértől:

„Az, — írja — aki valamikor a tespedésből keresztény és nemzeti öntudatra ébredt legújabbkori Magyarország történetét fogja megírni, mindenestre sokat fog foglalkozni Bangha páter személyével, aki a nagy fordulatot megelőző nehéz és veszedelmes időkben is bátran és lángoló lelkesedéssel hirdette a nemzet nemzeti irányú erkölcsi megújulásának szükségességét. Éveken át céltudatos munkával s nem csekély önfeláldozással készült arra, hogy nemzetünket felrázza abból a letargiából, amelybe azt a zsidó liberalizmus rothadt sajtója merítette. Agitált, küzdött, rábeszél, lótot-futott, hogy a kellő eszközöket megteremtse egy, a keresztény erkölcsiség alapján álló, nemzeti irányú sajtó megindításához. A szovjet bukása után valóra válthatta terveit, úgyhogy egyszerre két lapot is megindíthatott. Ekkor már nem állott egyedül törekvéseivel. Mások, bár némi árnyalattal különválva,

hasznló célok szolgálatába szegődtek, mint ő; de kétségtelen az, hogy az ezután kialakult egységes keresztény frontnak Bangha páter mindig egyik erős oszlopa volt."

*

Ahogy a trieszti gyors a Páterrel kifutott a pesti állomásról, egy egész világ maradt el P. Bangha mögött s ahogy harmadnap reggel a vonat befutott vele a római pályaudvarra, egy egész új világ támadt fel előtte. A magyar emlékek ugyan, a legtöbbször érzelmi alapon, visszajártak a lelkében, a hazagondolások egész római tartózkodása alatt napirenden voltak, de tagadhatatlanul egy új élet kezdődött itt számára. Róma, az örök város fel-tárta előtte kincses kapuit, magához ölelte és magához hívta szépségeivel és mérhetetlen távlataival, világgondjaival és világfeladataival.

Az Örök Város a maga történelmi levegőjével, páratlan művészi kincseivel mérhetetlen hatással volt Bangha Bélára. Nem ugyan lírai alapon, az elragadtatás és mámor eksztázisával, mint ahogy fiatal kedélyekre szokott lenni, hanem inkább értelmi alapon, mint ahogy Róma a meglett emberekre hat. Belevetette magát a klasszikus Róma minden emlékébe és szépségébe. Róttá az utcákat, bújta a templomokat és a múzeumokat, kereste az összefüggéseket és a távlatokat s nyomozta sóvár, szinte kielégíthetetlen kíváncsisággal a történelem logikájának és a katolicizmus történetének a titkait. Mindenüvé elment, ahol ebből a történelmi levegőből legalább egy szippantást lehetett tenni s mindenütt megjelent, ahol esetleg a történelem órájának ketyegését ki lehetett hallgatni. Olvasott és tanult, hallgatott, nézett, szemlélődött, összehasonlításokat tett, párhuzamokat vont és gazdagodott. Rómát hamarosan úgy ismerte, mint a hivatásos régészek vagy műtörténészek. Olyan helyrajzi, műtörténeti, de egyúttal egyéni értéktételei is voltak, hogy nem-

sokára egy új és tökéletes római kalauz megírására kellett gondolnia. A kitűnő munka Artner Edgár barátjának közreműködésével el is készült s valóban gazdagította a Rómára vonatkozó elég szegényes magyar irodalmat.

A magyar kapcsolatok a római tartózkodással különben sem szűntek meg. Róma nem az a hely, ahol az emberek elől eltűnni vagy elbújni lehetne. A háború hosszú tartama alatt lekötött vándorörsztönök és vágys különben is minden országban, a magyaroknál is, sóváran és tömegesen jelentkezni kezdtek. Vándorörsztönű vagy szépségre és élményre sóvár magyarok magánosan és csoportosan fel-felkerekedtek, leszálltak az északibb népek örök nosztalgiája, Olaszország felé s ellepték az örökváros köveit is. Olyan magyar pedig nem igen akadhatott, akinek Rómában a pápa után ne rögtön a Bangha páter neve jutott volna az eszébe. Még akkor is, ha talán soha nem látta vagy nem is hallotta beszélni. Nemcsak a katolikusok, akik mindannyian személyes ismerősüknek tartották a Pátert, hanem protestánsok, sőt zsidók is mind felkeresték. S ő mindenkit fogadott és mindenkit vezetett Róma szépségeinek forrásainál. Nemcsak azért, mert minden magyar egyén vagy hang a szívéhez közel állott s a felejtetetlen emlékek egész varázsát élesztette fel benne, hanem azért is, mert külön öröme és gyönyörűsége volt mindig, ha Róma szépségeit és fényeit a saját lelkének prizmáján keresztül megköstölthatta másokkal is. Sok megható, régi találkozás volt itt az Örök Város falai között és sok új, meghitt, tartós és áldásos hatású lelki barátságot kötött.

A római magyar kolóniának is, amely azokban az években kezdett kiterelbelyesedni tanulnívágyó fiatalokkal, szépségre szomjas tudósokkal, kenyeret vagy karriert üldöző merész ifjakkal és kalandorokkal, hamarosan, illetve azonnal ő lett a feje, lelke és szíve. Nála adtak egymásnak a magyarok találkozt s az ő indítására határozták el az első közös-

ségi lépéseket a kolónia megszervezéséhez és összetartásához. P. Bangha szervezte meg Rómában először a magyar miséket. A Collegium Germanico Hungaricum kis, eldugott, sötét templomában vasárnaponként összegyűltek a római magyarok, elénekelték a magyar szívnek még nemzetileg is olyan sokatmondó régi egyházi énekeket s meghallgatták a nagy Páttert, nagy honfitársuk tündöklő és gyújtogató szavait. Volt abban a társaságban gondtalan követségi ember, vékonypénzű diák, gazdag magánzó, éhező vándorművész s kérgestenyerű munkás egyaránt. Feledhetetlen kép a háború utáni időkből, amely Rómán kívül az öreg Európának, sőt idegen kontinenseknek is sok más nagyvárosában megismétlődött! A háború által felkavart szélvihar messze sodort levelei, derékbatört egzisztenciák, amelyek az utolsó garasukkal vándorbotot fogtak s nekiindultak a nagyvilágnak szerencsét próbálni, zseniális kalandorok, lázas fantaszták és holdkóros álmodozók, akiknek egyrésze még jobban letört és elmerült, egy másik része verejtékes és véres küzdelemmel fölébe került a hullámoknak és új egzisztenciát alapított. Szomorúan szép volt az, hogy ez a társaság a mise után a sekrestyében összeverődött, ahogy kezét fogtak a Páterrel és egymással, ahogy egymás szemébe mélyedtek és biztatást, bátorítást, eligazítást vagy védelmet kerestek.

Nem tartozik ide, mert tisztára rendi és belső jezsuita szervezeti a dolog, hogy a Páter új munkakörét, annak irányát és vonalát töviről-hegyire ismertessük. Csak annyit mondhatunk általánosságban, hogy az ő feladata volt a világ összes Mária-kongregációinak a központi titkárságát megszervezni. A hivatal és a feladat új volt s azért annak lehetőségeit, céljait és határait magának P. Banghának kellett kikeresnie és megállapítania. Mindenesetre fel kellett vennie az egész világgal a közvetlen érintkezést s körlevelek, egyéni eszmecserék, később egy központilag szerkesztett, irányított latin

nyelvű folyóirat által kellett a kongregációk nemzetközi irányítását végeznie. Sok érdekes és nagyszabású egyéniséggel került így össze s felbecsülhetetlenül nagy nemzetközi összeköttetésekre tett szert. Gondolatait és terveit, amelyek a keresztény hódítás metódikájára vonatkozólag Innsbrucktól kezdve állandóan foglalkoztatták, új munkaköre révén széles területekre vihette át s örök álmának megvalósulásaképpen sok tekintetben az egész egyetemes katolicizmusra is hatással tudott lenni. Megjelent az akkori ilyen irányú nemzeti kongresszusokon és összejöveteleken, résztvett a tanácskozásokon vagy felszólalt a gyűléseken, agitált, indított, ösztökölt és lelkesített egyaránt. Azt nyugodtan megvallhatjuk, hogy sehol sem volt utolsó kerék vagy csak hivatalos kiküldött, hanem mindenütt az érdekes egyéniség, a mótórikus erő, a szellemi központ. Az ilyen gyűléseket vagy találkozásokat majd szétvetette gondolataival és terveivel, harcoss temperamentumával és lázas sürgetésével. De ez volt ő különben római magányában is, a jezsuita kúriától fel a pápai Vatikánig. Egyre-másra gyártotta a sajtóval, a katolikus sajtó megszervezésével kapcsolatos terveket, elaborátumokat és memorandumokat: egy sürgősen felállítandó sajtóegyetemről, egy világot átfogó sajtó-szerzet alapításáról, egy nemzetközi katolikus hírszolgálati ügynökségről, az aktuális katolikus problémák nagyvonalú megszerkesztéséről s azok nemzetközi szétosztásáról, egy katolikus világviszhang nemzetközi megszervezéséről, stb. Szinte elsorolni sem tudjuk egyenkint a sok tervet és álmod, amely az ő vulkanikus lelkéből szikrázva kiszállt s parázslóan és égetve csapott le környezetére. Nemcsak saját rendjének tagjaival, hanem a Szentszéknek vezető egyéniségeivel is összeköttetésben állott s a Szentatyánál nemcsak egyszerű fiúi hódolatra, hanem terveinek ismertetésére is megjelentetett.

Az is természetes, hogy benne a nem közönsé-

ges és eredeti szónokot még Rómában is felfedezték és sokszor, nagyon megtisztelő alkalmakkor, igénybe is vették. Sajnos, az olasz nyelvben még nagyon járatlan volt s érthetetlen módon — mert hisz más-különben igazi nyelvtelenség volt — a későbbi években sem bírta sem szerkezetileg, sem kiejtésbelileg közepes tökéletességre sem vinni, s így a római nagy nyilvánosság előtt a templomok szószékein nem szerepelhetett. Inkább latin beszédek jutottak neki osztályrészül, amikben aztán mind gondolatainak mélységével, mind pedig klasszikus latinságával méltó feltűnést keltett. Még az is megtörtént, hogy a Gregoriana egyetem egyik megnyitó ünnepségén, amelyen pedig átlag az egyetemi tanárok vagy az egyetemhez szorosan közelállók szokták az ünnepélyes allokúciót tartani, az addig ismeretlen magyar páter mondhatta el azt a bíborosokkal, püspökökkel, tanárokkal és egyetemi hallgatókkal zsúfolt Szent Ignác-templomban.

De mi volt mindez az előtt az alkotásra feszülő tehetség és lázas temperamentum előtt, amit P. Bangha jelentett? Aki ismerte az ő egyéniségét s közönséges hámba nem fogható apostoli hevületét, az előre tudhatta, hogy szükség lesz neki Macedónia még Rómában is! Egy hivatal, ha mégoly szép, de mégis csak korlátolt nemzetközi lehetőségekkel, a beszélési, agitálási alkalmaktól elütve, kicsiny és szűk ketrec volt neki, amelyben mint a ritka és szép rabmadárnak, el kellett volna fonnyadnia vagy a kitörés kísérleteiben csillogó szárnyait összetörnie. Különben is rájött arra a lélektanilag egyszerű titokra, hogy minden ember egy bizonyos körre és lehetőségre korlátozott s hogy még a legnagyobbak és a zsenik is csak a szülőföld glóbusán s a fajtestvérek horizontja alatt, ahol egy nyelvet beszélnek, egy történelmet szívnak, egyforma ütemre sírnak vagy ujjonganak, akikkel a haza és a nemzet misztikus közössége köt össze, csak azok között nőhet nagygyá s lehet sorsdöntő jelentőségű. Mintahogy

P. Bangha arra is rájött, hogy ő elsősorban és mindenekfölött, kikerülhetetlenül és végzetszerűen csak magyar! Hogy neki lehetnek világot átfogó gondolatai vagy tervei is, kiutazhat néhány napra nemzetközi kongresszusokra, tarthat egy-két előre elkészített csillogó beszédet nemzetközi hallgatóság előtt, talán megcsodálják és megtapsolják, de a magyarokon kívül mindenkinek mégis csak idegen marad. Mert utána feláll egy bennszülött, aki talán gyengébben gondolkodik, kevésbé választékosan, talán ötölve-hatolva beszél, de mégis az övék, mert lelkükből leledzett, az ő képeikben gondolkodó s az ő vágyaiknak hangot adó hazai testvér.

S Bangha magyar volt végzetszerűen abban az értelemben is, hogy akárhol volt és akármerre járt, időleges tanulmányi utakon, missziós körutakon vagy római hivatalában, de éjjel-nappal hazavágyott és a nosztalgiája Magyarország után sohasem szűnt meg. Neki lételeme volt a magyar föld és a magyar ég, a magyar szín és a magyar különállás, a magyar nép és a magyar szó csengése, a magyar mult és jövő borongó bánata vagy szilaj reménységű elszántsága! Aki közelebről ismerte, az tudja, hogy rövidebb-hosszabb ideig talán megszokhatott volna máshol külföldön is, de tartósan és mindörökre soha! Hazavágyott mindenünnen s bocsánat a szóért, ha tudta volna, hogy valahol örökre ott akarják fogni, hazaszökött volna erőszakkal is. Ő nem volt kivándorló természet, asszimiláló lélek, még csak igazi vándormadár se, aki huzamosabban és tartósabban bírná a külföldet. Neki a költő szava szerint valóban bölcső és sír volt a haza, mely ápol és eltakar.

Azért van a naplója is ezekben a római években annyi tépelődéssel, öngyötrődéssel, megrendítő és könnyes nosztalgiával tele. Néhány lapot idézünk belőle:

1923 december 16.

„Hogy én Rómába kerültem, azt a jó Isten és a Szent Szűz valószínűleg vagy azért engedték meg, mert itt csakugyan nagy működési lehetőséget tartogatnak számomra, vagy azért, hogy egyszer már én is belekóstoljak a szenvedés iskolájába, amelyen annyi nagy és kicsiny léleknek át kellett esnie. Nekem eddig csupa virág volt az életem. Etettek, itattak, tapsoltak, hízelegtek, eleven virágfűzékkel vettek körül... Ami el is kényeztetett egy kissé s hanyaggá meg kisszerűvé tett s lemondattott az igazi zélusról s rendes apostolkodásról... — tán büntetésből is annyi elhanyagolt kegyelemért stb. ...vagy mindezen okokból együttvéve. Annyit azonban feltehetek s fel kell tennem s fel is teszek, hogy bármi volt a jó Isten célja, a dolgokat a javamra és a lelkek javára akarják fordítani, hacsak én helyesen fogom fel és beválok a megpróbáltatásban. Elvégre a lelkiesség az én céljaim érdekében is igen nagy dolog s ha nem is lesz ideálom a magános elmélkedő szent — de lehet ideálom Bellarmin és Campion és Canisius és Szent Ignác és annyi más igazán nagy szent. Nagy csacsiság, esetleg erős hálátlanság is lenne nyafogni és tétlenkedni. Ellenkezőleg, még lelki levertség idején is és külső-belső csalódások esetén is nagy kedvvel kell dolgoznom, víg arcot mutatnom, betűnyit sem jajgatnom és éppoly vidáman menni minden lehetőségnek utána, mintha mindezt emberi passzióból csinálnám. Azt a Garamvölgyi Ádamságot, mint egy pestist le kell győzni! Ha mások stréberségből minden kilincset nem röstelnek lenyomni, te tedd azt Jézus, Mária és a lelkek szeretetéből. Tisztogasd meg hát szándékaidat, meditálj, gyúlj új tűzre, gondold az örökkévalóságra! Ha nem lesz vagonnal, lesz szattyorral, ha nem csuppan, cseppen, egyetlen lélek üdve is megér minden tövises, lázas vergődést, megszégyenülést, kiverettetést. Confusione contempta — mondja Szent Pál; oh nagy szó, leg-

nagyobb nagyság programmja: megvetni a megvetetést és megszégyenülést és a fiaskót is."

1924 március 27.

„Ha elméletben egy római s nemzetközi működés nagyobb is a lelkek szempontjából, mint egy budapesti favágás, ez mégis csak elmélet, mert én Magyarországon kívül sohase voltam s leszek valami nagy; itt azért, főleg ha valaki az ár ellen akar úszni, sokkal verzátusabb jogásznak kell lennie, nyelveket jobban tudnia stb. Én ezekben sokat tökéletesedhetem még, de olyan nagyon lényegest nem. Hiába, én nem vagyok az a lángész, aminek szeretném hinni magam s ami tehetségem van, azt sem fejleszthettem úgy, mint ilyen szempontból szükséges volna. S így egy más fallácia is fenyeget: ha már Magyarországot valami nagyszerűen átformáltuk volna, érthető volna, hogy kicsiny neked a föld. De ha annyira meg se indult még ott úgy az igazi katolikus reform, ha akkor szalad az ember inkább világot reformálni, melynek se nyelvét, se áttekintését nem bírja, ez kissé gyanús logika."

„Arra tán jó lesz ez a római év, hogy ha hazakerülök, szerényebb leszek. Ne legyen nekem kicsiny a földkerekség, amikor még oly kevésbé hódítottam meg. Kigyógyulni a fantasztériából s komolyan venni a gyakorlati életet!"

Nápoly, 1924 június 20.

„J. azt írta a minap már másodszor, hogy nekem csak „megnagyobbodva” szabad hazajönnöm. Ez az, amit én lehetetlennek tartok. Miben nagyobbodjam én meg? Legfeljebb erényben és okosságban. S ha megnagyobbodnám, hogyan mennék haza? Nincs-e befejezve az én karrierem úgy, hogy ha hazamegyek, szűk lesz nekem Macedónia; ha itt maradok, túl nehéz lesz a helyzetem? Mit csinálhatok én itt nagyot? Mik is a lehetőségek? Ezek:

„1. Egy év vagy két év múlva hazamegyek s kezdem otthon, ahol körülbelül abbahagytam. Esetleg valamivel tartalmasabb programmal; addig itt egy-két könyvet írok, tanulok, mélyülök s talán, ha Isten is segít, szentülök is. A kongregációkat s a modern lelkipásztorkodást lapommal s két könyvvel előbbreviszem Isten segítségével, egyébként olvasok s tanulok és az egyedül valószínű jövőre, otthonra készülök.”

„2. Másik lehetőség, hogy az ég tudja hogyan, itt maradok. Itt találok valami munkát, amelyik itt marasztal. Nem valószínű, mert mi lehetne az a munka? Beszéd nem, írás alig, kormányzás nem, legfeljebb ha valami komoly nemzetközi szervezés tenné a dolgot szükségessé és hasznossá, esetleg egy sajtóorganizáció. Nem túlságosan valószínű, hogy ha sikerül is ilyesmi, az Rómához kössön.”

„3. Harmadik lehetőség, hogy vagy meghalok közben, vagy valami egészen váratlan, csodálatos fordulat történik; csillár hull a mennyből, mint gyermekkori álmomban. De ez annyira elvont valami, hogy ezzel számolni épp annyit ér, mint egykori halálra számítani...”

„Most beszéltem J.-vel, aki azt tanácsolta, hogy tegyek meg mindent új munkakörömben, amit lehet és szabad. Egyébként tanuljak, de ne akarjak itt maradni. Nyelv nélkül csak harmadrangú valaki leszek itt. Három tehetségem: írás, beszéd, organizálás így itt alig érvényesülhet. Nem sok értelme van, hogy itt akarjak az olasz életben tenni valamit.”

Június 22.

„Itt sétálok a teraszomon az utolsó nápolyi délelőtt és könnyezem, amint könnyeztem már a misén és az elmélkedésben. Amikor Szent Ignácra olvasom, hogy a terve megírásakor könnyezett, bőven megértem már, hogy ez nemcsak boldog

eksztázis könnyhullatása volt, hanem valószínűleg olyan belső vívódásoké, mint az enyéimé most...”

„Ha az Úr nagyra hívott, miért engedett magyarnak születnem, kis nyitrai kölyöknek? A J.-vel való beszélgetés voltaképp nagy forduló az életemben; annak befejező belátása, hogy a teljes értelmű személyes munkálkodásra nekem csak a mi sáros kis hazánk áll nyitva. Ez azért fáj, mert hisz nem nagyzási hóbertből szerettem volna én világapostol lenni, hanem talán, hogy segítsek másokon is... s ez most bezárul előttem”...

„Ezért hullanak a könnyeim a szép sorrentói öböl paradicsomi szépsége előtt is... Megyek haza, nincs itt maradásom... A szép Ischia, Ponza, gaéta-i hajókirándulást meghagyom a verebeknek. Únom, már nem érdekel.”

Június 23.

„Féltíz felé mentem búcsúzni J.-hez. Nem akart elereszteni, csalogatott, menjek Capriba stb. Csak annyit engedtem, hogy délutánig maradok s tartok egy konferenciát, de ezt is húzódozva fogadtam el. Látnia kellett, hogy deprimált vagyok. Talán észrevette azt is, hogy jobb fogadtatásra számítottam vagy mi. A konferencia latinul a szeminárium kápolnájában elég jól sikerült. Voltak vagy kétszázan páterek és skolasztikusok is. Ott volt J. is, aki utána azt mondta, hogy az elevenség, gesztusok stb. dolgában Itáliában is megfelelnék, dehát ez a nyelv miatt lehetetlen; csodálta a latinságom könnyedségét is. — Semmi sem tehetett melankólikusabbá, mint ez a dicséret. Olyan volt ez a dicséret, mint mikor egy régi hadvezért idegen földön megdícsérnek, hogy jól masíroz, káplárnak is beillenék... A beszéd maga jót tett. Megint egyszer valaminek éreztem magam. Istenem, megint egyszer szónok voltam! Hetven percig beszéltem latinul s mégis láttam, hogy érdekel, hogy magával ragad. Úr voltam once more a lelkeken.”

„J. velem jött a szobámba s mégegyszer kapacitált. Kitértém, hogy nincs kedvem, apatikus vagyok az ilyen dolgok iránt. Hiába mondta, hogy a nagy emberek: Gladstone, Balfour híresek voltak arról, hogy borzasztóan tudtak dolgozni, de aztán pihenni is, keserű nevetéssel válaszoltam. Mit akar ezzel az összehasonlítással? Ebédre kísért s elbúcsúzott, kezet nyujtván, hogy a litánián jelen legyek. Ettem, mentem. S a vonaton — amúgy igazán sírtam.”

„Mi volt ez? Kedélybetegség?”

Július 11.

„Ma az elmélkedésben az jutott eszembe, hogy ha sikerülne egy olyan modern pasztorációs központot teremtenem vagy valami sajtószerzetet, igazán kár volna hazagravitálnom. Ma, amikor kontinensekben kell az embernek gondolkoznia s a külföldi missziók olyan sokat ígérnek s a nemzetközi sajtóban olyan irtózatot csaták zajlanak le, mit jelent az a kis, elvesző ország odahaza? Milyen keserűen fogom én ezt esetleg a hazai kicsinyes életbe visszaterve megbánni, vagy épp majd a halál percében vagy Isten ítélőszéke előtt? Nem szebb volna az áldozatot tökéletesen meghozni és azt mondani: Igen, minden nehézség dacára is mindent akarok vállalni, megkísérelni és merészelné.”

1924 november 28.

„Tegnapelőtt elkezdtek tisztázni az Apostolkódás című kézikönyvemet. Feltettem, hogy ez lesz utolsó könyvem; ami nagyon a lelkemen volt, megírtam, annak pedig kevés értelme, hogy az ember a könyvtárak számára dolgozzék. Majd talán öregkorban, ha mást nem tudok csinálni...”

„A veszély azonban megvan: az ember megszerette a csendes, rendes, koncentrált s ülő életet, sőt mi erősebb: a lelkiismerete túlságosan a szerint reagál, hogy hány oldal kézírattal van több este,

mint reggel volt. Most e helyett új orientáció kell: mozgás, ágálás, érintkezés; önvizsgálat és önkontroll e szerint: mit gondoltam ki, mit beszéltem meg, mit vittem előbbre a cél érdekében?"

December 1.

„Hihetetlen félénkségek és gyávaságok lepnek meg. Sokszor azt hiszem, nem kellene erőltetni nagy dolgokat, nem vagyok elég legény hozzá. Persze aztán ezt is, azt is látva, minduntalan érzem, hogy sokat mégis csak látok és meglátok, amit mások nem vesznek észre s ez voltaképp meg a segítségre vonatkozó fantázia a legértékesebb és sajnos, legritkább tehetség. Németországban s Ausztriában sincs ez másképp; nem áll tehát, hogy én ott semmit sem tehetnék. A nyelvben nem vagyok tökéletes, de egészen gyenge se vagyok s viszont ezt a nehézséget ellensúlyozza a sokkal nagyobb s messzehatóbb munkakör s a kényszer is, hogy az ember összeszedje magát.”

„Lelkileg pedig ez a félénkség nagyrészt lustaság, kényelemszeretet s a kislelkűség. Ezek ellen pedig küzdeni kell imával, egy kis önmehtagadással stb. Otthon is, mindenütt is merni kell tudni, ha valamit el akarsz érni.”

1925 március 24.

„Aztán megint jönnek napok, hetek, sőt hónapok, amikor teljesen nyugodt, normális élet folyik s amikor nemcsak nem vallom, amit ide egy-egy zavaros percben leírtam, de nem is tartom érdemesnek még csak cáfolni is, amit egyszer a naplóba írtam. Kissé így vagyok most is; mihelyt egyszer véglegesen felkeltettem magamban a törekvést, hogy csakis a hit, remény és szeretet szerint akarom életemet berendezni, rögtön átlátom, hogy mily nagy s jelentős munkakör ez s mennyire csak a gyávaság és lustaság és emberi érzések hívnak ki belőle.”

Utazások

P. Bangha igazi világlátott ember volt, aki minden alkalmat megragadott arra, hogy nagyobb utazásokat tegyen és a könyvekből szerzett ismereteit helyszíni tapasztalatokkal és meglátásokkal egészítse ki. Ebből a szempontból az élete is szerencsés lefolyású volt, mert bőven nyújtott neki alkalmat és lehetőséget az utazáshoz és a világlátáshoz.

Már a gondcs szülői ház valósággal rendszerezte a kisebb-nagyobb kirándulásokat, amelyek őt hol társaságban, hol egyedül nemcsak a Felvidék legjobb pontjaira, hanem Ausztriába is elvezették. Később, amikor belépett a jezsuita rendbe, az utazási alkalom még bővebb és még könnyűbb lett. Már tanulmányi éveinek nagy részét külföldön töltötte: az osztrák Sankt Andrásban és Innsbruckban, a próbációt pedig Angliában, amit természetesen arra is felhasznált, hogy Franciaország és Németország egy részét megismerje.

De a tulajdonképeni nagy utazások csak a háború után kezdődtek el. 1921-ben Hollandiába, ugyanez év végén, a következő évbe mélyen belenyúlva, az Egyesült Államokba. A többéves római tartózkodás lehetővé tette, hogy egész Olaszországot bebarangolja s mint kongregációs központi titkár, ugyancsak innen kiindulva, egyik nyáron egész Németországot beutazhatta. 1932-ben rendi megbízatásból a Balkánon és Törökországban is járt és 1933-ban e sorok írójával mint első magyar pap és misszionárius járta be a délamerikai telepeket Argentínában, Uruguayban és Brazíliában. Ennek az útnak a kapcsán még Dél-Franciaországot, Spanyol-

országot és Portugáliát is külön tanulmányozhatta. Ezután jött már a betegsége, melynek tartama alatt hosszabb-rövidebb időre már csak a Svájcban, Ausztriában, Jugoszláviában és Olaszországban fordulhatott meg.

Gyakori és messze földekre megtett utazásainak hatása félreismerhetetlen volt. Egyrészt tudott nagyvonalúan, hogy úgy mondjam, kontinensekben gondolkodni, másrészt a rengeteg élmény, tapasztalat és meglátás a fantáziáját és a stílusát is színezebbé és megragadóbbá tette. Utazásainak nagy részét meg is írta külön cikkekben, tanulmányokban, egyiket-másikat pedig könyvben is. A legmaradandóbb benyomásokat Hollandiában, az Egyesült Államokban és Dél-Amerikában szerezte, mint ahogy ez a három utazás volt élete nagy alkotásaira, illetve életsorsára is a legdőntőbb.

Hollandiába tulajdonképpen pénzszerzés céljából ment ki Bangha páter, mert a merészen megalapított és útnak indított katolikus napisajtónak a drágulás fokozódása és az ország fokozatos leromlása mellett pénzre volt szüksége. Az alkalmat ehhez az úthoz holland barátainak és rendtársainak a kérése szolgáltatta, akik felkérték, hogy néhány előadást tartson a magyar katolikus és nemzeti mozgalmakról. Útjának állomásai Amsterdam, Rotterdam, Haag, Haarlem és Nymegen voltak. Mint a Magyar Kultúrában megírta, „sohasem fogom elfelejteni azt a testvéri szeretetet s azt a szinte érthetetlenül meleg és üde érdeklődést, amellyel egész hatalmas tömegek hallgatták végig néha kétórás fejtegetéseimet. Emberek, akiket sohasem láttam s akik engem nem láttak soha, akik csak azt tudták rólam, hogy katolikus pap és jezsuita vagyok, két-három előadáson át nem fáradtak el. S hogyan szorongatták a kezemet, hogyan tapsoltak, lelkesedtek, nevettek és sírtak velem — szószerint értendő — s az első perctől kezdve milyen otthonosan és kedélyesen érezhettem magam körükben. A hágai, amszterdami, nymegeni

napok életem legszebb emlékei közé fognak tartozni. És modernül, gyorsan és praktikusán megy itt minden a legteljesebbszervezkedés jegyében: Nymegen például egyik szombaton betoppantam rendtársaimhoz s megbeszéltem velük, hogy két nap múlva jövök előadást tartani. S két napra rá a város fel volt lármázva: minden utcasarkon plakátok, minden katolikus kereskedés kirakatában hirdetések és hirdetőkocsik a legforgalmasabb helyeken reggeltől-estig. — S amikor harmadnapra az előadást megtartottam, nemcsak az óriási terem volt tele az idegent tomboló tapssal fogadó vendégekkel, hanem több száz ki is szorult s kénytelen volt hazamenni. Nem kevésbbé voltak melegek az amszterdami esték, ahol olyan hangulatot teremtettek mellettem, hogy előadásomat harmadszor is meg kellett ismételnem. Különösen kedves volt a hágai ünnepség... gyönyörű volt a feszült figyelemnek s forró együttérzésnek megnyilatkozása, amikor megköszöntem nekik, hogy gyermekeink érdekében oly sokat tettek s ezzel nemcsak pillanatnyi anyagi segítséget nyújtottak, hanem hitükben is megerősítették a már-már kétségbeesőket s megmutatták, hogy a katolikus felebaráti szeretet nem frázis, hanem áldozatkész akarat és tett. Viszont elmondtam nekik azt is, hogy mi is tettünk egyet-mást a nyugati keresztény nemzetek érdekében; hogy ki tudja, állnának-e ma a kultúrának és a jólétnek ezen a fokán, ha mi őértük és ő helyettük is nem küzdöttünk és véreztünk volna évszázadokon át tatárral, törökkel szemben..."

A hollandiai út nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is meglehetősen szép eredménnyel zárult. P. Bangha az akkori viszonyok szerint elég tekintélyes összeget hozhatott haza nagy alkotása, a katolikus sajtó számára. Itthon azonban csak néhány hétig maradt s november elején a newyorki érsek meghívására már Amerikába utazott, hogy a magyar kivándorlók között missziókat tartson. Erre az út-

jára elkísérte Kincs István kőszegi apát és Horváth János magyar pap. A megállapodás szerint először a keleti országokat, azután a nyugatiakat kellett bejárnia, mégpedig úgy, hogy a nyugati magyar helyeket Kincessel és Horváthtal közösen missziózzák végig, míg a keletiek a Páter csak sebtében száguld végig a nagyobb magyar hitközségeken, hogy azután visszaérve New-Yorkba, ott kéthetes alaposabb munkát végezzen. A terv nagyjából be is vált s a rövid időt, mely rendelkezésükre állt, jobban már aligha lehetett volna kihasználni.

Az amerikai missziós körút folyamán P. Banghának sok örömben, de sok szomorúságban is volt része. Voltak helyek, ahol bő aratás kínálkozott s voltak siralmas helyek, ahol ellenséges fogadtatásban, rideg közönyben vagy akár közbekiáltásban is volt része. A misszió valóban amerikai tempóban folyt le. Két hónap és néhány nap alatt 78 beszédet mondott, 10 államot és 24 helyet járt be. „Amerikai missziós körutam” című könyvéből ragadjuk ki az alábbiakban a legjellemzőbb részleteket:

„Trentonban fogadtak nagy ünnepséggel; a templomi szentbeszéd után a tágas és díszes egyesületi teremben volt kedves ünnepség, melyen a helybeli megyéspüspök, a város polgármestere és sokan mások is résztvettek. Itt nyílt először alkalom a magammal hozott vetítéses képeket bemutatnom s hazafias előadást tartanom. Micsoda örömmel látták viszont a vásznon szegény ideszakadt honfitársaink Budapest látképét, a királyi várat, az országházat, a Bazilikát, majd a kárpáti tájakat, várromokat, tengerszemeket. De főleg akkor viharzott fel a lelkesedés hangos örömkialtásban, amikor a falusi életet, a tanyát, aratást, szénahordást látták maguk előtt. Mindenegyik képet örömrivalgással, tapssal, némelyiket könnyezve fogadták...”

„Bridgeportban érdekes Immaculata-ünnepem volt: temetési misét mondtam fehérben a Szeplőtelen fogantatás napján. Ez is amolyan amerikai

specialitás. Itt ugyanis a temetés egyházi része egyszerűen abban áll, hogy a holttestet hozzák a templomba, ott van a gyászmise, utána a pap beszenteli a halottat s aztán egyenesen a temetőbe viszik, de oda a pap már nem kíséri a menetet..."

„Clevelandban, december 18-án volt egész amerikai időzésem legkeményebb napja. Ezúttal nem kevesebbszer, mint hatszor beszéltem egy nap, többnyire egy-egy óra hosszát. Először az east sidei templomban tartottam beszédet a nagymise után; erre azonnal autóra ültettek s vittek át a helybeli görög katolikus templomba, amelynek bejáratában egyenruhás, kivontkardos magyar vitézek, egyik lovagegyletük díszszázada fogadott. Itt is beszéd volt, utána ebéd. De már félháromkor ismét autóra ültünk és vágtattunk át a városnak autón is félóránnyira levő másik sarkába. Itt is előbb szentbeszédet mondtam a templomban, majd vetített-képes előadást tartottam az altemplomban. Akkor ismét autóra ültünk és örült rohamban vágtattunk Lorain városába, ahol hamarosan megint szentbeszédet mondtam s utána vetített-képes előadást. Halálos kimerülten kerültem ágyba, no de se baj!..."

„Január 1-én megkezdtem a newyorki missziót, mely teljes 15 napig tartott. Mindennap legalább egy, de néha három beszéddel is. Az első hét a nőké volt, a másik a férfiaké. Különösen a női misszión, hála Istennek, olyan nagy volt az érdeklődés, hogy hamarosan fel kellett cserélnünk a kicsiny magyar templomot egy hatalmas angol templommal..."

„Utolsó newyorki napomra elígérkeztem még egy búcsúbeszédre Passaicba. Mikor ez is megvolt, fellelékeztem. Életemben még ily fáradt nem voltam; talán volt is jogom fáradtnak lenni."

A derék magyar hívek hite és szeretete mellett azonban volt alkalma P. Banghának az ellenség gyűlöletét és bosszúját is megtapasztalnia. New-Brunswickban például egy kommunista helybeli magyar lapocsksa így harangozta be a prédikációit:

„Bangha páter, aki a katolikus papság megcsúfolására papnak meri magát nevezni, a legfélelmesebb és legförtelmesebb gonosztevők közül való. Ez a papi ruhába bújt vadállat a legféktelenebb felekezeti uszító és sok-sok gyilkosság értelmi szerzője. Vezére volt annak a hordának, amelyik végigpusztított Magyarországon, halomra ölte az ártatlan szegény munkásembereket és zsidókat. Könny, vér, ártatlan emberek halálhörgése, özvegyek és árvák jajkiáltása jelezte az utat, amerre járt. Bangha páter, ez a perverz kéjenc pedig kéjelgett a vérben s nem tudott könyörölni a kezébe került szerencsétleneken. Ez a minden förtelmek atyamestere Krisztust meggyalázva felmerészkedett a szószékre s a szeretetet hirdetve eszelte ki rémregénybe illő gyilkosságait... Katolikus testvéreim! December 4-én menjete el mindannyian a templomba, nézzétek meg jól azt a kezét, amit a halálpap kézcsókra fog nyujtani elétek, testvéreitek vére szárad rajta; nézzétek meg jól azt a szempárt, ami rátok mered majd a szószékről, testvéreitek utolsó pillaptását láthatjátok majd benne.”

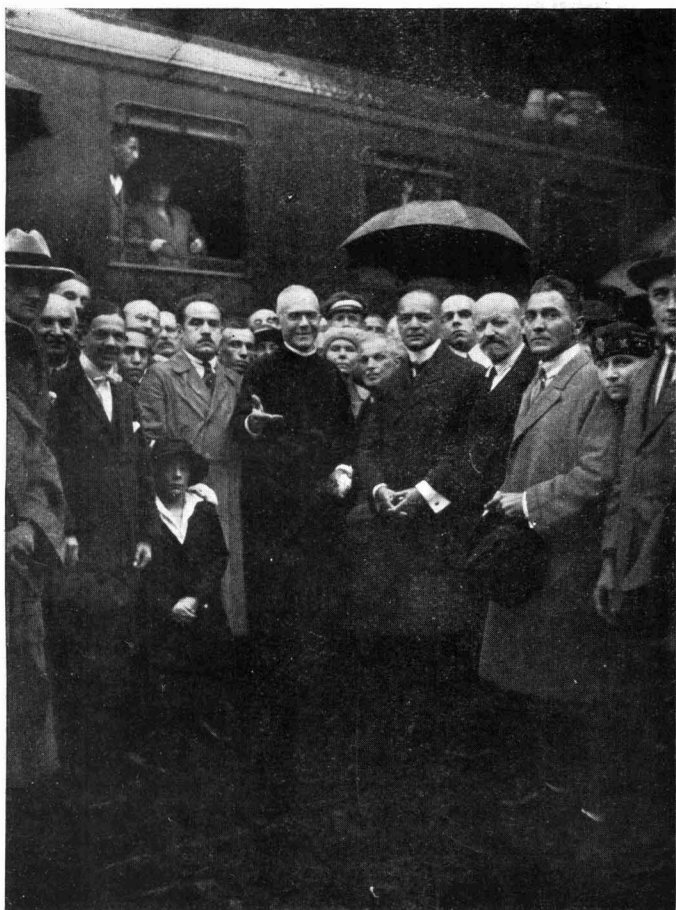
Nem sokkal enyhébb a következő enyelgés, mely egy másik bolsevik magyar lapban jelent meg: „Ez az ember az, akinek egy beszédére négyezer embert öltek meg egy nap alatt 1919-ben, a kommün bukása után. Akinek ujságjai révén ezer és ezer ártatlan munkáscsaládnak kellett elpusztulnia. Ez az a páter, aki azt mondja az ő Nemzeti Ujságjában, hogy „pardon, Magyarországon még nem öltek meg elég zsidót. És addig nem nyugszunk, amíg az utolsó szemitéval és bolsevikivel nem végzünk. Isten minket úgy segítjen!” És most ez a páter jön ide gyóntatni. Gyóntatni akar. Kérdem én: meggyónta-e ő előbb az ő millió és millió bűnét, amit otthon a sokezer ártatlanon elkövetett? Én tudom, hogy nem.”

•

De legnagyobb útja Bangha páternek a dél-

amerikai missziós körút volt, melyet e sorok írójával együtt tervezett és valósított meg. A gondolatot az adta, hogy néhány levél érkezett Argentínából és Brazíliából a Páternek címezve, amelyekben ott élő intelligensebb magyarok sötét, szinte kétségbeesett színekkel ecsetelték a világháborús összeomlás és az ország feldarabolása után főként Erdélyből és a Felvidékről odaszakadt magyar kivándorlók szörnyű lelki elhanyagoltságát és elvadulását. Megírták, hogy Buenos-Airesben és Sao Paolóban több tízezerre menő magyar kolóniák vannak, de bent az argentin pampákon és a brazil őserdőkben is népes magyar települések, sokszor egész magyar falvak vannak. A levelek hangja olyan őszinte és megható volt, hogy a köveket is meglágyította volna, s mivel a vállalkozó kedv, a messze partok nosztalgiaja s talán a kalandorvér sem hiányzott belőlünk, rögtön elhatároztuk, hogy felkeressük, s a hit és a magyar szó erejével vigasztalást viszünk messze sodort magyar véreinknek. Az út sokkal nagyobb-nak és fáradtságosabbnak mutatkozott, mint aminek előre láttuk és igazán csak Dél-Amerika pazar természeti szépségei, annak a gyökerében más világ-nak bemutatkozó titkai tudták velünk az emberfeletti fáradságot feledtetni.

Ez a missziós út, amely több hónapig tartott, Buenos-Airesben kezdődött s a pampák, a Gran Chaco és a paraguayi őserdők magyar településéig vezetett el bennünket. Onnan Uruguay fővárosába mentünk át, ahol szintén népes nagy magyar kolónia volt s végül Brazíliába, ahol a saopaulói missziók után az őserdők kellős közepén fekvő magyar településű Boldogasszonyfalváig és Árpádfalváig jutottunk el. Hihetetlenül fáradtságos hosszú útszakaszok, sokszor egyenesen nyaktörő és életveszélyes vállalkozások voltak ezek! Egy-egy magyar település felkeresésére ezer és ezer kilométert kellett beutazni s a lassan dőcögő argentin vagy brazil vasutakon napokat tölteni. A primitív beren-

Indulás a „római száműzetésbe”.

1. Indulás Délamerikába.
2. Buenos-Airesben a rádió mikrofonja előtt.

dezésű és állandó porfelhőben úszó vonatokon az utazás minden, csak nem kényelmes volt. Hát még az autóutazások, ritkán személykocsin, a legtöbbször teherautón! Úttalan-utakon, sziklagörgetegek, sáros, csúszós folyammedreken és partokon át vagy az őserdők dzsungeljében a rizses zsákokkal súlyosan megterhelt teherautó tetején hasalva és órákig a port nyelve!

De megérte a fáradságot. Valóban csak az apostolokat fogadhatja az üdvösségre váró nép annyi őszinte szeretettel, ragaszkodással és könnyes rajongással, mint amennyivel bennünket ezek a szegény magyar kivándorlók vártak. Prédikáltunk, gyóntattunk, áldoztattunk, a paphiány miatt megkereszteletlen gyermekek tömegét kereszteltük és áldottuk meg a házasságokat. Olyanok voltunk ezeknek a jobb sorsra érdemes szegény magyar lelkeknek, mint az égi üzenet s az óceánon átnyúlt első testvéri kéz a magyar hazából.

A kommunista bujtogatás azonban elvértve és főként a nagyobb városokban itt sem hiányzott. Már Buenos-Airesben szórni kezdték a gyűlölködő és gyilkos, sziszegő röpcédulákat, amelyek a legálávalóbb gyalázkodással és rágalmakkal voltak tele a Páter személye iránt. Bizonyos rossz hírben álló külvárosokban, amelyekben a közbiztonság sem állott erős lábon, az életveszélyes fenyegetések miatt a Páter személyét nem is lehetett megkockáztatni. Ő ugyan hőslélküen mindenre akart vállalkozni, de hol fortélylál, hol szelíd erőszakkal az ilyen helyek elöl el kellett zárni. Bizony megtörtént, hogy a sofför csak úgy akart elindulni a külbelki templomhoz a missziós szentbeszédre, ha a missziós atya is revolvert hoz magával. Pedig fegyverre mégsem volt szükség. Hamar kiderült, hogy alapjában jólelkű és csak az élet mostohaságaitól elkeserített és elvadított magyarokkal állunk szemben. A leghírhedtebb buenosairesi negyedben az első beszédre ugyan alig tizen jöttek össze, az utolsón azonban

már százon felül voltak, közösen imádkoztak és énekeltek, s ha még huzamosabban foglalkozhattunk volna velük, bizonyára a kommunistának kikiáltott egész kolónia a végén ott térdelt volna az Úr oltára körül.

Uruguay fővárosában, Monte Videóban volt a legbuzgóbb és leglelkesebb a magyar kolónia, de a legelvetemültebb és legmerészebb a kommunista csöcselék is. Itt már az egyik szentbeszédet az érsek jelenlétében durva kiáltozással és templomi botránnyal zavarták meg s hogy az aljasság égbe kiáltóbb legyen, másnap még templomi rombolásra is vetemedtek.

A nagy utat és a kedvező alkalmat a magyar igazság szolgálatára is felhasználtuk. Argentina nagyobb városaiban a bennszülött intelligencia számára előadásokat tartottunk, amelyek keretében a Péter Franciául, e sorok írója pedig olaszul ismertette Magyarországnak történelmi multját és jelen helyzetét. Ezek az előadások sokhelyütt egész társadalmi események voltak s ugyancsak felkeltették az érdeklődést Magyarország sorsa és helyzete iránt.

Sajnos, P. Bangha már nem bírta végig a nagy iramot. Az elején ugyan még ő maga diktálta a legerősebb és leglázasabb tempót s a fáradhatatlanságban, a strapák elviselésében túltett mindenkin, de Uruguayban már összeomlott és napokig az ágyat kellett őriznie. Először azt hittük, hogy csak valami múló hűlésről, esetleg kisebbfokú trópusi lázról van szó, amelyet a legközelebbi továbbutazás és klímaváltozás azonnal meg fog gyógyítani. Számításainkban csalódtunk. Már a hajóúton Monte Videóból Santosba valami furcsa, lázas izgatottság, beteges, alvással ki nem gyógyítható fáradtság és gyötrő, szinte szenvedélyes honvágy vett erőt rajta. A saopaulói missziót már ilyen beteges és izgatott hangulatban csinálta végig s bár az őserdők világa, az árpádfalvai misszió jótékonyan és megnyugtatóan hatott rá, visszatérve Sao Paolóba, nem bírta tovább

a folyton fokozódó gyötrelmes fáradságot és idegfeszültséget. Az előzetesen megállapított tervek szerint ugyan még jó néhány missziót kellett volna tartanunk a külvárosban és a környéken, de a Páter állapota mind aggasztóbb lett s egy délelőtti hirtelenül kijelentette, hogy hagyjunk abba mindent s a legelső hajóval utazzunk haza. Bangha páter nem az az ember volt, aki a kínálkozó munka vagy fáradság elől valaha is megszökött volna s ezért tudtam azonnal, hogy itt valami nagy, megrendítő, esetleg végzetes dolognak kellett történnie. Még csak azzal kísérleteztem, hogy egyedül utazzék haza s én folytatom a vállalt missziót. Szó sem lehetett róla. Annyira elesett és összeroppant, olyan megmagyarázhatatlan balsejtelmek gyötörték, hogy kíséretem nélkül nem mert volna az útra vállalkozni. Fájdalmas hirtelenséggel befejeztük tehát a missziókat, aznap este már indultunk a főváros, Rio de Janeiro felé s harmadnap már egy olasz gyorsgőzös vitt az óceánon át hazafelé.

Akkor még természetesen semmit sem tudtunk és semmit sem sejtettünk. Pedig a tragédia elkezdődött, Bangha Béla szívós, elnyűhetetlennek hitt szervezetén erőt vett a gyilkos kór, mely aztán idő előtt megőrölte.

A betű szolgálatában

Akik P. Bangha Bélát közelről, szinte testi közelségből ismerték, akik napjait, foglalkozásait, munkabeosztását, emberi szükségleteinek, pihenésének vagy szórakozásainak kereteit ismerték, azok tudják, hogy ez a férfiú férfivá érésének szinte első perceitől az ernyedetlen és folytonos munka embere volt, akinek csak két szerelme volt: a beszéd és az írás. A kettő között azután már nem tudott választani, pedig meditált és tépelődött rajta sokat. Naplója a bizonyosága. Százszor és ezerszer végig gondolta, vajjon melyiknek a szolgálatában érhet el nagyobb hatást, juthat el messzebbre és több emberhez és melyiknek a segítségével használhat többet az Isten országának és a lelkek üdvösségének? Néha úgy érezte, hogy az emberi szó, a közvetlen hatás a biztosabb. Máskor meg mégis belátta, hogy a szó elröppen s az írás marad s hogy mindenesetre írással több emberhez lehet hozzáférközni s talán halottan is tovább lehet élni és hatni.

Egész élete ennek a két dolognak a szolgálatában telt el. A fizikai életre csak annyi időt fordított, amennyi az erők és a munkabírás fenntartására föltétlenül szükséges. Az étkezés például kizárólag fiziológiai funkció volt nála, egy meghatározott tápanyag felvétele, amire a gépnek okvetlenül szüksége van. Ezért nemcsak, hogy nem lett soha ínyenc, de magyarán szólva, még az ételek ízéhez vagy megkülönböztetéséhez sem értett. Akármit elé lehetett tenni, a legtöbbször talán nem is tudta, hogy mit eszik, de mindenesetre a válogatás vagy rajongás fogalmát nem ismerte. A szegénységi fogadalmat

ebből a szempontból halálos komolyan vette, amit közeli ismerősei és jóbarátai szerettek is később „skót” vonásnak feltüntetni s ezért kívánságai vagy vágyai az étkezés terén soha nem voltak. Képes volt az elrontott vagy tökéletesen íztelen ételt szemrebbenés nélkül végigenni, de a válogatott ínycsalatot is a legközönségesebb étel gyanánt bekanalazni. Amikor például Dél-Amerikába indultunk, a rokonok és tisztelők a pályaudvaron bőséges szeretetsomagokkal láttak el bennünket. Amikor a jó hazai sonka és szalámi mellől a kenyér kifogyott, Franciaország déli részén azon kaptam rajta, hogy a szalámit dobostortával eszi. Amikor ezen módfellett megbotránkoztam, zavartan azzal védekezett, hogy mire kiadni kenyérre pénzt, amikor még annyi a torta és édesség a tarisznyánkban. Amikor pedig ez az utóbbi is kifogyott, — ez már valahol a spanyol és portugál határon lehetett — akkor meg titkon a száraz kenyérdarabokat szedte össze, amiket egy-egy külföldi vendégségben zsebrevágott és megmentett, s vízben áztatta a kemény kenyérdarabokat, hogy megpuhítsa és rághatóvá tegye. Az egyedüli, amiről azt lehetett mondani, hogy szereti és kedveli, a gyümölcs volt. Abból valóban nagy mennyiséget volt képes elfogyasztani. De ez is inkább azzal a vitamin-teóriával függött össze, amit már a szülői házból hozott s a későbbi tudományos kutatások alapján nagyon is elfogadott. A szeszes italt egyáltalán nem bírta. Egy pohár bor már szinte levette a lábáról. Bosszantottuk is eleget e miatt, mondván, hogy azok az igazi „alkoholisták”, akik ilyen feltűnő módon reagálnak rá.

Az étkezésnél viszont már többet áldozott a pihenésre. Igazában sosem volt éjtszakázó ember s a 6—7 órás éjtszakai alvást feltétlenül megkövetelte. Ugyancsak sokat adott a sétára, a fej, tüdő és szív szellőztetésére, az izmok és idegek ruganyosan tartására, bizonyos napokon és alkalmakkor a munkából való kikapcsolódásra. Lehetőleg minden

héten egyszer csinált magának egy szabadnapot vagy legalább is szabad délutánt, s ilyenkor megmászta a budai hegyeket vagy lefutott a dunai partokhoz fürödni. Itthon és külföldi kóborlásaiban is megtörtént, hogy a napi 20—30 kilométeres gyaloglásoktól sem riadt vissza. Ezt a testedzést néha már túlzásba is vitte s naplójában panaszkodik is két alkalommal, hogy a kíméletlen gyaloglástól és turistaságtól szívdobogást és szédülést kapott.

Ezenkívül minden szórakozása a rendben előírt, ebéd és vacsora utáni rekreáció volt és az emberekkel való összejövetel alkalmával a társalgás. A társalgásnak valódi művésze volt. Szellemes, okos, mély, meggyőző, de a mellett fordultatos és élvezetes, egyenesen gamin-szerűen élces. Akárhol volt, rendtársai vagy idegenek körében, ő lett azonnal a társaság központja. Terveket lobogtatott fel, gondolatokat és távlatokat közölt, országos vagy világ-eseményeket értékelt pillanatok alatt, gazdag élettapasztalatából mindenre tudott történetet s az emberi helyzetek vagy félszepségek humoros beállításában valósággal utolérhetetlen volt. Tudott a nagy mesemondók módjára leírni, a mindig készenlétben álló harcosok módjára vitatkozni és szellemi párbajokat vívni, tudott megdöbbszteni és elragadni, tudott élcelődni és sokszor a szarkazmusig menően csipkelődni. Egy jó viccet mindig meghallgatott s harsogó kacagással jutalmazott, de egy jó viccért mindent fel is áldozott. Másokat is, de önmagát is! Sohase haragudott meg, ha ő róla csinálta valaki a viccet, csak jó legyen; még akkor se, ha esetleg a viccnek éle, sőt fullánkja volt.

De ezen túlmenőleg egész élete, minden napja valóban csak a beszéd vagy a betű szolgálatában telt el. Beszédeinek a számát, amiket valaha életében tartott, még csak megközelítőleg sem tudjuk megállapítani. Ő maga sem tartotta érdemesnek megszámlálni és feljegyezni. De ha tekintetbe vesszük, hogy körülbelül 30 évet töltött el az ige szol-

gálatában s hogy a középárányost véve számítási pontul (néha egy nap ötször beszélt, máskor napokon át nem), legalább minden napra esik egy beszéd, úgy a 30 éves hitszónoki működés 10—11 ezer elmondott beszédet jelent. Ennyiszer állott ez a csodálatos férfiú szószéken vagy előadói asztal mellett, itthon és külföldön egyaránt!

Másik szerelme és szenvedélye az írás volt. Mint láttuk, már valósággal gyermekfejjel elkezdte; mint ifjú az írásművészet minden próbálkozásán keresztülment; s ahogy mint felszentelt pap az Úr szőlőjébe állott, már a legnagyobb arányokban folytatta. Irodalmi működése kiterjedt mindenre, a tudománytól az aszkétikán keresztül a szépirodalomig és az ujságírásig. Ez utóbbit alig is lehetett összeszedni, amikor összes műveinek gyűjteményes kiadásáról volt szó, mert a különböző folyóiratokban és lapokban megjelent tanulmányainak és cikkeinek a száma valóban légió.

Tudományos munkássága elsősorban hitvédő természetű volt. Mint szónok is azzal kezdte pályafutását, de mint író is annak hódolt legelőször és a legtöbbet. Ebbe a kategóriába tartoznak „Istenhit és istentagadás”, „A katolikus Egyház krisztusi eredete”, „A jezsuita rend és ellenségei”, „A 400 éves Jézustársaság”, „Képek a Jézustársaság történetéből”, „Magyarország újjáépítése és a kereszténység”, „Nagy kérdések útján”, „Napkelet és napnyugat”, „Az oltár titka” és „Világnézeti válaszok” című könyvei. Mint már a címekből is kivehető, a hitvédő Banghát elsősorban az istenhit és a katolikus Egyház nagy alapvető kérdései, az Egyház életében pedig az Oltáriszentség és saját rendjének történelme érdekelte a legjobban.

Ezek a művek a legteljesebb és legalaposabb tudományos felkészültségről, éles logikáról, nagy távlatokat átfogó meglátásról s a meggyőződés és meggyőzés ellenállhatatlan erejéről tanúskodnak. Nem szaktudományos munkák természetesen, ame-

lyek csak teológusoknak szólnának, hanem tudományosan népszerűsítő munkák, amelyek elsősorban az intelligens világiak felvilágosítására és megerősítésére szolgálnak. Hogy milyen volt P. Bangha tudományos gondolatvilága s a mérleg serpenyőjére vetve tárgyilagosan mennyit ért, azt egyik rendtársa, Borbély István határozta meg a legalaposabban és leglelkiismeretesebben halála alkalmából a Magyar Kultúra hasábjain:

„Bangha Béla nem volt a szó szoros értelmében vett tudós, aki csak a maga problémájának él, annak elágazásait kutatja és annak módszerét tökéletesíti és részletmegoldásokat gyűjtöget egy nagy feladat tisztázásához. Egyénisége nem tűrt volna semmi ilyen korlátozást. De nem is volt olyan ember, aki csak rágódik, küszködik belső problémákon, aki lelki magányába vonulva önmagával viaskodik, valami új világosságért, valami rendkívüli egyéni tapasztalatért. Elsősorban cselekvésre termett s az alkotás igázta le, a hódítók, a nagy eredményeket felmutató apostoli lelkek voltak eszményképei. Alapjában véve csak egy probléma izgatta őt: mikép lehetne a siker legnagyobb reményében végrehajtani a nagy hódítást, elérni a legnemesebb célt, hogy az egész világ Krisztus előtt hódoljon?”

„Mégis elhibázott dolog volna azt gondolni róla, hogy csak az olcsó külső siker, csak a közvetlen eredmény sóvárgója volt. Meghamisítaná egyéniségét, aki nem látna benne mást, mint a mai korak szoló, rendkívüli ügyességekkel és különleges képességekkel megáldott nagyvárosi apostolt, szervezőt, aki teljesen a gyakorlatnak élt és szélesebb távlatok felé tekinteni sem módja, sem kedve nem volt. Az akció, a lázas munka, a sok régi tevékenység mögött P. Banghában ott rejtőzött az értelem embere, a nagy tudós és sok apostolnak érettsége. Sőt azt lehetne mondani, ha valakiben igaznak bizonyult a skolasztika felfogása az emberről, hogy az értelem irányítja a gyakorlati működést, akkor ez

P. Banghában tökéletesen megvalósult. Szomjazta, szükségesnek tartotta, hogy tervei, vállalkozásai beilleszkedjenek olyan világnézetbe, amelyet ő elfogadott, amely előtt meghódolt s amelyet világos áttekintéssel magáévá tett. A nagy lelkesedés, a széles teendők átfogása, a legnagyobb célokra való törekvés is csak azért jelentkezett nála, mert pompás, fejlett és fölényes értelme volt. Könnyen tudott átlátni fontos dolgokat, világosan pillantotta meg az összefüggéseket és különös érzéssel bírt az iránt, hogy mindezt értelmi egységbe foglalja."

„Ami a legjellegzetesebb nála, az a világos értelem. Írásaiban leginkább arra törekedett, hogy gondolata olyan kifejezést találjon, amelyet minden értelmesen gondolkozó ember felfoghat. Tetszett neki az a szellemi termék, amelyben ez a képesség jelentkezett, jól érezte magát a beosztások, a logikus érvelések és a szabályos gondolatvezetés világában. Ahol homály, sejtés, érzések vagy vak lelkesedés játszott szerepet, az nem volt a területe. Nem tudott felmelegedni olyan művek iránt, amelyek csak titokzatosságokkal, sejtésekkel és érzékeltetésekkel dolgoztak. Ám ez a nagy értelmi világosság sohasem fajult kínzó elemzéssé vagy túlzott kíváncsisággá. A magyar józanság mindig uralkodott szellemén. A legszebb elmélet és a legszigorúbb filozófia, mihelyt láthatatlan magasságokba lendült s olyan formában jelentkezett, mely a való étellel, a közvetlen realitással kevés kapcsolatot mutatott, többé már nem érdekelte őt. Ami az ő józan érdeklődési körét, ami a világos tisztalátást zavarta, semmikép sem találhatott rokon-szenvre nála."

„Ez a józanság azonban nem volt annyira közönséges, hogy csak a földre tapadt volna. Az örök kérdések szerfelett izgatták őt. Isten, a halhatatlanság, az örök élet, a halál állandóan foglalkoztatták. De itt is szinte a gyermek egyszerűségével és lelkesedésével azt ragadta meg, ami a legigazibb, leg-

tisztább és legmélyebb volt bennük. Nagy érzéseinek megindítója, lelke szárnyalásának kiváltója, lelkesedésének igazi forrása elsősorban ez az egészséges és friss metafizikai érdeklődés volt. Nem ismerte és nem érthette meg P. Bangha dinamikáját és bizonyos egyoldalúságait is az, aki nem tudta, hogy lelke mennyire figyelt a végső dolgokra és milyen öntudattal törekedett az örökkévalóság felé."

„Értelmi életének harmadik jellemvonása az átfogó képesség, a művészi, világos, egységesítő erő volt. Sohasem szeretett komolyan és benső érdeklődésből részletproblémákkal foglalkozni, főleg nem az elvont tudomány terén. Következtető esze mindig meglátta a nagy összefüggést és egységbe foglalva a dolgokat arra törekedett, hogy ennek a felismerésnek formás, tetszetős kifejezést adjon. Beszélgetéseiben gyakran hangoztatta, hogy a katolikus hit alapigazságaival foglalkozzunk. Az istenhit, a megváltás, az Egyház valósága érdekelték őt és helytelennek tartott, sőt kis lenézéssel utasított el minden olyan kísérletet, amely apróbb részletigazságok magyarázatával próbált az emberekre hatni. Amikor részletezni kezdett, amikor kis problémákról vitatkozott, amikor írásaiban egy egész különleges kérdést egy szempontból próbált megvilágítani, az vagy játék vagy utánzás vagy érdekes kísérletezés volt, de lelkéből nem fakadt és komolyan alig vette."

„Ezek a természetes képességek sajátos szövegre léptek, megerősödtek és tökéletesedtek P. Bangha tanulmányaival. Szerette a jezsuitaképzés skolasztikus jellegét. Jól érezte magát a nagy világosságban, otthonosnak találta az érvelések, a következtetések és a logikus beosztások rendszerét. Mint nagy tehetség, örömet talált abban is, hogy nagy elmék nyomán szinte sportszerűen nekilendülhetett nehéz és homályos kérdések megoldásának. Amit tanulmányai folyamán megszerzett, azt lelkesedéssel megőrizte. Vitatkozásaiban szívesen ad

skolasztikus formulázást állításának, apologétikai műveiben és komolyabb tárgyat előadó újabb írásai-ban is a skolasztikus gondolatirány vissza-visszatér nála és nagy fölényt biztosít neki. Ott élt nála a titkos feltevés, hogy mélyen és alapjaiból egy kérdést csak akkor oldhatunk meg, ha a skolasztika nagy elveiből keresünk számára feleletet."

"P. Bangha teológiai tanulmányai elhatározó befolyással voltak egyik legtekintélyesebb és leg-személyesebb működésére, az apologetikus előadá-sokra és az apologetikus irodalomra. A pozsonyi és innsbrucki esztendők komoly elmélyedő munkája után lett világossá előtte az egész újabbkori hitet-lenség benső tartalmatlansága. Az az élmény, hogy az ő értelmi erőfeszítései előtt milyen gyengének, jelentéktelennek és tarthatatlannak bizonyultak az újabbkori tévedések, ébresztette fel benne az el-határozást, hogy ezt a nagy ürességet meg kell szüntetni, a semmitmondó hivalkodást le kell ál-cázni s a gondolkodó emberek előtt okosan, vilá-gosan, értelmesen igazolni kell felfogásuk helytelen-ségét."

"Mit mondhatunk tudományos szempontból P. Bangha hitvédői műveiről? Először azt, hogy igaz-ságtalanság volna szigorúan tudományos méreteket alkalmazni olyan írásokra, amelyek nem kizárólag tudományos cézzal készültek. Ha mégis sürgetjük e szempontot, az ítélet nem lesz kedvezőtlen P. Bangha számára. Elméletileg azt vallotta és azt fogadta el, amit Innsbruckban kapott. Az apologe-tika lényegének kérdése azonban, mely máig sem tudott nyugvópontra jutni, őt úgy látszik, mélyebben és elhatározóan nem érdekelte. Azok a próbálko-zások, amelyek az egész embert akarják a hit titkai-hoz elvezetni, világos gondolkozásával ellentétben is állottak. Az elevenség és szellemének a szépsége, gyakorlatiasság felé való lendülete azonban meg-óvták attól, hogy pusztá védekező apologétikát nyújtson vagy olyan előadásokat tartson, amelyek

részleteket kifogástalan alapossággal megvitatnak, de az egészét mégsem tudják elfogadhatóvá tenni. Más hitvédő művekkel összehasonlítva P. Bangha éppen abban kiváló, hogy sohasem lesz fárasztóvá, nehézkesé. Figyelemreméltó még az előadásnak folyton tökéletesbülő finomsága és emelkedettsége. Így Bangha, az íróművész s az egységre törő gondolkodó pótolni tudja, amit esetleg egyesek tudományos aprólékosság tekintetében tőle még kívánni szeretnének. Lehetséges, hogy főleg ma bizonyos kérdéseknél talán túlságosan általánosnak tartjuk P. Bangha érvelését; előfordulhat az is, hogy a Krisztus-probléma egyik-másik részletében az újabb, gazdag kutatások eredménye alapján szabatosabb és elevenebb igazolást szeretnénk. Nem vonható azonban kétségbe, hogy mint egész alkotások, P. Bangha könyvei magas mértéket érnek el."

"Ezt az egységesítő szempontot nem szabad mellőznünk, amikor P. Bangha szellemi fejlődésének későbbi állomásait keressük. Világos, hogy az az ember, aki a világháború viharaiban folyóiratot szerkesztett, sajtómozgalmat indított el, kisegítő kápolnákat létesített s az élet minden megnyilvánulása iránt figyelmet tanúsított, többé már nem végezhetett rendszeres elmélyedő munkát. Mint apologeta nem kísérhette figyelemmel sem a tanulmányokat, sem a kezdeményezéseket, sem a vitatkozásokat, amelyek azóta lefolytak. De valaki, aki komoly apologetikus képzettséggel indult el és ilyen szellemenben dolgozott, az az élet rengeteg benyomását, az apostoli munka szüntelen áramló nagy tanulságait nem hagyhatta feldolgozás nélkül. A világháború után író Banghát már inkább ez az irány jellemzi. A teológus, a skolasztikusan fegyelmezett, szinte disztlépésekben haladó elme inkább háttérbe szorul s helyébe lép az ember, aki frissen figyel a maga lelkére s iparkodik másokat is ilyen megértéssel kezelni."

"Ennek az átalakulásnak eredménye s egy-

szersmind a hitvédő Bangha legsikerültebb alkotása a „Nagy kérdések útján” című kötet. Egyetlen, páratlanul művészi, egyetemes és komoly, de mégis lélekhez szóló és bizalmas szónoki lendületben foglalja össze mindazokat az érveket, amelyeket hitvédők valaha felhasználtak. Úgy ragadja magával a nagy kérdések útjára az olvasót, ahogy csak a szónok Bangha tudta vinni ellenállhatatlan erővel hallgatóit saját céljaihoz.”

*

Aszkétikus műveinek sorozatába esnek az „Örök élet igéi”, „Életünk élete”, „Napkelet és napnyugat”, Elmélkedések”, „Az apostolkodás rövid kézikönyve”, „Lelkigyakorlatos konferenciák” című kötetei és végül a fenomenális sikert elért „Imádságos könyv”-e, amely sok kiadásban látott napvilágot és az ország egyik legelterjedtebb imakönyve lett.

Ezek az askétikus művek nagyrészt szentbeszédeit, előadásait, konferenciabeszédeit és alkalmyszerűen írt tanulmányait tartalmazzák és a legtöbbször a közönség sürgetésére jelentek meg könyvalakban. A legtöbb kötet több kiadást is ért el, s egyik-másik németül és lengyelül is megjelent. Itt is mindig a nagy kérdések vonalán halad P. Bangha, tárgyát és érveit nagy távlatokba és az élet közelségébe állítja be, ugyanaz a meggyőző erő, az a belső átfűtöttség és megbabonázó lendület, amely különben élő szónoklatait is annyira jellemezte. A mellett askétikájában sohasem túlzó, hanem bölcs, igazságos és mérsékelt. Nem állít lehetetlen feltételeket az ember elé, nem követel soha többet, mint amit az isteni törvények és egyházi parancsok világa jelent. Misztikus elragadtatásoknak nem adja át magát, csak biztos utak és nem ködös célok felé indít. Az értelem csillogásán túl itt már gyermeki hit, áhítat és az Isten emberének kenete is érzik rajta s fordulatos gondolatjátéka

vagy stílusa mögött a pásztor bölcsesége és körültekintése húzódik meg.

*

Félig az útleírás, félig az esszé-írás területére esnek azok a kötetei, amelyekben közeli vagy távoli utazásait örökítette meg. Ilyenek az „Amerikai missziós körútam emlékei“, „Róma lelke“, „Dél keresztje alatt“ címen megjelent könyvei.

Ezek a könyvei, főként a „Róma lelke“ és a „Dél keresztje alatt“ nagyon népszerűek voltak, több kiadásban láttak napvilágot és a legszélesebb közönségrétegekig is eljutottak. Ezekben az írásaiban P. Bangha igazán nagyvonalú világjárónak, mély történelembölcselőnek bizonyul, aki mindenütt elsősorban a katolicizmus problémáit vagy világtávlatait látja meg és emeli kellő piedesztálra vagy vonja élesen hasító bonckés alá. Mert őt még utazásaiban is elsősorban a világnézetek sorsa és a kereszténység ügye érdekelte. Éles megfigyelőnek bizonyul, akit azonban nem annyira a táj és a népi jellegzetességek érdekelnek, hanem elsősorban az örök emberi lélek villódzásai, a kultúra állapota, a világnézeti fordulók nagy eseményei s az a szerep, amelyet az illető ország a keresztény közéleti küzdelmekben az adott pillanatban elfoglal.

A tudományos író mellett ezeken a lapokon lép előtérbe a szépíró, az irodalmár is, akinek bámulatos leíró készsége, dramatizáló ereje, fantáziája és kifogyhatatlan palettája van. Innen már csak egy lépés volt a szépirodalom, amelynek berkeibe P. Bangha alkalomadtán szintén bekukkantott. Írt több elbeszélést, amelyek álnéven (Szerafini Blanka) „Lola naplója“ címen jelentek meg, írt alkalmi verseket, színdarabokat, amelyek folyóirataiban vagy esetleg külön füzetkében láttak napvilágot s írt egyszer, a mexikói véres keresztényüldözés hatása alatt, egy regényt is „Guadalupe“ címen, mely után később, legnagyobb meglepetésére, a német, sőt a lengyel piac is érdeklődött.

Ezek azonban mind csak szükségmunkák voltak, amikkel bizonyos hiányokat akart pótolni, esetleg néha játékos ötletek, amelyeken egy másra termett nagy szellem akarta csupán erejét kipróbálni. Az ilyen irodalmi próbálkozásokat maga sem tartotta sokra s esze ágába sem jutott soha, hogy a szépíró babérjaiban kéjelegjen. Talán egyedül a „Guadalupe” volt kivétel. A mexikói események fölötti nagy felbuzdulásában szinte lázas megszállottsággal valósággal egyfolytában írta meg ezt a regényt és mindenesetre többet várt tőle, mint ahogy a kritika fogadta. A különben udvarias és elismerő szép szavak mögött felismerte a valóságot, hogy a hízelgő vagy kitérő frázisok az országos nevű embernek, de nem az írónak szólnak. Észrevette rögtön és nem is bántotta, hogy regényének csak az események adtak időszerűséget és visszhangot, de a szakmabeliek csak mint műkedvelő kísérletet könyvelték el.

Élete utolsó irodalmi műve az Eucharisztikus kongresszusi himnusz volt, amelyre az eredménytelen irodalmi pályázatok után ő maga csinálta meg a szöveget. Mint alkalmi vers, a célnak tagadhatatlanul nagyon megfelelt. A szükséges gondolat- és érzésvilágot sokkal inkább megközelítette és kifejezte, mint a költői verseny résztvevői. Költészetileg azonban ez sem volt több egy okos és mindenre használható ember gyakorlott versfaragásánál. E sorok írója még emlékszik, amikor a Páter a Mária-utcai szerkesztőség szomszédos szobájában a verssorokat gyúrta és a rímeket faragta s egy-egy jobb összecsendülésnél vagy kínosabb hangtorlódásnál át-átjött szerkesztőtársához tanácsot kérni. Amikor megúntam a rímek üldözését, félig tréfálkozva, félig elutasítóan félbemaradt szövegére ezzel a kínrimmel találtam felelni:

István király árva népe,
Te is hajtsd meg ős fejed,
Mert a versnek vége lett!

Az eset szörnyen tetszett neki, többfelé el is mesélte, bár szem melláthatólag a benne rejlő fulánkot is megérezte.

*

Életének és irodalmi működésének legmaradandóbb és legnagyobb alkotása kétségtelenül a Katolikus Lexikon nevű négykötetes nagy vállalkozás volt.

A katolikus sajtó nagy gondolata mellett nem volt nagyobb mű vagy akció, amelyre egész tudását, szellemi és fizikai erejét annyira rávetette volna, mint a Katolikus Lexikonra. Egy régóta érzett hiányt akart vele pótolni s a katolikus tudásnak, szellemi és lelki orientálódásnak maradandó művet alkotni. Ez volt az az idő különben, amikor a magyar szellemi életet és könyvpiacot valóságos lexikonláz öntötte el. A régi híres lexikonok mellett egész sereg folyóirat és vállalat akadt, amelyik a lexikon igézetével akarta boldogítani a magyar olvasóközönséget. A Páter mint a Magyar Kultúra főszerkesztője úgy érezte, hogy ebből az ádáz lexikonversenyből a katolicizmus sem maradhat ki, annál kevésbbé, mert az egyetlen régi és már elavult magyar katolikus lexikonból antikvárpéldányok is alig kerültek közforgalomba.

A terv, amit P. Bangha négykötetes nagy Katolikus Lexikonja számára megalkotott, kétségtelenül nagyszabású s a mellett egészen eredeti volt, mely megjelenése után nemzetközi viszonylatban is nagy feltűnést keltett. A lexikonszerkesztés számára ugyanis addig két járt út mutatkozott. Az egyik a világi nagy lexikonok módszere, amelyek minden tudományágat és ismerethalmazt felölelnek és éppen arra pályáznak, hogy ne akadhasson olyan név, fogalom, tárgy, címszó, amelyeknek magyarozatát, tényleírását, rövid összefoglalását meg ne adnák. Az ilyenfajta lexikonok a növénytantól a csillagászatig, az állatvilágtól az emberig, a bölcslelettől a politi-

káig, a költészettől a közgazdaságig megfelelő címszavak alatt mindent felölelnek.

A másik, már kijárt út a katolikus lexikonok útja volt. Ezek az Egyház megismertetését és bemutatását célozzák és ezért az összes teológiai és rokonszakták ismeretanyagát nyújtják megfelelő címszavak alatt. Az ilyen lexikonok természetesen elsősorban teológusok és tudósok számára készülnek s nem a csak átlagosan művelt nagyközönséget tartják szem előtt. Főanyaguk: az apologetika, dogmatika, morális, kánonjog, szentírás-tudomány, egyháztörténelem, liturgika, misztika, összehasonlító vallástudomány és hasonló rokonszakták.

P. Bangha nemcsak erős egyénisége miatt követett itt is új utakat, hanem legfőként a cél miatt, amely a nagy műre lelkesítette. Mint mindenben, úgy itt is, ő nemcsak tudományos munkát, hanem missziót, apostoli feladatot akart végrehajtani. Ő nem teológusoknak és tudósoknak, hanem elsősorban az oly tájékozatlan és félrevezetett magyar közönségnek akart egy nagyvonalú, kiértett, világnézeti kérdésekben jól eligazító lexikont a kezébe adni, amelynek segítségével minden katolikus családnak valóságos házi gyógyszerládája legyen a kor tévedéseivel vagy megtévesztéseivel szemben. Az anyagot tehát úgy válogatta össze, hogy abba minden beleférjen, ami a katolikus világnézet fenntartása vagy megvédése szempontjából szükséges és hasznos lehet. Azért első sorban apologetikus színt adott a tervezetnek s ebből a szempontból válogatta össze a címszavakat és az anyagot is. Így kimaradtak a lexikonból a profán tudományok mindenütt máshol megtalálható és világnézeti szempontból érdektelen címszavai, viszont bekerült minden olyan fogalom, jelszó, állítás vagy tagadás, melynek a katolikus világnézethez valami köze is van. Hogy egy szemléltető példán illusztráljuk: a magyar történelemnek sok nevezetes eseménye vagy szereplő személye nem került be a Katolikus Lexikonba, de

viszont minden magyar dolog, amely az Egyházzal vagy a világnézettel összefüggött, bőséges és komoly megvilágítást nyert.

A címszavak megállapítását maga P. Bangha végezte el, munkatársakul azonban a magyar katolikus szellemi élet legjobbjait, számszerint mintegy háromszázat nyert meg. Bár a munkatársak többkevesebb kivétellel kitűnően dolgoztak s a felállított szempontoknak éppoly kitűnően megfelelték, a munka legborzalmasabb része: az egyeztetés, a végső formába öntés, a sajtó alá rendezés, korrigálás és revízió, tehát a valóban sziszifuszi munka az ő vállaira szakadt. Aki lexikon szerkesztésében még nem élt benne, annak fogalma sem lehet annak a munkának méreteiről és emberfeletti fáradsalmairól. Négy kötetnek, amelyeknek mindegyike több mint 500 lap, először a kéziratanyagát átnézni, helyesbíteni vagy rövidíteni, tömörebbé vagy világosabbá tenni, a benne szereplő más címszavakra az utalást megtenni, a legkisebb adatoknak utánajárni, az egészet összeegyeztetni — bizony nem egy embernek való munka! Máshol, a szerencsésebb Nyugaton egy lexikon szerkesztésére nemcsak egész bizottságok alakulnak, hanem csak ennek élő, állandó jellegű szerkesztők állnak be, akik hosszú évek munkájával őrlik fel használhatóvá a kéziratanyagait. Itt azonban mindent P. Banghának egyedül kellett végeznie, néhány kiválóan ügyes, de mégis nemcsak ennek élő munkatárs segítségével. Meg kellett ezt azonban tennie egyrészt az anyagi eszközök, a rendelkezésre álló tőke szegénysége miatt, másrészt az egész mű egységes arculata miatt. Azt az eredeti elgondolást, amit ő az első nagy magyar Katolikus Lexikkal kapcsolatban kivetített, csak ő vihette keresztül!

Évek, zenitjén álló férfiéletének legtevékenyebb és legegészségesebb évei mentek rá erre a munkára s valóban alá is ásták elnyűhetetlennek hitt szervezetét. Ezekben az években, a harmincas

évek elején, nyugodtan állíthatjuk, hogy a lexikonnal kelt és a lexikkal nyugodott le. Még éjtszákára is kéziratokat vitt magával s az ekkor jelentkező álmatlanság óráit is fogalmazásra, korrigálásra vagy összeegyeztetésre használta fel. Mint egy élő szobor, úgy ült naphosszat a Horánszky-utcai kis szerkesztőség manzard-szobájában, a könyvek és kéziratok légióitól körülvéve, az átvághatatlan füsttengerben. Nagy dohányos volt világéletében, de ezekben az években mérhetetlen szivar és pipadohány mennyiséget fogyasztott el. Külső szereplésre ritkán és csak azért vállalkozott, hogy a fejét kiszellőztesse és az egyhangú, lélekölő munkából ideig-óráig kiszabaduljon.

Az öldöklő iram, amelyet önmagának diktált elsősorban, hamarosan meg is látszott rajta. Az arczíne sápadtabb, ványadtabb lett s az első kötet nyomdai tördelésénél már össze is omlott és idegei kimerültek. Ez az első idegkimerültség már olyan súlyos volt, hogy egy időre formálisan el kellett távolítani a lexikon mellől és ennek az első kötetnek a tördelését e sorok írójának kellett befejeznie. Kisebb mértékben, de ugyanez történt a harmadik kötetrel is. A végső tördelést a Páter már itt sem bírta egymaga végrehajtani.

A felfokozott óriási szellemi munka mellett a lexikkal természetesen anyagi gondjai is voltak. Egyrészt egy szerencsétlen és jóhiszeműen végrehajtott egyesülés egy másik hasonló vállalattal sok pert és érezhető anyagi veszteséget zúdított a Páter vállaira, másrészt a nyomdából lassankint kikerülő lexikonkötetekre kellett most már sürgősen előfizetőket találni. Magyarország különben is sajnos, arról híres, hogy a könyveket az emberek nem veszik, hanem ügynökök által kényszerítetik magukra. Fokozottabb mértékben állott ez a lexikkal, amelynek százpengős ára nem volt éppen csali a közönség számára. Illetékesek és illetéktelenek egyaránt biztos bukást is jósoltak az egész vállal-

kozásnak. A piac azonban tudta, hogy a Katolikus Lexikon jó üzlet lesz s ezért el is árasztották a Páttert csalogatóbbnál csalogatóbb ajánlatokkal. Persze nagy zsidó cégek voltak ezek, amelyek ugyan üzletileg bizonyára kitűnően oldották volna meg feladatukat, de kíméletlen ügynöki haduk erőszakos fellépése miatt, esetleg beugratásai miatt kellett volna a felelősséget vállalni. A Bangha-nevet ennek nem lehetett kitenni; sem annak, hogy élete legnagyobb művét zsidó cég által kelljen a katolikus közönséghez eljuttatnia, sem annak, hogy jó- vagy rosszszándékú eladók nevével visszaéljenek s anyagi romlásba rántsanak szegény embereket! Ekkor határoztuk el, hogy magunk leszünk a kiadók és az eladók is egyúttal. Egyrészt csináltunk olyan hatalmas és országos propagandát röplapokkal, felhívásokkal, prospektusokkal, amelyet katolikus könyv Magyarországon ezideig még nem kapott, másrészt a piacon rendelkezésre álló keresztény ügynöki karból összeállítottunk egy olyan gárdát, amelyik csekély kivétellel derekasan meg is állotta a helyét s a mellett, hogy jól keresett, rövid fél év leforgása alatt a Katolikus Lexikon legnagyobb részének az eladását biztosította és simán lebonyolította. A mindenki által bejósolt anyagi romlás nem következett be, az első magyar Katolikus Lexikon nem bukott meg, szerkesztőit, munkatársait tisztességesen honorálni tudta, sőt még egészen becsületes polgári haszonnal is zárult.

*

Utolsó nagy irodalmi vállalkozása a nyolckötetes Egyháztörténelem volt, melynek utolsó kötetei azonban már csak halála után jelenhettek meg. Ezt már betegen kezdte el, a halálos kórral a szervezetében, az utolsó napokig dolgoztatva és fésülgetve rajta. Erre is azért vállalkozott, mert hiányát érezte a magyar irodalomban. Amit mások elmulasztottak, azt akarta ezzel is pótolni, hogy a katolikus nagyközönség kezébe egy megbízható, lélekkel és

meggyőződéssel megírt egyháztörténelmet adjon. Ő mindig úgy érezte, hogy Egyházunk történelme egyik legnagyobb erősségünk és kincsünk kellene hogy legyen. E helyett azonban egy tendenciózus történetírás kihatásaként még a katolikusokat is inkább vádak, pirongás és büntudat, mint lelkesedés és erő szokták az egyháztörténelemből megszállni. Ennek a sehonnai helyzetnek akart véget vetni, amikor régi hűséges munkatársával, Ijjas Antallal a nyolckötetes Egyháztörténelem kiadását elhatározta. A cél nem az volt, hogy szigorúan vett szakmunkát adjanak, új kutatásokkal, részletvizsgálódásokkal vagy esetleg új szellemtörténeti módszerekkel magát a tudományt előbbre vigyék, hanem hogy a legmegbízhatóbb történelmi anyagot nagy távlatokban, apologetikus ízzel s kellemes, egyenesen szépirodalmi formában tálalhassák fel a nagyközönségnek. Ez a céljuk teljes mértékben sikerült is, a nyolckötetes sorozat már megindulása első idejében kielégítő piacra talált.

*

Már nemcsak súlyos és reménytelenül beteg volt, hanem mindössze néhány hónap választotta el a sírtól, amikor még két utolsó munkája megjelenhetett. Az első, mely a „Világnézeti válaszok” címet viselte, kisebb munka volt ugyan, de fenomenális könyvsikert aratott. Az első kiadás hetek alatt elfogyott, a másodikat is hamarosan szétkapkodták, s ő boldogan érthette meg a harmadik kiadás megjelenését is. A könyv nem nagyigényű munka, de valami csodálatos szimattal tapintott rá korunk legtöbbet emlegetett és vitatott kérdéseire. Ebben a könyvben a Páter semmi mást nem tett, mint még egyszer összefoglalta az Egyház ellen felhozni szokot tévedéseket s a kiforrott, messzelátó apologéta módjára röviden, velősen, de találóan végzett azokkal. Nincsenek benne nagy gondolatok vagy mélyen szántó fejtegetések, de a világnézeti ellenfél hadállásainak tökéletes ismerete és a legnagyobb ma-

gyar debatter népszerű leleplezései, kioktatásai, cáfolatai és védelmei. Olyan kis zseblexikon-féle, amely a mai közéleti és társadalmi tévedések egész hálózatát veszi bonckés alá s amilyen könnyedén szoktak a közéletben vagy a társaságban elhangzani, olyan könnyed, frappáns, mindenki által érthető és felhasználható módon veri vissza.

De közben lázasan rendezte sajtó alá élete legnagyobb munkáját, a „Világhódító kereszténység”-et, melynek megírását tulajdonképpen már mint fiatal páter elkezdte s mintha csak halálát megérezte volna, néhány hónappal ezelőtt fejezte be. Ez a könyv nem egyszerű tudományos teljesítmény, melyet egy újabb tudományos munkával majd árnyékba lehet állítani, nem is valami irodalmi mű, amelynek gondolatai a stílussal együtt elavulhatnak, hanem egy élő eszmémaradék, egy páncélba és vértbe öltöztetett szellemi stratégia, mely a kereszténység jövőbeli kialakulásába fog döntő módon beavatkozni. Ennek a könyvnek előreláthatólag hosszú élete és története lesz. Nemcsak a kritikusokat fogja foglalkoztatni, hanem a lelkeket: álló vizeket fog rengésbe hozni, forrásokat fakasztani, folyókat megárasztani, itt-ott talán egyenesen tektonikus földrengéseket előidézni. Éppen ezért egy percig sem hisszük, hogy ezt a könyvet a magyar nyelvhatárra lehessen izolálni. Ennek keresztül kell lépnie minden nyelvhatáron s a háború után a nagy európai nyelvekre lefordítva az egész kereszténység lelkiismeretvizsgálata, számadása, esetleg tetemrehívása kell hogy legyen.

Hogy miről szól a Világhódító kereszténység című könyv? A kereszténységről, amelynek világhódítónak kell lennie s amely mégsem az! Csodálatosan élénk, rábeszélő, egyenesen magával ragadó fejezetekben fejt ki, hogy miért kell a kereszténységnek világhódítónak lennie; hogy miért nem szabad megállnia a templomok falánál vagy az iskola padjainál; lenyűgöző történelmi saspillantás-

sal magyarázza meg, mikor és miért torpant meg a kereszténység s hogy kell vagy lehetne abból a mesterséges gettóból, amibe hol az államhatalom dédelgetése, hol pedig erőszakoskodása a kereszténységet beszorította, kitörnie és a legmaibb és a legmodernebb eszközökkel újra világhódítónak válnia. Ez a könyv tartalma, erről szól az első betűtől az utolsó sorig. Olyan valóban, mint amikor egy magános, nyugtalan nagy sas felemelkedik, lassú körözéssel áttekinti a világot s onnan a magasból, ahol már a föld hangyaboly, de az ég végtelenség és örökkévalóság, mindent átlát. A sokszor emlegetett, de eléggé meg nem értett: sub specie aeternitatis itt valóvá válik. Minél kisebb lesz a távlat miatt a föld, a századok és az emberiség történelme, annál inkább érezzük az örökkévalóság hullámverését és annak egyetlen mozgatóját, az isteni akaratot itt a földön.

Ez a könyv személytelen könyv tulajdonképpen és mégis a legegényibb valami, amit valaha megírtak. Személytelen abban az értelemben, hogy a szerző a kereszténység egyetemes gondolatába rejtőzik; hogy amikor írni kezdett, nem tudományt és nem irodalmat akart, hanem beállt a kereszténység isteni varázsába s annak földi sorsát, történetét és lehetőségeit zuhogtatta magán keresztül. Az embernek olvasás közben mindig az az érzése, hogy itt nem is egy szerző beszél, egy névvel, születési és halálozási évszámokkal megjelölt szerző, hanem maga a kereszténység, mely emberekre bízott s a krisztusi akarat, mely emberektől független.

És mégis azt kell mondanunk, hogy Bangha Béla egyénisége sehol sem csillogott még meg a maga igazi valójában olyan erősen, mint ebben a könyvében. Ha valamikor egy jövőző kor lélek-búvárai vagy történészei keresni fogják, hogy a százarcú Bangha közül melyik volt az igazi, biztonságosan csak ehhez a könyvhöz nyúlhatnak. Ami máshol szétszórva vagy darabokban fekszik, mint

szellemének vetülete vagy ajándéka, az itt olvad harmóniába. Ha valaki keresni találja, hogy ez a férfi miért kezdte a pályáját mint apologeta, miért vállalta évtizedeken keresztül olyan mértékben, mint Prohászkan kívül senki más az országjárás, szónoklat és előadás minden terhét, miért alapított elsőnek korszerű keresztény sajtót Magyarországon, miért utazta be szinte lázas mohósággal a félvilágot, miért lett hitvitázó és agitátor, minden téren szervező és programadó, az ennek a gazdag életnek a titkát itt találja meg. Hogy leegyszerűsödik minden s micsoda vulkanikus erővel dohog ennek a léleknek egyetlen gondolata, amire az életét felvette! Most már láthatja mindenki, hogy Bangha Béla csak azért született, hogy ennek a világhódításnak eljegyzett kereszténységnek a gátszakító sodrása legyen.

Ez és semmi más! Így már régóta nem szereték a kereszténységet, vagy ilyen erővel már régóta nem élték át. Ez a férfi csak azért lépte át a cella küszöbét, hogy a krisztusi parancsnak megfelelően mindenkit felgyújtson. Azokat is, akik közel állottak hozzá, de azokat is, akik messze voltak. Ezen a könyvön keresztül mindenki megértheti, hogy mindez miért volt? Mennyire tévedtek, akik azt hitték, hogy ez a férfiú, amikor a hit pajzsa és kardja vagy a tévedések lángoló ostora volt, csak harcot, békétlenséget, egyenetlenséget vagy gyűlöletet akart! Mennyire tévedtek azok is, akik ezt a különösen gazdag egyéniséget a hitvitázó vagy agitátor vagy szervező vagy szónok vonalán akarták elkönyvelni! A titok most nyitva áll: ez az ember minden csak azért lett, hogy lenyűgöző élményét és mindenre alkalmas egyéniségét egyetlen gondolatba, a kereszténység világhódítási vágyába beállíthassa. Ezért lett félkézzel tudós, félkézzel agitátor, ezért lett kard és ostor. Ezért dobott kesztyűt világhatalmasságoknak s ezért ölelt keblére tudatlan, mezítlábas apostolokat. Tűz volt, amelynek idő

előtt el kellett égni az Isten országáért. Égő tűz volt, amelynek mindenkit meg kellett marni, sajogtatni és égetni, hogy az Isten országának akadályai elpusztuljanak és az Isten oltárai lángban égjenek. Csak ezt az egyet akarta egy életen át. Ezért harcolt és ezért szeretett. Ezért vállalt emberfeletti munkákat és ezért gyujtogatott fel maga körül mindenkit. Ezért volt nyugtalan és nehezen kezelhető ember, ezért volt a világ csavargója és a magyar közélet nagy kondottierója!

De ez a könyv nagy meglepetés volt még azoknak is, akik Bangha Bélát közelebbről ismerték. Hiszen mindnyájan, akik a közelében álltunk és lángolását láttuk, sokszor úgy gondoltuk, hogy ez az ember minden zsenialitása mellett csak portyázásokra született. Ősi családjának valami atavisztikus visszaütődése révén csak huszáros bravúrokra való, aki kilovagol egy nagyszerű támadásra vagy még fényesebb hódításra, messze előretör, egyedül vagy maroknyi csapatával büszkén és diadalmasan, aztán visszavonul vagy gyengébb csapatokra bízva az állást és mindig újra keres magának új és újabb kitörési lehetőséget. Sokszor úgy hittük, hogy Bangha Béla csak ilyen huszárrohamokra, de nem rendszeres hódításra való. Hogy a természete túl nyugtalan és impulzív ahhoz, semhogy az élet vagy a siker egyik-másik szűkebb vagy bővebb karéjával beérné. Sőt sokszor féltünk, hogy utána szét hull minden; hogy a biztosító csapatokat nem tudja többet kézbe tartani s egy kalandos, nagy rendtársának, Xavéri Szent Ferencnek a módjára kalandos élet lesz csupán, amelynek eredményeit nem lehet tartósan learatni.

De ebben a könyvben nagy meglepetésként a szervező Bangha mutatkozik be. Az a szervező, aki talán évszázadok óta először egy egyetemes szervezési programot mer adni az egész kereszténységnek. S a meglepetés annál nagvobb lehet, mert ez a könyv nem egy pillanatnyi fellángolás ered-

ménye, nem a betegsége miatt a szónoklástól és agitátorságtól elvert Bangha utolsó elmélyedése egy nagy kérdésbe, hanem egy élet munkája, amelynek első lapjait a harmincéves, lehetetlent nem ismerő fiatal Páter s utolsó sorait az Úrnak hatvanéves, gyógyíthatatlan betegségétől meggyötört, de azzal is ridegen szembenéző vándora írta. Ez a könyv egy élet regénye és a XIII. Leók, Manningok, Kettelerek, Prohászkaák által támasztott újkori kereszténység rendszerbefoglalása és betetőzése. Ilyen nyílt szintézisét a kereszténységnek vagy nem merte vagy nem tudta még senki más megadni! Mások optimisták vagy pesszimisták voltak, Bangha Béla a kettőt összeöntve realista lett. Kérlelhetetlenül néz szembe a tényekkel. Azokkal is, amik kedvezőek, azokkal is, amik végzetesek. S az igazság erejével s az örök kereszténység fölényével néz szembe mind a kettővel. Elismeri, néha túlzottan elismeri gyöngeségeinket, de rámutat erőinkre, tartalékainkra és lehetőségeinkre. Egyes tételei fölött vitázni lehet s valószínűleg fognak is pro és kontra, de alaptétele verhetetlen: hogy a kereszténységnek újra világhódítónak kell lennie! A könyv ezen áll vagy ezen bukik s ha minden tételét megcáfolnák is, a gondolatot magát, hogy a kereszténységnek újra világhódítónak kell lennie, olyan erővel égette bele a lelkekbe, hogy megszabadulni tőle többet nem lehet.

Ez a könyv egy hosszú és nagy élet munkája. Mondhatnók azt is, hogy legalább is Magyarországon, nem írhatta volna meg senki más, mint Bangha Béla. Amit három évtizedig mint tudós és szónok, mint szervező és mint agitátor, de legfőként a keresztény hódítás apostola látott, azt szűrte itt le valósággal klasszikus fejezetekben. Nincs olyan gondolat vagy negatív kritika, ami az utolsó évtizedekben elhangzott s ami itt ne érvényesült volna. Mindaz, amit mi mindnyájan, nyugodt és nyugtalan lelkek, papok és világiak a kereszténységgel kap-

csolatban csak elgondoltunk, az mind benne van ebben a könyvben.

Bangha Béla legegységesebb könyve, de egyúttal mindnyájunknak, ennek a nyugtalan, vergődő, de hősi célokra irányított kornak is a könyve! Az ő gyermeke, de a mi testvérünk, akit büszkén mutogattunk meg a nagyvilág előtt. Ilyenek voltunk és ilyenek akarunk maradni!

Az utolsó betegség

Bár a mérhetetlen sok munka miatt, amellyel P. Bangha agyonhalmozta önmagát, mindenki féltette a korai megrokkánástól és kidőléstől, robusztus fizikumát tekintve azonban senki sem hitte, hogy a korai halál réme valóban ott ólálkodik körülötte. Már a lexikonok szerkesztésénél feltűnő volt ugyan a kétszeri idegösszeroppanása, de a délamerikai missziós körúton lett nyilvánvaló, hogy az egészsége alá van ásva és komoly, halálos veszedelem környékezi. Eleinte nem tudtuk, hogy mi baja van; hol trópusi lázra, hol pedig a Dél-Amerikában gyorsan változó klímára és annak káros feszültségeire gondoltunk. Itt Dél-Amerikában különben is elkövette azt a hibát, hogy nem akart a környezet-höz, illetve az ottani szokásokhoz alkalmazkodni. Hiába mondtuk neki, hogy: „Si Romae estis, Romano vivite more” — vagyis hogy mindenütt úgy kell öltözködni, étkezni és élni, mint ahogy az ottani emberek teszik, nem akart elveiből engedni. Nem akarta például az állandó feketekávézást megszokni, ami pedig az ottani klíma feszültségeivel szemben az egyedüli orvosság; nem akart meleg nyakszálát és még melegebb gypjú-vesetakarót viselni, ami az ottaniak szerint elengedhetetlen öltözködési kellék. Letörtségét, fáradtságát, rosszulétét csak egy erősebb hűlésnek vagy egy esetleges trópusi légycsípésnek tulajdonította. Pedig sajnos, nem így volt. Bangha Béla már halálosan beteg volt. Hogy a bajt, a gyilkos kórt magával hozta-e már Európából vagy ott, Dél-Amerikában a szokatlan éghajlat és emberfeletti fáradságok közepette

fejlődött-e ki benne, ma már nem tudhatjuk; csak annyi a tény, hogy Dél-Amerikában fizikailag összemolott és sürgősen haza kellett hozni.

Itthon azonban hiába rendezett nagy pihenéseket, sem az általános gyengeség, sem pedig az a furcsa, kimondhatatlanul kínzó fáradtságérzés nem akart mellőle tágitani. Hónapok teltek így el a nélkül, hogy valami történt volna, megírta délamerikai emlékeinek hiányzó fejezeteit, sajtó alá rendezte a kötetét és boldog volt abban a lelkesült, szinte tüntető fogadtatásban, amelyben délamerikai könyve részesült. Hiába dobta azonban bele magát a régi lelkesedéssel a munkába, az a halálos fáradtság és összetörtség, amit Dél-Amerikában tapasztalt először, mindig újra úrrá lett felette.

Majdnem egy év telt már el, amikor először a füle mögött, azután pedig az ágyéka körül valami daganatot érzett. Az elsőt semmibe vette azzal, hogy bizonyára valami trópusi légycsípés maradványa. A másíknál azonban régi sérvének kiújulására gyanakodott. El is ment a Szent István-kórházba orvosbarátaihoz és kérte, hogy vizsgálják meg. Azok behivatták a kórház legjobb diagnosztáját, akinek azonnal feltűnt a füle mögötti daganat, illetve csomósodás. — Mi ez a göb itt a füle mögött? — kérdezte a Pátertől. — Valószínűleg valami trópusi csípés maradványa — mondta a Páter. — Úgy? majd először ezt gyógyítjuk meg! — mondta a híres diagnoszta s ezzel el is hagyta a beteget. Kint csak annyit mondott orvostársainak, hogy fehérvérűségre gyanakszik, vegyenek azonnal vérvizsgálatot. A vérvizsgálat megtörtént s minden kétséget kizárólag megállapították, hogy P. Bangha fehérvérűségben (leukémia) súlyosan megbetegedett. Ez a vizsgálat 1935 július 8-án történt s az eredmény elég aggasztó volt, mert a fehérvérsejteknek száma már 32 ezerrel több volt a rendesnél.

A Páter, bár bizonyára tudatában volt a veszély súlyosságának, eleinte tréfára fogta a helyze-

tet. Sokaknak elmesélte, hogy ő most már beteg, a betegség nevét is megnevezte s humorosan tette hozzá: nekem nem közönséges betegségem van, amelyik minden halandót elérhet, nem máj vagy tüdőbaj, hanem olyan, amelyik száz vagy 200 ezer ember közül egynek van: leukémia! S ha ebben az időben egy másik ismerőséről hírül hozták, hogy tüdőgyulladásban vagy mellhártyagyulladásban megbetegedett, nevetve fűzte mindig hozzá: Micsoda paraszti betegség, mely minden embert utólérhet! Nekem úri betegségem, fehérvérűségem van!

Ebben az időben írta meg első elmélkedését a halálról, amelyet csak halála után találtunk meg kézíratai között. A hallatlanul érdekes elmélkedés címe: „Levél a fehér rémhez”.

„Életem delén, nel mezzo del camin, felrémlt előttem hirtelenül s váratlanul a fehér rém, a halálos ölelő, akit úgy hívnak, hogy Leukarmis asszony. Nem tagadom, bár rég leszámoltam a mulandósággal, sőt bizonyos fokig a kedvenc gondolatom lett, megdöbbsentett a hír.

Oly különös, mikor az embert egyszerre láthatatlan érintés kiragadja a zúgó, forrongó zakatoló események sodrából s figyelmezteti arra, hogy: Ember! már nem sokáig élsz benne ebben a sodrásban. Emberek, jóbarátok, ellenfelek: nem soká leszek már veletek; lassan kitolatom az élők sorából. Egy idő múlva teljesen érdektelen leszek nektek s ti nekem. Események, problémák, munkák, feladatok: nem soká vehetek már részt az irányítástokban. Kéziratok, könyvek, megkezdett munkák: ki tudja, végeteket érem-e még? Folytatandó évszakok: biztos egymásutánban megjövő nyár és tél, ősz és tavasz: még egyszer-kétszer megfürdöm én is bennetek, aztán lassan kiszállok az ölelő karjaitok közül s a nap tovább és felkél és elbujdokol télen, de rám egyetlen nyara nem hat éltetően, mosolygón vagy méléztatón! A rólam valók végére értek...

Akárhányszor s akármily megbékéltetón gon-

doltad át az emberi sorsot, az elmúlásban mindig marad valami rémesen utálatos és megborzongató. Meghalni: szégyen és fájdalom. Szégyen, mert az emberi nagyság és törtetés kerek ellentéte. Elmennni azon az úton, amelyen elmentek eddig mind. Annyi történelmi hős, annyi névtelenje a sokezeréves multnak, annyi ismerős is a közelmultból. Bábbá lenni, amelyet némi végpompával, de mint egy fadarabot tesznek erre-arra s visznek ki a nemlétezők és nemszámítók közé. Valahányszor a koporsófödél üvegjén egy ismerősöm arcát utoljára láttam, megdöbentett, milyen maradéktalanul néma, sokszor milyen ijesztően idegen. Mintha valami ellenség, valami az emberi nemből elszakadt s renegáttá lett bolygólakó fakuló ábrázata vigyorgott volna felém a sötét üveg alól. A halottak: idegenek. Az emberek megrémülnének tőlük, ha még egyszer hirtelenül elébük toppannának, még ha tegnap csókoltuk és dédelgettük is őket. „Kisértetek.” Hiszen a testük a feloszlás martaléka, lelkük pedig oly szörnyen messze jár már tőlünk! Túl téren és időn, földön és naprendszeren, tejúton és világűrön. Az Andromedacsillagköd nincs olyan távol tőlünk, mint a megholtak lelkei. Egyszerűen nem ebben a világban vannak többél

És fájdalmas minden elmúlás. Ne is beszéljünk róla!

Te még kegyes vagy hozzám, fehér rém, mert te legalább nem vagy olyan visszataszító, mint annyi más halálnem! Itt nincs seb és genny, fuldoklás és vérbenforgó szem; csendes, lassú elfogyással bágyad bele a te áldozatod a végső szendergésbe. Egyszerűen mint egy gyertya, mint egy mécses, amelyből elfogy a gyújtóanyag. Majdnem azt mondanám: te vagy a leglélekszerűbb halál. Lassú elhalványodás, elerőtlenedés, elakadás, mint ahogy az óra elhalkul és elakad, amelyben a rúgó ereje elfogyott. Áldom érte a Gondviselést, hogy ilyen fehér utat mutat nekem az elmúlás felé.

Hiszen nem jössz mindjárt, talán csak 15 év múlva. De érdekes és megdöbbenően újszerű helyzet, amikor az ember már tudja, legalább körülbelül tudja, hogy milyen betegség fogja elvinni. Hiszen lehet, hogy még közbeugrik valami más, egy nem éppen fehér, hanem más színű kis manó s azt mondja: hagyd csak rám, testvér, majd én elvégzem a munkádat; de bizonyos fokú valószínűség szerint most már mindenestre Leukarmis asszonyé az elsőség. Nekem hát már nem kell törni a fejem azon, miféle jelmezben jön egyszer értem a kaszás ember: a tudómet kezdi-e ki vagy a szívemet, az agyamat vagy a vesémet, rák lesz-e vagy orbánc, spanyol-e vagy az ég tudja micsoda, ami előtt földre hull az életem szárnya. Én már, ha kíváncsi volnék rá, akár orvosi könyvekben máris utánanézhethnék, milyen tünetek közt szoktak is lassan elhalni a magamfajta eljegyzettek; szinte lépésről-lépésre előre megrajzolhatom magamnak az én fonnyadásom útját. Egyelőre nem teszem; nem érdekel. Nem fontos. De érdekes tudni, hogy ezeket a dolgokat már lehet tudni.

Furcsa az ilyen eljegyzett embernek az érzése, ha más emberekre néz. Ezek még szegények nem tudják a maguk sorsát. Még úgy tesznek, mint akikre egyáltalán nem vár semmi ilyesmi sors. Van benne valami bántó és öncsaló, ha úgy tetszik: ezek az emberek mind szépen tovább fognak élni, dolgozni, agitálni, hatni nélkülem. Az „üzem“, a nagy „Getriebe“, melyet eltart a Hunger és a Liebe, látszólag zavartalanul fog zakatolni tovább is, ha én kimaradok belőle. Másnap a nap ugyanúgy felkel, a milimári ugyanúgy hozza a tejet, a szerkesztők ugyanúgy írják az ujságjaikat, a politikusok ugyanúgy vezérkednek s a szónokok ugyanúgy szónokolnak, mint azelőtt. Egyetlen kerék nem áll meg azért, mert valahol egy pici kis küllő kiesett a gépből. Van ebben valami kegyetlen és megszégyenítő: túlélnek engem. Nemcsak a jók, hanem a rosszak is. Amazo-

kat nem istápolhatom, ezeket nem bírálhatom s nem gátolhatom tovább. És mégis, nem, nem az a kisebb, aki hamarabb lép ki a burkolt Haláltáncból. Én már rég túl leszek minden válságon, amikor ti még, szegény halandók és szegény önámítók még alaposan benne lesztek. Halálba torzult arccal is mosolyogni van jogom s Dantonnal mondhatom: Robespierre, követni fogsz engem! Ki az, aki nem? Pápa és király, bíbor és bársonyszék birtokosa, verőfényben napozó strandvilág és aranyban vájkáló nábob! Ki kettőnk közt a szerencsésebb? Ha már úgyis el kell menni, nem jobb-e hamar esni túl a fullasztó órán?

Pusztán emberileg szólva is, pusztán emberileg is: hallatlanul érdekes: mi lehet odatúl? Ha semmi sincs, — tisztán emberileg beszélve — akkor semmit sem veszünk, se te, se én. Nemcsak, mert mint Pascal mondja, akkor sohasem tudjuk meg, hogy tévedtünk, hanem főleg azért, mert akkor igazán egy kutya volt, hogy soká éltünk-e vagy rövid ideig, gazdagon-e vagy szegényen, élvezetekben-e vagy kinokban, sőt akkor az sem fontos, hogy éltünk-e valaha. Régóta őszinte és mély meggyőződése, hogy ha a mi hitünk csalna, akkor se csalódnánk, mert akkor az egész élet egy hajítófát nem érne. A legszebb, legboldogabb, legszerelmesebb élet sem érne semmit, semmit. Egy hab csak a tenger közepén, egy loccsanás valahol az óceán mérhetetlen vizén, egy perc az idő végtelen óráján... Az igazi léthez, az örökkévalósághoz képest: semmi! Kár a fejünket törni érte. Geh an der Welt vorüber: es ist nichts — mint Schopenhauer mondja. De ha igaz a hit, ha bármi formában igaz, ha van túlvilág (aminthogy szilklaszilárdan hiszem és tudom, hogy van), akkor szörnyű érdekes, minden evilági szenczációnál érdekesebb, hogy milyen. Olvastam vagy hallottam néhány éve, hogy Japánban az egyetemi ifjúság körében időnkint úgy fellobban e kíváncsiság láza a halál utáni lét irányában, hogy egész sor

fiatalember csak azért lesz öngyilkos, mert már nem győzi bevárni, hogy mi is van a halál után. Hát hogyné, ha van túlvilág, akkor annak valami szédítően érdekesnek kell lennie, hogy milyen az közelről...

Ha pedig az én hitem, a Jézus hite, a katolikus Egyház hite szerint gondolkozom (s így gondolkozom), akkor meg egyenesen szent türelmetlenség fog el, hogy lássam azt a világot, amelyet Jézus evangéliuma hirdet nekünk mint életünk végállomását s örök kifejlését. Igaz, hogy ugyanez az én szent hitem bizonyos nagyon komoly s kellemetlen igazságokat is hirdet: ítéletről, vezeklésről a halál után, tisztítóhelyről... Egy Bíró, aki előtt a szent sem tiszta, s aki előtt az angyalok is elfödik arcukat... De ugyanez a hit roppant vigasztaló dolgokat is hirdet, ugyancsak ítélettel és hasonlókkal kapcsolatban: az irgalom örök csodáiról s az úgynevezett végső szentségek oltalmazó, mentő hatásáról. S az Anyaszentegyház imáinak, hű lelkek közbenjáró könyörgéseinek enyhítő erejéről... S ha irgalmat találok s ha egyszer, Jézus, megnyílik előttem a te ölelő karod mennyországá, ha egyszer Szűz Máriát látom s a szenteket mind, s nemcsak látom, hanem ők kegyesen lehajolnak hozzám s maguk közé fogadnak s megnyílik előttem is az aranykapu, amely mögött más nincs, mint fény és melegség, szeretet és béke, boldogság és üdvösség: akkor nem fogom-e áldva áldani az órát, amelyben először közölték velem odalenn, hogy most már nyitva az út az elmenetel felé, megtörtént az eljegyzés veled, nem fehér rém, hanem fehér angyal? Ha hisszük, már pedig én hiszek, akkor oly gyönyörűségesen szép dolog az: elmenni innen! Oly irigyletesen felséges, menyegzői zene ez a szó: halál!

Köszönöm neked, Istenem, hogy alkotó erőm delén, férfikorom kiteljesedése percében eljegyeztél engem — ó, nem a rémmel, nem: magaddal s az örök élettel!

Szinte sajnálom már, hogy az orvosok az eljegyzést utólag még kissé elsietettnek jelentik ki. Tehát vissza még a földre, vissza az életbe, vissza a harcba... A boldog álm, ki tudja, mikor válik csak valóra!"

*

Természetesen ez csak az első benyomás és a magára erőszakolt lelki fegyelem volt, bensőleg ő is megijedt és hamarosan nekilátott a leukémiáról szóló orvosi szakkönyvek áttanulmányozásához. Ekkor döbbsent rá, hogy a fehérvérűség az orvosi tudomány szerint egy homályos, sötét és föltétlenül halálos betegség, amelynek sem okát és keletkezését, sem gyógyszerét az orvosi tudomány egyáltalán nem ismeri. Tüneti kezelései ugyan vannak: röntgenbesugárzás a fehérvérsejteket túltermelő mirigyek irritására, májadagolás a megduzzadt máj megkönnyítésére, különböző diéták a szervezet ellenállásának fokozására, de mindez csak tüneti kezelés, amelyik ideig-óráig segít, a gyilkos kórt azonban gyökerében meggyógyítani képtelen. Azt is hamar kivette a legmegbízhatóbb orvosi szakmunkákból, hogy ez a betegség lassú elsorvadással, a fáradtság-érzés állandó fokozásával, a munkakedv megbénulásával jár és a klinikailag kivizsgált esetek tanúsága szerint legfeljebb 12 évi időtartammal. A betegséget így hamar kiismerte, szinte tudományosan tudta ellenőrizni önmagát. Lépésről-lépésre figyelte meg betegségének elhatalmasodását s egy pillanatra sem adta át magát hiú reményeknek, a gyógyulás lehetőségének.

Ha külszín szerint vidámnak s a biztos halállal tréfálkozonak mutatta is magát, lelkileg érthetően megrendült. Pláne amikor egy múlt másik betegség alapbaja miatt a sír szélére sodorta. A biztos halál tudata megrendítette egész valójában, visszahúzódt lelki magányába s néhány hét leforgása alatt leszámolt mindennel. Ennek a nagy lelki leszámolásnak gyümölcse volt az a könnyekig meg-

rendítő írás, amelyet e sorok írójának hamarosan megmutatott s az „Utazás a part szélén” címen a Magyar Kultúra hasábjain megörökített. A cikk megrendítő hatással volt az olvasókra is s az ország nagyközönsége azon keresztül vett tudomást P. Bangha tragikus és végzetes betegségéről. Ez az írása nemcsak azért érdekes és lélektanilag fontos, mert az ő akkori lelki világát teljes őszinteségében és teljes mértékben revelálja, hanem azért is, mert ama kevés emberi dokumentumok egyike, amikor egy nagy ember a kérlelhetetlen és könyörtelen halál biztos üzenetével először szembenéz. Ez a ragyogó elmélkedés, az „Utazás a part szélén” teljes egészében így szól:

„Ha valaki egyszer heteken át nagybeteg volt s talán sokáig ott utazgatott a part szélén, amely élet és halál, evílág és túlvilág közt kígyózik, az láthatott és megfigyelhetett egyet-mást, amit csak onnan lehet látni, ahol már nagyon közel van a túlsó part s amit talán érdemes lerögzíteni a magunk és mások okulására. Az egészséges ember úgylis állandóan valamiféle kábulatban él, mert túlságosan megigézik és megszedítik ennek a külső, törpe világ-nak nagyságként látszó apró eseményei, problémái, vágyai, törekvései, úgyhogy szinte elveszti a látóképességét azzal a világgal szemben, amelyben az e világ kontúrjai mint távolodó ködképek elvesztik a fényüket s az ember önmagára marad a saját nagy sorsával és rendeltetésével.

Ha valaki azt kérdezné a visszatérőtől: milyen a levegő ott a part szélén, azzal kellene felelni, hogy sajátságosképen nagyon hasonló a hétköznapi élet levegőjéhez. Épp az a különös ott a part szélén, hogy az sokkal közelebb van hozzánk, mint hinnők. A halál tőzsomszédságos az étellel. Észre sem vessez, már ott botorkálsz a széleken, a mélységek mellett. Meg sem tudnád mondani, mikor kerültél oda, hol kezdődött a súlyos betegséged; ott jársz a meredek szélén s még nem is sejtet talán, milyen

közel jársz a véghez. Az orvosok és ápolók legfeljebb utóbb mondják meg neked. Végzetessé válható betegségéd sem kezdődött másképp, mint a hétköznapi kisebb rosszullétek: kissé fáradt, kissé levert, kissé lázas és ingerlékeny voltál, kissé rosszul éreztél magad. Százszor átmentél életedben hasonló kis indispozíciókon. Csak most makacsabb, hevesebb volt a baj s egyszer csak úgy látszott, komoly lett, annyira komoly, hogy belepusztulhattál volna. De mert a rosszabbodás lassan jött, a beteg szinte észre sem vette az aggasztó tüneteket. Egyszer csak nyögés és vergődés lett minden perce éjjel és nappal, a lázapon a piros ceruza egész kis Magas-Tátrákat rajzolt ki s az orvos tekintetéből nem lehetett sok megnyugtatót kiolvasni. Oly ártatlanul indult s oly hamar vége lehet vele az embernek. Az utolsó percig azt hinnők, hogy csak múló rosszullét az egész, holott rég rajta járunk azon az úton, amelyről nem igen szokás visszatérni. Sejtelmünk sincs róla, hogy onnan, ahol járunk, már sokkal könnyebben csuszszan át az ember a szakadék s a másik part felé, mint kapaszkodik vissza az itt-élők közé.

Ez a nagy parton-járás első sajátos tanulmánya.

A másik pedig az, hogy ha az ember aztán mégis visszajött s világosan látja, hol járt: akkor meg azon csodálkozik, hogy az emberek mennyire nem gondolkodnak ezzel az úttal a nagy partok felé. Hogy hogyan ámítja és csalja őket az élet. Mikor először jöttem ki a klinika elzárt, külön világából s először mentem végig újra Pest mozgalmas utcáin, szinte megdöbbsenem azon, hogy milyen sok az egészséges ember. És még inkább azon, hogy ezek ugyan mind betegség- és haláljelöltek, de nem tudják. Nem ismerik azt a tájat, amelyen én már jártam s ahová majd ők is valamennyien eljutnak. Ah, milyen könnyedén, gondtalanul, játékosan jönnek-mennek az utcán, hogyan cifrálnak s illegetik magukat, milyen büszkék az alakjukra,

rugalmasságukra, szépségükre, hajlékonyságukra, fiatalságukra, mily boldogan és magukfeledten élvezik a napsugarat és magukat és egymást! Mintha nem volnának mind, valamennyien a klinika és a kórház aspiránsai, mintha nem hordanák valamenynyien zsebükben a menetjegyet oda, a part felé! Milyen huncut és ravasz az élet, milyen vidámnak és elpusztíthatatlannak látszó! Hogyan szikráznak a szemek és feszülnek az izmok és hajlanak a vonalak és mégis mily kevés, mily roppantul kevés elég ahhoz, hogy meghibbanjon az egyensúly, hogy valahol egy picinyke kis ér, egy picinyke idegszál, egy mikroszkópiusan kicsiny sejt megbolonduljon a szervezetben s hamarosan vér, seb, duzzadás, genny és fekély borítsa el a tegnap még ép és virágzó testet... Ah, hogyan száguldanak ezek az emberek végig az Üllői-úton és a Váci-utcán, hogyan nevetnek egymásra s hogy sugárzik az arcukon az élet-erő, mintha nem kellene nekik is egyszer ebbe az utcába bekanyarodniok, ahonnan aztán előbb-utóbb a morgue sötét kocsija viszi ki őket, a parti utazókat, a Pompes Funebres birodalmába. Durch diese hohle Gasse muss er gehen — ein jeder gehen!

Egyik enyhén napfényes áprilisi délutánon, sok borús, esős, barátságtalan nap után a tavasz első fuvallatára megélénkült a klinika előtti sétátér. A még füvetlen, lombtalan téren hirtelen gyermeksereg játszó nyüzsgése pezsdült, apró kis proletárfiúk és proletárleánykák örültek öntudatlanul a tavasznak, gyermekek, akikről már lekíváncozott a kopottas téli szvetter s akik majd felborították boldog hancúrozásukkal a komolyan sétál-gató idősebbeket. A padokon is emberek ültek. Pontosan az ablakom alatt egy fiatalember és egy fiatal leány telepedett le az egyik padra s én a betegszoba aggodalmaskodásával azon csodálkoztam odabenn, hogy ni, ezek az emberek a még hűvös időben máris le mernek ülni a szabadban, nem félnek sem hűléstől, sem reumától. A fiú és a leány

a szerelmesek örök játékait játszogatták: mókáztak, enyelegtek, apró semmiségekkel mulattatták egymást. A fiúnak összecsavart ujság volt a kezében s azzal csiklandozgatta a leánynak hol a fülét, hol az állát, hol az orrát. A lány ezt nagyon szellemesnek találhatta, mert igen boldogan és bohón kacagott hozzá. Drága kis naívjai az életnek és szerelemnek, gondoltam, be kár, hogy egyszer majd bejöttök ti is ide! Persze most nem sejtitek, hogy itt benn, pár lépésnyire tőletek, mennyi a gond, a nyavalya és a halálgyötrelem s hogyan küzd és viaskodik az orvosi tudomány és ápolói leleményesség, a rokon szeretet s az önfenntartás rémült ösztöne a csökönyös és gyilkos kórságok ellen. Ha tudnátok, hogy rátok is ilyenforma sors vár, hogy csak naptár és óramutató kérdése, hogy mikor kerültök ti is sorra, bezzeg nem mulatnátok ilyen gondfeledten!

Az ember tudja, mi vár rá és mégsem tudja. Századok, évezredek peregnek le s az élet legközönségesebb élménye épp az, ami a legelvelhetetlenebbnek, legképtelenebbnek látszik: a halál. És az emberek mégis mind azt látszanak hinni, hogy más meghal, de ők nem halnak meg soha. Az orvosi tudomány évezredek óta regisztrálja az elmenetel különféle okait s módozatait, úgyszólván évről-évre új halálos kórokat fedeznek fel; az ember nem tudja, közülük melyik fogja elvinni, de hogy valamelyik elviszi, azt tudja vagy legalább tudhatná. Ám legtöbbje nem gondol rá egészen addig, amíg a fekete rém hátulról valahol a tarkóján meg nem ragadja s aztán nem ereszti el többé... Milliók mentek el így, milliók, akik nem akartak hinni a halálban, milliók, akik szebbek, egészségesebbek, erősebbek voltak, mint mi. Milliók: értékes emberek, lángelmék, meleg szívek, jóságos, finom, kedves lelkek. Az öt földrészen, a napnak minden szakában, az évnek minden napján, száz év óta mindennap, ezer év óta mindennap, tízezer év óta mindennap... S ezek a bohók ujsággal csiklandozzák

egymás állát és orrát és csak a napsugarat látják meg az élet áprilisában s még jó, ha meg nem kövezik és ki nem nevetik azt, aki nekik elmúlásról s örökkévalóságról prédikál...

Ha az ember úgy a part szélén bolyong s egy klinikán vagy kórházban végzi teremről-teremre és szobáról-szobára járva a maga kis felfedező utazásait, főleg pedig, ha maga is szépen beleáll a sorba s önmagán érzi a túlsó part hűvös lehelletét, akkor arra is ráébred többi közt, hogy amit egy szóval halálnak nevezünk, voltaképp két dolog: egy negatívum és egy pozitívum. Két élesen elválasztható momentum, amelyek közül nehéz megmondani, melyik a fájdalmasabb. Egyik: az elmúlás, másik: ennek az elmúlásnak a módja. Egyik: a vég, a másik: ami ezt a véget közvetlenül megelőzi. Ez két különböző dolog: a halál mint az evilági élet bezárulása, végállomása s a halál mint pozitív élmény. Ez az utóbbi lehet rövid és könnyű, a másik még mindig szeges probléma marad. S lehet fordítva is: lehet, hogy valaki, főleg a hit fényénél, semmi fájdalmasat nem talál már az elmúlásban és eltávozásban mint ilyenben, talán várva-várt szabadulásnak érzi azt s mégis megborzong a gondolatra, hogy ennek a szabadulásnak az útja talán évek során át tartó fájdalmas sorvadáson, kínon és nyögésen visz majd keresztül. A halálnak mind a két mozzanatára külön kell felkészülnie annak, aki bölcsen és szentül akar meghalni.

Mikor az ember úgy pár hónapig egyébről sem hall, mint betegségről és kórságokról, lassankint egész kis specialistájává fejlődik az emberi törékenység csodálatos sokféleségének. Megállapítja magában nemcsak azt, hogy nagyon sokféle baj és betegség gyötörheti és viheti el az embert, hanem azt is, hogy a betegségek és halálnemek között vannak aránylag egyszerűek, könnyűek és fájdalommentesek s vannak aztán olyan gyötrelmesek is,

amelyeknek csak a hallatára is kigyöngyöz az ember homlokán a veríték. Egy jelentéktelen baj bizonyult kezelése lehet bizonyos körülmények között százszor fájdalmasabb, mint egy enyhe halál.

Két papot láttam meghalni az egyik „szanatórium”-ban (nevezhetnénk bátran moritóriumnak is). Az egyik kedves, nyugodt, halkszavú szerzetes volt, hetven egynéhány esztendős úr, aki egy kitűnően töltött éjszaka s igen ízletesen elköltött reggeli után egyszerűen csak a szívéhez kapott s egy kellő pillanatban érkező szívbénulás fájdalom nélkül kioltotta az életét. A másik egy 29 éves, Góliát-termetű, erőteljes duzzadó fiatal plébános, nagyszerű lelkipásztor, közszeretben álló buzgó pap, aki egy perforációs vakbélgyulladás áldozata lett. Haláltusája a legborzalmasabb képet mutatta, amelyet valaha láttam. Csaknem egy óra hosszat valósággal dobálta magát kínjában az erős test az ágyban, a szenvedő feje, melle irtózatosan rángatódzott az iszonyú, szerencsére öntudatlan gyötrelemben. Erős szíve és fiatal szervezete kétségbeesett, reménytelen, de végletes erővel vívott küzdelmet a gyilkos, hirtelen támadt kórral. Mi, mellette állók, már csak azon imádkoztunk, bár lenne mielőbb vége szegénynek. Megkönnyebbültünk, mikor a rángatózás végre enyhült, mert az erős szív végre is kimerült, az ijesztően meredő szemek fénysugara lelohadt s néhány rettentő csuklás és hörgés után végre, nagy végre lecsendesült a vívódó szervezet s tompult, halotti fényben nyíltak fel a szemek. Ó, a halálnak rengetegül széles skálája van, annyiféle résen, annyiféle ereszteken át surranhat be, ahány megszámlálhatatlan idege, izma, szerve, sejtje van az emberi testnek s annyiféle formában tudja le- és kiteríteni az áldozatát!

Az örökkévalóság fényénél természetesen megennyhülnek ezek a borzalmak és a hit igéi sokszor csodálatos megnyugvást, sőt örömet varázsolnak a szenvedő arcára. Beszéltem egy hat éve bete-

gen fekvő jogszigorlóval, akinek halvány, szinte át-látszó arcán az átkínlódott éjszakák fehér árnyéka reszketett. Gyógyíthatatlan beteg és tudja, hogy az. A kórházból őt már csak a temetőbe viszik ki. Hat év óta százakat látott meghalni maga mellett a közös kórteremben. Mikor egy éve először láttam, megcsodáltam nemcsak a türelmét, hanem a mosolygó megnyugvását is. Mégis most szinte féltem megszólítani őt; a torkomat szorongatta a halál szörnyű közelsége. Hogyan vigasztaljam, ha vigaszt vár tőlem? S a fiatalember — nem szorult a vigasztalásomra! Oly nyugodtan, sőt boldogan fogadott s mikor szóba ereszkedtem vele, ilyeneket mondott: „Oly jó az Isten! Most már nemcsak hiszek benne, hanem tudom és szinte érzem őt és ő oly jó hozzám és úgy megvigasztal!” Mellette feküdt soká egy kedves, 13 éves kis szívbajos fiú, akit azóta el is szólított az Úr s aki utolsó éjszakáján zokogó édesanyja könnyeit látva, így szólt hozzá: „Anyuskám, ne sírj! Hiszen én nem haldoklom, hanem az Úr Jézushoz készülök.” Azt szokták mondani: aki nem tud imádkozni, menjen a tengerre; de azt is lehetne mondani: aki ismerni akarja a mi hitünk erejét és értékét, figyelje meg ennek a hitnek csodálatosan vigasztaló hatalmát a szenvedésben és a halál küszöbén.

Ennek a hitnek a fényénél a halál fájdalmas ugyan mint élmény, de örömdetes és bizalomra gyújtó mint állomás és átmenet. Itthagyni a földet, csak annak lehet túlságosan nehéz, aki túlságosan belégyökerezett a földi dolgokba. Ah, hát olyan fontos-e, hogy tíz vagy ötven évig tipródom-e még ezen a forgó planétán? Hogy évtizedekig-e avagy napokig segítek én is fogyasztani a kenyeret s koptatni a ruhát? Oly fontos-e, hogy én is itt sürgölődöm az utcákon, jó reggelt és jó estét kívánok embertársaimnak, foglalatoskodom, fontoskodom, liliputi problémák körül teszek-veszek egy hangyabirodalom nagyképmű forgolódásában, hangya-problé-

mákban, amelyeket csak hangyaszem lát nagynak, hangyaszáj nevez politikának, hadügynek, kultúrfölénynek és társadalmi feladatnak?

A kórágyon az ember sok mindenben elgondolkozik s természetesen arra is gondol: milyen lesz a vége? Csendes-e vagy zaklatott? Békés vagy fájdalmas? Hogyan is lesz, ha majd kiviszik a temetőbe — vajjon napsugár ragyog-e a koporsóm fölött, vagy sáros, latyakos, szemetelő időben dübörög a hant fölöttem? „Fölöttem?” Milyen kár, hogy mi hívők is oly gondolattalanul átvesszük a világ kifejezőmódját. „Fölöttem?” Hiszen, aki a koporsóban fekszik, az nem én vagyok már. Helytelen beszéd, hogy ma „X-et és Y-t temetik”, „az apám itt fekszik”, „az anyám pedig ott!” Hiszen az nem az apám és nem az anyám, hanem csak a testük, az anyag, amely a léleknek társa és eszköze volt, de immár nem az többé; széthulló elemek, de nem az a *valaki*, az az egyéniség, az a személy, aki nekünk kedves volt. Az, aki én voltam, az érző, gondolkozó, szerető és remélő lény, az nincs itt többé, annak az értékebb, igazibb, személyibb része, a lélek, az messzire, igen messzire távozott innét, oly szörnyű messzire, hogy a Nap távola, a Sziriuszé, a Végáé, az Andromedaködfátyolé, a millió fényévnnyi távolságban rezgő csillagoké semmi ehhez a messziséghez képest, mert hisz a lélek nincs többé a térben. S azért mégis közel van, talán közelebb, mint eddig volt, mert hiszen az Istennél van s az Isten itt van, mindnyájunkhoz közel...

Az emberek úgy szeretik a fényes, sokadalmas temetéseket; az emberi hiúság mintha még a síron túlra is el akarná kísélni a maga választottait. Dőreség! Annak, aki már a túlsó parton áll, annyira mindegy, hogy királyi pompával temetik-e s tízezrek kísérik-e koporsóját, avagy csak néhány irgalmas szívű anyóka vet feléje keresztet, mikor testét az utca másik felén holtmagánosan a temetőbe

viszik. Mit érdekelné azt, aki azóta már a túlsó part végtelen távlatába pillantott, hogy idelenn milyen rongyok lengenek a házak és hivatalok homlokán, milyen gyászzene nyikorog s milyen gyászbeszédet szavalnak el róla az egyelőre ittmaradtak. Aki már amodattól van, azt bezzeg más problémák foglalkoztatják odattól, borzalmasan mások, borzalmasan és dicsőségesen komolyabbak!

Ha az ember sokhetes kínlódás és elmélkedés során alaposan beleéli magát az élet és halál gondolatvilágába, végül szinte sajnálja már, hogy ismét vissza kell térnie a hétköznapi élet prózájába. A kicsinyességek, mulandóságok, értéktelenségek közé. Szinte sajnálja a felgyógyulást már azért is, mert tudja, erre az útra ugys vissza kell még egyszer térnie! Mégegyszer meg kell járnia az egészet, elejétől végig, holott az ember itt már túl volt a felénél. Oly különös, mikor a visszatérő erővel együtt egymásután visszatérnek az élet rendes foglalkozásai! Amikor az ember ismét enni és aludni tud, amikor ismét járni tanul, amikor már az olvasás sem fárasztja, amikor lassan már fel is kelhet s hetek múltán már öltözködni is maga tud. Amikor aztán egy vasárnap a soká nélkülözött misére is elmehet a klinika vagy a kórház kápolnájába.

Oly megható volt ez a mise, a fehérvasárnapi misel!... Jöttek a termekből s az emeletekről a betegek és lábadozók, mint ahogy egykor a nyomorékok jöttek Jézus köré, hogy meggyógyítsa őket. Ez bottal, az mankón; ezt ketten vezették, amazt kocsin tolták. Egy kisleányt izmos ápoló hozott az ölében s tett le egy székre; a kicsike arca halvány volt, de nyugodtan vette elő kopott kis imakönyvét s nyomban imádkozni kezdett. Ott egy férfinak a keze-lába rángatódzott irtózatosan. Csupa bágyadt komolyság, megrettent magábaszállás, de bizakodó hit is az arcokon. A húsvéti díszben pompázó oltá-

ron magasra kiteszik az Oltáriszentséget. S a monstrancia szelíd fényt sugároz szét az enyhületet keresőkön. Itt az élet és halál mezsgyéjén, itt a nagy part közelében oly jólesik az imádság és oly biztatóan cseng az ápolónővérek allelujás éneke. Oly diadalmasan szárnyal a hit az egyetlen Éltrevezetőben, a halál fulánkjának egyetlen elpusztítójában. Tudomány és gondos ápolás mindent elkövet, hogy az emberi test kórságait leküzdje és a földi életet meghosszabbítsa, de minden munkájának eredménye csak időleges. És jön a vég, amit nem lehet feledni. Csak egy orvos van, aki lelket is gyógyít, nemcsak testet s örök életet oszt, nemcsak ideigvalót: Az, akinek misztikus testét most magasra emeli a pap s aki az Eucharisztia édes titkán keresztül ma is áld és enyhít, magához emel és vigasztal. Aki „halottá tesz és élővé, levisz az alvilágba s visszahoz onnét”. (I Kir. 2, 6.) Aki a betegség s a fájdalom szigorú iskolájában térdre kényszeríti a gögös embert, de aztán magához is emeli s a túlsó parton új világot nyit meg számára: szebb, igazabb, maradandóbb, tisztább és békésebb világot!”

Ez a lelki megrendülés és leszámolás azonban P. Banghánál rövid ideig tartott. Miután tisztába jött helyzetével és életének utolsó lehetőségeivel, még nagyobb elszántsággal — talán feledést is keresve — vetette bele magát a munkába. A halálfélelem ugyan időről-időre még visszatért, naplójegyzetei tanúsága szerint is néha szörnyen felriaszította és megkínozta, de különben a lelkileg elszántak és a halállal megbékéltek isteni nyugalma ömlött el rajta.

Ezzel a lelki leszámolással és megnyugvással azonban a természetes életösztön és az élethez való ragaszkodás nem szűnt meg benne. Megtett mindent, hogy betegségét kezeltesse és gyógyítsa s a halál dátumát legalább is messzire kitolhassa. Az első

röntgenkezelés, illetve besugárzás, amelynek a Herzog-féle klinikán magát alávetette, kitünő eredménnyel járt. A fehérvérsejtek nyomasztó túlsúlya teljesen eltűnt és csak két hónap múlva kezdett újra kisebb mértékben jelentkezni. Egészen 1936 januárjáig 10—12 ezer között mozgott a fehérvérsejtek száma, amikor is egy influenzás megbetegedés a tavaszi hónapokban újra a 20 ezer fölé emelte. Ekkor keltek szárnyra az első vész hírek aggasztó állapotáról s az emberek itt-ott már közeli halálával kezdtek számolni. A legyöngült szervezet, melynek éppen elég tehertétel volt a halálos kór, csak nehezen birkózott meg az influenzával s felgyógyulását sokan egyenesen csodának minősítették. Ekkor kezdett komolyabban az alapbaj, a leukémia gyógyításáról gondolkodni s miután komoly körökből olyan híreket kapott, hogy a svájci Zürichben egy Bircher nevezetű szanatórium van, amely különleges gyógymóddal egyenesen a fehérvérűek szolgálatában áll, 1936 szeptemberében oda utazott. Tizenkét napot töltött a Bircher-féle szanatóriumban, ahol komoly és minden irányú vizsgálatoknak vetették alá s a szanatórium módszereinek megfelelően nyerskosztra fogták. Ez a nyerskoszt-módszer a hús és hal teljes kizárásával, a zöldségek és gyümölcs nyers állapotban való adagolásában áll. A Páter hősi elszántsággal kezdte el a nehéz kúrát és 12 napi klinikai kezelés után hazatérve hónapokon keresztül itthon is folytatta. Ette a tömördek nyerskáposztát, paradicsomot, paprikát s még a dohányzást is képes volt mindörökre abbahagyni.

Külsőleg eleinte nem látszott meg a Páteren a halálos kór s a halállal biztosan eljegyzettek nagy szenvedése. Külsőleg úgy tett, mintha semmi sem történt volna, vállalt tovább cikkírást, beszédeket, szerepléseket, hacsak éppen orvosi kezelés alatt nem állott; de befelé szenvedett, mert földi működését nagyrészt befejezve látta s komoly, nagy,

hosszú lejárátú tervekkel nem kecsegtette magát. Testileg azonban hamarosan meglátszott rajta a betegség. Megsoványodott, az arca beesett, valami furcsa halotthalvány, egészségtelen szín telepedett rá s korán őszülő haja teljesen fehérbe borult. Ha az emberek közt megjelent, tartotta magát keményen és erősen, mint a viharral küszködő szálfá, vidám, jókedvű volt, még a betegségéről is úgy beszélt, mint egy köszvényről vagy neuralgikus fejfájásról, de az emberek, akik ismerték és hosszabb ideje nem látták, valósággal halálra rémültek aszott, beteges arcától. Az írásbeli munkát, a fogalmazást és szerkesztést még jól bírta. Örökké éber agya tán még jobban működött, mint valaha, de a külső szereplések, főként a beszédek halálosan fárasztották és kimerítették. Már csak a lélek volt a régi, a tüzes, nagy, szárnyaló lélek, de a test lépten-nyomon megbicsaklott, kidőlt és nem bírta a lélek parancsát teljesíteni. Lassankint korlátozni kellett s a végén teljesen lemondani a beszédeket és külső szerepléseket. Egész betegségében ez volt a legnagyobb fájdalma és a legkeserűbb gyötrelme.

Lassankint még a munkatempót is csökkentenie kellett. Már nem bírta az egésznapos írást vagy diktálást, halálos fáradtságok és aléltságok vettek erőt rajta és belátta, hogy a nap egy részét vagy legalább is a nap bizonyos óráit munka helyett valamilyen szórakozással kell töltenie. Ekkor fanyalodott rá a kártyára, melyet gyermekkorától kezdve soha többet nem művelt. Megtanult passziánszozni és jobb ügyhöz méltó buzgalommal keverte és rakosgatta a buta kártyákat maga előtt. Látszott rajta, hogy belsőleg szégyenli és úgy érzi magát, mint a fogságba jutott oroszán, amelynek a sivatag bebarangolása és zsákmánya helyett légyfogásra kell fanyalodnia.

A betegségé közben ide-oda hullámozott. Voltak hetek és hónapok, amikor kitűnően érezte magát, a legjobb munkaerőben volt, talán még fel is ködlött

előtte a remény, hogy talán csak végzetes félreértés vagy komisz ijesztgetés az egész, de aztán akadtak megint hetek és hónapok, amelyek újabb rohamokkal és meglepetésekkel küldötték a halál figyelmeztető jeleit s amelyeket kórházaknak és szanatóriumoknak, gyógymódoknak és lábadozásoknak kellett szentelnie. Betegségének elég sok változata és állomása volt. Átlag minden évben egyszer annyira elszaporodtak a fehérvérsejtek, hogy röntgenbesugárzással irtani kellett azokat, a máj is, mely a leukémiás betegeknek a vörösvérsejtek temetője szokott lenni, bizonyos időközökben ijesztően megduzzadt, ami mindig valami májkúrát vont maga után. A legyöngült szervezetet egyszer középfülfőgyulladás támadta meg, máskor lábdaganat, illetve értágulás, ismét máskor a herpeszek, amelyek egész testét sebbel borították el és szinte az eleven húsig kikezdték és szétmarcangolták.

Ezekben az években a naplóírásba is erősebben belefeküdt és őszinte feljegyzései mélységes fényt vetnek nemcsak vívódásaira, hanem lelki szépségére is.

1936 augusztus 2.

„Időközönként eszembe jut, mi lenne, ha én is beállnék a sorba s írnék valami életemlékezőseket; ha nem kellene félnem, hogy nagyképűségbe esem s hiába veszttem az időmet, hisz nem is tudom, micsoda formát kellene neki adni, ha az ember nemcsak a maga mulatságának szánná. Magáról másoknak, a nyilvánosságnak csak az ír, aki bizonyos jelentőséget tulajdonít önmagának — ami a legtöbb esetben undok és mosolyogtató képzelődés. Legfeljebb két szempontból lehet értelme akármily szürke vagy félszürke ember autobiografikus önelőzárásának: ha merőben lélektani vagy kortörténeti okulás céljából veszi az ember az elbeszélése tárgyául a saját becses és humoros énje élete folyását. Mert hiszen igaz: a legelevenebb írás az, ami

a legegységibben átélt tapasztalatokból s megfigyelésekből fakad és sokszor a legszürkébb életnek is lehetnek olyan élményei és megfigyelései, amelyekből mások tanulhatnak vagy legalább amelyeken hasznosan elmerenghetnek."

„Szürke élet? Félszürke élet? Én rossz emberismerő hírében állok a barátaimnál s ezt a megállapítást magam is annyira igaznak érzem, hogy magammal szemben sem vonom kétségbe: magamat sem ismertem ki eléggél Ez majdnem ismét nagyképű állításnak hangzik, pedig szörnyen őszinte és fájdalmas és sokszor akadályozó. Nem tudom és valószínűleg sohasem fogom tudni, miféle klasszis vagyok: okos vagy ostoba, nagyrahangosított vagy képzelődő, komoly vagy léha, vidám vagy mélabús, szent vagy haszontalan? Bizonyos, hogy több lett belőlem, mint a nyitrai szerény fiskális-gyerekből bárki kinézte volna, sőt néha úgy érzem, nem egészen találtam meg az érvényesülési teremtet az életben, hiszen sokszor az az érzésem, hogy nálamnál százszor kisebb emberek ágálnak mindenfelé a fórumon — egyházin s világin — s hogy sok olyan dolgot tanultam és tudok és látok, amit úgylátszik, szörnyen kevesen tudnak és látnak. S máskor mégis úgy találom, hogy elemi életismeretek és ítélő erők hiányoznak bennem s undok reszketés fog el, ha arra gondolok, hogy nekem kellene valami nagy és bonyolult közösség élén állnom vagy állandóan a fórum verőfényében dolgoznom. Világreformeri rohamok gyötörnek és simogatnak s főleg egyházreformeri álmok — a fogam csikorog, ha látom s érzem, hogy ezerszer jobban csinálnám, mint ez vagy az s hogy rendszeresen ott az ész és a szív, ahol nincs helyzeti energia s eszközök bősége és fordítva... S a következő percben egy semmi, egy cikk, egy levél, egy apró intézkedés kérdésében csak úgy tudok dönteni, ha előbb valakivel „hangoosan gondolkodom” róla. Római három évemben, főleg az első kettőben mily koldus és árva voltam,

mert nem igen volt, akivel így „hangosan gondolkodhattam” volna.”

„Egy tipikus tünet: az én nyelvtudásom. Sokan megcsodáltak érte s néha — főleg ha másokat javítani kell — magam is meglepődöm, mily könnyen és korrektül csúszik ajkamról vagy tollamról a francia, a német, a latin, az angol, az olasz... s aztán megint kínosan érzem, hogy „csak magyarul tudok”! A többiben ügyefogyott, elakadó vagy legalább is nem az a tökéletesen schmissig, ami ma kell. Kereskedelmi levelekre tudok eleget, de ami nekem kellene: cikkekre, beszédekre nem! S akkor meg mi a szósznek tanultam ennyi nyelvet, — még a spanyolt is hozzá — amikor az olvasáson s némi ritka beszélgetésen kívül úgysem veszem hasznát... (A görög is valamikor mily passzióm volt!)”

„Más ilyen ellentét: a nagyság és a kicsiség a távlataimban. Szűk nekem Macedónia, pozsonyi filozófiám zélusfellobbanása óta betege vagyok a világterveknek; látom is, hogy senki se csinálja a nagyot — nálunk, s apró senkik csinálják — odatúl. De a következő percben oly kicsiny vagyok magam is, hogy ijesztő: apró sajtóhibákon, hírecskéken, gondolatlátkákon, tervezgetéseken, panaszokon nyaraló.”

„Egy nagyon nagy embert ismerek igen magas helyen, akiben csoda sok elmeél mellett milyen határtalan kisszerűséget és majdnem gyerekséget volt alkalmam tapasztalni. Magasan fölöttem észben, ügyességben, tekintélyben és rangban — és mégis úgy érzem, sokban rettenetesen alattam. S az eredmény: ennek a stílusnak szörnyű eredménytelenségei, amelyek mellett látszanak bizonyítani. Mármost igazam van-e nekem — akkor nagy vagyok, túl nagy Macedóniának, akarom mondani ennek a barátos, korrektúrás, skótos pepecselésnek — avagy neki van igaza s akkor én vagyok a képzelődő és az eszelős. Soha, majd csak tán odatúl fogok ebben világosan látni. Hát íme, ennyire nem

tudom magam előtt még magamat sem igazán végig elemezni, teljesen felismerni."

„De abban valami hallatlanul előkelő krisztusi felsőbbiséget látok, hogy nekem ez a világ ne adjon semmit! Én magamnak ne kérjek, ne kapjak, ne fogadjak el semmit. Más legyen kegyelmes és professzor és püspök és elnök és tiszteleti tag és hordjon rendjeleket és csillagokat — s én legyek éppoly ordótlan, címtelen mint... Jézus volt. S az életemben egy szikra se legyen másra szentelve, mint az ügy előbbrevitelére — tekintet nélkül koncessziókra, sallangokra, gyerekes (bárha átlag szükséges) cifraságokra. A csillagról nézve úgysis oly bolondul semmi az, hogy mi pondrók itt lent milyen bársonyokat vagy láncokat akasztunk a nyeldeklőnk köré, hát még az egy tökéletes, az Isten felől nézve!"

„Nem is ez izgat soha; sokkal inkább, sokkal véresebben, elcsüggesztőbben: teszek-e valamit, teszek-e eleget, az okosat teszem-e? Naplómban nem is szeretek visszaforgatni, mert mindenütt ez a kinzó, leverően megválaszolatlan kérdés, mi a teendő, hogyan mit kellene tennem, hogy csekély időmet s erőmet lehető jól hasznosítsam a lelkekért és Jézus országaért. Hogy irigylem néha azokat majdnem, akik ezen nem vívódnak annyit! Hiszen tettem egyet s mászt életemben, de nem tettem volna-e sokkal többet s jobbat? S a hátralevő egyre rövidebb időt mire használjam? Itt megint az önismeret hiánya kínozt. Én annyi félehez értek egy keveset, hogy sok. Irjak? könyvet? cikkeket? napilapba? Beszéljek, utazzak vagy szervezzek? Gondolkodjam? itthon? külföldön is? kis körben intenzíven, vagy nagyban extenzíven? Mire vessem magam? népre, intelligenciára?... Mert közben az idő rohan, közelgünk a véghez, ahol senki sem dolgozhatik többé s mi lesz azokkal, akiket talán éppen én menthetnék meg? Én nem értem azokat a papokat, akik kényelmesen élnek a maguk kis munkakörében és akiket nem hajt és fojtogat és késztet lázas mun-

kára a gondolat, hogy minél többeket mentsenek meg az örök haláltól. Az én bajom tán éppen az, hogy csupa munkalázban nem mindig az okosabbat teszem. De ki is tudná mindig megmondani, mi az okosabb? Annyi tény, hogy a sok okos miatt iszonyú kátyúba került az Egyház szekere — de igaz az is, hogy még mindig kevesebb bajt okoznak az okos tétlenek, mint az ágáló ostobák."

1937 június 25.

„Amikor az ember nagy beteg és sokat szenved, ott a „part szélén” olyan másképp látja az életet és úgy csodálkozik aztán, hogy annyi az egyelőre egészséges és semmire se gondoló ember! És olyan másnak látja az Istent is, aki oly szörnyen hatalmas és oly könnyen térdre kényszeríti az embert s oly problémákat dob elénk önmagában. A halál kettős probléma: az elmúlás tényéé és az elmúlás kinjáié."

1937 július 14.

„Tragédiámnak szoktam érezni, hogy nekem az Úr Isten sok szent vágyat, sok akaraterőt és leleményt is adott s oly kevés helyzeti energiát s ez sokszor leverően hat. Nekem az utolsó idegemet fel kell örölnöm s akkor is apró lépésekkel tudom csak előbbre vinni Krisztus Urunk szekerét. Míg mások ott ülnek ölbetett kézzel tehetetlenül, tétlenül és tehetségtelenül olyan helyeken, ahol egy kézbillentéssel többet lehetne elérni, mint nekem tíz agy- és idegmegfeszítéssel... Nekem az az egyik legfőbb bajom (baj-e?), hogy szinte az Isten ellenére akarom megmenteni a világot. Hogy előbbre akarom vinni az Isten országát ott, ahol azt látszólag az Úr maga se akarja előbbre vinni, hanem hagyja, hogy nyomorult kufárok vagy szent szamarak akaszszák el az ő szekerét... Biztos, hogy nekem is kényelmes lenne az életem, ha zélusom nem volna! Dehát olyan szörnyű nagy dolgokról van szó. Itt nem lehet tréfálni."

Szeptember 12.

„Óriási gondolat s vigasztaló: tíz év múlva ilyenkor lehet, hogy én már látom a jó Istent!... Azt szoktuk mondani, ha valaki meghal, hogy szegény elpusztult, pedig ha Istenben halt meg, az se nem szegény, se el nem pusztult, csak ideiglenesen a teste.”

„Az igaz halálában sok vonzó és vigasztaló van. Már az is, hogy ott végre tisztán látunk mindent. Annyi mindent fogunk megtudni, ami szörnyen érdekes — például, hogy csak ezt mondjam: a teológia összes titkait, vagy hogy kik voltak őseim, ősapáim és anyáim egészen Ádámgig és Éváig és mi volt az élettörténetük, mennyi regény! Vagy hogy hányan kárhoznak el s hányan és kik üdvözülnek? Vajjon ezzel és ezzel mi lett? Aztán: miért akarta Isten, hogy ez vagy ez így legyen például az Egyház történetében, a saját történetemben, az egyesek történetében? — Érdemszerzésnek és apostolságnak vége: de vége-e az aktivitásnak is? A jelentős, nagystílusú tevékenységnek is? Úgy kell-e elképzelnünk, hogy a mennyben tétlenségre leszünk kárhoztatva, mint valami múzeális tárgyak, mint a spirítuszba dugott gyíkok vagy csak úgy egy helyben topogva ujjongunk a boldogságunknak és azzal vége? Lehetetlen! Pál és Xavér és a többiek boldogsága csak ez legyen? Hogy mi az a roppant aktivitás, mely ott ránk vár, ma persze nem tudjuk, de kell lennie — ennek is örülni szabad, ha majd rák vagy fehérvér vagy bármi más ráterít a fájdalomok ágyára, a soha többé fel nem kelésre... Ha sokszor az elkedvetlenedés bénítja meg amúgy is megfogyott munkabírásomat, ebben bizony kicsit a tiszta szándék hiányát s egy kísértés felülkerekedését kell látnom. Bennem sok humor és jókedv mellett alapjában sok pesszimizmus és melankólia is van — utóbbi Imre szerint apai örökség. Kissé több kiegyenlítődés kellene a kettő között... Sajnos, nem hiszem, hogy

sokáig élek. Ez a sajnos viszonylag értendő, mert már annyira kezdek benne élni a közeledő nagyobb világ várásában, hogy szinte nem érdekelnek már egyes idelenti problémák. Milyen kicsi lesz nekem tíz év múlva valahol odatúl mindaz, ami ma körülöttem zajlik."

December 27.

„Nagy betegségen mentem keresztül december 10. óta (11-én *noche triste*): herpesz, az ideggyökök legyengülése révén. Az októberi röntgeneket ki-pótoltattuk most december elején, le is ment a fehérvérsejtek száma 3500-ra. Ősz óta roppant munkabírás. Most aztán megint túlmentünk a határon és — izgalmak, fáradság, végre kidülés. A Herzog-klinikán L. nővér buzgó ápolása közben meg is jegyezte: „A Pátért elhagyja az ereje.” Hazatérve itthon is továbbkezelés, még torokgyulladás is gyötört s rossz alvás."

1937 január 24.

„A herpesz után furunkulus is kínoz már több mint két hete Szegeden is, ahová üdülés céljából mentem le. Keserves éjszakák; a jó Isten bevezet a szenvedés iskolájába is kissé."

Március 30.

„Azóta átmentem a nagy betegségen. Csak tegnap este jöttem haza végleg az újpesti Károlyi-kórházból. Úgy volt, hogy a Pajor-szanatórium után, ahol kicsit vagdaltak is, vagy két hétig itthon dülöngtem, de naponta bejárva a Pajorba, ahol kezeltek. Már azt hittem, lassan rendbe jövök, amikor március 9-én délben lappangó lázat érezve rájöttem, hogy 39 fokos lázam van: vagy száraz influenza vagy leukémia folytán. A láz másnap negyvenen felülre ment és bevittek a Herzogba, egyelőre közös terembe, ami a nagy lázban s nyögtető szenvedésben igen kínos volt (*második noche triste*). Utóbb hallottam, hogy

az orvosok kételkedtek a megmaradásomban. Végre bizonyos injekciók felvitték a fehérvért és a belső arányát is megjavították. Március 15-én délelőtt felvettem a szentkenetet s erre estére hetedik nap után lement a láz. Akkor kezdődött a kínosan lassú és hosszú gyógyulás. Fel is kelegettem nemsokára, de se ülni, se járni, se állni nem tudtam, szinte még a széken térdelés volt a legkönnyebb. Látogatókat távol tartottunk, nagyon fárasztott minden. Sebek, főleg a fejsebek kezelése igen fájdalmas volt. Még hetek múltán is izzadtam és hőemelkedést kaptam, hacsak egypár levelet is elolvastam vagy a passziánsz kártyákat kiraktam. Először áldozni se tudtam. Aztán áldozgattam, fehérvasárnap voltam először misén, nagy megindultsággal adva Istennek hálát, hogy életemet meghagyta."

*

Ilyen körülmények között érte őt a hivatalos római hír, hogy a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust Budapest kapta meg. Előzetes hírek és értesülések már voltak a nagy eseményről eddig is, mindenki tudta, hogy a bíboros hercegprímás teljes tekintélyével vetette magát bele, hogy ezt a világgraszoló eseményt Magyarország számára megszerezze. A csendes előkészületek már valójában folytak is, amikor a bizottság döntéséről, illetve a pápai hozzájárulásról a hír megérkezett.

P. Bangha, aki már évekkel azelőtt elsőnek álmodozott egy budapesti eucharisztikus világkongresszusról és aki egy víziószerű cikkben a Magyar Kultúra hasábjain már előre megfestette egy ilyen budapesti kongresszusnak, főként a dunai szentséges hajókörménynek a látványát, az örvendetes hírre valósággal felvillanyozódott. Úgy érezte, hogy az Úr Isten még szerepet szánt neki, talán az utolsó nagy földi szerepet, az Eucharisztia nemzetközi megdicsőítésében s ezért minden erejét összeszedve bocsátotta magát az előkészítő bizottság rendelkez-

zésére. Eleinte csak mint gondolattermelő és szellemi tanácsadó, később, illetve hamarosan a hercegprímás magas megbízásából mint az előkészítő bizottság egyik alelnöke.

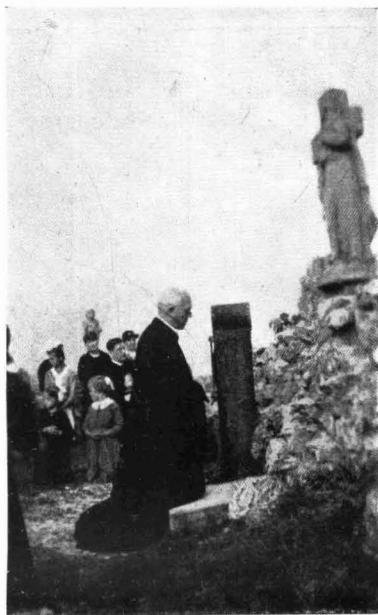
Ami ezután következett, az már valóságos hősköltemény volt. Az erős léleknek szinte csodával határos uralma és uralkodása a test felett. A halálosan beteg Páter, akin már erősen meglátszott a gyilkos kór rombolása s az alig átgázolt első nagy krízis, valósággal beköltözött a kongresszus irodájába s olyan szédületes munkatempót kezdett diktálni magának és környezetének is, amelyet legeszségesebb éveiben is alig ismert. A nagy körütekintéssel és nem kisebb munkával járó szellemi előkészítésnek ő lett a vezetője és az atyamestere. A legragyogóbb gondolatokat termelte ki, a legnagyszerűbb ötleteket vetette fel, írt, cikkezett, tanácskozott, konferenciázott vég nélkül. Könyveket adott ki, prospektusokat, felhívásokat és buzdításokat szerkesztett, beszédeket, ünnepségi anyagot állított össze és kiépítette a nemzetközi szálakat a legmesszebb eső távoli kontinensekig. Sokszor már a gyorsírók vagy gépirók nem bírták tartani vele az iramot. Több nyelven diktálta a leveleket, rendezte sajtó alá vagy korrigálta a felhívásokat és ismertetéseket. Közben ott volt mindenütt, ahol a kongresszus érdekében buzdítani, tervezni, tanácskozni vagy dönteni kellett. A belföldi előkészítésnél és a külföldi kiterjesztésnél egyaránt. A magyar sajtót nagy terveivel, mérhetetlen lelkesedésével és okos beállítással úgy magával ragadta, hogy világnézeti különbség nélkül egyaránt örömmel és tervszerűen vettek részt a kongresszus sikerének az előkészítésében. Régi külföldi összeköttetéseit, a baráti kapcsolatokat és sajtóismeretséget mesésül használta fel arra, hogy Magyarország és a Budapesti Eucharisztikus Világkongresszus kellő időben és nagyvonalúan az egész világ érdeklődésének középpontjába kerüljön. Soha azelőtt századok

folyamán sem érte el Magyarország, hogy annyi nemes, jószándékú és megtisztelő cikk, ismertetés és tanulmány jelenjék meg földjéről, népéről, kultúrájáról, tradícióiról, mint a kongresszussal kapcsolatban! Akik külföldről ide jöttek az előkészületek megtekintésére, akár ujságírók, akár szervezők és idegenforgalmi szakemberek voltak, nagyrészt P. Banghán keresztül szerezték meg helyszíni tapasztalataikat, ismereteiket és gyujtották fel lelkesedésüket. Néha szinte eleven csoda vagy másvilági jelenség volt ez a beesett arcú, fehérhajú, sápadt színű Páter, ahogy állt külföldi ujságírók, bizottságok vagy konferenciák előtt s kigyúlt szemmel, a fiatalság mámoros lelkesedésével különböző nyelveken hirdette meg a feladatokat, vázolta fel a szebbnél-szebb távlatokat.

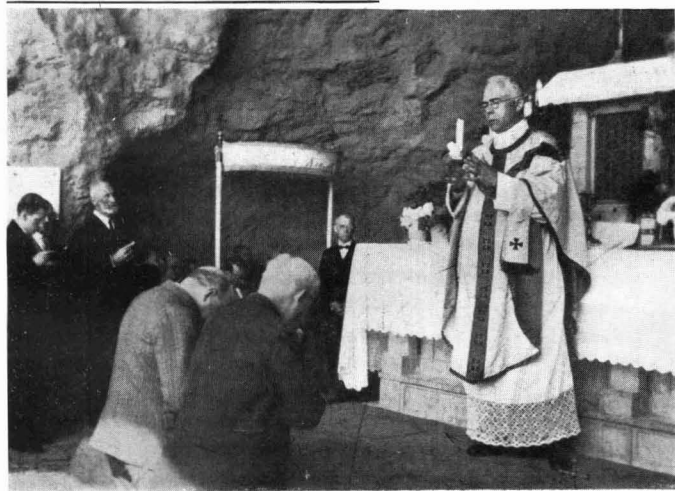
Sokszor lelankadt egy-egy ilyen fárasztó szereplés után. Hazaérve halálos fáradtan dőlt dívánra és sokszor maga is azt hitte, hogy a kongresszus ünnepnapjait már nem éri el. De ezek az ellankadások csak addig tartottak, míg új feladat intett, míg új kötelességek jelentkeztek. Akkor újra felragadta magát s lehetőleg még több tüzzel és lelkesedéssel indult az új kérdések megoldására.

Az eucharisztikus kongresszussal kapcsolatos munkáját Mihalovics Zsigmond, a kongresszus fáradhatatlan és zseniális igazgatója így örökítette meg: „Szervező talentuma legszebb lángvetését az eucharisztikus világkongresszus előkészítése alkalmával szemlélhettük. Kimondhatatlanul örült, hogy Magyarország lesz színhelye az Eucharisztia világmedicsoítésének. De éppen a feladat nagysága miatt gyötrődött kimondhatatlanul sokat, hogy talán nincs is erőnk a gyönyörű megbizatas sikeres megoldásához. A kongresszus előkészítésének minden fázisából kivette a részét, hiszen előbb a négytagú, később az öttagú elnöki tanács tagja volt. E mellett kezében tartotta a kongresszus szellemi előkészítésének ügyét. Széles nyelvtudásá-

val, óriási stilisztikai készségével, remek fantáziájával, a konkrétumok iránti érzékével felbecsülhetetlen értékű munkatársunk volt. A kongresszus körül minden munkát elvállalt. Mindenre kapható volt. Ha kellett, prospektust írt, különféle fordításokat végzett, azokat kijavíttatta; ha kellett, himnuszt írt. Az özönvíz módjára jelentkező javaslatokból kiemelte a hasznavehetőket s a maga tekintélyével azokat a megvalósításhoz segítette. Nem egyszer lepett meg bennünket kész technikai tervezetekkel, de rögtön félreállott, ha azt látta, hogy a szakemberek jól kézbe vették már az ügyeket. Ő dolgozta ki a kongresszus megnyilatkozásainak szellemi tartalmát, mégpedig oly sikerrel, hogy a külföldiek ítélete szerint a budapesti kongresszus e tekintetben is első sorba küzdötte fel magát. A sajtóiroda segítségével ő irányította a külföldi propagandát; olyan jól, hogy évszázadok alatt sem írtak annyit külföldön Magyarországról, mint a kongresszust előkészítő egyetlen esztendőben. De e munkában is többet talált, mint az ország előnyös megismertetési alkalmát. Azt a körülményt, hogy a világ szeme egy évre Budapest felé fordult, arra használta fel, hogy az Eucharisztia jegyében egy az egész világot átfogó akciót indítson a harcos ateizmus ellen. E világakció szervezési mikéntjét részletesen kidolgozta és azt szétküldöttük az egész világon. Öröm volt nézni, hogy a kongresszus évében miként lett Budapest a fókusza annak a törekvésnek, hogy Krisztust elvigyük a krisztustalan világnak. Lobogó lelkesedéssel támogatta az ország lelki felkészítését e nagy napokra. Az emésztő munka jutalmát az Eucharisztikus Király a kongresszus napjaiban adta meg neki felejtethetetlen vigasztalás alakjában. A férfiak szentségimádásának csodálatos éjtszakáján közel 200 ezer férfi hallgatta őt és P. Csávossyt. És amikor az éjféli misén, mint a tenger zúgása hangzott fel körülötte a hitvalló férfiak imája és éneke, és végbement Magyarországon a legnagyobb arányú

1. A bodajki búcsújáró-
helyen.

2. A Gellérthegyi szikla-
kápolnában.

Az eucharisztikus kongresszus előkészítő gyűlésén.

közös áldozás, ott láttam őt ülni a főoltár csavart oszlopa tövében fáradtan, földöntúli sápadtsággal az arcán, a mikrofon fölé hajolva. S amikor magam is könnyáztatta arccal oda settenkedtem melléje, azt súgta nekem: „Tudod-e, hogy most éljük életünk legszebb napját!” Aztán a mikrofon fölé hajolt és behúnyt szemmel hálaadást mondott a szentáldozás kegyelmeiért. Úgy beszélgetett a mikrofon segítségével Krisztussal, mintha egy magános kápolnában csak ketten lettek volna: Ő és a Mester! Pedig 200 ezer férfi boldogságtól repeső szívvel itta szavait, hogy azután úgy menjenek szét a városba, mint akik megtalálták a legnagyobb kincset: Krisztust. Ez az éjtszaka volt P. Bangha fáradozásainak legszebb földi jutalma. Az út a Jézus Szíve-templomtól a Hősök-teréig hosszú volt. De megért minden fáradságot és áldozatot, a szellem és test tökéletes feláldozását, mert a 200 ezer hitvalló csodálatos éjtszakája lett élete legboldogabb pillanata.”

*

A kongresszus emberfeletti munkája után természetesen nagy visszaesés következett be P. Bangha egészségi állapotában is. Ameddig a lélek és a nagy mű, a kongresszus izgalma tartotta, az erői is bírták, utána azonban egész természetesen bekövetkezett a lelankadás. Június 29-én már ez áll naplójában:

„A kongresszus óta nagy pihenések — borzasztó, mily vegetatív életet élek, alig teszek egyebet, mint passziánszot rakok. A vér is romlik (tegnap a fehérvérsejtek száma 32,800). Mégis új programot csinálni s hátralevő időmet még jól kihasználni. Beszélnem, úgy látszik, nem sokat szabad (most is megártott Pilisborosjenőn a primícia-beszéd), se utazgatnom; ellenben passziánsz helyett inkább olvasni kéne és meditálni, az gondolatokra készíten s aztán komoly dolgokat megírni, ezt — úgy látom — még legjobban bírom.”

„Három nagy vigasz járja át a lelkemet a sok baj és tépelődés között. Az első: az örök élet boldog várása. Hát igaz, hát lehetséges? Hiszen akkor részegülten az örömtől kell jánom-kelnem s akkor percig se fájhat betegség és öregedés, félreismertetés vagy apró veszekedések. Mit jelent akkor dísz vagy dicstelenség idelent? Siker vagy sikertelenség? A másik: hogy Isten megadta a kegyelmet, hogy tudok nem magamnak élni. Hogy nem lettem semmi ebben az életben. Hogy semmi egyéni elégtételelem nincs itt: se rang, se vagyon, se család, se könnyű élet. S a harmadik apostoli szempontból: hogy a rengeteg szenvedésben, mely az embereket sújtja, valószínűleg legalább az emberiség örök üdvére lesz titkos út. Hátha a szenvedés az, ami végül is megtöri és megpuhítja az emberi dacot s könnyelműséget s akkor Isten a végpillanatban mint az egyetlen szerető lehajlás revelálja magát nekik, akkor felsírnak hozzá vágó hálásan...”

Július 1.

„Ma újra rajta kapom magamat, hogy egy kicsit félek a haláltól. Ha úgy képzelem el, hogy 5—10 év alatt végem lesz, akkor úgy elfog valami ostoba keserűség; vagy ha arra gondolok, hogy ezek még élnek és hatnak tovább s én már hamarosan megszűnök tényező lenni s hiába tanultam annyi, nyelveket s miegymást, erre hamarosan nem lesz többé szükség — akkor kicsit elszomorodik a szívem. Persze az ima és a meditáció és az evangélium olvasása aztán megint felemel. Meghalni — hát szegyen az? Gyengeség vagy vereség? Olvasom Szent Pált, az is meghalt, Szűz Mária is meghalt, az Úr Jézus is meghalt. Az igazi nagyok nincsenek is itt, azok már rég meghaltak. A halottak az igazi nagyok s ha üdvözültek, az igazi erősek és igazi boldogok. Jó erre gondolni!”

Bár a naplójegyzetekben a Páter fáradtságáról, kedvetlenségéről és munkaképtelenségéről is gyakran panaszkodik, a valóság ezzel szemben az, hogy ezek a tünetek csak mint nyomasztó lelki érzések jelentkeztek, amelyeket azonban ő emberfeletti erőfeszítéssel és egyenesen egészségeseket megszégyenítő munkatempóval küzdött le. A kongresszus utáni évben, 1939-ben írta meg két utolsó könyvét: a „Világnézeti válaszok”-at és a „Világhódító kereszténység”-et. Ebben az évben rendezte meg, a kongresszusi főbizottsággal természetesen, az eucharisztikus kongresszus évfordulójára a nagy éjtszakai szentségimádást a Hősök-terén, amelynek újra vezetője és szónoka volt. De talán épp ez a lázas, sietős, néha szinte kapkodó munka, termelőképességének ez a szinte óriásira való felajzása döbbsengette meg környezetét és jelezte a mind jobban közeledő vég utolsó állomásait. Ezekben a hónapokban minden arra vallott, hogy — talán öntudatlanul — de már bontakozik ki a világból s egyelőre fájdalmas, de megnyugodott gesztusokkal búcsúzkodni kezd. Rendezgetni kezdte a fiókjait és a régi kéziratait. Sok mindent megsemmisített, másokat meg összegyűjtött, mert épp akkor érte utolsó vigasztalásként a Szent István-Társulatnak az a megtisztelő ajánlata, hogy 24 kötetben, Prohászka és Tóth Tihamér mintájára, az ő összegyűjtött összes műveit is hajlandó kiadni.

Betegsége közben mind ijesztőbb és ijesztőbb arányokat öltött. A fehérvérsejtek száma, ami 1935-ben a felfedezés pillanatában 32 ezer volt s amit röntgenbesugárzással sikerült lenyomni és kisebb-nagyobb hullámmal három éven át a 10—20 ezer körül tartani, 1939 januárjában már elérte a százezret. De még a fehérvérsejtekénél is rosszabb képet mutatott az egészséges vér összetételére nézve oly fontos leukocita és lymphocita arányszáma. Az elsőnek ugyanis normális körülmények között 67 0/0-kal, a másodiknak 23 0/0-kal kell szerepelnie.

E helyett azonban ez az arányszám végzetesen megromlott és a leukocita néha 3—5—7-re, a lymphocita pedig 80—90—97-re szállott fel.

Ebben az időben történt, hogy egy újabb röntgenbesugárzás az első kísérletek alkalmával nem járt eredménnyel. A Páter tudta, hogy ha a röntgen már nem fog többet segíteni, napjai megvannak számlálva. A halál közeledtére újra megrendült s egy megrázó elmélkedést írt, mely azonban már csak halála után jelenhetett meg „A Nagy Kapu előtt” címmel a Magyar Kultúra hasábjain:

„Az odatúlvalók kérdése a hitetlen és szkeptikus ember számára kínos talány, de érdekes rejtély a hívőre nézve is, aki bizonyos abban, hogy amit Krisztus a túlvilágról s az örök életről mondott, az utolsó betűig igaz, de közelebbről elgondolni az odatúllevő dolgokat nem tudja, nem meri. Holott kit ne izgatna, hívő embert a kérdés, hogy mi van odatúl? Mit látunk, mi tárul elénk s mi lesz velünk azokban a súlyos pillanatokban, amikor lelkünk a földről végleg elköltözik s felébred odatúl? Hiszen ez a pillanat nem is valami elérhetetlen messziségből int felénk, nem valami történelemtúli korból, nem valami elképzelhetetlen s áttekinthetetlen jövőből, hanem elég közélről.

A Nagy Kapu, amelyen túl számunkra egy egészen és tökéletesen új világ kezdődik, nincs messze tőlünk, egyetlen egyikünktől sem. Mi az a pár év, ami minket tőle elválaszt? Nem nevetséges és gyermekes vonás-e bennünk, hogy olyan ropant súlyt helyezünk az évekre? Kétségbeesünk, ha valaki 20 vagy 40 éves korában hal meg s bölcsen megnyugszunk, ha valaki 85 vagy 90 évvel tér meg apáihoz! Mert hogy élt s így rendben van! De amaz nem élt s mi valami rettenetes igazságtalanságot érzünk abban, hogy valaki elmegy innen, mielőtt még a maga vagon kenyerét végig nem rágta és végig nem emésztette. S ugyanilyen felháborító igazságtalanságnak érezzük, ha valakinek itt a föl-

dön mindig csak száraz kéreg jutott a kenyérből, míg más a puha belét ette és vaját meg mézet kenhetett rája s egy kis sültet ehetett hozzá s utána aszúval önthette le a torkát. Ez „élt“, az meg „nem élt“, gondoljuk magunkban.

Voltaképen egészen nevetséges értékelés ez tőlünk, nemcsak mert az élet értékét nem az adja meg, hogy ki hányszor látta a Földet körülfutni a Nap körül, hanem azért is, mert a nagy valóságok távlatából nézve ez a mi kis földi kapargatásunk így is, úgy is olyan törpe kis ugrándozás, hogy a kettő közt: hosszú élet s rövid élet, szinte csak milliléccel lehet különbséget tenni. A Siriusból nézve nem szörnyen mindegy-e, hogy a Földünk egy pár kilométerrel nagyobb-e vagy kisebb? Az örökkévalóság sugárözönébe állva nem tökéltesen egy-e, hogy három hajszállal hosszabb-e vagy rövidebb egy nem-igazi, mert véges lét?

Rövidlátók vagyunk s mindig úgy érezzük, hogy ha majd innen elmegyünk, rövidséget szenvedünk a többi emberekhez képest. Hányszor vonul meg valami kissé kaján mosolygás a szánk szélén, ha az ujságban azt olvassuk: ez is meghalt, az is. No, ez sem rontja többé a levegőt, az sem gonoszodik tovább. Vagy: ez szegény már elment tőlünk! Nem élvezi velünk többé a tavasz ébredését, a májusi szellőt, a barackfák virágzását, az akác illatát, a nyár fürdőző, csónakázó, éneklő és romantikus káprázatát. És megborzadunk, ha arra gondolunk, hogy hamarosan majd velünk is így lesz: mi is elmegyünk s a többiek itt maradnak. A többiek majd örülnek, hogy ni, mi elmentünk, ők meg itt maradtak: vagy szánva tekintenek utánunk. Mindenesetre mi nem számítunk majd többé a földön, akár a sakktáblaszámában a figura nem számít többé, amelyet kilöktek.

Talán úgy lesz, mint amikor a vonaton a megtelt szakaszból valaki leszáll, a többi szinte fellélekzik, no, hála Isten, most majd jobban elférünk! Így

örülnek majd s nevetnek rajtunk a többiek, a boldogabbak és szerencsésebbek, akik maradhatnak, míg minket kiszólitott az élet vonalából a kegyetlen végzet! Más tovább rója az utakat, a Rákóczi-utat vagy Kecskeméti-utcát téli villanyfényben, siető, kipirult arcú férfiak és gumicsizmás, prémes nők között, vagy fénylő tavaszi napon a Szent Gellért-hegy sétányait és más majd tovább olvassa a háborús híreket s politikai szenzációkat, élvezi az új regényeket és filmeket, színházba jár és kacag s mulat... Én meg kint fekszem a tetetőben a hat szál deszka között, nemcsak hogy étlen és szomjan, fűtetlenül és dideregtető hidegben, hanem érzéketlenül és érzéstelenül, sőt felbomolva és végleg elrútítva, mint egyetlen undor és rettenet, osztom meg magányomat az enyészet titkos élő lényeivel... Ez a legkegyetlenebb és legbizonytalanabb érzés, ha a nagy elmenetelre gondolok, ez a kilöketés az élők világából...

Pedig ebben nincs igazam. Ne beszéljünk arról, hogy olyan szörnyű nagy érték és élvezet-e társadalmi életet élni, Kecskeméti-utcán járni, színeket, formákat, képeket, embereket látni, csilingelő vagy harsány basszus vagy édes hangokat hallani. Mondjuk, hogy igen, hiszen sok arc van közte, amely kedves nekünk és sok hang, amely a szívünket ejti meg. De akkor is: hát amazok meddig maradnak itt utánunk? Aki ma itt a Körúton vagy a Dunaparton végigszalad mellettem, ki tudja, talán már azért sem nevezhet rajtam s az alábukásomon, mert ő még én előttem hull le; s aki itt marad utánam, az is majd szépen lehull és lebukik a maga idején, egyik a másik után. Senkit el nem kerül a végzete. Csilingelő hangok? Ó, ezek már Homérosz korában csilingeltek s mióta nem csilingelnek már, jaj! És ezek a kicsattanó arcok? Mikor az egyiptomi piramisok épültek, akkor is szörnyen sok volt belőlük: szépek és ragyogók, szigorú nézésűek és megejtő fényűek, szelídek és gúnyolódók... És vaj-

jon hol vannak ma? Aki engem túlél, ne nagyon hencegjen vele, mert őt is túlélik mások és talán hamarosan...

De nem ez az igazi válasz a kínzó kérdésre. Ez csak amolyan diák-vigasztalás a diák apró kesserveire. Az igazi válasz az, hogy ó, hát hol van megírva, hogy az a jó, az a legjobb, ha itt vagyunk és sokáig itt lehetünk? Ebben van a roppant csalódás, a végzetes önámítás, a kába kábulat, a szédelgő szédület! Olyanok vagyunk mi emberek, mint a vakondok, amelyek azt hiszik, csak odalent, a sötétben, a lyukban, az ő kis poros és sáros túrárukban van élet és fény, öröm és diadal! Olyanok vagyunk, mint az ázalagok, amelyek egy kis szennyves vízben, egy pár csepp mocsárban lelik fel a maguk egész létbirodalmát. Kicsike, vaksi férgek mi, akik azt hisszük, mert mi nem látunk tovább az orrunknál, hát világ sincs az orrunkon túl! Mert mi nem látunk az evilágon túl, hát nincs is az evilágon túl semmi! Vagy ami van, kisebb mint ami itt van! Mert a mi érdeklődési körünk csak hivatal, konyha, hálószoza és terített asztal, egy kis politika, egy kis irodalom, egy kis liliputi nagyzozás, azért már a mi kis létszigetünkön be is van fejezve a lét, a lehetőségek s a valóságok birodalma. Csak az van és csak az lehet, ami két centiméternyire van tőlünk, vagy hát mondjunk többet: kétezer kilométernyi vagy két Andromeda-köd távolságnyira. És ezzel vége, ezen túl már nem lehet semmi! Holott, mi ez az evilági élet? Egy kis göröngy a lét Himalájáihoz képest! Egy pillanat egy évtrilliárd mellett!

Nem ott kezdődik az igazi Valóság odatúl, a Nagy Kapun túl? Micsoda távlatok nyílnak majd meg ott előttünk! Micsoda úrökbe pillantunk majd bele! Micsoda mélységekbe és magasságokba szédül bele a tekintetünk! Micsoda fényözönöket fogunk látni, milyen fojtogatóan igéző szépségeket, milyen túlcsozduzó gyönyörűségeket! Micsoda méretekkel fognak odatúl mérni s milyen értékmérőkn a dol-

gok valódi mivoltát felbecsülni! Törpék és hangyák mi, ha egyszer majd lehántják törpeségünk béklyóit, ha majd az Isten fiainak látóképességével száguld végig a tekintetünk a földön s az örök javakon, problémákon és lehetőségeken, határokon és határtalanságokon: hogyan fogjuk szégyelni, hogy ide-lenn, a Nagy Kapun innen vagy ahogy ott majd megint mondani fogjuk: túl, olyan szörnyű nagynak taksáltuk a semmit és oly értetlenül ráztuk le figyelmünkéről az igazán nagyot!

Fiatal valaki? Vagy öreg? Csak annyit jelent, hogy egyik valamivel korábban jelent meg a földkéreg felületén, a másik valamivel későbbben. Az idő nagy óceánján ez a habocska itt loccsant fel, amaz egy arasznyival odébb. Egyik is csak apró loccsanás, a másik is. Egyik is csak egy hajszál, amely valahol az óceán tetején ring, a másik is. Mi triumfálni való van abban, hogy valaki valamivel később jött? Hogy fiatalabb? Hogy e pillanatban még messzebb van a lefonnyadástól és lebukástól, mint például mi? Csak annyi a különbség, hogy mi már korábban kezdtünk élni; mi egy csomó dolgot már akkor láttunk és végigcsináltunk, amikor ti, édes tudatlan fiatalok, még nem láttatok semmit. Mi például még azt a kort is láttuk, amikor nem volt sem autó, sem mozi, sem villanyvilágítás, sem telefon. Hogy ti, mai gyermekek, ha valami közbe nem jön, még megérítek a „nagy” pillanatot, amikor már 2000-et fognak írni az emberek, olyan nagy dolog ez? Olyan nagy pillanat lesz az?

Valami kínos szűkmellűség és elmetompító rövidlátás van abban, ahogy mi az időhöz és ehhez a nyomorék kis földhöz úgy ragaszkodunk, hogy „borzalomnak” érezzük az elmenetelt innen. Ha csak egy kicsit is okosabbak lennénk, nem ezen törnénk napestig a fejünket, hanem inkább azon, hogy odátúl mi van? Azon az igazán nagy pillanaton túl, amikor megszűnik bennünk és körülöttünk a kicsiség és vaksóság, az emlősökkel és egyéb állatokkal

való sorsközösség, a táplálkozás, anyagcsere, szaporodás és hasonló nem nagyon előkelő biológiai funkciók, minden megalázó tarkaságukkal együtt; amikor majd kibontakozik bennünk az igazi lét, a homo immortalis, a lélek egyeduralkodója, az Isten országába belépni képes, megtisztult személyiség... Amikor majd nem milliméterekkel mérjük a távlatainkat s nem másodpercekkel a jövőnket! Amikor nagyobb dolgok foglalkoztatnak majd minket, mint az, hogy mit mondott ez a külügyminiszter és az a színésznő és hogyan bölcsekedtek a tudatlanok az ő kisdud egyetemeiken és akadémiájának nevezett ábécé-iskoláikon! Amikor ezeken a bosszantóan szűk és kicsiny fontosságokon messze túl a metafizikai univerzum nagy titkai tárulnak fel majd előttünk s ami mindennél nagyobb és fontosabb: az egy, a nagy, az igazán végtelen, az igazán fölséges, a minden lét kezdete és vége, életetője és gondviselője, a mélység és erő, az élet és el nem múlás, a szikrázó, világokat perzselő, kegyelemvillámokat szóró és büntetés-tűzőzönt árasztó egyetlen úr, az Isten!

Isten! Te fény és báj, te örök szikla és édes-ség, te rettenet és révületbeejtő varázs, te talány és megoldás, te érdekek kigondolója s létrehozója, te szép és szörnyű, te tisztaság és nagyság, te örvény és csúcs! te, akitől mindnyájan jövőnk s akihez mindnyájan megyünk! Akit elérni, meglátni, akiben elmerülni s akivel összeforni: az üdvözülés maga. Részegítő, forgószélként elkapó, minden idegrostunkban megremegetető, örök édes élmény! Te, aki a poklot teremtetted s a mennyországot, borzalmait a kínnak és óceánjait az örömnak! Te, aki lehajoltál hozzánk és magadhoz emeltél minket! Aki nekünk, vak embrióknak megadtad, hogy egykor ledobhas-suk magunkról vakságunkat és kicsinységünket és emberi voltunkat, lerázzuk hitvány hajlamainkat és bűnös undokságainkat és legyünk tiszták, mint te, fényesek, mint te, ragyogók, mint te, boldogok, mint

te, isteniek, mint te, részesei a te saját megrémítő nagyságodnak, a te bűvöletes szeretetednek, felségednek és magaddal ragadó szépségednek! Ó, hogyan köszönjük meg neked majd odatúl, a Nagy Kapun túl egy örökkévalóságon át, ha majd egyszer látunk, ha majd egyszer fülünk megnyílik az örök szférák zenéje előtt, ha majd egyszer a szívünk igazán érezni fog s nemcsak képzelet, hogy érez: hogyan köszönjük majd meg neked, hogy semmi létünkre szerettél minket, létet adtál nekünk, országodba hívtál s kebledre fektettél minket és mindent megadtál nekünk, amid csak neked magadnak van?

Mi van a Nagy Kapun túl? te vársz ott miránk, te egyedül! A többi semmi hozzád képest. Mennyország, szentek egyessége, viszontlátás, egymásraborulás, örök ujjongás, paradicsom, fényes kert, amelyben boldogan járunk, mint Fra Fiesole édenképein a lejtő szentek... Nem! Mindez semmi tehozzád képest: te egyedül is mennyország vagy, duzzadó élet és bűvölő báj, örökre felajzó, el nem engedő, örökre betöltő, a boldogságnak sikoltó fokaira emelő szépség... Ó, bocsásd meg, hogy valaha mást is szerettünk, mint téged!

Hogyan van az, hogy nem értünk téged s nem rajongunk érted már idelenn? Hogy itt a földön nem keresünk téged, nem örülünk neked, nem futunk utánad, sőt futunk előled? Holott itt is csak te vagy az út s az élet, a kezdet s a végcél, az egyetlen nagy és szép és kíváncsú! Ahogy az a szegény osztrák költő írta rólad, aki pedig csak tapogatódzott utánad:

Lösch mir die Augen aus: ich kann dich sehen,
 Wirf mir die Ohren zu: ich kann dich hören,
 Und ohne Füße kann ich zu dir gehn,
 Und ohne Mund noch kann ich dich beschwören.
 Brich mir die Arme ab, ich fasse dich
 Mit meinem Herzen wie mit einer Hand,
 Halt mir das Herz zu, und mein Hirn wird schlagen.
 Und wirfst du in mein Hirn den Brand,
 So werd ich dich auf meinem Blute tragen!

(Rilke.)

A Nagy Kapun túl csak egy igazi, nagy, mindent betöltő élmény lesz: az Isten! A többi is, amit ott látunk s hallunk, amit szeretünk s akikkel együtt vagyunk, boldogan, otthonosan, kart karba fűzve s szívet szívből ölelve: már csak Ő rajta keresztül érdekel minket. Letekintünk a földre, az emberekre, akik a mieink voltak: de már csak az Úr szemével. Már csak úgy ítélünk róluk, mintahogy Ő ítél; már csak az ragad meg bennünket rajtuk, ami az Ő szemét is megragadja s amit Ő néz bennünk értékesnek vagy értéktelenségnek. Csodálatos átalakulás lesz az! Szinte magunk sem ismerünk magunkra: itt valóban elégetjük, amit eddig imádtunk s imádjuk, amit eddig elégettünk: a gondolkozásunk, érzésünk, vágyunk és lángolásunk már csak mennyei és isteni lesz. Mint két szerelmes, vagy mint az anya méhében élő magzat: úgy olvad eggyé az életünk a Céllal, a megbecsülésünk, az ítéletünk, a kívánságunk, az ízlésünk, az örvendezésünk és fájdalomunk összeforr és eggyé lesz a tieddel, Uram!

Félünk a Nagy Kaputól? A nagy átmenettől? Hát hogyne félnénk. Hiszen ott mindenekelőtt egy nagy számonkérés vár ránk, egy minden eviláginál fontosabb és döntőbb főtárgyalás, egy roppant aktus, a legnagyobb és legsorsdöntőbb egy örökkévalóságra nézve. Nagy szentek is remegtek, ha arra a számadásra gondoltak, hát még mennyire van okunk remegni nekünk! De ha nyugodt a lelki ismeretünk, akkor remegésen innen és túl a Nagy Kapu előtt mégis másnak kell lenni az uralkodó érzésünknek: az örvendő és szinte bizalmasan bizakodó várakozásnak. Nincs az a felfedezés, az a csodálkozás, az a váratlan meglepetés a földön, az a megdicsőülés és ráébredés, amelyet össze lehetne hasonlítani a kimondhatatlan élménnyel, amely itt az első pillanatban vár ránk. Még egypár perc, még egypár végső sóhaj, még néhány kínos csuklás és vonaglás és összedől ennek a világnak minden kártyavárszerkezete köröttem s megnyílik előttem

egy új világ. Egy új táj és új levegő. Mint mikor sötét börtön fenekéről hirtelen szikrázó napfénybe és ujjongó szabadságba emelnek ki valakit. Mint mikor ködös éjtszakára egyszerre tropikus nap derül, mint mikor szűk sziklahasadékok közül egyszerre hegyromra ér a vándor s egy tartomány tárul eléje, ametiszt színű gleccserekkel szegélyezett körkép, alul kígyózó ezüstoffolyók, piros tornyú falvak, domboldalnak csapott várak... Mint mikor halálos ájulásból kacagó, csattogó, hullámozó és mozgalmassá életre ébred a beteg...

Félünk téled, sötét és félelmetes Kapu. Titkok őrzője és sorsok betetőzője! Világok zárója és világok nyitója! Félünk téled, mert azért érzés szerint bizony szörnyű az elmenetel innét s érzés szerint oly idegen és ismeretlen az a táj, amely mögötted tárul elénk. És azért mégis hívó lelünk egész élet-ösztöne sejtő, kíváncsi, türelmetlen dobogással áll pántjaid előtt, mint a gyermekek a karácsonyfát eltakaró titokzatos ajtó előtt s várják a csengetyűszót: úgy várjuk mi is a lélekharangnak nevezett karácsonyi csengetyűszót, amikor megtáruulsz előttünk, félelmetes, ígézetes Kapu, rettentő és kíváncsos Átjáró és bevezetsz minket abba az országba, amelyet a megtért latorral együtt félve, vágyva, bízva, remegve áhítunk...

Igy érkezett el a kritikus 1940. év. Bár a Páter a szokatlanul kemény és szigorú telet jól bírta, környezetének mind erősebb lett a benyomása, hogy ez az év az ő halálának az éve lesz.

Január első napjaiban e sorok írója épp akkor lepte meg, amikor egy régi kis iskolás füzetben olvasgatott. Az ajtónyílásra felnézett az olvasásból és mosolyogva így szólt: Nézd, mi áll itt az innsbrucki naplómban, a szentelés előtti lelkigyakorlat végén? Aztán olvasni kezdte. Nyugodt hangon, látszólag minden lelki megrendülés nélkül: „1940. a zsidóság világhatalmának összeomlása s az én halálom éve.”

A kísérteties jövődölés, mely harmincéves távolságból sikoltott felém, egy pillanatra megdöbentett, aztán mit tehettem mást, tréfára fogtam a dolgot és bizonygatni kezdtem, hogy az isteni Gondviselés mégse szokta magát holmi ifjúkori fantáziálásokhoz vagy lázálmodokhoz kötni! Türelmesen meghallgatott, de az arcán volt valami fájdalmasan bizonyos vonás.

Ez év február 2-án boldog napja volt. Évfordulója annak, hogy a jezsuita rendben az ünnepélyes fogadalmakat letette. Máskor is megünnepelte ezt a napot, de ez alkalommal valami különös melegséggel ezt írta naplójába:

„25 éve ma, hogy professziót tettem. Istenem, mennyi hála!ra kötelez irántad ez a szó! Nem szólva arról, hogy ezzel a Jézustársaságnak teljes mértékű tagjai közé kerültem s már ezzel is bizonyos hatóerőt kaptam, milyen kegyelem csak a votum is! Hogy Isten ezt megkívánnom engedte. A szegénységet, mely egyszer s mindenkorra elszakít a földi javak hajszolásától; a tisztaságot, mely megvédett annyi érzéki s evilági ellaposodástól; s az engedelmességet, mely minden nehézsége s látszólagos gátlásai mellett mégis annyi ballépéstől őrzött meg s végeredményben annyi jóra vezetett! Mennyi megköszönni valóm lesz s marad az örökkévalóságban! Hogy az apró nyitrai fiskális-purdéból az Úr az ő seregének mégis csak valamicske tisztjévé nevelt. Szónokká tett, íróvá, apostollá! Annyi apostoli eredményt engedett! Annyi meglátást! Annyiszor tartott vissza, szinte akaratom ellenére, végzetessé válható ballépésektől s balfogásoktól. S hogy a Szűzanyát adta nekem s mily forró szeretetérzést fakasztott bennem iránta — üdvösségem legbeszédesebb zálogát. Oh és az Oltáriszentség! Amikor reggelente elmondhatom a mise után: Uram, megint hozzám jöttél, megint felemeltél, magadhoz öleltél. Hála, hála, hála!”

De február végén a halálfélelmek újra erőttettek rajta s ezért pontokba foglalva állította fel ellenszerül a maga lelki meggondolásait:

„1. Nem kell nagyon sajnálni itthagyni a földet. Mert először: előbb-utóbb úgyis itt kell hagyni s itt is hagyja azt mindenki; ki korábban, ki később — nem sokat számít. Nem is olyan igen nagy kár érte! 2. Főleg azért nem kell sajnálni, mert odátúl csakugyan szebb és nagyobb és sokkal jobb dolgokat remélhetek. A java ember is odátúl van már régen. Sok, akit ismertem és szeretek. Jó lesz azokkal találkozni. S főleg ott van Jézus az ő irgalmával, Mária az ő könyörülő jóságával; mindenható Isten látása vár ott s a jók és szentek; sőt oda fognak jönni azok is hamarosan, akiket itt hagyok s akiket szeretek. 3. Lelkiismeretem Isten irgalmából nagyjából nyugodt s minden azon múlik, hogy őszinte istenszeretettel, megadó engedelmisséggel, bűnbánó bizalommal menjek az Úr elé. 4. A halál minden nemének készséges elfogadása hősi aktus; hozzuk meg azt minden tekintetben hősiesen: az Egyház javáért, a lelkekért s a magam üdvéért. Prédikáljunk még a halálban is a szerénységünkkel, bizodalmunkkal, hitünkkel és önuralmunkkal! 5. Ne nyafogjunk egy percig se a földi dolgok miatt vagy hogy íme, ilyen beteg vagyok és olyan, így temetnek el vagy úgy — mindez nevetségesen nem fontos. Nem érdemli meg, hogy csak gondoljunk is rá. Vigasztalni azokat, akik szeretnek, egyébként pedig csendesen, észrevétlenül, komédia nélkül, szerényen menni el, mint Ignác tette és Xavér. 6. Megkezdett munkáimat a legfontosabbnak tartottam és azokat nyugodtan hagyni másokra, barátaimra, föllebvalóimra. Nem magamért csináltam; ha Jézus azt mondja: elég — nincs mit kapaszkodnom utánuk. 7. Örülni kell annak, hogy most már feltáruznak előttem hamarosan, még ha tisztítóhely után is, a nagy távlatok, nagy igazságok, nagy szépségek, nagy szeretetek, a kimondhatatlanul szép

menyország — és Mária — és Jézus! Idelent kicsi voltam s ostoba, odatúl nagy leszek és szeplőtelesenül okos; idelent nemigen értem rá magamnak élni, odafent megnyugszom a munkától — és nem én leszek a hibás benne, ha nem dolgozhatom tovább.”

•

Közben elérkezett az ő kálváriájának utolsó állomása is. Március 27-én lázas lett és szokásától eltérően ez a jelentkező láz nagyon megijesztette. Arra kérte hát a rendház szuperiorját, engedje meg, hogy az újpesti Károlyi kórházba vonulhasson be. Ezt a kórházat nyugodt csendjével, gondos apáca-ápolásával különben is nagyon szerette, még jobban annak igazgató főorvosát, dr. Sándor Istvánt, aki hosszas betegsége alatt többször kezelte s annak idején a herpeszekből, a kisebeseésekből meggyógyította.

A kórházban szeretettel várták most is s még nagyobb szeretettel vették ápolás alá. A láz ijeszten váltakozott, jelélül annak, hogy nem közönséges meghűlésről vagy a szokványos influenzáról van szó. Az orvosok mindent megpróbáltak a láz letörésére, bár aggasztóan leromlott fizikai állapota mellett a lázcsillapító szerekkel is csak módjával és mérsékelten bántak és szokatlanul erősen hangsúlyozták, hogy a Péter alapbaja, a fehérvérűség miatt minden új támadás végzetes következményekkel járhat s ezért jóslásba bocsátkozni nem lehet.

A beteg azonban jól tűrte a betegséget, látogatókat is fogadott s még betegágyáról is írt vagy intézkedett a legszükségesebb dolgokban. Bár a veszély nagyságának ő is tudatában volt, a magas láz mellett is a legfrissebb szellemmel működött tovább. Kínzó fejfájása ellenére is mosolyogva és vidáman fogadta látogatóit, néha élcelt és nagyokat kacagott is. Amikor régi jó barátja és hűséges fegyvertársa, Böle Kornél domonkos atya felkereste, felelevenítette vele a közös múlt sok szép emlékét,

de amikor az elbúcsúzott, fájdalmas mosollyal szólt utána: *Ea, quae de me sunt, finem habent* — ami felőlem szól, véget ér! (Lk. 22, 37.)

Amikor már sokan azt hitték, hogy a Péter erős szervezete újra megbirkózott a múltó betegséggel, a láz újra magasra szökött és a homloküreg-gennyesedés tünetei jelentkeztek. Ezért a beteget gyorsan átszállították az Új Szent János-kórház megfelelő osztályára, hogy Rejtő professzor műtétet hajtson végre rajta. A műtét azonnal megtörtént, de nem járt kielégítő eredménnyel. A magas láz megmaradt s a beteg ijesztő leromlása és elgyengülése csak fokozódott. Az orvosi konzílium azon a nézetten volt, hogy a fülosztályon a betegnek nincs többet mit keresnie, s az alapbaj, a leukémia elhatalmasodása miatt a Herzog-klinikára kell átszállítani.

E sorok írója akkor látta utoljára a nagy beteget. Halotthalványan feküdt a betegágyon s csak a láz szörnyű tüze volt érezhető a lehelletén. Itt jelentkeztek rajta először az aluszékonyság tünetei. Csak halkán mondott egy-két szót s inkább fájdalmasan szép mosolyával honorálta a kérdéseket. Magasra párnázva feküdt s görcsös erőfeszítéssel iparkodott fáradt szempilláit nyitva tartani, de azok mindig újra lecsukódtak s lekonyuló fejjel, apró kis hörgésekkel pár pillanatra mindig elaludt. Aztán felriadt, felkapta a fejét s fájdalmas mosolyával újra kezdte a harcot az ellankadás ellen.

Az Új Szent János-kórházból a Herzog-klinikára vitték át a halálos beteget s itt kezdődött meg az a végső harc, amelynek kimenetele csak a halál lehetett. Itt már nem engedtek hozzá s maga sem kívánt fogadni látogatókat. Egyrészt gyengesége miatt, mely állandóan fokozódott, másrészt a magas láz miatt, mely úgy kiszáritotta az ajkát, szájpaddlását, nyelvét, torkát, hogy a legszükségesebb szavakat is sokszor csak nagy erőfeszítéssel tudta ki-ejteni. Lehet azonban, hogy a látogatók eltiltásánál az is szerepelt, hogy végső harcát az emberektől

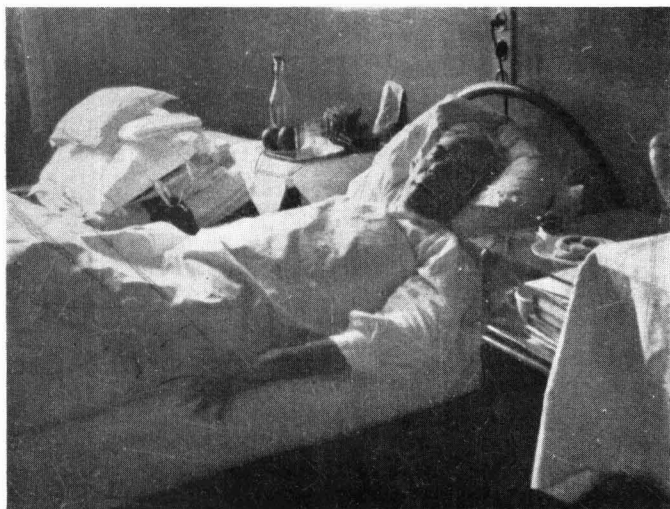
háborítatlanul akarta megharcolni s nem akarta, hogy őt, aki még a betegséget is éveken át mint egy atléta viselte, most összeomolva, az öntudat esetleges elhomályosodásának a perceiben lássák.

A láz tovább folytatta romboló munkáját. Tulajdonképen állandóan 40 fokon felüli láza volt, amit csak a csillapítószeres nyomtak le ideig-óráig, addig, ameddig közvetlen hatásuk tarthat. Utána újra úrrá lett felette az emésztő láz s nem engedte ki többet markából, amíg nem végzett vele.

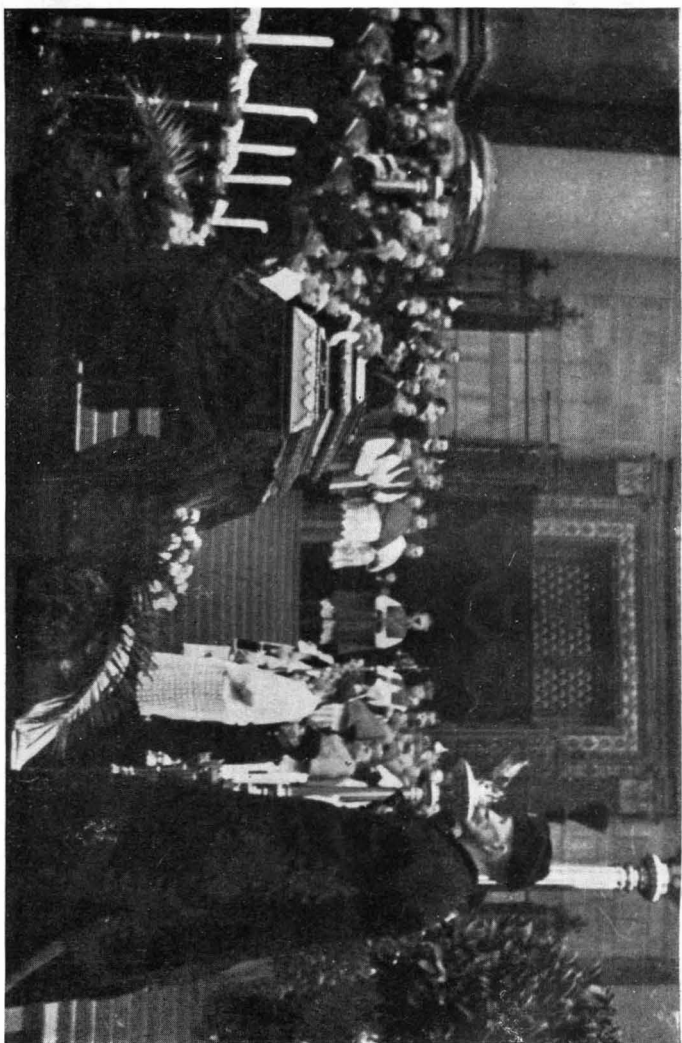
Bár itt a klinikán már feltűnően keveset beszélt, minden jel arra vallott, hogy szelleme és öntudata kifogástalanul működik. Hálás volt az orvosoknak és az önfeláldozó Márta-nővéreknek, akik ápolták, minden megkönnyebbülésért vagy szolgálatért. Hálás mosollyal köszönte meg a virágokat, amikkel például névnapján elhalmozták s külön kis imádsággal ébredt ezen a reggelen, amelyben megköszönte, hogy egy kis enyhülést kapott névnapjára. Napjainak és éjtszakáinak nagy része azonban már apatikusan s csak a betegség tüneteivel harcolva telt el. Az életösztön azonban az utolsó percekig nem hagyta el. Néha megkérdezte lelki gyermekét és leggondosabb ápolóját, Trugly Margitot, hogy messze van-e még a halál, vagy hogy ugyebár még nem hal meg s ha nagyon rosszszul érezte magát, még lázálmából is öntudatra térve, gyakran megtapogatta lábszárait, vajjon a halál elhidegülése nem érte-e még el? Az életösztönnek ez az utolsó fellobogása lehetett az a mohó ragaszkodás is a táplálékhoz, amely a magas láz mellett máskülönben érthetetlen lett volna. Amikor már semmi mást nem bírt el a szervezete, legalább a tejhez és a narancsléhez ragaszkodott. Kínzó szomjúságát is ezzel oltotta, de minden valószínűség szerint tudta azt is, hogy az ilyen gyümölcs is táplálék, mely az erők fenntartásához hozzájárul. Még az agónia beállta előtt néhány órával is narancslét ivott.

Az állapota közben mind aggasztóbbra fordult. Herzog professzor és orvostársai, akik egy pillanatra sem titkolták pesszimizmusukat, tehetetlenül állottak a most már végső rohamra készülő gyilkos kórral szemben. Az emésztő lázt nem lehetett megállítani, de még megfékezni sem, a vérképlet ieszőn megromlott, az addig mindig kifogástalanul működő szív is kezdte felmondani a szolgálatot s a betegnek már annyi ereje sem volt, hogy ágyában fordulni vagy mozdulni tudott volna. Lehúnyt szemekkel, lesóványodva, mozdulatlanul feküdt ágyában, csak a lázrózsák virítottak az orcáján és a belső tüztől és szárazságtól kicserepesedett ajkai voltak nyitva. Öröme és vigasztalása csak reggelenként volt, amikor a szentáldozást magához vehette, vagy azon a néhány nappali éberebb percben, amikor olvasója után nyúlhatott és imádkozhatott.

Április 28-án meglepetésszerűen kívánta látni testvéreit és hozzátartozóit. Bangha Imre altábornagy és vitéz Veszprémy Dezsőné siettek a betegágyhoz, de béna apácanővére és a Szlovákiában élő Pista bátyja nem jöhettek el. Látszott, hogy végső erőfeszítéssel éber és erős akar lenni, amikor testvéreit fogadja, ami azonban csak félig sikerült. Küszködve nyitotta fel a szemeit, amelyek mindig újra fáradtan lecsukódtak s csak fájdalmasan szép mosolyával vigasztalta őket. Megpróbált beszélni is, de az már nehezen ment. Nővérét megkérdezte, hogy imádkozik-e sokat, aztán bűnvallóan panaszkolta, hogy a betegség sokszor türelmetlenné teszi. Többet már nem bírt mondani. Azt még megengedte, hogy unokaöccse lefényképezze s egy fáradt, áldás-szerű kézmozdulattal búcsúzott tőlük. Bár testvéreit kimondhatatlanul szerette az egész életén át, érzékenyedés vagy megrendülés nem mutatkozott rajta. Úgy, ahogy számtalanszor feltette és feljegyezte naplójában, emelt fejjel, hősiesen ment a halál elé s a legédesebb kapcsolatok széttrésénél sem érzékenyült el.

1. Betegen az újpesti kórházban.
2. A halálos ágyon.

A temetés.

A városban már szélvészszerűen jártak a vész-hírek s a gyorsan bekövetkező katasztrófáról beszélt mindenki. Az ujságok szeretettel és meghatva emlékeztek meg a nagybeteg harcosról és a hír eljutott Rómába is, a Szentatya füleihez. S XII. Pius pápa, aki személyesen ismerte, értékelte és nagyra becsülte már bíboros korától kezdve a Páttert s aki még nemrég egy magyar barátja kihallgatásánál a „Világhódító kereszténység” mielőbbi német fordítását sürgette s minél előbb olvasni akarta, az aggasztó hírre meghatva küldte, táviratilag is jeleztetve, apostoli áldását. Az üzenetet át is adták a nagybetegnek, aki azt hálás és boldog mosollyal fogadta.

Április 29-én reggel az orvosok már feladtak minden reményt s jelezték, hogy az agónia minden percben bekövetkezik. A szentkenetet már hét nappal azelőtt felvette volt a kórház lelkészétől. Három nappal azelőtt mégegyszer alázatosan és tisztán meggyónt házfőnökének. A nap legnagyobb részét már önkívületi állapotban töltötte s csak néha, pillanatokra zökkent újra az öntudat határ-szélére.

P. Vid József házfőnök délutántól kezdve már állandóan nála vagy a közelében tartózkodott, hogy a távozó nagy lelket az Egyház hagyományos imájával és áldásával kísérhesse az örökkévalóság kapuja elé. Az öntudat egy utolsó fellobbbanásánál angolul kezdett beszélni, megismerte rendtársát és megszorította a kezét. A beszéd úgy hatott, mintha prédikálni akart volna. Ahogy P. Vid leírja: „Ebből az utolsó prédikációjából — amelyet nem tudni milyen eszmetársulás alapján mondott el minden ereje megfeszítésével, de sajnos, nagyonis töredékesen érthető angol szavakkal — mint egy egészen Istennek szentelt élet legszebb fináléja hangzott ki ez a mondat: *Glory to The God* — hogy aztán egy percre megálljon, a publikumnak nézett két emberre (ő és egy Márta-testvér) mégegyszer ráragyogjon

a szeme és megáldja őket azzal a sajátos mozdulattal, amellyel meg szokta áldani hallgatóságát s hogy utána visszazuhanjon a lelke a nagy szenvedésnek abba a mélységébe, amelyből az Ószövetség és minden idők legnagyobb klasszikusa a szenvedésben, Jób próféta sóhajtott el a szenvedés örök elégiáját, amely így kezdődik: „Militia est vita hominis super terram.” Így mondta ő is: ... super terram ...

A nap többi részét eszméletlenül, a nehéz lélekzéssel küszködve és a feltartóztathatatlanul közeledő halállal birkózva töltötte el. Estefelé még egyszer megszólalt, de ez már a láz önkívületében volt. Hangja még egyszer visszanyerte régi érces csengését, úgyhogy — mint hajdanában prédikációi — a folyosóra kihallatszott. Először németül, majd angolul s a végén latinul a lelkek megmentésének nagy kötelességéről és Isten szeretetéről mondott töredezett szavakat. A nagy prédikátor, aki egy életen át az Isten igéjét hirdette, jutalmul a halál küszöbén megkapta még az adományt, hogy önkívületlenül és utolsó szavaival is prédikálhatott.

Aztán elnémult örökre. Értelmes hang vagy szó nem jött többet ajkára s a mind élesebbé váló hörgések, a szívműködés lanyhulása jelezte, hogy az agónia közel van.

Hajnal felé végleg beállt az agónia. Négyen térdeltünk betegágya körül: P. Vid és P. Raile jezsuita atyák, e sorok írója és az ápoló Márta-nővér. Csendesen imádkozva figyeltük a haldokló minden mozdulatát. Eleinte még a fájdalom gyakran végigszántott arcizmain és homlokán, aztán a szenvedő arc mind békésebb és nyugodtabb kifejezést öltött. Az erős hörgés halk pihegésbe ment át s az is néha hosszú pillanatokra megszűnt. P. Vid elkezdte az Egyház hagyományos, megrendítően szép imáját, a távozó lélek búcsúztatását hangosan imádkozni. Mire az ima végére értünk, a beteg szíve megszűnt dobogni. A halál észrevétlenül következett be. Egy görcsös mozdulat, egy fintor vagy arc-

izomrándulás sem kísérte. Megnyugodva, Krisztus békéjében ment át az örökkévalóságba.

Megnéztük az órát, pontosan öt óra volt.

A közeli templomban harangok szólaltak meg s az ápolónővér összekulcsolta a halott kezét és felkötötte az állát. Mire körülnéztünk, hogy rózsafűzérét a kezére kulcsoljuk, már nem volt sehol, sőt már imakönyve, szentképei s az a szép Mária-kép, amely éjjeliszekrényén állott, mind hányzott. Jámbor lelkek utolsó emléknek és ereklyének a szobájából mindent elvittek.

A hír futótűzként terjedt el a városban. Reggel hét órakor megilletődött hangon már a rádió is bemondta s a kora délelőtti lapok már a halott Banghát búcsúztatták.

Temetés és országos részvét

Valóban csak kivételes alkalmakkor történik meg, hogy a magyar sajtó egyetemlegesen olyan mély gyászról tegyen tanúbizonyságot, mint ahogy Bangha Béla halála alkalmával történt. Míg élt a katolikus sajtó nagy apostola, szembenállhattak vele vagy ellenségüket is láthatták benne azok a lapok, amelyeknek irányát helytelenítette, vagy amelyeknek leküzdésére oly sokat tett. Tragikus halála előtt azonban megrendülve állott meg még ez a sajtó is s amit esetleg életében megtagadott vagy elhallgatott, most mind, kivétel nélkül elismerte: hogy a magyar szellemek egyik legnagyobbja, a magyar közélet egyik legnagyobb harcosa tűnt el vele!

A megjelenés sorrendjében itt adjuk a magyar sajtó őszinte gyászának legjellegzetesebb megnyilatkozásait:

A legkorábban megjelenő „Mai Nap” című napilap így írt:

„A magyar katolicizmusnak és tudományos világnak súlyos gyásza van: hétfőre virradó hajnalban meghalt Bangha Béla jézustársasági atya. Bangha kivételes képességű szervezője volt a magyar katolikus mozgalmaknak, ragyogó egyházi szónok, aki rendkívüli képességű tehetségével évenként át irányította a katolikus mozgalmakat.”

A déli lapok közül a „Pest” már kéthasábos megemlékezést hoz, amelynek bevezető sorait Bakos Ákos írta:

„A Páter rendjének minden tagja a loyolai katonás regulák nevelte vezérkari tisztje a katolikus

Egyháznak. Vezérkariak spanyol földön, Itáliában, Amerikában, mindenütt. Vezérkariak nálunk is. A Páter a vezérkariak között fővezérkari volt. Hány sok nagyot adott a Pázmányok rendje a magyar világnak és e földi és égi kitűnő seregben a Páter az élen haladt és áll.

Lelki gyermekeinek ármádiája a termés, ami örökségül maradt, szónoki és írói kincsei mellett.

Az örök ötletek embere, az állandóan szervező és tervező elpihenten fekszik halottas ágyán és amikor a halálba merevült arcára, ezüstös fejére tekintünk, tűnik föl csakugyan igazságnak:

Krisztus kovács is,
ki fejét égi üllőjére hajtja,
ő veri ki, ő kovácsolja
szép papi fejnek...

Az eucharisztikus világkongresszus sajtókonferenciáin sokat ültünk mellette, néztük, hallgattuk, figyeltük a már akkor nagybeteg embert, aki derekát nekifeszítve, cingulusát keményen megszorítva, a fájdalomtól összeszorított szájjal, mosolyogva beszélt, tárgyalt.

— Mi lesz, ha a tragédia bekövetkezik? — rémüldöztek azok, akik ismerték súlyos állapotát — mi lesz a kongresszussal?

Mert a Páter az eucharisztikus kongresszus előkészítésének minden szálát a kezébe vette, magánál tartotta és a világért ki nem engedte.

De Isten csodát csinált akkor és két év óta csodát tett a Páterrel. A halál nem tudta leteríteni, mert a Páter nem akart meghalni. Úgy érezvén, hogy Isten még rengeteg feladatot rótt reá, túlzsúfolt életében.

De a szónok, a tudós, az író, a nyelvész, a szervező, a szerkesztő, a gyóntató, a misszionárius földi ideje mégis letelt.

Méltán es megérdemelten vár reá az égi korona."

A legszebb és legmelegebb méltatások egyikét az „Esti Ujság” hozta Béry László tollából:

„A Páter — így hívta mindenki és senkinek sem jutott eszébe megkérdezni a nevét. Más szerzetesekről mindig a név megemlítésével beszélnek, de „a Páter” így, minden közelebbi megjelölés nélkül csak Bangha Béla volt. Ez volt a rangja, címe, méltósága, a legszebb és legtöbb, amit Isten szolgája ezen a földön elérhet. Atyja millióknak, akik az ő szívével éreztek, az ő fejével gondolkoztak és az ő szemével látták a mindenség titkait. Bangha Béla életének talán legnagyobb alkotása, hogy személytelenné vált és fogalom lett: a gondos, szerető, nevelő lelkiatya ideáljának legszebb és legtökéletesebb megvalósulása.

Harcos ember volt, az Ecclesia Militans első katonája. Aki nem látta közről ezt a harcot, el sem tudja gondolni, milyen roppant felkészültséget kíván, milyen áldozatot, lemondást, milyen talpig férfit. A rend, amelynek Bangha Béla tagja volt, ezeknek a hősöknek a csapata, de a hősök között is vannak nagyok, kivételesek és Magyarországon ma Bangha Béla volt a legnagyobb. Lemondott mindenről, ami a földön járó ember előtt örömet, érvényesülést, külső díszet jelent, de ezzel szemben megtalálta a legtöbbet: az élet célját és azt a meggyőződést, hogy ennek a célnak az érdekében minden emberit megcselekedett. Hatalom volt és döntő szavú tényezője sok fontos problémának, mert szellemen hatása alól hívei nem tudtak szabadulni és a tömegek mindig érezték a zseninek az erejét, amely egyéniségéből sugárzott.

Nagy és emberfeletti eszményeket hirdetett, de mindig, minden harcában magyar maradt, mert nem is tudott más lenni. Boltozatos feje, tatáros vonásai, szikár, sovány alakja a reverenda alatt is ennek a fajtának a jellegzetességeit viselték, beszédje, hevülete, tépelődései, örömei a magyar lélek megnyilatkozásai voltak.

Isten megadta neki a legszebb és legfélelmetesebb fegyvert: a teljes uralmat a szó fölött. Alig beszélt szebben valaki is magyarul, mint ő. Költő volt, ha a gondolatok eredetisége, szépsége és maradandósága jellemzi a költőt. Szárnyalni tudott és magával ragadta az embereket, gondolkodásra készítette a lomhaságra hajlamos szellemet és meg tudta mozgatni a szív legrejtettebb indulatait. Természetes, hogy ezekkel az adottságokkal: ujságíró is volt, az új magyar publicisztikának egyik nagy alakja. Könyvei, cikkei olyanok, mint a mesterien megfaragott gránitkö.

Az első volt, aki több, mint három évtizeddel ezelőtt harcot indított a zsidó lélekmérgezés ellen, amelyet az akkori sajtó a magyarság lelkében végzett. Egyedül volt, de vele volt hite és lángesze, mely világosságot gyújtott és tömegeket hozott a keresztény gondolat és a keresztény ujságírás táborába. Keresztény és nemzeti sajtót teremtett a maga erejéből akkor, amikor az lehetetlen és meddő próbálkozásnak látszott. Elindult azon az úton, amely a keresztény nemzeti közvélemény megteremtéséhez és a hatalmas magyar ujságíráshoz vezetett. Ővé a kezdeményezés érdeme és mi az úttörőt tiszteljük és gyászoljuk benne.

Bangha Béla halálával utolsó pillanatig lobogó nagy magyar szellem ment el közülünk. Nem múlt el, mert ő tudta legjobban, hogy a szellem nem szűnik meg és hogy az Isten teremtménye, az ember örökkévaló. Úgy halt meg, ahogyan csak szerzetesek tudnak meghalni: a halálnak mint Isten rendelésének boldog, örömteli elfogadásával. Nyugodt, síma arcán, amelyen megnemesül a szenvedés, ott van a jól végzett munka és maradéktalan kötelességteljesítés tudata: elvégezte, amire rendeltetett."

A „8 Órai Ujság” rövidebben és a könyvomatosok anyagának felhasználásával állította össze megemlékezését. A cikkben egyéni gyász és íz nincsen.

A nyilas „Pesti Ujság” ellenben cikkel hódolt P. Bangha emlékének s ha kicsit politikai ízt is ad megemlékezésének, az őszinte gyász és megbecsülés melege érződik rajta:

„Halálával szinte nem is egy ember élete ér véget: a magyar katolicizmus hőskorának utolsó nagy képviselője távozik, azé a korszaké, amely megkísérelte, a magyar katolicizmus életét alulról, mintegy a mélyből, a társadalom felől kutatni át a mozgalmi és egyesületi szervezettség dinamikájával. Ez a dinamika: nemcsak hitéleti célok felé kívánt törni, hanem újból társadalomalakító erővé, a társadalom felett uralkodó hatalommá kívánta tenni a kereszténységet. Bangha nagyságára jellemző, hogy egy páratlanul szétszórt területen majdnem másfél évtizeden át egymagában szinte minden tudott lenni.

A magános és fiatal jezsuitának elévülhetetlen történelmi érdeme volt, hadat üzeni a zsidóság szellemi, társadalmi, sajtóbeli és világnézeti hatalmának. Riadt gyűlölködés fogadta. De hogy 1919-ben az ország katolikus rétegeiben, különösen a kispolgárságban: volt keresztény közéleti irányzat, az az ő érdeme volt.

Legnagyobb jelentősége a nemzet egésze szempontjából az volt, hogy ő mondta először támadóan és építően mindazt, amit ma a jobboldali mozgalmak mondanak.”

Az „Esti Kurir” csak a tények közlésére szorítkozik. Beszámol P. Bangha betegségről, haláláról s a könyvomatosság anyagából pályafutásáról.

A „Magyarország” nagy riportban számol be a Páter haláláról. Méltatását egy interjú alakjába öltözteti s azon keresztül mondja el P. Bangha életének és szenvedésének történetét.

A reggeli lapok közül a „Magyar Nemzet”-ben Katona Jenő írt nagy nekrológot, amelyben mélyen és eredetien iparkodott Bangha Béla lelkeségét és jelentőségét megrajzolni:

„Bangha kora ifjúságától kezdve a jezsuita fegyelem és stúdium kemény férfiának indult és e nevelés egyik remekeként érkezett meg. Soha nem adta a megértés vibráló árnyalataiért cserébe meggyőződése erősségét. Problémáit, vágyait, az egyén individuális feszengéseit és ábrándjait korán komor fegyelembe, zárt életformába törte. De ezen a zártságon, a papi élet és a jezsuita szerzetesi cella zárt életformáján belül égett és égetett az a szenvedélyes hit, amely tanulmányaiban sem csupán stúdiumot, hanem nélkülözhetetlen etikai életszükséglet kielégítését kereste. Ez a lélek és megnyilatkozási formája Prohászka Ottokár élet- és kifejezőstílusán mérve, kevésbbé volt színes, belső forrásai nem voltak oly mélyek, fantáziájának szárnyalása nem volt oly magávalragadó. De dialektikus, történeti iskolázottságú, a skolasztika logikai formáinak borotvaélesre edzett, szinte elracionalizált módszerével kiegészítette a nagy püspök hithirdető munkáját. Egyháza öntudatának élesztése minden rendelkezésre álló eszközzel, ez volt és maradt az apologéta életcélja, amelyért minden áldozatot vállalt, hogy mindenkinek mindene tudjon lenni, még szónoki formája pedagógiai alkalmazásának áldozatát is. Az értelem élességével és meggyőző erejével idővel valami megragadó férfias líra társult szavaiban, amelyeken mindig a hit nyugodt világosa érződött. Az a világosság, amely a hivatás kegyelmével akkor is megmarad egy lélekben, amikor talán a legrendezettebb, túlrendezett logikai formák alatt dúlt, tépett, vergődő világa, amikor ott bent sötét van, kegyetlenül, kínzón, embertelenül sötét...

Ez a fény el nem múlt azután szavaiban annak, aki nem a tömeg tapsát kereste, akinek nem vált nélkülözhetetlen elemévé a feléje áradó rokonszenv, rajongás, akit nem ejtett áldozatul a nagy szónokok, a színészekéhez annyira hasonló, prima-donna-betegsége, hanem aki magános meditációk-

ban továbbra is „Isten arcába” nézett és ezzel a látással megerősödve indult el embertársain segíteni. A szervező, a szerkesztő, az országos, majd világhírű sajtóapostol egyaránt ennek köszönhetette ihletését és erejét. Egész lényében megnyilatkozott a „vallásos” és „heroikus” ember sprangeri formáinak szintézise. A vallás hívő és térítő erejének valami harcias és hódító, magávalragadó és lenyűgöző formája, amely a keresztény korszak igazi keresztényekben oly szegény napjai idején, a fél-emberek és álproblémák beteg napokat betegen folytató időszakában is csak hitének és meggyőződésének szolgálatát végezte. Mint Szekfű Gyula írta róla: „Az az egyéniség, aki a Trianon utáni keresztény Budapest gondolkodásának legenergikusabb kialakítója volt, a jezsuita Bangha Béla, eredményeit elsősorban vallásos tevékenységével érte el, a Keresztrel kezében hódította vissza az embereket, s amennyiben lépései átvitték a politika területére, itt sikert szintén csak a vallásos erők szereztek számára.”

A nyilas „Magyarság” az ellenfél fenntartásaival, de az elismerés és együttérzés meleg hangján emlékezett meg P. Bangha haláláról:

„Az egész magyar társadalom mélyen meghatott lélekkel állja körül nagyjókat Bangha Béla komor ravatalát. A magyar nyilaskeresztes tábor is meghajtja zászlóját Bangha páter ravatala előtt, akiben mindig tiszteltük a bátor ellenfelet. Mert Bangha páter írásaiban és szónoklataiban ellenfelünk volt, annak ellenére is, hogy évtizedeken keresztül éles harcot vívott a zsidóság ellen és bátran kimondotta véleményét a zsidóság nemzetromboló működéséről. Bangha Béla azonban tagadta a faji kérdés fontosságát és itt, ebben a kérdésben került összeütközésbe azzal a koreszmével, melyet Magyarországon nyilaskeresztes mozgalomnak nevezünk. Bangha Béla azonban igazi harcos volt, akinek legfőbb ereje abban rejlett, hogy nyílt sisak-

kal fordult ellenfele felé és mondanivalóját nem rejtette burkolt, kétértelmű mondatok később ki-magyarázható rostélya alá. Úgy szónoklataiban, mint írásaiban az általános érvényű igazságokért harcolt és soha egy pillanatra sem feledkezett meg az örök katolicizmus örök eszméjéről és célkitűzéseiről. Valóban modern pap volt, büszkesége a jezsuita rendnek s Prohászka Ottokár mellett ő volt az, akinek a tolla sebeket gyógyított és sebeket oszto-gatott azokon, akik akár egyiket, akár másikat meg-érdemelték. Élete a munka jegyében telt el. Már 15 éves korában belépett a jezsuita rendbe, bejárta egész Európát, majd Amerikát is, míg 1928-ban — 48 esztendő s korában — a budapesti jezsuita rend-ház főnöke lett és mint ilyen átvette az Actio Ca-tholica vezetését. Ismerte és értékelte a betű jelen-tőségét s könyvei, cikkei — minden írása — mara-dandó értéket jelent a magyar betű roppant kincs-es-házában.

Bangha Béla halála kétségtelen óriási veszte-séget jelent nemcsak a magyar katolicizmusnak, hanem az egész magyar közéletnek, mert a zsidó-kérdésben elfoglalt intranzigens álláspontjánál fogva, úgy érezzük, egyelőre pótolhatatlan űrt ha-gyott maga után világi papságunk soraiban."

Ugyancsak ez érződik a „Pesti Hírlap” nekro-lógján is, amely a lap szokásától eltérően, igen nagy helyet foglal el:

„A tevékeny magyar katolicizmust alig ér-hette volna nagyobb csapás, mint az, hogy P. Bangha Béla S. J. kidőlt a küzdők sorából. „Bangha páter” neve fogalom volt a magyar katolikus társadalom számára, de személye és tekintélye túlnőtt azokon a kereteken is, amelyek a felekezetek kiváló vezérei számára is rendszerint határt szabnak. A szellem, a tudás, a meggyőződés és hit fensőbb-séges erejével tevékenykedett és nem érte be a szellemi diada-lokkal, a gyakorlati síkra vetítette szellemi fölénységét és így küzdött, harcolt hitéért és meggyőződéséért.

Tudós volt, író volt, apologéta, bölcselő, páratlan szónok és fáradhatatlan szervező, egy személyben egyesítette a küzdő, tevékeny katolicizmus minden alkatelemét. Szinte most is halljuk a hangját, amint egymásután 6—8 nyelven oktatott, buzdított, intett, irányított százezreket az Eucharisztikus Világkongresszus tömeggyűlésén. Az óriási tömegek felett szálló hangjával együtt az ő csodálatos lelki energiája növelte a hívők seregének áhítatát olyan magasztossá, olyan mélységessé, hogy a budapesti eucharisztikus világgyűlés a hit páratlan diadalünnepévé vált. Igazi harcosa, örökké tevékeny mozgatója volt a katolicizmusnak, a Jézustársaság normáinak csodálatos megtestesítője. Csodálattal és elismeréssel adóztak páratlan energiájának és tudásának azok is, akik más nézeteket vallottak, akik más oldalon harcoltak."

Az „Uj Magyarország” című napilap beszámolója mindössze egy nagyobb hír, amelyben a Páter életét, betegségét és munkásságát összefoglalja. Hírányagát a könyvmatosokból állította össze, minden egyéni méltatás vagy hozzáadás nélkül.

Ezzel szemben az „Ujság” című szabadelvű lap megemlékezése érdekes megvilágításban mutatja be azok gyászát, akik ugyan P. Banghát nem tartották magukénak, de szellemének ereje alól kivonni magukat mégsem tudták:

„Nem díszítette püspöki süveg, nem öltözött bíborba, az egyszerű jezsuita fekete reverendájában azonban a magyar papság egyik legnagyobb tehetőségének bizonyult. Évtizedek óta vezére volt annak a papságnak, amely nem akart tudni a gyűlöletről és az oltár magasságában olyan emberi mélységekbe bocsátkozott. amilyenbe csak egy lélekbúvár tud a maga búvárharangjával leereszkedni. S Bangha páter oltárán vigasztaló szavak nem csupán a maga egyházbeliek számára teremtek. Viharos időkben, amikor felhők kerekedtek emberszázezrek fölé és beárnyékolták az életüket, ez a jezsuita nyílt sisak-

kal lépett a küzdőporondra és vigasztaló szavakat talált a bajbajutottak számára. Soha egy pillanatra nem cserélte fel az igazság kardját a megalkuvással. Soha egy pillanatra el nem hagyta őrhelyét és ez az őrhely nem volt minden veszélytől mentes. Sokszor repkedtek golyók feléje, sokszor akarták a nagy papot megfékezni, de sem elnémitani, sem megfékezni soha nem sikerült. Elcsendesült az oltárok nagy bajnoka, Bangha páter élő szavát nem halljuk többet. De megmarad a lelkünkben sokáig, nagyon sokáig a nagy pap, az erős Ember el nem halványuló emlékezete."

A „Függetlenség” szintén hosszasan méltatja P. Bangha érdemeit:

„Mély gyásza van a magyar közéletnek: P. Bangha Béla halála nemcsak a jezsuita rend és a katolikus magyar társadalom vesztesége, hanem mindazoké, akik tisztelik és megbecsülik a rendkívüli szellemű értékeket. Bangha Béla rendkívüli ember volt, tudása, munkabírása, zsenialitása egyetemes értékévé tette az egész magyarságnak és büszkeségévé a nemzetnek, amelynek szellemi fejlődőbbrendűségét az ő személyén keresztül is megismerte és elismerte az egész világ. Kemény és megalkuvást nem ismerő harcos volt és szinte utolsó percéig küzdött szóval és írásban azzal a felkészültséggel, hivatottsággal és lelkesedéssel, amely a magyar szó egyik legnagyobb mesterévé avatta. Harcmódorában, külsejében és egész egyéniségében éppen úgy különlegesen magyar volt, mint nagy rendtársa és szellemi elődje, Pázmány Péter. Ugyanazt a célt szolgálta, de a katolicizmus áldozatos szolgálata közben halhatatlan értékeket adott a magyar közéletnek és irodalomnak. Új közszellemet teremtett az írott és kimondott szó erejével, milliók lelkét mentette meg abból a langyos és lomha ölelésből, amellyel a zsidó és szabadkőmíves kor-szellem akarta halálra fojtani a keresztény nemzeti életet és gondolkodást. Keresztény sajátót hívott

életre akkor, amikor ez veszedelmesnek és reménytelennek látszott és mintha száz alakban járt volna: egymaga rázta fel az országot. Nekünk külön gyászunk Bangha Béla elmúlása, mert újságíró volt, a magyar harcos publicisztikának a legnagyobbak közül való, messze korokba világító egyénisége. Megrendülten állunk ravatala előtt, amelyen fáradt és kihűlt teste pihen, amely fölött azonban alkotásai ragyognak és hirdetik dicsőségesen a szellem örökkévalóságát."

A „Magyarország” reggeli kiadása nemcsak élete és munkássága bő ismertetésével, hanem egy belső vezércikkkel áldoz P. Bangha emlékének:

„Bangha páter meghalt. Ha igaz, hogy a korszakokat nem a dátumok határozzák meg, hanem azok az emberek, vezető egyéniségek, akik a kor szellemét, tartalmát megteremtik és hordozzák, akkor elmondhatjuk, hogy hétfőn hajnalban egy korszak ért véget. Ennek a korszaknak: a magyar katolicizmus újjászületésének három szimbolikus alakja volt: Prohászka, Tóth Tihamér és Bangha páter. A Páter hagyta itt utolsónak közülük azt a társadalmat, melyet együtt teremtettek meg, alakítottak ki egy fél évszázad küzdelmeiben. Mindhármuknak sajátos munkaterülete volt: egy problémának három különböző részletében munkálkodtak harmonikusan, kiegészítve egymást. Tóth Tihamér pedagógus volt, Prohászka teológus költő, Bangha páter szervező. Agitátor volt ízig-vérig, fáradhatatlan, szívós, gyors és alapos agitátor. Elmondhatjuk, hogy Prohászka Ottokár vitte be a templomba a magyar katolikus férfitársadalmat, Bangha páter vitte ki körmenetekben az utcára és szervezte hadoszlopokká, melyek nyíltan és emelt fővel mertek színt vallani Krisztus mellett a gúny, a destrukció és a pogány gőg korszakában... A keresztény és a katolikus társadalom időnként el szokott fáradni. Hiába, Krisztust nehéz követni nemcsak az egyeseknek, hanem a társadalmaknak is. A társadalmak

időnként megállnak és értelmetlenül ismételtetik az evangélium mondatait, elvész a tartalom előttük és formalizmussá, külsőséggé válik a vallás. Ilyenkor a keresztény társadalomban működő titokzatos erők új embereket vetnek felszínre, akik időszerűvé teszik az örök mondatokat és megtalálják a módszereket és eszközöket, miket a kor megkövetel. Ilyen ember volt Bangha páter is. Új formák, új módszerek megteremtője és meghonosítója. Újra-fogalmazza a régi igazságokat, elfogadtatja a magyar katolikus társadalommal a kor új eszközeit: a szervezkedést, az agitációt, a sajtót, a rádiót. Alig van magyar katolikus egyesület, lap, vállalat, amelynek megalakításában nem találhatnók meg a Páter kezenyomát. Ő teremti meg a Központi Sajtó-vállalatot, ő indítja meg a „Magyar Kultúrát”, ott van az Actio Catholica elindításánál, lelke az Eucharisztikus Kongresszusnak, de e mellett tud lexikont szerkeszteni, missziókat, lelkigyakorlatokat tartani, rengeteg cikket ír, megjárja Észak- és Dél-Amerikát, úgyszólván egész Európát és még tudományos munkát is végez. Agitátor volt: Isten agitátora. Mennyire jellemző, hogy halálos lázának delíriumában idegen nyelveken: németül és angolul kezdett prédikálni és az Isten országáról beszélt, melyet terjeszteni és gyarapítani kell. Azok közül való volt, akik a kínai császár udvarában csillagvizsgálót építettek, Rettenetes Ivánnal arról tárgyaltak, hogy a nyugati kereszténységhez csatlakozzék, akik megteremtették a délamerikai indián redukciókban a harmonikus társadalmi életet, akik habozás nélkül haltak meg Indiában és az eszkimók között, Pombal börtöneiben és a kubai rabszolgakereskedők gályáin azzal a mondattal, mellyel ő is elbúcsúzott: *Omnia ad maiorem Dei Gloriam*, mincident Isten nagyobb dicsőségére...

Melegen és terjedelméhez képest bőven foglalkozik a „Friss Ujság” is a nagy gyásszal.

A „Népszava” közismert lelkületének meg-

felelően a gyász vagy részvét, az ellenfélnek is kijáró elismerés legkisebb jelét sem adja soraiban. Ezeket írja:

„Bangha a harcos katolicizmusnak, az Ecclesia militansnak az embere volt. Magyarországon a legelső sorban állt azok között, akik a katolikus érdekekért tevékenykedtek. Föllépése első percétől kezdve ellensége volt a szocializmusnak és sok szenvedelmes küzdelmet vívott meg velünk, magyar szociáldemokratákkal is.”

A „Kis Ujság”-ban Barankovics István szerkesztő parentálja el nagy cikkben, mély megértéssel és részvéttel a nagy halottat:

„Teste egy gladiátoré, agya egy tudósé, szíve egy költőé és lelke egy szenté — de ő maga mindenestől feladataé volt, a veszedelmes korfordulón küzdő apostolnak feladataé, amelynek elvégzésére Egyházának érdeke és rendje megfellebbezhetetlen parancsa rendelte. Talán az a fenntartás nélküli teljesség, amellyel magát agitatori és szervezői feladatának átadta, volt gyökéroka annak, hogy hatalmas tömegű hívei között, bár rajongva csüngtek ajkán és szerették, mint a Szentléleknek hadvezérét, alig akadt, aki meleg testközelbe jutott volna hozzá, abba a bensőséges és bizalmas kapcsolatba, amelyet éppen az Egyház nagy papjainál a hívők tömege sokszor valósággal egyéni kapcsolatnak érez. Csozálták, szerették és követték, de szinte mindig valamiképen a tömeg fölött maradt, mint égő és gyújtogató tűnemény. Mondatai egy égi jóhír galambjaiként szárnyaltak vagy karikásokként csatantak, de a tömeg fölött.

Pázmány óta benne csapott legmagasabbra a magyar szellem vitázó ereje, aki hallgatói előtt gladiátorként birkózott az ellenséges eszmékkel és hallgatóit azzal a drámai izgalommal ejtette meg és vonzotta pártjára, amellyel a tömeg szeme előtt legyűrte a hamis eszmét és az igazságnak ellenségeit. Beszédének hallgatói nemcsak hallgatók voltak,

hanem résztvevők a drámai küzdelemben, érdekelt felek a szemük előtt lejátszódó polemikus párbajban, amelynek végén éppen ezért a tömeg saját diadalaként ünnepelte az igazságnak győzelmét, mint egy csata diadalmas végét. Lassan az idők folyamán drámai lett egész gondolkodása: ellentétekben gondolkozott s talán még saját igazságát is napról-napra vitázva hódította meg. Bárminő merész a föltevés, könyveinek tanúsága és személyes tapasztalat alapján is azt hiszem, hogy e fölényes és vitázó szellem emberi egyéniségének leg-tündöklőbb vonását abban az alázatosságban kell látnunk, amellyel teljesen átadta magát polemikus beállítottságot kívánó feladatának. Ki merné mondani, hogy e nagy harcosban nem volt hajlam a csendes elmélkedés, a szépben való idilli elmerülés és a lélek Istennel társalkodó szent magánya után? Alázata előtt most mélyen meghajol minden valamirevaló gondolkodó, aki ismeri az észnek nyugtalan kutató indulatait. Alázata tette őt a jezsuita ideál egyik legmagasabb megvalósulásává, mert ez az alázat az elme feltétlen fegyelmét kívánta meg s csak ez tette lehetővé, hogy egyénisége a kijelölt szereppel szinte teljesen azonosult."

Hogy a katolikus napisajtó járt elől a P. Bangha meggyásolásában, az több, mint természetes. A Nemzeti Ujság és az Uj Nemzedék megemlékezései valóban az egész katolicizmus érzését fejezték ki.

A „Nemzeti Ujság” így emlékezett meg a nagy halotról:

„Több mint harminc évig úgy szoktuk meg, mint az életerő, a lázas munka, a fáradságot nem ismerő szervezet, az apostolságtól lobogó tűz, a cselekvés és diktálás példaképét. Ő volt harminc éven át a legéberebb s egyúttal szent nyugtalanosságában legnyugtalanabb lelke a magyar katolicizmusnak és egyáltalán a magyar közéletnek. Nem is egy életcél, hanem talán tizet vagy százat tűzött maga elé s korlátot nem ismerő testi és lelki adott-

ságaiban hitte, hogy azokat mind megvalósíthatja. Az élete az egyik oldalon egy állandó harc volt — sokszor tömegek élén, mint vezér és sereghajtó, sokszor magánosan, mint szuronyrohamokban az utolsó megmaradtak — a másik oldalon pedig egy állandó rohanás, száguldás új célok, eszmények, álmok és intézmények megvalósítására. Egy sikerekben gazdag, szinte túlgazdag élet után sem tudott megpihenni, vagy éppen megnyugodni, az emlékekből vagy a régi sikerek visszatűző verőfényéből élni, hanem mindig új munkaterületeket keresett; lázasan, az első alkotás és teremtés emésztő lázával dobta magát új küzdelmekbe és versenyt futott az elérhetővel és az elérhetetlennel egyaránt.

Bangha Béla lassú felőrlődése és halála azért is olyan tragikus és megrendítő, mert csak a testét kapta el a gyilkos kór, lelke az utolsó percekig nemcsak friss és eleven, hanem egyenesen hősi lendületű volt. Ez a lélek még a halálos betegség siralomházába zárva is tavaszról énekelt s olyan terveket forgatott agyában, amilyenekre mások talán az élet legragyogóbb delén sem mernek gondolni.

Statutum est hominibus semel mori! Az isteni törvény, a halál parancsa rajta is beteljesedett s az, akit csak csillogni és tüzelni, harcolni és toborozni, építeni és emelni láttunk, most a halál merevségében fekszik a ravatalon. Bangha Béla nincsen többet! Helyette már csak a gyász van; az a komor, sötét és aggódó gyász, amely akkor fogja el a nemzetet, amikor kivételesen nagy fiait, zsenijét temeti.

Hogy mi volt nekünk, mindenki tudja. Prohászka Ottokár óta legnagyobb apostolunk! Nincs a magyar életben senki, aki ezt a férfiút legalább egyszer ne hallotta vagy ne olvasta volna és aki ne kapott volna tőle egy-egy ragyogó eszmét vagy legalább is egy darab lelkesedést. Ő volt a magyar élet nagy fáradhatatlanja, aki a szó igazi

értelmében az első országjárást megrendezte s mint a túltelített vulkán szétlávázta önmagát. Ő volt a legnagyobb mozgalmak elindítója, állandó vezére, tanácsadója, viták elintézője vagy harcok eldöntője. Szellemi kifogyhatatlanságában a legnagyobb gondolatok kitermelője, megérzéseiben és intuitív meg-látásaiban pedig a katolicizmus és a nemzet prófé-tája. Szellemének fénye és akciósugara előtt le-omlottak az országhatárok s a nevét, ezt a szép-csengésű magyar nevet mint programot hordozták meg az egész világ előtt. Ha történetesen egy nagyobb nép, egy világnép családjába születik bele, ha például franciának vagy angolnak születik s azoknak beszél és ír, úgy ahogy magyarul tette, szószerke egy világ fölött állott volna és világ-viszonylatban is páratlanul végezte volna. Volt egy idő, illetve voltak pillanatok, amikor úgy látszott, hogy a kis magyar glóbuszt valóban fel kell cserélnie az *urbi* és *orbi*-val, de olthatatlan tűzű magyar szíve visszahúzta és örökre lekötötte a magyar rőghöz.

Bangha Béla kivételes erejét és sikerét első-sorban zseniális és egyetemes szellemiségének kö-szönhette. Ez a szellem olyan magasan állott mind-nyájunk felett, hogy elbűvölve csak csodálni tudtuk szárnyasuhozását. Ragyogó intellektus volt, amely-nek nem voltak nehezékei vagy ködfoltjai. Félelme-tes logikájáról legendákat lehetne beszélni. Úgy vágott az esze, mint a bárd s pillanatok alatt is úgy tudott termelni, mint más hosszú kegyetlen stúdiu-mok után. Ezért tűnt fel olyan fiatalon, szinte gye-rekfejjel lett bálványa és prófétája, eligazítója és vezetője a tömegeknek, amikor mást Magyarorszá-gon még észre sem szoktak venni, vagy csak le-ereszkedő vállveregetéssel elintézni. Bámulatos ké-pességeivel, amelyekben a tudós és a szónok, a szervező és agitátor tökéletes szintézisben vegyült össze, rögtön az élre ugrott s az akkor még nagy szellemekben és egyéniségekben ugyancsak gazdag

Magyarországon nemcsak fiatal törtető, hanem mindenkitől elismert és megbecsült vezető lehetett. Ahogy pedig múltak az évek, szellemének ereje nem kopott el és nem öregedett meg. Körülötte csak nőttek a tömegek, de sohasem fogytak el s az utolsó években már versenyen kívül és vitathatatlanul a magyar katolicizmus egyik legfőbb szellemi vezére lett. Mindenki feléje nézett, ha valaminek történnie kellett s a katolikus közvélemény állásfoglalását a legtöbb esetben ő fejezte ki.

Ez a páratlan elmeél bámulatos sokoldalúsággal, egyenesen egyetemességgel párosult. Bangha éppúgy volt filozófus, mint teológus s épp olyan nagyvonalú volt mint szónok vagy mint író. Szerette ugyan a szaktudományokat, egyik-másikban a szó igazi értelmében vett szaktudásig vitte, de nyugtalan szelleme, ha megmerült is a tudás minden forrásában — egyetemes, nagy távlatokra törekedett. Őt éppúgy érdekelt a csillagászat, mint a fizika, a történelem vagy az irodalom, a zene vagy a film, a színház vagy a statisztika, a nyelvek szabályai vagy a tömegvezetés mély titkai. Ezért nem lett csak apologéta, amire pedig egész egyetemi felkészültsége, sokoldalúsága és temperamentuma egyenesen predesztinálta. Ezért irt lexikont és egyháztörténelmet, filozófiai és teológiai szakkönyveket, de ha kellett: műkedvelő előadásokra színdarabot, a kongresszus számára himnuszt vagy akár novellát és regényt is. Neki semmi sem volt a szellemi életben olyan nagy, hogy meg ne birkózhatót volna vele és semmi sem olyan kicsi, hogy le nem ereszkedett volna hozzá! Ezért tudott elmélyedni egyforma gyönyörűséggel Szent Ágoston mélységeibe vagy Dickens ifjúsági regényeibe, ezért tudta a legnagyobb szellemek érdeklődését lekötni vagy a délamerikai pampákon és őserdőkben a hontalan kis magyar gyerekeket számtani tréfákkal vagy mesékkel megkacagtatni. Ezért nem tulajdonított túlzott fontosságot legmélyebb tanulmányainak vagy

legnagyobb könyveinek, de órákig vagy napokig tudta üldözni a sajtóhibákat vagy irtani a maga és mások cikkeiben a nyelvtani botlásokat. Képes volt szemébe ásítani tudós gyülekezeteknek, ha vitájuk elsekélyesedett, de egyszerű falusi tömegeket vagy hontalan kivándorlókat az óceánjáró fedélzetén tudott lekötni és a magasságok felé ragadni. Csupa értelem, szellem és ötlet volt, aki központ lett mindenütt, ahol csak megjelent. Szakmájában tudósabb és képzetebb lehetett sok ember, de egyetemes műveltségben, tudásban és elmeélben aligha állt felette valaki is!

A legbámulatosabb mégis az, hogy ez a szédületes észember mégsem maradt meg a tudomány terén, hanem Magyarországon a legnagyobb szervező zseni lett. Az a mélység ugyanis, amelyben ő az emberi élet célját és rendeltetését meglátta, örökre és visszavonhatatlanul az Isten országa és az emberi lelkek mellé kötötte. Ezért gyúlt ki benne az apostolság tüze olyan roppant fénnel és lángolással, amilyenre csak nagy időközökben van példa az emberi történelemben. Az a láz és nyugtalanság, amely egész életét jellemezte, tulajdonképpen innen eredt. Sohasem látta befejezettnek, illetve eléggé kiterjedettnek az Isten országát s még kevésbé a lelkek állhatatosságát. Ezért indult mindig új rohamra, új eszmékkel és új módszerekkel, új erőkkel és új szervezetekkel. Ezért feküdt először a kongregációkba bele, hogy a keresztény férfiintelligencia csatarendjét megteremtse s ezért váltott át később a csodával határos lendülettel a sajtó terére, hogy a közvéleményalakítás bástyáit és várait megszerezze. Ezért volt már egy évtizeddel ezelőtt legkedvencebb gondolata és álma a budapesti eucharisztikus világkongresszus, hogy az egész országot egyszer a szó, ünnep és szentség erejével tartósan elvarázsolhassa s ezért írta meg már a halállal vitatkozva és viaskodva utolsó nagy munkáját: a „Világhódító kereszténység”-et, amely-

ben az Isten országa fenntartásának és kiterjesztésénagy lehetőségeit és eszközeit festette meg.

Az a mérhetetlen tűz, ami benne volt, természetesen másokat is magával ragadott. De más, hasonló nagyszabású egyéniségeknek talán csak tisztelői, hódolói és utánzói vannak. Banghának mindig munkatársai is voltak! Konzseniális munkatársai, akik alapítását vagy művét, gondolatát vagy tervét tovább tudták vinni és építeni. Ő ugyan továbbszáguldott mindig új célok és új alapítások felé, de hívei ott maradtak s alapításait az ő szellemében tudták tovább fejleszteni. Tudós, szép vagy nagy gondolatot adtak mások is, de annyi ösztönzés és indítást, sürgetést és cselekvésre serkentést senki más. Ő volt a nagy energiaközpont, amelyik az utolsó időben sokszor szinte láthatatlanul mindnyájunkat felvillanyozott és munkába állított. Az ő közelében nem lehetett sem álmodozni, sem szépelegni, sem siránkozni, sem kényelmeskedni, hanem csak dolgozni, alkotni; mindig többet, mindig nagyobb, szinte a lehetetlent vállalni! Ez az ő legnagyobb érdeme s e miatt lesz talán nagyon sokáig égető hiány a katolikus közéletben. Nem lesz, aki tudjon vezetni és úgy tudjon hajtani; nem lesz, aki úgy tudjon toborozni és harcba küldeni; nem lesz, aki úgy tudjon biztatni és szerzetesszegényen is jutalmazni! Egy delejes áram szakad meg vele, amelyre pedig mindnyájunknak szüksége van, hogy sokszor kilátástalanul vagy letörve, vesztett csaták után is tovább vonszolhassuk magunkat. Egy forrás apad ki vele, amelynek túlhabzó bőségéből mindannyian merítettünk: ki egy kortyra, ki egy korsóra, ki egy életre valót. Kialudt az Isten egyik legnagyobb máglyája, amelytől mindannyian tüzet fogtunk.

Az élete hősköltemény volt, a halála megrázó tragédia. Megdicsőülése most kezdődik el: Odaát, ahová imánk kíséri és itt lent, ahol örökségét őrizzük és tovább visszük!"

Az „Uj Nemzedék” így búcsúzott a nagy halottól:

„Csillag hullott le a magyar égről, a leg-ragyogóbb és a legtündöklőbb csillag. Még zuhanásában is olyan kápráztatóan és megrendítően, mint amilyen az élete és egész egyénisége volt. Egy gyógyíthatatlan súlyos kórtól találva és halálra gyötörve még öt esztendeig égett és lobogott, tömegeket szervezett vagy seregeket hajtott, aztán befelé fordult néhány napra s az isteni törvény és akarat nagy hirdetője meghajolt az utolsó isteni intézkedés, a halál előtt. Az utolsó hetekben még könyveket írt, a halálos ágyról még leveleket diktált és üzeneteket küldött s most küldi utolsó üzenetét a túlsó patról, hogy ő már nincsen többé.

Bangha Béla ravatalon fekszik. Az Isten ropant erejű és lobogású harcosa most már megszelídült a halál békéjében. A magyar közélet nagy riogatója, a magyar katolicizmus vezénylő tábornoka most már elpihent. De egyszerű ravatala mellett ott gyászol az egész ország és szíven ütve remeg meg a nemzet géniusza. Oh, valahogy sokan, fájdalmasan sokan hagynak itt bennünket a nemzet nagyjai közül. Akik a katolicizmus újkori reneszánszát megcsinálták s egyúttal a századvég elposványosodott magyar közéletét megfordították, fájdalmasan gyors egymásutánban zuhantak a sírba. Molnár János, Prohászka Ottokár, Vass József, Wolff Károly, Turi Béla, Ernszt Sándor, Tóth Tihamér, Majláth Gusztáv után most már nincs Bangha Béla sem. Micsoda pazar pantheonja ez egy maroknyi kis népnek s most utolsónak oda költözött Bangha Béla is.

Jaj, ki fog itt diktálni a magyar katolicizmusban helyette? Kinek fog még egyszer az isteni Gondviselés olyan óriási szellemet adni, hogy a világ egész szellemi életét úgy marokra foghassa és szinte játékosan leszámolja, kinek fog még egyszer akkora szívet adni, hogy magáévá tegye a földi ország s

az Isten országának minden ügyét és minden problémáját úgy, hogy egész élete csak egy gyújtó, de emésztő lobogás legyen másokért? Ki fogja örökölni azt a remekbe szabott organizmust, azt a zengő baritont, amivel 40 évig elbűvölte és meghallgat-tatására kényszerítette az egész országot? Ki fog itt még egyszer vagy hamarosan olyan csatákba kezdeni és olyan lelki forradalmakat végrehajtani, mint ahogy kezdettől végig az utolsó percig ő tette? Ma még csak sejtjük, holnap már keserűen tudni, holnap-után szívszorongva érezni fogjuk, hogy ki volt és mit veszítettünk Bangha Bélában. A nagyharang nem kondul meg többet; úgy, ahogy 24 éves korában naplójában feljegyezte: 1940-ben örökre elnémult.

Élete annyira sokoldalú és olyan tömördek áldású volt, hogy szinte lehetetlen egységes néző-pontok szerint összefoglalni. Nincs a szellemi élet-nek vagy a nemes emberi tevékenységnek olyan ága és területe, ahol utat ne tört volna, vagy nagyot és maradandót ne alkotott volna. Tudós és agitátor, szónok és író, termelő agy s a legzseniálisabb szer-vező volt egy személyben. Egy könyvtárt írt össze, olyat, amilyenre máskor egész tudós gárdák és generációk kellenek. Ontotta a tanulmányokat és cikkeket, úgyhogy még utólag is összegyűjteni nehéz lesz. S hogy hány ezer beszédet mondott a Vigadó és a Bazilika boltíveitől a falusi templom-terekig, annak számát csak a jó Isten tudja. Száza-dokra visszamenőleg nincs példa rá, hogy valaki annyit állott volna a nyilvánosság előtt, mint ő. Ha van szent rekord is a világon, Bangha Béla bizo-nyára győz az élők és holtak felett. Nem hisszük, hogy volt vagy van még egy szónok a világon, aki életében annyiszor és olyan gyújtó hatással beszélt volna, mint ő. A halálos betegséget is csak azért fogadta keserűen, mert hamarabb fosztotta meg a szószéktől, mint az élettől. S a tollat is csak azért forgatta még a halálos ágyon is, hogy beszélhessen az emberekhez.

Pázmány óta nem volt a hitvédelemnek olyan egyetemes hatású harcosa, mint ő. Hogy a magyar szellemi életet és a magyar intelligencia lelkét sikerült a materializmus, ateizmus és skepticizmus borzalmas dudváitól megszabadítani, abban oroszlan-része van Bangha Bélának. Született apologéta volt, akinek egész lelkisége és minden tudása a hitvédelemre volt beállítva. Ezzel keltette a század elején az első nagy feltűnéseket s néhány hónappal halála előtt egyik utolsó elementáris sikerű könyvében is ehhez kanyarodott vissza. Ez volt élete titka és sokoldalú működésének végső magyarázata. Ezért írt tudományos könyveket és szerkesztett lexikonokat és egyháztörténelmeket. Ezért alapított lapokat és folyóiratokat s ezért beszélt, agitált, szervezett és irányított negyven éven keresztül. Ezért lett tudósok barátja és írók biztatója, a Katolikus Akció vulkanikusan dübörgő lelke és külföldi kongresszusok mozgatója vagy attrakciója. Ezért képezte magát az utolsó percekig s ezért adott olyan felmérhetetlenül sokat az egész magyar életnek. Ezért volt központ, szellemi központ, ahol csak megjelent és ezért lett az utolsó évtizedekben minden akciónak nyitánya vagy nagyágyúja.

Abban is rokonságot tart nagy rendtársával, Pázmány Péterrel, hogy a magyar közéletnek egyik nagy alkotója és reformátora volt. A szó hatalmas erején kívül ő volt az első Magyarországon, aki intézményekkel verte meg és gyűrte le a liberalizmust és a szabadkőművességet. Első megjelenése és első szava a magyar közéletben hadüzenet volt ezeknek a nemzetrontó és lelket tipró irányoknak. Nem széplelkűsködött, hanem harcolt, nem bonbonokban árulta a bombát, hanem ágyúkat vonultatott fel és lövetett fedezék nélkül a jól kiépített hadállásokra. A neve és a személye lett a harci jelszó és a harci lobogó, amely alá lassankint felgyülekeztek mindazok, akikben megkondult a nemzet lelkiismerete. Akik Magyarországot kiszabadították vagy

talán helyesebben: erőszakkal kirántották a liberalizmus és szabadkőművesség fertőjéből, azok a legelső magyar embertől, Horthy Miklóstól kezdve a legszegényebb falu apostollelkű tanítójáig keresték vagy elfogadták az ő baráti jobbját. Ez a név: Bangha már maga program volt s jelentette a magyarság keresztény és nemzeti reneszánszát. Az ellenforradalom után ő írta meg a nemzeti újjáépítés első ragyogóan átgondolt munkáját, mint ahogy ő adta meg az utolsó években a szentistváni birodalom mindenkit felrázó gondolatának széles programját. Aki az utolsó évtizedekben Magyarországon nagyot és nemeset s főként merészet és szentet tervezett, az először hozzá fordult s az ő bátorításával, segítségével vagy áldásával indult el. Ezek hallgatták mindig, de ezek írtak hozzá s volt idő, amikor külön titkárságot kellett szervezni levelezéseinek lebonyolítására és sohasem fáradt el. Sohasem panaszkodott a munka sokasága miatt. Sohasem mondta, hogy nem érdekelné vagy nem érne rá valamire. Inkább akkor volt nyugtalan, ha egy szabad félórája akadt s talán valami magasabb szimbolum is van abban, hogy a Gondviselés olyan betegséggel tüntette ki, amilyen százezer ember közül csak egynek van s annak a betegségnek a fináléja egy olyan borzalmas fáradtsági érzés, amelyet valóban már csak a halál vált meg.

A keresztény sajtó gondolatának a századforduló óta sok nemes apostola és munkása volt, de Banghához fogható világviszonylatban sincs. Ha egyszer egy későbbi utókor meg fogja írni nálunk is és másutt is a sajtó felszabadításának, illetve birtokbavételének történelmét, a legfényesebb lapokon a Bangha Béla neve fog ragyogni. Vulkanikus lelkének földrengésszerű erejét itt élte ki a legmaradéktalanabban. Itt talált rá mindenkire, akiben csak tehetség és maradandó érték volt s egy általa megmozgatott nemzeti közvéleményre és lelkesedésre támaszkodva alapította meg a legnehezebb és

leglehetősebb időkből a Központi Sajtóvállalatban az első keresztény nemzeti sajtót. Akik ma Magyarországon írunk és szerkesztünk, kivétel nélkül és mindannyian barátainak, tanítványainak, de elsősorban és legfőként adósainak érezzük magunkat. A frontot ő törte át, minden új csatában elől volt és az élen járt és a halálos ágyról írt utolsó cikke is a keresztény sajtó új feladatairól szólott. Ez volt a végrendelete és egyúttal a hatyúdala. Az újságírói hivatásnak ő és a felejthetetlen Prohászka Ottokár adták meg a magasabbrendűség kenetét és illatát. Azóta kitüntetés és dicsőség keresztény újságírónak lenni s egy boldogító tudat, hogy a nemzetnek és az Istennek egyformán atlétái vagyunk.

De a nagy hadvezér nincsen többet. A főváros és a magyar nép mint a nemzet egyik legnagyobb halottját fogja eltemetni, de külön meg fogja gyászolni az egész világ katolicizmusa is. A magyar életből talán sohasem nőtt még ki olyan hatalmas egyéniség, akinek neve olyan közismert és legendás lett volna, mint az övé. Európától Amerikáig és Kínától Kanadáig fogalom volt a neve és megdobogott az emberek szíve, ha emlegetni hallották.

Bangha Béla mérhetetlenül sokat és talán mértéken felül is dolgozott. Ezért is roppant össze olyan korán. Az utolsó napokban elérkezett utolsó feladatához és mérhetetlenül sokat szenvedett. Ezért a halál neki már csak megváltás volt. A magyarságnak és a katolicizmusnak azonban egyelőre felmérhetetlen veszteség és mélységesen mély gyász."

De nemcsak a napisajtó emlékezett meg mint országos eseményről Bangha Béla haláláról, hanem a nagy magyar folyóiratok is. Kühár Flóris a „Katolikus Szemle” hasábjain így írt:

„Úgy kísért ki május 4-én a magyar katolicizmus utolsó útjára, a Bazilikából a Kerepesi temetőbe, mint vezéreket és fejedelmeket szokás. Évek óta magánosan állt már a nagyok és a leg-

nagyobbak közt; megvívta a század elejének hatalmas szellemi csatáit; a Diadalmas Világnézetnek volt ő is harcos zászlótartója és toborzója a tömegeknek Krisztus királyi seregébe; senki nálánál jobban nem ismerte a krisztusi országért vívott védő és támadó hadjárat módszereit, évtizedek óta magával ragadta hazánk hívő tömegeit, a hitetlenekben kétséget támasztott szeges hitvédő írásaival és könyveivel, a kételkedőkben az igazság utáni vágyat szította fel. A magyar katolicizmust a szellemi védelmi vonalakból kiemelte a sok fronton való hódító előretörés harcmezejére.

Pázmány a maga korában, Bangha a mi korunkban ugyanazt a hivatást töltötte be. Visszarántotta a nemzeti sors szekerének rúdját a magyar történelem egyenes útjára. Pázmány is, Prohászka is, Bangha is nem pusztán a katolikus Egyház, a katolikus szellem munkásai, hanem a magyar lélek nagy ébresztői, a magyar lelkiismeret mécstartói, a magyar hivatástudat ösztönzői. Hogy a magyarság színejava annyi csábítás, annyi délibábkergetés, annyi megtevesztés közt ma oly világosan látja maga előtt a szentistváni államban a magyar hivatást, az ma éppúgy ennek a katolikus lelki megújhodásnak az eredője, mint ahogy a Pázmány-ébresztette lelkiesség tette élő valósággá a Regnum Marianumot.

Bangha Bélától sokat, nagyon sokat kapott a magyar kereszténység. Ezer meg ezer beszédéből a magyar milliók szívében sarjadtak életcsírák, a meggyőződéses, százszázalékos hívő és a hitért helytálló élet elszántságával. Élete nem volt hosszú, hatvanadik életévét nem fejezte be, de arra elég volt, hogy élő és gyújtó szava elhasson minden magyar városba, központba, hogy az óhazából az óceánon, Dél keresztjén át elvigye a magyar szó csengését, az ige zamatot életízét az újvilágba szakadtaknak. Rendjének és az örök Rómának világátlatos látóköréből szervezte Krisztus országának harcos csapatait. Szavának varázsát a rádió sugá-

rozta szét, küzdelemre termett energiái tollának, diktafónjának betűoszlopaiból indultak bele minden csatába, melyet három évtizeden át törhetetlen erővel kellett vívnia mételyező sajtó, torzsalkodó felekezetiiség, nemzetrontó közélet, szemfényvesztő hírverés, saját köreinkben való pártoskodás és gáncsvetés, tudományt mímelő nagyképűség, ferdítő koreszmék és féligazságok ellen. Termékeny lelkétől nemcsak egyének sorakoztak harcos seregébe mint munkatársak, írók, ujságírók, hanem alapítások, intézmények, vállalatok, országos megmozdulások követték nyomon indításait.

Ennyit dolgozni, ennyit küzdeni, ennyire elégni — egészen a vérbomlásig felőrlődni, a több-éves betegségben is pihenni nem akaró lendülettel, csak az tud, akinek vére piros és fehér sejtjei egyaránt Krisztus szeretetével vannak átitatva, akinek kelte és nyugta, elindulása és célhozérése egy célt ismer: *ad maiorem Dei gloriam*.

A munkás és harcos Bangha Béla sokszínű életének, szélesfrontú küzdelmeinek, lobogó tűzű egyéniségének ez a jezsuita jelmondat a legmélyebb rétege, legigazibb jellemzője."

A „Magyar Szemlé”-ben egyik rendtársa, János József állított neki méltó emléket:

„Bangha Béla oly színes egyéniség volt és tevékenysége minden egységessége mellett is oly sok területre terjedt ki, hogy egy nekrológ szűk keretei között lehetetlen megkísérelni e tevékenység ismertetését, még kevésbbé pontosabb lemerését és értékelését. Talán még nincs is itt az idő rá.

Ha csak azt a képet nézzük, amely a nagyközönség köztudatában él Bangha Béláról, akkor ez a következő elemekből tevődik össze: a szónok, az író, a szervező, az egyházi élet benső életének fejlesztője és külső védője, végre a magyar társadalmi élet tényezője.

Bangha legelsősorban talán mint nagy szónok él a köztudatban. Ennek a legkülönbözőbb tárgyú

szónoki tevékenységnek formailag is igen jellegzetes arculata van. Alig szorítható be erőszak nélkül valamelyik kész típusba, mert bármely típus még olyan rugalmas kereteit is áttöri, épp Banghának oly sokrétű és színes személyisége miatt. Annyi azonban kétségen felül áll, hogy formailag Bangha Béla szónoklata művészi magaslapon áll.

De Bangha Béla ugyanolyan mértékben volt író is. A Szent István-Társulat fél éve kérte fel, hogy gyűjtse össze írói munkásságát 24 kötetre terjedő könyvsorozatba. Banghának sok írását kellett elhagynia, hogy a 24 kötet terjedelmét túl ne lépje. Tehát ez az írói tevékenység már mennyiségileg is igen nagy. A formában Bangha szintén elérte a művészi fokot. Stílusa egyéni és jellegzetes. Tudatosan bizonyos klasszicizmusra törekedett, főként írói tevékenysége utolsó évtizedében. Nemcsak a sallangot és a fellengzőt kerülte és irtotta a maga és munkatársai írásaiban is, hanem latin-franciás logikára, világosságra és ugyanakkor tartózkodó és öntudatos eleganciára törekedett, amit nagy fokban sikerült is elérnie.

Legpótolhatatlanabbnak alighanem a hatalmas szervező elmúlását fogjuk érezni. Robusztus életereje, találékonysága valóban kimeríthetetlen volt. Ő volt a nagy mozgató, sok helyütt az elindító is; fejében a tervek szüntelenül forrtak. Csodálatos érzéke volt a stratégiailag fontos pontok felismerésében; gyűjtő, meggyőző és lelkesítő hatása alól alig lehetett kivonnia magát az embernek. Sokszor nem is annyira szervező volt már, mint inkább egy egész szervezet, amely önmagát megsokszorozva sok ember munkáját végzi és a legutolsó részletmunkát is magára vállalja.

A világháború után belevonták az akkorában olyan sajátos jelleget öltő „társadalmi szervezkedésbe” is. Bár itt is értékes munkásságot fejtett ki, ez a működés mégsem volt az ő igazi eleme. Ha mélyebb bepillantást kapunk lelkébe, ezt könnyen

meg is értjük, miként sok mást, mi talán kevésbbé látszott érthetőnek még azok előtt is, akik vele együtt dolgoztak."

Majd miután a szerző megállapítja, hogy Bangha Béla egyéniségének kulcsát az ő jezsuita mivolta adja meg s részletesen felvázolja Szent Ignác híres lelkigyakorlatos könyvének és módszerének nevelői iskoláját, így folytatja:

„Bangha Béla számára a „Fundamentum” szavai komoly életnormát jelentettek: minden kompromisszumot, amelyet gyengeségből ezen a téren tett, elítélt önmagában és megszüntetésére komolyan törekedett. Ilyen életcél elfogadása erős istenhitet feltételez és Banghának erős volt a hite. Ismerte vallása tanításait; tudása a dogmatikában, azaz a hittételeket bölcséletileg megalapozó tudományban volt a legmélyebb és sok pontjában, főként ott, ahol a dogmatika érintkezik a hitvédelemmel, elérte a tudás felkészültségét is. Ehhez járult rendíthetetlen hite a katolikus vallás igazságában, az Egyház csalhatatlan tanítói megbízatásában és e hite következményeit szigorúan levonta saját egyéni életére és működésére nézve is.

Az életszemlélet ilyen megformulázására Bangha Bélának már fiatal szerzetes korában a legtüzesebb igenléssel kellett válaszolnia. Természetes adottságai előkészítették rá. Bangha Béla valóban harcos természet volt és ezt teljesen és fenntartás nélkül Krisztus hadjáratának szolgálatába állította. Még agóniájában is azt hangoztatta, hogy Krisztus országát terjeszteni, győzelemhez segíteni kell. De minden ellenséges indulatú, vagy meg nem értő megállapítás ellenére nemes harcos volt. Erre kötelezte őt nemes jellemén kívül a kereszténység egész szellemisége, a „szeretet” főparancsa, de rendjének konkrét szelleme is.

Bangha Béla harcos tevékenysége csakis ez utóbbi program keretei között mozoghatott. Mert hisz ezt a krisztusi programot legelsősorban saját

magára tartotta kötelezőnek. Harca azonban totális volt a szó modern értelmében. Kompromisszumokat legfeljebb csak taktikai szempontból és mások rábeszélésére volt hajlandó elfogadni, akkor is csak ritkán és nehezen. Krisztus uralmát az egész emberre és az ember minden vonatkozásaira kívánta kiterjeszteni. Ez nem azt jelenti, hogy kolostornak szerette volna látni a világot. Minden erejét latba vetette, hogy pl. a családi élet erkölcsös legyen. Az emberi közösség is Krisztus jogara alá tartozik, az állami életnek is Krisztus törvényeihez kell alkalmazkodnia. Nagy személyes problémája volt ezért a tolerancia; ezt a problémát úgyahogy csak élete utolsó évtizedében oldotta meg a maga számára. Pedig már a kommunizmus után a felekezeti közti együttműködés programjával indult Magyarország újraépítésének munkájába; az egész kereszténység közös harcát hirdette a közös ellenség ellen. De nagy csalódások érték, amelyek személyesen is nagyon lesújtották és elkésérítették. Sokáig tartott, míg bensőleg újra eljuthatott ahhoz a zászlóbontáshoz, amely épp a „Magyar Szemle” lapjain történt: a kereszténység összefogására hívott fel mindenkit, aki számára Krisztus tana igazságot, értékeket, világnézetet jelent; összefogásra és harcra a közös ellenség, a bolsevik istentelenség és a máshelyütt jelentkező újpogányság ellen.

Élete nagy és teljes szintéziséhez utolsó könyvében, a „Világhódító kereszténység” című művében jut el, amelyet már a halálos kórral küszködve írt. Ő maga is ezt a könyvet nevezte „élete munkájának”, „nagy” művének. Ez az alkotása valódi stratégiai mű. A részletekig kidolgozza a haditervet, amellyel a harcot sikeresen megindíthatónak és győzelmesen megvívhatónak hiszi. E műve tárja fel legteltjesebben Bangha Béla sokoldalúságát, széles látókörét, ösztönös stratégiai érzékét, a saját és az ellenség erejének felmérésére képes ítéletét. Bámulatos éleslátással mutat rá arra, hol van az ellenfél

igazi ereje és hol vannak gyenge és sebezhető pontjai; de ugyanakkor arra is, hogy hol vannak saját táborának gyengéi, hol felszerelésének hiányosságai. Kiméretlenül tárja fel a bajok okait és követeli a sürgős kiegészítést, a sebezhető pontok megerősítését, bármily egyéni áldozatok árán is.

A „Világhódító kereszténység” nemcsak Bangha Bélának hosszú és az első harcvonalról, a lövészárkokból szerzett élettapasztalatának nagy értékű szintézisét tartalmazza, de mély bepillantást enged az ember lelkébe is. A kereszténység isteni értékeinek mély ismerője, fenntartás nélküli igenlője, elszánt és bátor védelmezője távozott vele a sírba. Egész élete e legnagyobb és legszentebb eszmék szolgálatában állt. Ez a szolgálat fenntartás nélküli, őszinte, bátor, sokoldalú, fáradhatatlan és harcos szolgálat volt. Még ellenfeleinek is meg kell hajtaniuk előtte elismerésük zászlaját most, hogy el kellett hagynia a „küzdő Egyház” csataterét. Mert nemes eszközökkel harcolt és csak olyan eszmékért, amelyeknek igazságáról feltétlenül meg volt győződve. Főképen arról, hogy ezt a harcot az emberiség legnagyobb és legszentebb értékeiért, tehát Isten nagyobb dicsősége mellett az emberek boldogulásáért folytatta. Ebből a meggyőződésből merítette legfőbb erejét és ezen eszmék szolgálatára áldozta fel készségesen egész életét.”

•

A holttest három napon át a Kerepesi-temető ravatalozójában feküdt, ahonnan május 4-én reggel átvitték a Bazilikába. A koporsót a Bazilika kupolája alatt ravatalozták fel közel a szószékhez, amelyen annyszor állott életében. A zarándoklás koporsójához már a kora reggeli órákban megkezdődött és egész napon át tartott.

Délután három órára volt kitérve a beszertelési szertartás, de már jóval előbb óriási tömegek özönlöttek a város minden részéből a Szent István-bazilika felé és csakhamar teljesen megtelt a hatal-

mas templom. Dr. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök végezte a beszertelési szertartást, amelyet hangszórók közvetítettek a kint rekedt tömegek számára. Amikor a beszertelési szertartás véget ért, felhangzott a kóruson az eucharisztikus kongresszusi Himnusz, amely tudvalevőleg az elhunyt alkotása volt. Ennek hangjai mellett vonult ki a közönség a Bazilika előcsarnokába, ahol a koporsót négy égő kandeláber között katafalkon helyezték el. Itt hangzott el az a mindenkit lelke mélyéig megrázó búcsúszó, melyet dr. Glattfelder Gyula püspök mondott:

„Az Úr katonája a jó harcot végigharcolta, ahogy Szent Pál apostol Krisztus bajnokainak büszke örömet ebben a töretlen helytállásban elzengette. A pályát befutotta s a győzelmet magáénak mondhatja sokkal több joggal, mint kortársainak ezrei s azt sem barát, sem ellenség kérdésessé nem teheti. Kételkedhetik-e bárki, hogy Krisztus is készen tartja számára a dicsőség koronáját, amelyet mint igazságos örök Bíró kegyesen azoknak juttat, akik őt mindennél jobban szerették a földön s ezért kiemelkedőbb helyet biztosít nekik mindenki másnál az örökkévalóságban?

Ne higgye és ne mondja senki, hogy Bangha Béla dicsősége és érdeme abban rejlik, hogy keresztény magyar testvéreinek, sőt a nagyvilág közvéleményének tetszését sikerült meghódítania. Őt elismerés elsősorban nem azért illeti, mert szavának varázsával megihlette és lebilincselte az emberek millióit, hanem azért, mert örökérvényű elveknek volt félmegoldást nem ismerő hírnöke, s oly korban, amikor alkusznak és pillanatnyi érdekek szerint mérlegelnek mindent, ami komoly és szent, a nádszálként ingadozó emberiséget hódolatra kényszerítette a sokszor nehéz és kemény, de egyedül üdvözítő igazsággal szemben.

A 15 éves ifjú lelkét elbűvölte egy szédítően merész jelszó, amely a keresztény eszménységnek varázsigeje, ha talán a hétköznapi lelkeknek idegen

is a hangzása. Válságos korban csendült meg Krisztus egyik legnagyobb atlétájának ajkán a szó: Mindent Isten nagyobb dicsőségére! Akik megértették és feltették rá életüket, a lelki egységnek, de ami ennél több, ég és föld szent szövetségének lettek bajnokai. A kis magyar diák koraéretten vagy égi sugallat hatása alatt — ki tudná azt megállapítani — meglátta vagy megérezte, hogy a hanyatló XIX. századnak is ez a gondolat és szándék a csoda-orvossága. Aki a kort és a nemzetet gyógyítani akarja, annak nem lehet alkudni, hanem kivétel nélkül mindent felsőbb cél szolgálatába kell állítani. S ezt a szolgálatot nem lehet ímmel-ámmal végezni, hanem szünet nélkül a jobbat és tökéletesebbet keresve szabad csak lélek- és népmentő szerepre jelentkezni.

Ennek a magasztos elvnek életcél- és programként vállalása és megvalósítása s minden egyéni érdeknek arra önzetlen beállítása, elköltözött testvérünk sikerének és nagyságának magyarázata. Ezért nem volt számára senki és semmi oly nagy vagy kicsiny, hogy vele foglalkozni érdemesnek ne találta volna s a felolvasás a köz szolgálatában oly természetes, hogy fel se merülhetett számára a kérdés, nem feledkezik-e meg túlságosan önmagáról. A szó szoros értelmében élte az Apostol szavát: „Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsek.” Az élő szóban vagy írott betűben rejlő művészi erő nem válhatott nála öncéllá, csak Isten adománya lehetett arra, hogy „minden és mindenben Krisztus legyen”.

Ez az apostolok lélektana, ez méltó követői hatásának titka. Ezért nem értik a napi érdekek képviselői és szószólói, miért tudnak a Pázmány Péterek országokat visszahódítani kard nélkül, a Prohászka Ottokárok hitetlen világot isteni küldetés tudatára ébreszteni s a Bangha Bélák léha korban páratlan tömegsikereket elérni. Az örök igazság teljesen személytelen szolgálatá az önzetlenség ha-

talmában oly erő, mely mindennél inkább lenyűgöz és boldogít s akik így gondolkoznak s élnek, bizalmat aratnak, ha arra nem is pályáznak és a győzelem királyi útját járják.

Az ilyen vágású papi egyének sikereikkel nem dicsekszenek, külső elismerést nem tartanak számon s bizonyára Bangha Béla sem akadt fenn azon, hogy törpe egyéniségek ő mellette felmagasztaltattak. Élénk emlékezetben él e nagyságoknál az Apostol szava: „Távol legyen tőlem dicsekedni másban, mint a mi Urunk Jézus Krisztusban és az Ő keresztségében, aki által a világ megfeszítettett nekem és én a világnak.” Ha a Krisztus pihenést nem ismerő atlétája szavával szédítő igazságok mélységeibe ragadta hallgatóit s ragyogó tolla megértette, mily korszerű az isteni kinyilatkoztatás a XX. században is és annak igazolásául varázslatos ügyességgel hatalmas katolikus sajtót teremtett egy közömbös társadalom által éppúgy, mint amikor hite és nemzete érdekében bejárta a félvilágot s ragyogtatta a keresztény és magyar igazságot, avagy pedig az Actio Catholica szolgálatában hozánk vezette az egész világot: legnagyobb nagysága, hogy a maga számára soha senkitől semmit sem igényelt, legfeljebb azt, hogy Urától és Mesterétől az örökkévalóság küszöbén hallja a vigasztaló szót: „Jó harcot harcoltál, mert mindig Isten nagyobb dicsőségéért buzogtál!”

Aldott élet, mely útja kezdetén ezt a szent álmodat vállalta öntudattal vezérelvül s alkonyán ennek valóra válása boldogító érzetével hajthatja Üdvözítője keblén pihenőre fejét. Nem lehet szebb és stilszerűbb finále, mint hogy Bangha Béla halálos ágyán a világhódító kereszténység hivatásáról és kötelmeiről zengjen delíriumban is győzedelmi indulót s Isten nagyobb dicsőségének beteljesült fohászával vonuljon be az örökkévalóságba. Megvalósult rajta Szent Pál szava: „Számomra az élet

Krisztus, a halál nyereség" s egy hálás ország hozzá-fűzheti, hogy egyben a legnagyobb dicsőség.

A szlávok nagy apostola, Szent Cirill lélekhódító munkája derekán Rómában váratlanul meghalt s azt mondja a krónikás, hogy amikor temették, nem mintha gyász, de diadalmenet kísérté volna végső útjára, annyira érezte mindenki, hogy győzelmes gondolat beteljesülését kell benne ünnepelniök. Bangha Béla koporsójára sem könny vagy gyászfátyol kívánczik, hanem babér, annak jeléül, hogy alkotásaiban is élni és hatni fog köztünk időtlen időig s hogyha imádkozunk ravatala fölött, az háladáás azért, hogy Isten mégis csak szeret minket magyarokat, mert zord időben épp számunkra, félreismeret kis nép számára gyújtott ily messze világító fáklyát s egyben a remény himnusza, hogy Bangha Béla a legbiztatóbb helyen, Krisztus trónja zsámolyán képviseli a magyar igazságot."

*

A Szent István-téren ekkor már ezrekre menő tömeg gyülekezett, hogy búcsút vegyen a nagy Halottól. Kitárultak a bérházak ablakai s a szorongó emberek egymás válla felett intettek utolsó búcsút Bangha Béla hült tetemének. A térbe torkolló utcákat is betöltötte a gyászolók tömege. A Zrínyi-utcától a Ferenc József-térig s a Wekerle Sándor-utcától a Szabadság-térig megbénult a forgalom, a gyász néma perceiben elcsendesült az utca s csak a felfejlődő menet egyhangú moraja hallatszott. Így ment ez végig az Andrássy-úton, a Teréz-körúton s a Rákóczi-úton, ahol mindenütt gyászolók ezrek álltak sorfalat. Aztán bekanyarodott a menet a Fiumei-úti Kerepesi-temetőbe, ahol a Rend kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Azóta itt pihen a nagy Halott. Alig van nap, hogy tisztelői és hívei fel ne keressék s a megemlékezés leggyöngédebb jele, a friss virág is ritkán hiányzik a kriptáról.

Tartalomjegyzék

Előszó	3
A Bangha-család	9
Gondtalan gyermekkor	23
Az ifjú	37
Jellemkép	55
A noviciátusban	61
Tanulmányi évek	82
Az apologéta feltűnése	143
A Magyar Kultúra születése	173
A katolikus sajtó megteremtője	214
Bepillantás a kohóba	234
A siker ormán és a szenvedés tengerében	260
A római száműzetés	277
Utazások	298
A betű szolgálatában	308
Az utolsó betegség	332
Temetés és országos részvét	384

